ૐ

સંસ્કૃત-સ્વયં-શિક્ષક

પ્રથમ ભાગ

પાઠ ૧

નીચે લખેલા શબ્દો મોઢે કરો—

अहम् = હું	वदामि = (હું) બોલું છું.
त्वम् = તું	वदसि = (તું) બોલે છે.
सः = તે	वदति = (તે) બોલે છે.

वाक्यानि

अहं वदामि = હું બોલું છું.
त्वं वदसि = તું બોલે છે.
सः वदति = તે બોલે છે.

ઉપરના વાક્ય સંસ્કૃતમાં ઊલટા શબ્દ મૂકીને પણ બોલાય છે. જેમ કે—

वदामि अहम् । वदसि त्वम् । वदति सः ।
अहं वदामि । त्वं वदसि । सः वदति ।

આ બન્ને વાકય શુદ્ધ છે. અર્થાત્ એ વાકયના શબ્દ ઊલટા સુલટા મૂકવાથી સંસ્કૃતમાં જરા પણ વ્યાકરણની અશુદ્ધિ થતી નથી એમ એક પ્રકારની સસ્કૃતમાં સરળતા છે. હવે નીચે લખેલા શબ્દો વાંચો :—

पठामि = હું વાંચું છું.	खादामि = હું ખાઉં છું.
पठसि = તું વાંચે છે.	खादसि = તું ખાય છે.
पठति = તે વાંચે છે.	खादति = તે ખાય છે.
पश्यामि = હું જોઉં છું.	गच्छामि = હું જાઉં છું.
पश्यसि = તું જુએ છે.	गच्छसि = તું જાય છે.
पश्यति = તે જુએ છે.	गच्छति = તે જાય છે.

હવે નીચે લખેલા વાક્યો તમારાથી સમજી શકાશે.—

अहं पठामि । त्वं पठसि । सः पठति ।

अहं पश्यामि । त्वं पश्यसि । सः पश्यति ।

अहं खादामि । त्वं खादसि । सः खादति ।

अहं गच्छामि । त्वं गच्छसि । सः गच्छति ।

अहं वदामि । त्वं वदसि । सः वदति ।

આ પાઠમાં નીચે લખેલા શબ્દો ધ્યાનમાં રાખો—

तत्र = ત્યાં	यत्र = જ્યાં
कुत्र = ક્યાં	अत्र = અહીં

આ શબ્દોનો ઉપયોગ કરીને તમો તમારી જાતે ઘણાં વાક્યો પોતે બનાવી શકો છો.

---:o.---

પાઠ ૨

अहं तत्र पठामि	=	હું ત્યાં વાંચું છું
त्वं कुत्र पठसि	=	તું ક્યાં વાંચે છે?
स अत्र पठति	=	તે અહીં વાંચે છે
स यत्र पठति	=	તે જ્યાં વાંચે છે
तत्र अहं पठामि	=	ત્યાં હું વાંચું છું.

એ પ્રમાણે નીચે લખેલાં વાક્યો બને છે—

अहं अत्र पश्यामि। त्वं कुत्र पश्यसि? स तत्र पश्यति। यत्र स पश्यति, तत्र अहं गच्छामि। स तत्र खादति। त्वं कुत्र खादसि? यत्र स गच्छति, तत्र अहं गच्छामि।

હવે નીચે લખેલા શબ્દો મોઢે કરો—

न = નહીં	किं = શું?
नहि = નહીં	कः = કોણ?

હવે આ શબ્દોનો ઉપયોગ કરીને આપ આ વાક્યો બનાવી શકશો—

कः वदति?	=	કોણ બોલે છે?
सः किं वदति?	=	તે શું બોલે છે?
स तत्र किं वदति?	=	તે ત્યાં શું બોલે છે?
स तत्र न वदति	=	તે ત્યાં બોલતો નથી.
त्वं तत्र किं खादसि?	=	તું ત્યાં શું ખાય છે?
अहं न वदामि	=	હું બોલતો નથી.

सः न गच्छति = તે જતો નથી.
त्वं न पश्यसि = તું દેખતો નથી.

હવે સરળતાથી તમો નીચે લખેલાં વાક્યો સમજી શકશો—

अहं तत्र न पश्यामि। सः तत्र पश्यति।
त्वं तत्र किं पश्यसि ? सः तत्र न गच्छति।
त्वं कुत्र गच्छसि ? अहं तत्र गच्छामि।
सः यत्र गच्छति, तत्र त्वं किं न गच्छसि ?
यत्र सः गच्छति, तत्र अहं गच्छामि।
यत्र यत्र सः पश्यति, तत्र तत्र सः गच्छति।
यत्र यत्र त्वं गच्छसि, तत्र तत्र अहं गच्छामि।
यत्र अहं पश्यामि, तत्र त्वं किं न पश्यसि ?
यत्र सः पश्यति, तत्र अहं पश्यामि।

જુઓ, થોડા પ્રયત્નથી તમો કેટલાં વાક્ય બોલી શકો છો ! હવે નીચે લખેલા શબ્દો ધ્યાનમાં રાખો—

वा = કિંવા	च = અને
यदा = જ્યારે	नैव = નહીં, બિલકુલ નહીં.
सदा = હમેશા	तदा = ત્યારે
कदा = ક્યારે	इदानीं = હવે

હવે એ શબ્દોનો ઉપયોગ કરીએ. જુઓ, કેટલાં વાક્ય તમો બનાવી શકો છો—

किं त्वं तत्र गच्छसि ? = શું તું ત્યાં જાય છે ?
नहि, अहं तत्र न गच्छामि = નહીં, હું ત્યાં જતો નથી.

પાઠ ૩

संस्कृत-वाचन-पाठ ।

(१)

अहं वदामि । त्वं वदसि । स वदति ।
अहं खादामि । त्वं खादसि । स खादति ।
त्वं किं खादसि ? स किं खादति ?
स तत्र किं खादति ? त्वं पश्यसि किम् ?
त्वं तत्र किं वदसि ? त्वं तत्र किं पठसि ?
स तत्र किं न पठति ? त्वं खादसि किम् ?

(२)

रामः वदति । कृष्णः गच्छति ।
गोपालः खादति । नारायणः पठति ।

रामः तत्र किं वदति ? कृष्णः तत्र किं न गच्छति ? गोपालः तत्र किं किं न वदति ? हरिः अत्र आगच्छति । मधुसूदनः तत्र गच्छति । श्रीकृष्णः अत्र किं न आगच्छति ? रामचन्द्रः तत्र पठति, खादति, वदति च ।

(३)

यदा त्वं तत्र गच्छसि तदा अहं तत्र न गच्छामि । इदानीं त्वं तत्र गच्छसि किम् ? कदा स गोपालः तत्र गच्छति ? यदा रामचन्द्रः तत्र पठति तदा स तत्र गच्छति ? यदा रामचन्द्रः

पठति, तदा सः तत्र वदति, सदा त्वं तत्र गच्छसि। नैव सः सदा तत्र गच्छति। अहं सदा तत्र गच्छामि, यत्र सः पश्यति।

(४)

अहं गच्छामि। अहं तत्र गच्छामि। अहं सदा तत्र गच्छामि। अहं तत्र सदा गच्छामि, पठामि, खादामि, वदामि, पश्यामि च। इदानीं नैव अहं तत्र गच्छामि, यत्र त्वं पठसि। रामानन्दः तत्र पठति, हरिश्चन्द्रः तत्र गच्छति। गोपालः तत्र किं खादति? किं सः अत्र किं न खादति? त्वं तत्र इदानीं गच्छसि किम्? पश्यति सः तत्र, यत्र सः गच्छति।

(५)

अर्जुनः तत्र इदानीं गच्छति।
तत्र इदानीं गच्छति अर्जुनः।
इदानीं तत्र गच्छति अर्जुनः।
गच्छति अर्जुनः तत्र इदानीम्।
इदानीं गच्छति अर्जुनः तत्र।
गच्छति इदानीं तत्र अर्जुनः।
हे अर्जुन! त्वं तत्र इदानीं गच्छ।
हे केशव! तत्र त्वं इदानीं न गच्छ।

—:०:—

પાઠ ૪

किं न गच्छसि	= તું કેમ જતો નથી?
यदा सः तत्र गच्छति	= જ્યારે તે ત્યાં જાય છે.
तदा अहं तत्र न गच्छामि	= ત્યારે હું ત્યાં જતો નથી.
कदा सः तत्र गच्छति?	= તે ત્યા ક્યારે જાય છે?
यदा त्वं तत्र गच्छसि	= જ્યારે તું ત્યાં જાય છે.

એવી રીતે તમે જાતે કેટલાંક વાક્યો બનાવી શકો છો. તમે નવાં વાક્યો બનાવી કાગળ પર લખશો, તો ઘણો લાભ મેળવી શકશો. હવે નીચે લખેલાં વાક્યો વાંચી તમે સમજી શકશો—

सः सदा पठति। त्वं सदा किं न पठसि? यदा सः पठति तदा त्वं किं वदसि? कः तत्र गच्छति? सः अत्र न गच्छति। यदा त्वं तत्र पश्यसि, तदा सः अत्र वदति। यत्र त्वं तत्र खादसि, तदा अहं तत्र खादामि।

"सः (તે)" ના સ્થાન પર આવશ્યક નામ રાખીને તે પ્રમાણે વાક્યો બનાવી શકાય છે. જુઓ—

रामः	= રામ	सूर्य	= સૂર્ય
कृष्णः	= કૃષ્ણ	वायु	= વાયુ
हरिश्चन्द्रः	= હરિશ્ચંદ્ર	सोमः	= સોમ

रामः गच्छति। = રામ જાય છે.
कृष्णः वदति। = કૃષ્ણ બોલે છે.

हरिश्चन्द्रः पठति = હરિશ્ચન્દ્ર વાંચે છે.
सोमः न गच्छति = સોમ જતો નથી.
रामः किं न पठति ? = રામ કેમ વાંચતો નથી ?
कृष्णः तत्र न पश्यति = કૃષ્ણ ત્યાં જોતો નથી.

એ પ્રમાણે નીચે લખેલાં વાક્યો સરળતાથી બને છે—

कृष्णः न गच्छति । रामः न वदति । सोमः गच्छति । वायुः सदा गच्छति । कृष्णः किं न वदति ? जयचन्द्रः किं न पश्यति ? सर्वमित्रः न खादति । सः तत्र किं न खादति ? यदा रामः तत्र पठति, तदा सः तत्र खादति । यदा कृष्णः तत्र गच्छति, तदा सः नैव पठति ।

હવે નીચે લખેલા શબ્દો મોઢે કરો—

आगच्छामि- (હું) આવું છું.
आगच्छसि- (તું) આવે છે.
आगच्छति- (તે) આવે છે.

એનો ઉપયોગ નીચેનાં વાક્યોમાં કર્યો છે—

अहं आगच्छामि । त्वं आगच्छसि । सः आगच्छति । अहं न आगच्छामि । त्वं न आगच्छसि । सः न आगच्छति । त्वं तत्र किं न आगच्छसि ? सः तत्र किं न खादति ?

—०:०—

પાઠ ૫

હવે નીચેના શબ્દો તરફ તમો બરાબર ધ્યાન આપો–

किमपि	= કંઇપણ	ह्यः	= ગઇ કાલનો દિવસ
इदानीं	= હવે	श्वः	= આવતી કાલનો દિવસ
अधुना	= હમણાં	परश्वः	= પરમ દિવસ
अद्य	= આજ	निरंतरं	= નિરંતર, હંમેશા

એ શબ્દોનો ઉપયોગ કરીને હવે તમો વાકય બોલી શકો છો.

सः किमपि न वदति । = તે કંઇ પણ બોલતો નથી.
रामः किमपि न पठति । = રામ કઇ પણ વાંચતો નથી.
अद्य कृष्णः तत्र पठति । = આજે કૃષ્ણ ત્યાં વાચે છે.
अधुना अहं अत्र पठामि = હવે હું અહીં વાંચું છું.
इदानीं त्वं कुत्र पठसि ? = હવે તું કયાં વાંચે છે ?
कथं स किमपि न पठति ? = કેમ તે કંઇ પણ વાંચતો નથી ?

હવે તમો નીચે લખેલાં વાકયો સરળતાથી સમજી શકશો—

रामः इदानीं तत्र गच्छति । श्रीकृष्ण अधुना अत्र पठति । रामः इदानीं नैव तत्र गच्छति । त्वं किमपि किं न पठसि ? स कदा पठति ? त्वं किमपि किं न खादसि ? विश्वामित्र अद्य अत्र पठति । यदा सः पठति, तदा त्वं कुत्र गच्छसि ? यदा स तत्र पठति, तदा अहं तत्र नैव गच्छामि । किं त्वं तत्र न गच्छसि ? अद्य अहं तत्र नैव गच्छामि । स सदा किमपि खादति ।

कथ स सदा खादति ? यदा सः तत्र किमपि खादति, तदा त्वं किमपि किं न वदसि ? अहं तदा तत्र नैव गच्छामि। त्वं अधुना वदसि । त्वं अधुना किं वदसि ? त्वं अधुना वदसि किम् ? सः इदानीं पश्यति । सः इदानीं किं पश्यति ? सः सदा तत्र नैव गच्छति । कदा त्वं तत्र पश्यसि ? यदा सः रामः तत्र गच्छति, तदा त्वं तत्र आगच्छसि किम् ? स तत्र नैव आगच्छति।

સંધિ

સંસ્કૃતમાં બે શબ્દો પાસે પાસે આવે ત્યારે પહેલા શબ્દનો છેલ્લો અક્ષર અને બીજા શબ્દનો પહેલો અક્ષર અમુક નિયમથી જોડાય છે. તેનું નામ "સંધિ" છે. અત્યાર સુધી અગાઉના પાઠોમાં સંધિ કર્યા વગરના વાક્યો આપ્યાં છે. હવે આ પાઠમાં વાક્યો સંધિ બનાવીને બતાવ્યાં છે. સંધિ નીચે પ્રમાણે થાય છે.–

સંધિ વગરનાં વાક્યો		સંધિ કરેલાં વાક્યો
वदामि-अहं	=	वदाम्यहम् ।
सः- वदति	=	स वदति ।
तत्र-अहं पठामि	=	तत्राहं पठामि ।

એ સંધિના નિયમો આગળ બતાવવામાં આવશે. પણ અહીં સંધિનો પરિચય કરાવવા માટે અગાઉના પાઠોનાં સંસ્કૃત વાક્યો સંધિ બનાવી લખ્યાં છે–

संस्कृत-वाचन पाठ

स पठति। स पश्यति। स खादति। स गच्छति। स वदति। अहं तत्र पठामि। त्वं कुत्र पठसि? सोऽत्र पठति। स यत्र पठति, तत्राहं पठामि। अहमत्र पश्यामि। स तत्र खादति। यत्र स पश्यति, तत्राहं गच्छामि। स तत्र गच्छति। त्वं कुत्र खादसि? यत्र स गच्छति, तत्राहं गच्छामि। को वदति? स कि खादति? स तत्र कि वदति? स तत्र न वदति। त्वं तत्र कि खादसि? अहं न वदामि। स न गच्छति। त्वं न पश्यसि।

આ સંધિ કરેલા વાક્યોની તુલના પહેલા અગર બીજા પાઠમા આપેલા વાક્યોની સાથે કરો તેનાથી સંધિ ક્યા અને કેવી રીતે કરી શકાય તેની સમજણ પડશે

संस्कृत-वाक्यानि

१ स पठति।
२ स तत्र पठति।
३ स इदानीं तत्र पठति।
[illegible] स इदानीं तत्र पठति किम्?
५ स इदानीं तत्र न पठति किम्?
६ राम इदानीं तत्र पठति किम्?
७ कदा रामचन्द्र अत्र पठति?

—०—

પાઠ ૬

संस्कृत-वाचन-पांठः

(१) अहं वदामि।
अहं अत्र वदामि।
अहं अत्र वदामि, तत्र खादामि च।
अहं अत्र नैव वदामि, नैव च खादामि।
अहं अत्र वदामि, नैव खादामि।

(२) सः वदति।
सः कुत्र वदति?
सः तत्र वदति किम्?
सः तत्र अधुना वदति किम्?
सः तत्र अधुना न वदति किम्?
सः तत्र अधुना किं न वदति?
सः तत्र इदानीं किं न पठति?
रामः तत्र इदानीं किं न पठति?
कृष्ण तत्र इदानीं नैव पठति किम्?

(३) त्वं पठसि?
त्व किं पठसि?
त्व इदानीं किं पठसि?

त्वं तत्र इदानीं किं पठसि ?
त्वं तत्र इदानी किं किं न पठसि ?
त्वं तत्र इदानीं न पठसि किम् ?
यदा त्वं तत्र गच्छसि, तदा स तत्र पठति किम् ?
(४) त्वं तत्र इदानीं किं पठसि ?
तत्र इदानीं किं न पठसि त्वम् ?
इदानीं किं न पठसि त्वं तत्र ?
किं न पठसि त्वं तत्र इदानीम् ?
न पठसि त्वं तत्र इदानीं किम् ?
पठसि न त्वं तत्र इदानीं किम् ?
(५) गोपालः तत्र गच्छति इदानीम्।
तत्र गच्छति इदानीं गोपालः।
गच्छति इदानीं तत्र गोपालः।
इदानी गोपालः गच्छति तत्र।

संधि.

(६) गोपालस्तत्र गच्छतीदानीम्।
तत्र गच्छतीदानीं गोपालः।
तत्रेदानीं गोपालो गच्छति।
गच्छति गोपालस्तत्रेदानीम्।

गोपाल इदानीं गच्छति तत्र ।

—:+:—

सन्धि

१ गोपालः–तत्र
२ गच्छति–इदानीं
३ „ „
४ तत्र–इदानीं
५ गोपालः—गच्छति
६ गोपालः–तत्र
७ तत्र–इदानीं
८ गोपालः–इदानीं

संस्कृत–वाक्यानि ।

१ रामः पठति ।
२ रामः तत्र पठति ।
३ रामः अधुना तत्र पठति ।
४ रामः अधुना तत्र पुस्तकं पठति ।
५ रामः अधुना तत्र कृष्णस्य पुस्तकं पठति ।
६ रामः अधुना तत्र कृष्णेन सह पुस्तकं पठति ।
७ विश्वामित्रः रामेण लक्ष्मणेन च सह वनं गतः ।

——:०:–०——

પાઠ ૭

સસ્કૃતમા નામોની વિવિધ વિભક્તિઓના જુદા જુદા રૂપો થાય છે, તે હવે જુઓ—

१ देव	= દેવ	४ देवाय	= દેવને માટે
(हे) देव !	= હે દેવ !	५ देवात्	= દેવથી, દેવની પાસેથી
२ देवम्	=દેવને,દેવ તરફ	६ देवस्य	= દેવનો
३ देवेन	= દેવે	७ देवे	= દેવમા, દેવની અદર

આ પ્રમાણે અકારાત નર જાતિના શબ્દોના રૂપ થાય છે દેવ, કૃષ્ણ, રામ, ધનજય વગેરે શબ્દો અકારાત છે, અર્થાત્ એ શબ્દને છેડે 'અ' સ્વર છે 'राम' શબ્દ र्+आ+ म्+अ=राम એવી રીતે બનેલો છે એનાથી વાચક સમજી શકે છે, કે કેવી રીતે 'राम' શબ્દ અકારાત છે એજ પ્રમાણે देव, कृष्ण, धनजय, વગેરે શબ્દોના અંતમા અકાર છે. વાચકોને થોડાક શબ્દોના અત્ય સ્વરોનો પરિચય થાય તેટલા માટે નીચેના શબ્દો આપ્યા છે—

'અ' કારાત શબ્દ — देव, सूर्य, सोम, मानव (अ)

'આ' કારાત શબ્દ — निश्वपा, शंखध्मा (आ)

'ઇ' કારાત શબ્દ — हरि, रवि, कवि, मुरारि (इ)

'ઈ' કારાત શબ્દ — नदी, दासी, श्री, स्त्री (ई)

'ઉ' કારાત શબ્દ — विष्णु, भानु, सूनु (उ)

'ઋ' કારાત શબ્દ — पितृ, मातृ भ्रातृ (ऋ)

એ પ્રમાણે શબ્દોના અંતના સ્વર ઓળખવા જોઇએ એ

બાબત અગત્યની છે. તેથી વાચકે એને સારી પેઠે સમજવી જોઇએ. અસ્તુ. અહીં અકારાંત પુલ્લિંગ શબ્દોનાં રૂપો બતાવ્યાં છે, અને પછી બીજા એક શબ્દના રૂપો બતાવવામાં આવ્યાં છે.

१ सोमः	= સોમ!	४ सोमाय	= સોમને માટે
(हे) सोम!	= હે સોમ	५ सोमात्	= સોમથી
२ सोमम्	= સોમને, સોમ તરફ	६ सोमस्य	= સોમનો
३ सोमेन	= સોમે	७ सोमे	= સોમમાં

વાચકો આ રૂપો બરાબર સમજી શકયા હશે. એ પ્રમાણે અકારાંત પુલ્લિંગ શબ્દોના રૂપો વાચક સહેલાઇથી કરી શકશે. અકારાન્ત પુલ્લિંગ શબ્દ નીચે આપ્યા છે.

देवः	= દેવતા	भूपः	= રાજા	नरः	= મનુષ્ય
पुरुषः	= પુરુષ	जनः	= મનુષ્ય	शब्दः	= શબ્દ
वर्णः	= રંગ	कृष्णः	= કાળો	मनुष्यः	= મનુષ્ય
हस्तः	= હાથ	करः	= હાથ	पादः	= પગ
गल्लः	= ગાલ	स्कन्धः	= ખભો	दन्तः	= દાંત
ओष्ठः	= હોઠ	केशः	= કેશ, વાળ	कर्णः	= કાન

હવે તમો એ શબ્દોનો ઉપયોગ કરો.

भूपः वदति = (રાજા બોલે છે), जनः पठति = (મનુષ્ય વાંચે છે), नरः गच्छति = (મનુષ્ય જાય છે)

—०—

પાઠ ૮

संस्कृत-वाचन- पाठः

हे पुरुष! त्वं तत्र गच्छसि किम्? हे राम! स पुरुषः तत्र पठति। हे नर! त्वं फलस्य वर्णं पश्यसि किम्! भूपस्य हस्तः। स पुरुषः शब्दं वदति। मनुष्यस्य स्कन्धे केशः। कृष्णस्य वर्णः कृष्णः। रामस्य वर्णः न कृष्णः। सः पुरुषः भूपं पश्यति।

નીચે લખેલાં વાક્યોનો સંસ્કૃતમાં અનુવાદ કરો.–

રાજાનો હાથ. મનુષ્યનો શબ્દ. સોમનો રંગ. તે ત્યાં જાય છે. તે મનુષ્ય ત્યાં જતો નથી. તું ત્યાં કેમ જાય છે? તે ત્યાં કેમ જતો નથી? સોમ ત્યાં કેમ જતો નથી? કૃષ્ણ ત્યાં હમેશાં જાય છે. રામચંદ્રનો હાથ. રાજાનો દાંત. રાજા ત્યાં ખાય છે. હું અહીં ખાઉં છું. તે ત્યાં જાય છે. હું ત્યાં વાંચુ છું. તુ ત્યાં બોલે છે. રાજા મનુષ્યને જુએ છે. હું રાજાને જોઉં છું

નીચેના શબ્દો મોઢે કરો—

अस्ति	= (તે) છે.	आगच्छति	= (તે) આવે છે.
असि	= (તું) છે.	आगच्छसि	= (તું) આવે છે.
अस्मि	= (હું) છું.	आगच्छामि	= (હું) આવું છું.
भवति	= (તે) બને છે.	पतति	= (તે) પડે છે.
भवसि	= (તું) બને છે.	पतसि	= (તું) પડે છે.
भवामि	= (હું) બનું છું.	पतामि	= (હું) પડું છું.

હવે એ ક્રિયાપદોનો ઉપયોગ કરીને તમે વાક્ય બનાવો—

सः अस्ति = તે છે.
सः तत्र न अस्ति = તે ત્યાં નથી.
अहं अत्र अस्मि = હું અહીં છું.
अत्र अहं अस्मि = અહીં હું છું.
अस्मि अहं अत्र = છું હું અહીં.
मनुष्यः राजा भवति = મનુષ્ય રાજા બને છે.
राजा मनुष्यः भवति = રાજા મનુષ્ય બને છે.
नरः अत्र आगच्छति = માણસ અહીં આવે છે.
भूपः सदा तत्र न भवति = રાજા હંમેશા ત્યાં હોતો નથી.
अहं अधुना तत्र न आगच्छामि = હું હવે ત્યાં નથી આવતો.
स पुरुषः सदा किं पतति ? = તે મનુષ્ય હંમેશા કેમ પડે છે ?
किं त्वं पुरुषस्य स्कन्धं पश्यसि ? = શું તું પુરુષનો ખભો જુએ છે.
किं स कृष्णस्य दन्तं न पश्यति ? = શું તે કૃષ્ણનો દાંત જોતો નથી ?
इदानीं भूपस्य हस्तात् केशः पतति = હવે રાજાના હાથમાંથી વાળ પડે છે.
स पुरुषः कुत्र अस्ति ? = તે પુરુષ કયાં છે ?
इदानीं स पुरुषः तत्र नास्ति = હમણાં તે પુરુષ ત્યાં નથી.
भूपः इदानीं कुत्र गतः ? = રાજા હવે કયાં ગયો ?
अहं अस्मि भूपः = હું છું રાજા.
सः भूपः नास्ति = તે રાજા નથી.

હવે તમે નીચે લખેલાં વાક્યો વાંચી સમજી શકશો.—

संस्कृत-वाचन-पाठः।

अहं इदानीं न पठामि। स सदा तत्र पश्यति। त्वं इदानीं किं खादसि ? अहं न किमपि वदामि। रामः यत्र गच्छति, तत्र सोमः सदा आगच्छति। कः पुरुषः भूपं पश्यति ? इदानीं स पुरुषः भूपं पश्यति। कदा त्वं तत्र गच्छसि ? यदा स नरः तत्र न गच्छति, तदा त्वं अत्र आगच्छ। रामः राजा अस्ति। कृष्णः इदानीं रामं वदति। सोमः इदानीं कुत्र अस्ति ? यत्र हस्तः पतति, तत्र ग्रन्थः न अस्ति। यत्र रामः पश्यति, तत्र स पुष्पः न अस्ति। यदा त्वं आगच्छसि, तदा अहं गृहं गच्छामि। त्वं किं किमपि न वदसि ? स इदानीं किमपि न पठति ? यथा कृष्णः पठति, तथा रामः पठति। यथा अहं गच्छामि तथा त्वं किं न गच्छसि ?

कदा त्वं तत्र गच्छसि ? त्वं कदा तत्र गच्छसि ? तत्र कदा त्वं गच्छसि ? गच्छसि कदा त्वं तत्र ? स इदानीं किं न पठति ? इदानीं स किं न पठति ? किं न स पठति इदानीं ? न पठति किं स इदानीं ? इदानीं स मनुष्यः भूपं पश्यति। स मनुष्यः इदानीं भूपं पश्यति। भूपं पश्यति स मनुष्यः इदानीं। पश्यति भूपं स मनुष्यः इदानीम्।

—o.o—

પાઠ ૯

संस्कृत-वाचन-पाठः।

(१) अहं इदानीं न पठामि।
अहं इदानीं किमपि न पठामि।
अहं इदानीं किमपि नैव पठामि।
अहं इदानीं अत्र अस्मि, नैव च किमपि पठामि।

નીચે આપેલાં વાક્યોનો ગુજરાતીમાં અનુવાદ કરો—

(२) त्वं गच्छसि।
त्वं कुत्र गच्छसि?
त्वं अधुना कुत्र गच्छसि?
त्वं अधुना तत्र गच्छसि किम्?
किं त्वं इदानीं तत्र गच्छसि?
इदानीं किं त्वं तत्र गच्छसि?
त्वं तत्र इदानीं गच्छसि, किं खादसि च?
गच्छसि किं त्वं तत्र इदानीम्? किं च खादसि?

(३) इदानीं स पुरुषः तत्र आगच्छति, भूपं च पश्यति, फलं च खादति, पुस्तकं च पठति।
स पुरुषः तत्र इदानीं आगच्छति, पश्यति च भूपं, खादति च फलं, पठति च पुस्तकम्।

आगच्छति तत्र इदानीं स पुरुषः, सः न च मूपं पश्यति, नैव च फलं खादति, न च पुस्तकं पठति।

(४) त्वं किं वदसि इदानीम् ?
किं त्वं वदसि इदानीम् ?
वदसि किं त्वं इदानीम् ?
इदानीं किं वदसि त्वम् ?
वदसि त्वं किं इदानीम् ?
वदसि इदानीं किं त्वम् ?
इदानीं वदसि किं त्वम् ?

सन्धिः

अहमिदानीं न पठामि।
अहमिदानीं किमपि न पठामि।
अहमत्रास्मि, अहमिदानीमत्रास्मि।
अत्रास्मि। अहमत्रास्मीदानीम्।
१ अहं-इदानीं। २ अहं-इदानीं। ३ किं-अपि।
४-५ अहं-अत्र-अस्मि। ६-८ अहं-इदानीं-अत्र-अस्मि।
९ अत्र-अस्मि। १०-१२ अहं-अत्र-अस्मि-इदानीम्।

—:०—

પાઠ ૧૦

નીચે આપેલા વાક્યોનો સસ્કૃતમા અનુવાદ કરો —

હું જાઉ છુ. હુ હમણા જાઉ છુ. હુ આજે જતો નથી.
હું આજે ત્યા જતો નથી તુ ત્યા આજે જાય છે
શું તુ આજે ત્યા જાય છે? તું આજે ત્યા કેમ જતો નથી?
હવે તુ અહીં આવે છે નહીં, હું આજે ત્યા જતો નથી.

નીચે લખેલા વાક્યોનો ગુજરાતીમા અનુવાદ કરો

अहं गच्छामि। अहं अद्य गच्छामि। अहं अद्य न गच्छामि। अहं अद्य तत्र न गच्छामि। त्व अद्य तत्र न गच्छसि। किं त्व अद्य तत्र गच्छसि? अद्य तत्र त्वं किं न गच्छसि? अधुना त्वं अत्र आगच्छसि। नहि, अहं अद्य तत्र आगच्छामि।

देव· कुत्र अस्ति? भूप तत्र न अस्ति। केशस्य क वर्ण? केशस्य कृष्ण वर्ण। दन्तस्य क वर्ण? ओष्टस्य वर्ण क? हस्तस्य क· वर्ण? अत्र पुष्प अस्ति किम्? अत्र सः अस्ति।

નીચે લખેલા વાક્યો વાચો —

१ अह नैव गच्छामि। २ त्वमद्य कुत्र गच्छसि।
३ सोऽद्यात्राऽऽगच्छति। ४ त्वं तत्राद्य गच्छसि।

સંધિ કરેલાં વાક્યો

कृष्णो न गच्छति। रामो न वदति। सोमो गच्छति। सदा वायुर्गच्छति। किं कृष्णो न वदति? जयचन्द्र किं न पश्यति?

सर्वमित्रो न खादति फलम् । स तत्र किं न खादति ? यदा रामोऽत्र पठति, तदा स तत्र खादति । यदा कृष्णस्तत्र गच्छति, तदा स नैव पठति ।

જો તમને એ વાક્યો ન સમજાય, તો પાઠ ત્રીજાના વાક્યો ધ્યાનપૂર્વક તપાસો —

અકારાંત પુંલ્લિંગ નામોના રૂપ કેવી રીતે કરવા તે વાચક હવે સમજી શકે છે અકારાન્ત નપુંસકલિંગ નામોના પ્રથમા અને દ્વિતીયા સિવાયની બીજી બધી વિભક્તિઓના રૂપો પહેલા (અકારાન્ત પુંલ્લિંગ) પ્રમાણે કરવા.

१ पुस्तकम् = પુસ્તક	४ पुस्तकाय = પુસ્તકને માટે
(हे) पुस्तक = હે પુસ્તક	५ पुस्तकात् = પુસ્તકથી
२ पुस्तकम् = પુસ્તકને પુસ્તક તરફ	६ पुस्तकस्य = પુસ્તકના
३ पुस्तकेन = પુસ્તક વડે	७ पुस्तके = પુસ્તકમા

આ ઉપરથી વાચક સમજી શકશે કે, પહેલી અને બીજી વિભક્તિના રૂપો સિવાય બાકીના રૂપો પુંલ્લિંગના રૂપોની માફકજ થાય છે આ નિયમ ધ્યાનમા રાખવાથી વાચક સરળતાથી પુંલ્લિંગ અગર નપુંસકલિંગ અકારાંત નામોના રૂપો બનાવી શકશે.

—o— o —

પાઠ ૧૧

અહીં થોડાક નપુંસકલિંગ અકારાન્ત શબ્દ આપ્યા છે.—

नयनं = આંખ	पात्रं = વાસણ
नेत्रं = આંખ	जलं = પાણી
उदरं = પેટ	सलिलं = પાણી
नखं = નખ	अम्बरं = આકાશ
ललाटं = મસ્તક	कमलं = કમળ
वस्त्रं = વસ્ત્ર, કાપડ	पुष्पं = ફૂલ
भूषणं = ઘરેણું	फलं = ફળ
नगरं = શહેર	पुस्तकं = પુસ્તક
पत्रं = પાન, પાંદડું	द्वारं = દરવાજો
वनं = વન, જંગલ.	गृहं = ઘર

એ અકારાન્ત નપુંસકલિંગ શબ્દો છે. એનાં રૂપો અગાઉ બતાવ્યા પ્રમાણે થાય છે. તમો એનાં રૂપો સરળતાથી બનાવી શકશો.

એમની મદદથી વાક્યો કેવી રીતે બને છે તે જુઓ.

१ सः रामस्य नयनं पश्यति। २ रामः कृष्णस्य वस्त्रं न पश्यति। ३ देवदत्तः भूपस्य नगरं न गच्छति। ४ सोमः फलं खादति। ५ स इदानीं फलं किं न खादति ? ६ सः अधुना पुस्तकं पठति।

૧. તે રામની આંખ જુએ છે. ૨. રામ કૃષ્ણનું કપડું જોતો નથી.

૩ દેવદત્ત રાજાના નગર તરફ જતો નથી ૪ સોમ ફળ ખાય છે ૫ તે હવે ફળ કેમ ખાતો નથી ? ૬ તે હવે ચોપડી વાંચે છે.

હવે નીચે લખેલા વાક્યો વાચતાજ તમે સમજી શકશો —

वाचन-पाठ ।

हरिश्चन्द्रस्य भूषणं कुत्र अस्ति ? त्वं किमपि फलं किं न खादसि ? यत्र स पठति, तत्र रामचन्द्रस्य पुस्तकं अस्ति किम् ? यत्र भरद्वाज पठति, तत्र रामचन्द्रस्य पुस्तकं न अस्ति। भूपस्य नगरं कुत्र अस्ति। कृष्णस्य पात्रे जलं न अस्ति। पात्रं कुत्र अस्ति। पात्रं अत्र अस्ति। स नगरात् नगरं गच्छति। जले कमलं अस्ति। सलिले कमलं न अस्ति। द्वारं कुत्र अस्ति ? गृहस्य द्वारं अत्र अस्ति। वने सलिलं नास्ति। यत्र जलं न अस्ति तत्र स किं न गच्छति ? त्वं अत्र किं न आगच्छसि ? अहं न पतामि।

નીચે લખેલા વાક્યોનો સંસ્કૃતમા અનુવાદ કરો —

ઘરનો દરવાજો અહીં છે રામચન્દ્રનુ વસ્ત્ર ક્યા છે? પાણીમા કમળ કેમ નથી ? કૃષ્ણનુ ઘરેણુ ક્યા છે ? દેવદત્તનુ પુસ્તક અહીંઆ નથી રાજાનુ નગર ક્યા છે ? તે નગરમાથી આવે છે તે ફળ ખાય છે તુ ફળ કેમ ખાતો નથી ?

પાઠ ૧૨

સંસ્કૃત વાક્યોમાં નીચે પ્રમાણે સંધિ થાય છે. તે ધ્યાનમાં રાખવી જરૂરી છે.

न + अस्ति = नास्ति (નહીં)
न + एव = नैव (બિલકુલ નહીં)
किं + अस्ति = किमस्ति (શું છે.)
अहं + अस्मि = अहमस्मि (હું છું)
किं + अपि = किमपि (કંઇપણ)

એનો ઉપયોગ આ પ્રમાણે થાય છે—

१ स तत्र नास्ति । २ तत्र पुस्तकं नैव अस्ति । ३ तत्र किमपि नास्ति । ४ अत्र अहमस्मि । ५ त्वं किं किमपि न पठसि ? ६ भूपस्य नगरे भूपः अस्ति । ७ किं त्वं नगरात् आगच्छसि ? ८ नहि, अहं वनात् आगच्छामि । ९ वने किं अस्ति ? १० वने सलिलं अस्ति । ११ जले कमलं नास्ति । १२ पुस्तके पत्रं अस्ति किम् ? १३ देवदत्तस्य पुस्तके पत्रं नास्ति ।

૧. તે ત્યાં નથી. ૨. ત્યાં પુસ્તક બિલકુલ નથી. ૩. ત્યાં કંઇપણ નથી. ૪. હું અહીં છું. ૫. તું કેમ બિલકુલ વાંચતો નથી ? ૬. રાજાના નગરમાં રાજા છે. ૭. શું તું નગરમાંથી આવે છે ? ૮. ના, હું જંગલમાંથી આવું છું. ૯. જંગલમાં શું છે ? ૧૦. જંગલમાં પાણી છે. ૧૧. પાણીમા કમળ નથી. ૧૨. પુસ્તકમાં પાંદડું છે કે ? ૧૩ દેવદત્તના પુસ્તકમાં પાંદડું નથી.

સંધિ

વાચકોને સધિ વિષેનો થોડો ખ્યાલ આવ્યો છે વધુ ખ્યાલ આવે તે માટે પાઠ ૬ઠ્ઠાનાં વાક્યો અહીં સધિ કરીને આપ્યા છે.

संस्कृत-वाचन पाठः

अहमिदानीं न पठामि। स तदा तत्र पश्यति। त्वमिदानीं किं खादसि ? अहं न किमपि खादामि। रामो यत्र गच्छति, तत्र सोमः सदाऽऽगच्छति। कः पुरुषो भूपं पश्यति ? इदानीं स पुरुषो भूपं पश्यति। कदा त्वं तत्र गच्छसि ? यदा स नरस्तत्र न गच्छति तदा त्वं अत्राऽऽगच्छ। सोमो राजाऽस्ति। कृष्णस्त दानीं रामं वदति। सोम इदानीं कुत्रास्ति ? यत्र यत्र हस्तः पतति, तत्र पुस्तकं नास्ति। यत्र रामः पश्यति तत्र स पुरुषो नास्ति। यदा त्वमागच्छसि तदाहं गच्छामि। त्व किं किमपि न वदसि ? स इदानीं किमपि न पठति। यथा कृष्णः पठति ,तथा राम पठति। यथाऽहं गच्छामि, तथा त्वं किं न गच्छसि ?

વાચક ધ્યાનપૂર્વક જુએ કે ક્યા સધિ થઇ છે અને ક્યાં થઈ નથી.

इदानीं स भूपः पुरुषं पश्यति। स भूपः पुरुषं पश्यतीदानीम्। पुरुषं पश्यति स भूपः इदानीम्। पश्यति स भूपः पुरुषमिदानीम्। पश्यतीदानीं स भूप पुरुषम्।

==

પાઠ ૧૩

संस्कृत-वाचन-पाठः ।

(१) सोमस्य गृहं कुत्र अस्ति ?
सोमस्य गृहं तत्र अस्ति, तत् त्वं पश्यसि किम्?
सोमस्य गृहात् स अत्र आगच्छति ।
भूपस्य नगरात् अहं इदानीं आगच्छामि ।
पुरुषस्य भूषणं किं अस्ति ?
वीरस्य पुस्तकं कुत्र अस्ति ?
वीरः गच्छति । जनः नगरात् नगरं गच्छति ।
भूपः पुरुषं वदति किम् ?
कथं नरः नगरात् आगच्छति, किं स वनं न गच्छति ?
नरस्य हस्तात् इदानीं एव शस्त्रं पतितम् ।
तस्य गृहात् इदानीं स अत्र आगच्छति ।
अहं नगरात नगरं गच्छामि ।

(२) अहं इदानीं न पठामि अत्र ।
इदानीं अत्र न पठामि अहम् ।

न पठामि अत्र अहं इदानीम् ।
अत्र न पठामि इदानीं अहम् ।
पठामि न इदानीं अत्र अहम् ।

(३) किं त्वं न पठसि अत्र पुस्तकम् ?
त्वं न पठसि किं अत्र पुस्तकम् ?
न पठसि किं अत्र त्वं पुस्तकम् ?
पठसि किं न त्वं अत्र पुस्तकम् ?
अत्र पुस्तकं किं त्वं न पठसि ?
पुस्तकं किं त्वं न पठसि अत्र ?
पुस्तकं किं त्वं अत्र न पठसि ?

(४) किं त्वं इदानीं तत्र न गच्छसि ?
त्वं किं इदानीं तत्र न गच्छसि ?
न गच्छसि किं त्वं इदानीं तत्र ?
इदानीं त्वं तत्र न गच्छसि किम् ?
तत्र न गच्छसि किं त्वं इदानीम् ?
त्वं इदानीं न गच्छसि किं तत्र ?

सन्धिः ।

(५) किं त्वमिदानीं तत्र गच्छसि ?
किं त्वमिदानीं तत्र न गच्छसि ?
कुत्रास्ति गृहस्य द्वारं ?
कुत्र गृहस्य द्वारमास्ति ?
त्वमत्र किं नागच्छसि ?
नागच्छसि किं त्वमत्र ?
किं त्वं नागच्छस्यत्र ?

(६) त्वमत्रागच्छ । आगच्छात्र त्वम् । अत्रागच्छ त्वम् । अत्र किं नागच्छसि त्वम् ? त्वं किं नागच्छसि अत्र ? किं न त्वमत्रागच्छसि ? स नगरान्नगरं गच्छति । गच्छति स नगरान्नगरम् । रामस्य पात्रमत्रास्ति । अत्रास्ति पात्रं रामस्य ।

१ त्वं अत्र आगच्छ । २ आगच्छ अत्र । ३ अत्र आगच्छ । ४ न आगच्छसि । ५ न आगच्छसि । ६ त्वं अत्र आगच्छसि । ७ ८ नगरात् नगरं । ९ पात्रं अत्र अस्ति । १० अत्र अस्ति पात्रम् ।

—o—

પાઠ ૧૪

દરેક ભાષામાં ગુણ બતાવનારા શબ્દો હોય છે તેમને વિશેષણ કહે છે. જેમકે 'કાળું કપડું' એમા કાળું એ વિશેષણ છે. આ પ્રમાણે સસ્કૃતમાં પણ ઘણા વિશેષણો છે, અને તેમનો ઉપયોગ વાકયમાં કરવાની જરૂર હોય છે. આ પાઠમા વિશેષણનો ઉપયોગ કરી બતાવવાનો વિચાર છે તેથી અહીં થોડાં વિશેષણો આપવામા આવ્યાં છે

विशेषण

श्वेत = સફેદ, ધોળું	कृष्ण = કાળું	रक्त = લાલ
पीत = પીળું	हरित = લીલું	नील = નીલું
शुभ्र = શ્વેત	अंध = આંધળો	बधिर = બહેરો
वाचाल = વધારે બોલનારો	धीर = ધીરજવાન	वीर = શૂરવીર
	शोभन = ઉત્તમ	
विशाल = મોટું	कृपण = કંજુસ	उदार = ઉદાર
बलिष्ठ = બળવાન	ह्रस्व = નાનું	वदान्य = દાતા
नवीन = નવું	पुराण = જૂનું	धनाढ्य = પૈસાદાર
विज्ञ = જ્ઞાની	कोमल = કોમલ, નરમ	मूढ = મૂર્ખ

વિશેષણના રૂપ વિશેષ્યની માફકજ થાય છે. વિશેષણથી જેનો ગુણ વર્ણન કરવામા આવે છે તેને વિશેષ્ય કહે છે. અહીં વિશેષણનો ઉપયોગ કરવાની રીત જુઓ.

श्वेतः अश्वः । સફેદ ઘોડો
श्वेतं कमलं । સફેદ કમલ

અહીં અશ્વ શબ્દ અકારાન્તપુલ્લિંગ (નરજાતિનો) હોવાથી " अश्व " શબ્દ પ્રમાણે " श्वेत " " શબ્દનું રૂપ " થયું છે. એજ પ્રમાણે " कमल " શબ્દ નપુંસકલિંગ (નાન્યતર જાતિ) હોવાથી બીજા વાકયમા ' श्वेत ' શબ્દનું રૂપ ' कमल ' શબ્દ રૂપ પ્રમાણે થયું છે. આ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે કેવી રીતે વિશેષણના રૂપો વિશેષ્યની માફક થાય છે નીચેનાં વાકયો વાચવાથી આ નિયમ તમારા ધ્યાનમા આવશે.

शोभनं वनं ।	विशालं उदरं ।	नवीनं कलमं ।
पुराणं वस्त्रं ।	शुभ्रं पुष्पं ।	नीलं कमलं ।
रक्तं वस्त्रं ।	हरितं वनं ।	शोभनं पुस्तकं ।
पीतं पुष्पं ।	शोभनं जलं ।	पीतं वस्त्रं ।

આમા નપુંસકલિંગ વિશેષ્યની સાથે વિશેષણ આપ્યા છે. હવે પુલ્લિંગ વિશેષ્યની સાથે વિશેષણના રૂપ જુઓ

शोभनः पुरुषः ।	विशालः कर्णः ।	नवीनः बालकः ।
पुराणः पुरुषः ।	शुभ्रः वर्णः ।	नीलः वर्णः ।
रक्तः वर्णः ।	हरितः वृक्षः ।	शोभनः गल्लः ।
बलिष्ठः पुरुषः ।	धीरः पुरुषः ।	वाचालः मनुष्यः ।

એ વિશેષ્ય પુલ્લિંગ હોવાથી વિશેષણના રૂપ પણ તેમના જેવાંજ થયા છે એ વાત નીચે લખેલા વાકયો વાંચી બરાબર સમજી શકશો.

१ शोभनस्य नगरस्य विशालं द्वारम् । २ धनाढ्यस्य पुरुषस्य रक्तं वस्त्रम् । ३ शोभने जले नवीनं कमलम् ।

૧ ઉત્તમ નગરનો વિશાળ દરવાજો. ૨ ધનવાન માણસનું રાતું વસ્ત્ર. ૩ ઉત્તમ પાણીમાં નવું કમળ.

આ વાક્યોમાંથી વાંચક સમજી શકશે કે વિશેષ્યનાં રૂપોની માફકજ વિશેષણનાં રૂપો થાય છે. સંસ્કૃત ભાષાની આ વિશેષતા વાંચકે જરૂર ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ.

સંધિ

હવે સંધિના ઉપયોગથી વાચક સારી પેઠે પરિચિત થયા છે. નીચે વાક્યો સંધિ કરીને આપ્યાં છે એ વાક્યો વાંચવાથી સંધિ ક્યાં અને કેવી રીતે થઈ છે તે વાંચકને સ્પષ્ટતાથી સમજાશે.

संस्कृत-वाचन-पाठः

अहं वदामि । वदाम्यम् । त्वं वदसि । वदसि त्वम् । स वदति । वदति सः । अहं पठामि । पठाम्यहम् । अहं पश्यामि । पश्याम्यहम् । अहं । खादामि । खादाम्यहम् । अहं गच्छामि । गच्छाम्यहम् ।

स गच्छति । स वदति । स खादति । स पश्यति । स पठति । तत्राहं पठामि । त्वं कुत्र पठसि । सोऽत्र पठति । स यत्र पठति, तत्राहं पठामि । अहमत्र पश्यामि । त्वं कुत्र पश्यसि ? स तत्र पश्यति ।

પાઠ ૧૫

હવે નીચેના સંસ્કૃત વાક્યો વાંચોઃ—

१ रामचंद्रस्य नवीनं गृहं शोभनं अस्ति । २ श्रीकृष्णस्य पुराणं नगरं कुत्र अस्ति । ३ विज्ञस्य पुरुषस्य शोभनं पुस्तकं अत्र नास्ति । ४ त्वं विशालं वनं इदानीं गच्छसि किम् ? ५ नहि, इदानीं अहं भूपस्य शोभनं नगरं गच्छामि । ६ स पुरुषः भूपस्य शोभनात् नगरात् इदानीं एव आगच्छति । ७ स बलिष्ठः पुरुषः इदानीं कुत्र अस्ति ?

૧. રામચંદ્રનું નવું ઘર સુંદર છે. ૨. શ્રીકૃષ્ણનું જૂનું નગર ક્યાં છે.? ૩. જ્ઞાની મનુષ્યનું ઉત્તમ પુસ્તક અહીં નથી. ૪ શું તું હવે મોટા જંગલમાં જાય છે? ૫. નહીં, હમણાં હું રાજાના સુંદર નગરમાં જાઉં છું ૬. તે મનુષ્ય રાજાના સુંદર નગરમાંથી હમણાં જ આવે છે. ૭ તે બળવાન પુરૂષ હમણાં ક્યાં છે?

હવે નીચેના શબ્દો મોઢે કરો—

१ अहम् — હું	५ मत् — મારી પાસેથી
२ माम् — મને	६ मम — મારૂં
३ मया — મેં	७ मयि — મારામાં
४ मह्यम् — મારે માટે	

હવે એનો ઉપયોગ જુઓ —

१ अहं मम गृहं इदानीं एव गच्छामि । २ त्वं मम गृहं इदानीं एव आगच्छोसि किम् ? ३ स पुरुषः मां वदति । ४ अहम् नगरात् नगरं गच्छामि । ५ मम गृहं शोभनं नास्ति किम् ?

૧. હું મારે ઘેર હમણાં જ જાઉં છું. ૨. શું તું મારે ઘેર અત્યારે જ આવે છે ? ૩. તે મનુષ્ય મને કહે છે. ૪ હું એક શહેરથી બીજે શહેર જાઉં છું. ૫ શું મારૂં ઘર સુંદર નથી ?

હવે નીચેના શબ્દ ધ્યાનમાં રાખો.

सह	= સાથે	सकाशात्	= પાસેથી
साकं	= ”	सत्वरं	= જલદી
प्रति	= પ્રતિ	दत्त	= આપેલું
कृत	= કરેલું	उक्त	= કહેલું
गतः	= ગયેલો	आगतः	= આવેલો

१ मया सह स पुरुषः आगच्छति । स मम सकाशात् सत्वरं गतः । ३ मया रामाय फलं दत्तम् । ४ भूपेन मह्यं धनं दत्तम् । ५ मया उक्तं । ६ मया कृतं । ७ मया इदानीं एव कृतम् । ८ मया साकं स न गच्छति ।

૧. મારી સાથે પેલો પુરુષ આવે છે. ૨ તે મારી પાસેથી તરત ગયો. ૩ મેં રામને ફળ આપ્યુ . ૪ રાજાએ મને ધન આપ્યું. ૫. મેં કહ્યું. ૬. મેં કીધું. ૭ મેં હમણા જ કર્યું. ૮. તે મારી સાથે જતો નથી.

પાઠ ૧૬

संस्कृत-वाचन-पाठः।

(१)

अहं पश्यामि।
अहं तं पश्यामि।
अहं तं सिंहं पश्यामि।
अहं तं सिंहं तत्र पश्यामि।
अहं तं सिंहं तत्र इदानीं पश्यामि।
त्वं तं सिंहं तत्र इदानीं पश्यसि किम्?

(२)

श्रीकृष्णाय नमः। શ્રીકૃષ્ણને વંદન હો.
श्रीरामचन्द्राय नमः। શ્રીરામચંદ્રને વંદન હો.
नमो रामचन्द्राय। રામચંદ્રને નમસ્કાર હો.
नमो वासुदेवाय। વાસુદેવને નમસ્કાર હો.

कृष्णाय वासुदेवाय हरये[1] परमात्मने[2]।
प्रणतक्लेशनाशाय[3] गोविंदाय नमोनमः॥

१ हरये = હરિને
२ परमात्मने = પરમાત્માને
३ प्रणतक्लेशनाशाय = શરણુ આવેલાના દુઃખનો નાશ કરનાર ને

(३)

राजा राष्ट्रं रक्षति ।

राजा बलेन राष्ट्रं रक्षति ।

राजा स्वबलेन स्वराष्ट्रं रक्षति ।

(४)

द्विजः गच्छति ।

द्विजः काशीं गच्छति ।

सः द्विजः कुमारेण सह काशीं गच्छति ।

सः द्विजः स्वकीयेन कुमारेण सह अद्य एव काशीं गच्छति ।

सः द्विजः विष्णुशर्मा स्वकीयेन कुमारेण वेदमित्रेण सह काशीं इदानीं गच्छति ।

सः किमर्थं काशीं गच्छति इदानीम् ?

सः गंगास्नानार्थं वेदपठनार्थं च काशीं गच्छति, ।

सः वीरः ग्रामं रक्षति । इदानीं वीरः पुरुषः कुत्र गतः ?

स राजा वनात् वनं गच्छति ।

वीरः पुरुषः राष्ट्रस्य संरक्षणं करोति ।

—o–:o:—

પાઠ ૧૭

નીચેના શબ્દો મોઢે કરો:—

१ त्वम् – તું
२ त्वां – તને
३ त्वया – તારાથી
४ तुभ्यं – તારે માટે
५ त्वत् = તારી પાસેથી
६ तव = તારૂં
७ त्वयि = તારામાં

એમનો ઉપયોગ કરીને ઘણા સંસ્કૃત વાક્યો બની શકે છે.

१ अहं त्वया सह नगरं गच्छामि । २ त्वं मया सह नगरं गच्छसि । ३ स मया सह तत्र न गच्छति, परन्तु त्वया सह अत्र पठति ।

૧ હું તારી સાથે શહેર તરફ જાઉં છું.
૨ તું મારી સાથે શહેર તરફ જાય છે.
૩ તે મારી સાથે ત્યાં જતો નથી, પણ તારી સાથે અહીં વાંચે છે.

तव गृहं शोभनं अस्ति । २ मया तुभ्यं धनं दत्तम् । ३ त्वया मह्यं धनं न दत्तम् । ४ स पुरुषः मम पुस्तकं त्वया सह पठति । ५ त्वं वीरः पुरुषः असि । ६ स शोभनः भूपः अस्ति । ७ तव वीरः पुत्रः कुत्र अस्ति ? ८ तव गृहे त्वं किं न पठसि ? ९ अत्र त्वं कदा आगच्छसि ? १० तव फलं कुत्र अस्ति ? ११ यत्र बलभद्रस्य वस्त्रं अस्ति । १२ त्वया अद्य किमपि

न कृतम् । १३ तव नगरात् अहं अद्य इदानीं एव आगतः ।

१ तारुं घर सुंदर छे. २. तने में धन आप्युं. ३ तें मने धन आप्युं नहीं. ४ पेलो मनुष्य मारुं पुस्तक तारी साथे वांचे छे. ५. तुं वीर पुरुष छे. ६ ते सारो राजा छे. ७ तारो बहादुर पुत्र क्यां छे.? ८ तारे घेर तुं केम वांचतो नथी ? ९ तुं अहीं क्यारे आवे छे ? १०. तारुं फळ क्यां छे? ११ ज्यां बलभद्रनुं वस्त्र छे. १२ तें आजे कंई पण कर्युं नथी. १३ तारा नगरमांथी हुं आजे हमणा ज आव्यो छुं.

संधि करेलां वाक्यो

अगाउ आपेलां वाक्यो संधि करीने अत्रे लख्या छे. ए वाक्य पूर्वपाठोमां आवेला छे.

तदाऽहं तत्र गच्छामि । तदा तत्राऽहं गच्छामि । तदा तत्र गच्छाम्यहम् । कस्तत्र गच्छति ? तत्र को गच्छति ? गच्छति कस्तत्र ? यदाऽहं तत्र न पश्यामि, तदा तत्र स गच्छति । यदा तत्राऽहं न पश्यामि, स तदा तत्र गच्छति । यदा तत्र न पश्याम्यहं, यदा च त्वं तत्र न पश्यसि, तदा सोऽत्र वदति । यदा त्वं तत्र पश्यस्यत्र तदा स वदति । यदा त्वं तत्र पश्यसि, तदा स वदत्यत्र । कदा त्वमत्र खादसि ?

—:०:—

પાઠ ૧૮

નીચે લખેલાં વાકય તમો હવે સરળતાથી સમજી શકશો—

अहं सत्वरं आगच्छामि । किं त्वं मम गृहं प्रति इदानीं एव सत्वरं न आगच्छसि ? स कुत्र गतः ? मया धनं न दत्तम् । मया किं इदानीं उक्तम् ? त्वं इदानीं किं किमपि न वदसि ? स इदानीं कुत्र गतः ? त्वं इदानीं यत्र गच्छासि, तत्र स आगच्छति किम् ? भूपस्य नगरं कुत्र अस्ति ? स इदानीं फलं खादति । मम पुस्तकं यत्र अस्ति, तत्र त्वं इदानीं किं न गच्छसि ।

• નીચેના વાકયોનું સંસ્કૃત કરો—

હું હવે જતો નથી. તુ મારી સાથે આવે છે તે મારી સાથે કેમ આવતો નથી? મારૂં પુસ્તક કયા છે? જ્યા મારૂં ઘર છે, ત્યાં તું હવે આવે છે? હુ મારે ઘેર જાઉં છુ તુ કેમ આવતો નથી? તે આવે છે. હુ જલદીથી જાઉં છુ!

સંધિ કરેલાં સસ્કૃત વાકયો

यत्र स पश्यति, तत्राहं गच्छामि । स तत्र खादति । त्वं कुत्र खादसि ? यत्र स गच्छति तत्राहं गच्छामि । को वदति ? स किं वदति ? स तत्र न वदति । त्वं तत्र किं खादसि ? अहं न वदामि । नाऽहं वदामि । न वदाम्यहम् । स गच्छति । त्वं न पश्यसि । तदाऽहमत्र

खादामि। यदा त्वं तत्र खादस्यहं तदात्र खादामि। यदा त्वं तत्र खादसि, तदाऽत्राहं खादामि। यदा त्वं तत्र खादासि, तदाऽत्र खादाम्यहम्।

अहं तत्र न पश्यामि। तत्राहं न पश्यामि। न तत्र पश्याम्यहम्। स तत्र न गच्छति। त्वमत्र किं पश्यासि? त्वं किं पश्यस्यत्र? किमत्र त्वं पश्यसि? अहं तत्र गच्छामि। तत्राहं गच्छामि। गच्छाम्यहं तत्र। यत्र स गच्छति, तत्राऽहं गच्छामि। यत्र स गच्छत्यहं तत्र गच्छामि। यत्र स गच्छति, गच्छाम्यहं तत्र। यत्र स गच्छति, गच्छामि तत्राहम्। यत्राहं पश्यामि, तत्र त्वं किं न पश्यासि? यत्र पश्याम्यहं तत्र त्वं किं न पश्यसि? यत्र स पश्यति, तत्राहं पश्यामि। यत्र स पश्यति तत्र पश्याम्यहम्। यत्र स पश्यत्यहं तत्र पश्यामि।

नहि, नाहं तत्र गच्छामि। नहि, न तत्राहं गच्छामि। नहि, न तत्र गच्छाम्यहम्। न ह्यहं तत्र गच्छामि।

सूचना

ઉપરના વાક્યોમાં શબ્દ આગળ પાછળ લખવાથી સંધિમાં ક્યાં અને કેવી રીતે ફેરફાર થાય છે, તે બતાવ્યું છે. થોડા ૫ રક્રમથી કયો શબ્દ આગળ પાછળ લખ્યો છે, તે સમજી શકાશે.

—o—

પાઠ ૧૯

संस्कृत-वाचन-पाठः ।

(१)

धर्मः रक्षति ।
धर्मः जनान् रक्षति ।
मानवधर्मः सर्वान् मानवान् रक्षति ।
स्वधर्मः श्रेष्ठः प्रियः आदरणीयः च अस्ति ।
रक्षितः मानवधर्मः सर्वान् मानवान् रक्षति ।
श्रेष्ठः मानवधर्मः सर्वैः रक्षणीयः ।

(२)

वृक्षात् पुष्पं पतति[1] ।
तस्मात्[2] वृक्षात् पुष्पं पतति ।
तस्मात् वृक्षात् इदानीं एव रक्तं पुष्पं पतति ।
बाल इदानीं अत्र आगच्छति । तव[3] पुत्रः कुत्र गच्छति अधुना? तत्र त्वं गच्छ, तत् पुष्पं पश्य च ।

---

१ पत् = પડવું, २ तस्मात् = તેનાથી, ३ तव = તારૂં.

रामो राजमणिः सदा विजयते ।
रामं रमेशं भजे ॥
रामेण अभिहता निशाचरचमू ।
रामाय तस्मै नमः ॥
रामान्नास्ति परायणं परतरं ।
रामस्य दासोऽस्म्यहं ॥
रामे चित्त-लयः सदा भवतु मे ।
भो राम मां उद्धर ॥

१ रामः राजमणि सदा विजयते = રાજમણિ શ્રીરામ-હમેશા વિજય પામે છે.

२ रमेश रामं भजे = રમાપતિ શ્રીરામને ભજું છુ.

३ रामेण निशाचरचमू अभिहता = રામે રાક્ષસોની સેના મારી નાખી.

[illegible] तस्मै रामाय नमः = તે રામને વંદન

५ रामान् परतर परायणं नास्ति = રામ કરતાં વધુ શ્રેષ્ઠ બીજો કોઇ તારણહાર નથી

६ रामस्य दासः अहं अस्मि = હું રામનો સેવક છુ

७ रामे मे चित्तलयः सदा भवतु = શ્રીરામમા મારૂ મન હમેશા રહો

८ भो राम ! मां उद्धर = હે રામ ! મારો ઉદ્ધાર કરો

પાઠ ૨૦

નીચે લખેલા શબ્દો વાંચો—

यदि = જો	नोचेत् = નહીં તો
तर्हि = તો	युक्तं = ઠીક
कथं = કેવી રીતે ?	सत्यं = સત્ય, સાચું

१ यदि त्वं तत्र न गच्छसि, तर्हि अहं अत्र एव आगच्छामि । २ यदि त्वं फलं इदानीं न खादसि तर्हि अहं फलं न खादामि । ३ यदि त्वं वदसि, तर्हि अहं वदामि । ४ यदा त्वं पठसि, तदा अहं न पठामि । ५ अहं सत्यं वदामि । ६ त्वं युक्तं वदसि । ७ स न सत्यं वदति । ८ कथं त्वं एवं वदसि ?

૧. જો તું ત્યાં નહિ જાય, તો હું અહીંઆજ આવું છું. ૨ જો તું હવે ફળ નહિ ખાય, તો હું ફળ ખાવાનો નથી. ૩. જો તું બોલે તો હું બોલું છું. ૪. જ્યારે તું વાંચે છે, ત્યારે હું વાંચતો નથી. ૫. હું સાચું કહું છું. ૬. તું યોગ્ય કહે છે. ૭. તે સાચું બોલતો નથી. ૮. તું એ પ્રમાણે કેમ બોલે છે ?

હવે નીચેના વાક્યો સહેલાઇથી સમજી શકશો:—

यदि त्वं गच्छसि, तर्हि अहं न गच्छामि । यदि स भूपः अत्र आगच्छति, तर्हि अहं किमपि न वदामि ।

कुत्र त्वं इदानीं गच्छसि ? यत्र त्वं न गच्छसि। स किं न किमपि वदति ? न युक्तं उक्तं त्वया। स इदानीं न सत्यं वदति। स सर्वदा एव सत्य वदति।

નીચે લખેલા વાક્યોનું સંસ્કૃત કરો —

તું ક્યાં જાય છે? તે હમણાં ક્યાં છે? રાજા નગરમાં છે તું તારા ઘરમાં છે હું તારા ઘરમાં છું હવે તું મારા ઘરમાં વાચે છે તું સારા શબ્દ બોલે છે. તે હવે સાચુ બોલતો નથી તું હવે બરાબર કેમ બોલતો નથી? તું જ્યાં જાય છે, ત્યાં તે જતો નથી હું હમણાં જલદી જાઉં છું તે ઘરમાં નથી તે હમણાં ઘરમાંજ છે

સંધિ કરેલાં વાક્યો

रामो गच्छति। कृष्णो वदति। सोमो न गच्छति। कृष्णस्तत्र न पश्यति। तत्र कृष्णो न पश्यति। तत्र न कृष्णः पश्यति। न कृष्णस्तत्र पश्यति। कृष्णो न गच्छति। न कृष्णो गच्छति। वायुः सदा गच्छति। रामो न वदति। न रामो वदति। सोमो गच्छति। सदा वायुर्गच्छति। कृष्णः किं न वदति ? किं कृष्णो न वदति ? किं न कृष्णो वदति ? जयचन्द्रः किं न पश्यति ? किं जयचन्द्रो न पश्यति ? किं न जयचन्द्रः पश्यति ? सर्वमित्रो न खादति। न सर्वमित्रः खादति। स तत्र किं न खादति ?

—+—

પાઠ ૨૧

હવે નીચે લખેલા શબ્દો ધ્યાનમાં રાખો—

१ कः	= કોણ	४ कस्मै	= કોને માટે
२ कम्	= કોને	५ कस्मात्	= કોની પાસેથી
३ केन	= કોનાથી, કોણે કોની મારફત	६ कस्य	= કોનો, કોની, કોનું
		७ कस्मिन्	= કોનામાં

એ શબ્દોનો ઉપયોગ નીચે જણાવ્યા પ્રમાણે કરો અને વાક્ય બનાવો —

१ कः सः पुरुषः अस्ति ? २ त्वं कं पुरुषं पश्यसि ? ३ तुभ्य कन नरेण धनं दत्तम् ? ४ कस्मै जनाय त्वया वस्त्रं दत्तम् ? ५ कस्मात् नगरात् त्वं इदानीं आगतः ? ६ कस्य गृहे सः इदानीं अस्ति ? ७ कस्मिन्नगरे कमलं नास्ति ।

૧. તે મનુષ્ય કોણ છે ? ૨. તું કયા મનુષ્યને જુએ છે ? ૩ તને કયા માણસે ધન આપ્યું ? ૪. કયા મનુષ્યને તેં વસ્ત્ર આપ્યું ? ૫. કયા નગરથી તું હમણાં આવ્યો છે ? ૬. હમણાં તે કોના ઘરમાં છે ? ૭. કયા શહેરમાં કમળ નથી ?

નીચે લખેલાં વાક્યો હવે તમને સમજાઇ જશે:—

कः मनुष्यः अत्र अस्ति ? अत्र कः पुरुषः न अस्ति । अहं एव अत्र इदानीं अस्मि । इदानीं त्वं पुस्तकं

पठसि किम्? स कृपणः पुरुषः तत्र नास्ति। अत्र त्वं कदा आगच्छासि? त्वं सदा सत्यं वदासि, तथा अहं सदा युक्तं वदामि।

હવે નીચે લખેલાં શબ્દ મોઢે કરો—

लिखति = (તે) લખે છે.	तिष्ठति = (તે) ઉભો રહે છે.
लिखसि = (તું) લખે છે.	तिष्ठसि = (તું) ઉભો રહે છે.
लिखामि = (હું) લખું છું	तिष्ठामि = (હું) ઉભો રહું છું.
पचति = (તે) રાંધે છે.	धावति = (તે) દોડે છે.
पचसि = (તું) રાંધે છે.	धावसि = (તું) દોડે છે.
पचामि = (હું) રાંધું છું.	धावामि = (હું) દોડું છું.

સંધિ કરેલાં વાક્યો

यदा रामोऽत्र पठति,तदा तत्र स खादति। यदाऽत्र रामः पठति, तदा तत्र स खादति। रामो यदाऽत्र पठति, तदा तत्र स खादति। यदा कृष्णस्तत्र गच्छति, तदा स नैव पठति। कृष्णो यदा तत्र गच्छति, तदा स नैव पठति। यदा तत्र गच्छति कृष्णस्तदा स नैव पठति। अहमागच्छामि। आगच्छाम्यहम्। त्वमागच्छासि। अहं नागच्छामि। नागच्छाम्यहम्।

પાઠ ૨૨

હવે તમારા ૨૧ પાઠ પૂરા થયા છે. એ પાઠોમાં તમે કેટલું સમજ્યા તે હવે આ પાઠમાં તપાસી જુઓ. એ પરીક્ષા માટે શ્રીમદ્ ભગવદ્‌ગીતાના બે શ્લોક અહીં આપ્યા છે.

ईश्वरः सर्वभूतानां-हृद्देशेऽर्जुन तिष्ठति ।
भ्रामयन्सर्वभूतानि यन्त्रारूढानि मायया ॥
तमेव शरणं गच्छ सर्वभावेन भारत ।
तत्प्रसादात्परां शान्तिं स्थानं प्राप्स्यासि शाश्वतम्॥
(भगवद्गीता, अ० १८।६१, ६२)

पदानि-ईश्वरः । सर्व+भूतानां । हृद्+देशे । अर्जुन । तिष्ठति । भ्रामयन् । सर्व+भूतानि । यंत्र+आरूढानि । मायया ॥ ६१ ॥

तं । एव । शरणं । गच्छ । सर्व+भावेन । भारत । तत्+प्रसादात् । परां । शान्तिं । स्थानं । प्राप्स्यासि । शाश्वतम् ॥ ६२ ॥

अन्वयः—हे अर्जुन ! सर्वभूतानां हृद्देशे ईश्वरः तिष्ठति । मायया यन्त्र-आरूढानि सर्व-भूतानि भ्रामयन् ॥ ६१ ॥

हे भारत ! तं एव सर्व-भावेन शरणं गच्छ । तत् प्रसादात् परां शान्तिं शाश्वतं स्थानं प्राप्स्यासि ॥६२॥

વાંચકો! તમો આ શ્લોકોનો અર્થ સમજી ગયાજ હશો. જો ન સમજ્યા હોય, તો આ અન્વય બે ચાર વાર વાંચવાથી ભાવ કે અર્થ જરૂર સમજી શકશો. તમારી સુગમતા માટે અહીં શબ્દાર્થ આપ્યો છે.

હે અર્જુન ! (सर्वभूतानां) સર્વ પ્રાણીઓનાં (हृद्+देशे) હૃદય-પ્રદેશમાં (ईश्वरः) ઇશ્વર (तिष्ठति) રહે છે. અને (मायया) કુશળતાથી (यंत्र+आरूढानि) યંત્ર પર લગાડેલાં ચિત્રોની માફક (सर्व-भूतानि) સર્વ પ્રાણીઓને (भ्रामयन्) ફેરવે છે. ॥ ૬૧ ॥

હે (भारत) અર્જુન ! (तं एव) તેનેજ (सर्व-भावेन) પૂર્ણ ભક્તિથી શરણે (गच्छ) જા, (तत् प्रसा-दात्) તેની કૃપાથી તું (परां) શ્રેષ્ઠ શાંતિ તથા શાશ્વત સ્થાન (प्राप्स्यसि) પ્રાપ્ત કરીશ. ॥ ૬૨ ॥

આ બે શ્લોકોનો અડધો ભાગ તો તમો સમજી ગયા હતા. કેટલાક શબ્દોનો પરિચય ન હોવાથી બાકીનો અડધો ભાગ તમારા ધ્યાનમાં આવ્યો ન હતો. જો થોડા વધારે શબ્દોનો તમને પરિચય થશે, તો એવી જાતના શ્લોક પણ તમો જરૂર સમજી શકશો, એટલો વિશ્વાસ તમારા મનમાં જરૂર આવ્યો હશે. — જો થોડા પ્રયાસથી તમો આ શ્લોક સમજી શકો છો, તો જો તમો એક વર્ષ સુધી એ પ્રમાણે પ્રયત્ન કરશો, તો રામાયણ, મહાભારત સરળતાથી સમજી શકશો.

પાઠ ૨૩

પૂર્વોક્ત શ્લોકમાંથી બનાવેલાં કેટલાક વાક્યો જુઓ —

हृद्देशे ईश्वरः तिष्ठति ।
हृदये ईशः अस्ति
तं शरणं गच्छ ।
ईशं शरणं गच्छ ।
ईश्वरं शरणं गच्छ ।
परां शान्तिं प्राप्स्यसि
शाश्वतं स्थानं प्राप्स्यसि ।

આ પ્રમાણે બીજા ઘણાં વાક્યો બની શકે છે. તે નીચેનાં વાક્યો પરથી સમજાશે.

युद्धदेशे अर्जुनः तिष्ठति ।
रथे कृष्णः तिष्ठति ।
नगरे भूपः तिष्ठति ।
द्वारदेशे नरः तिष्ठति ।
भूपं शरणं गच्छ ।
नरं शरणं गच्छ ।
शोभनं पुस्तकं प्राप्स्यसि ।

संस्कृत-वाक्यानि ।

यदा त्वं लिखसि, तदा स तत्र धावति । यदा स गृहे तिष्ठति, तदा अहं पुस्तकं न पठामि । यदा स धावति, तदा फलं खादति । यदा त्वं पचसि, तदा अहं लिखामि । स पुरुषः इदानीं धावति । स वीरः पुरुषः कदा अत्र आगतः ? त्वं किमपि किं न लिखसि ? स किं अत्र तिष्ठति ? स किं धावति ?

નીચેનાં વાક્યોનું સંસ્કૃત કરો —

જ્યારે તું બોલે છે, ત્યારે તે દોડે છે. તે શું રાંધે છે? તે કેમ નથી આવ્યો ? તે કયાં છે? હું અહીં છું. તે મનુષ્ય હવે કેમ દોડે છે. ? જ્યારે તું ફળ ખાય છે, ત્યારે તે પત્ર લખે છે. જો તું જોતો નથી, તો તે જતો નથી. તું અહીં કેમ ઉભો છે ? તે અહીં કેમ નથી ? તું હવે કેમ દોડતો નથી ? તું તેને પત્ર કેમ લખતો નથી ? તું કયાં જુએ છે? તું ત્યાં કેમ જોતો નથી ?

હવે આ વાકયો આપ પ્રયત્ન વગર સમજી શકશો —

त्वं इदानीं किं पश्यसि ? सः अधुना कुत्र गतः ? रामः इदानीं तत्र नास्ति किम् ? अहं नगरात् इदानीमेव आगतः । अहं शीघ्रं पुस्तकं पठामि । ईश्वरः कुत्र अस्ति ? ईश्वरः हृद्देशे तिष्ठति । मनुष्यस्य हृदयप्रदेशे ईशः अस्ति । मम हृदयदेशे ईश्वरः अस्ति किम्?

પાઠ ૨૪

संस्कृत-वाचन-पाठः ।

(१)

ईश्वरः जयति । सूर्यः प्रकाशते । मेघः वर्षति ।
मनुष्यः गच्छति । रामः आगच्छति । वायुः वाति ।
गुरुः आगच्छति । मृगः धावति । बालः क्रीडति ।
मयूरः नृत्यति । जनः अटति । अग्निः ज्वलति ।
नृपः आगच्छति । बालः गच्छति । चन्द्रः प्रकाशते ।
गुरुः गच्छति । बालः धावति । मृगः क्रीडति ।
मयूरः अस्ति । वायुः आगच्छति । अग्निः अस्ति ।
नरः गच्छति । बुधः आगच्छति । नदी प्रवहति ।
जलं स्यन्दते । मनुष्यः धावति । नरः गच्छति ।

(२)

मेघाः वर्षन्ति । मनुष्याः गच्छन्ति । मृगाः धावन्ति ।
मयूराः नृत्यन्ति । जनाः अटन्ति । बालाः क्रीडन्ति ।
पुरुषाः धावन्ति । नराः गच्छन्ति । बुधाः आगच्छन्ति ।
नृपाः गच्छन्ति । जनाः धावन्ति । मृगाः आगच्छन्ति ।
बालाः गच्छन्ति । मयूराः धावन्ति । जनाः प्रकाशन्ते ।
मृगाः गच्छन्ति । नराः आगच्छन्ति । मेघाः गच्छन्ति ।

શબ્દોના અર્થ

जि (વિજય મેળવવો) = जयति । अग्निः = (અગ્નિ, દેવતા) ।

प्रकाश् (પ્રકાશવું)=प्रकाशते	दह् (બાળવુ)=दहति ।
वर्ष् (વરસવું)=वर्षति ।	बुधः = જ્ઞાની પુરુષ
मेघः = વાદળ	प्रवह् (વહેવું) = प्रवहति ।
वायुः = વાયુ, હવા	स्यन्द् (વહેવું)=स्यन्दते ।
गुरुः = શિક્ષક	क्रीड् (રમવું) = क्रीडति ।
मृगः = હરણ	दंश् (કરડવું, ડંખવું)=दशति ।
धाव् (દોડવું)=धावति ।	स्फुर् (ફરકવું) =स्फुरति ।
बालः = બાળક	वेप् (કંપવુ) = वेपते ।
मयूरः = મોર	वह् (વહેવું) = वहति ।
नृत् (નાચવું) = नृत्यति ।	काश् (પ્રકાશવુ)=काशते ।
अट् (ભટકવું) = अटति ।	प्रधाव् (દોડવું)=प्रधावति ।

संस्कृत-वाक्य ।

वीरः जयति । अग्निः ज्वलति । दीपः प्रकाशते । बुधः वदति । मयूरः नृत्यति । बालः अटति । अश्वः धावति । वृद्धः वेपते । बुधः गुरुः शिक्षकः अस्ति । क्रीडति बालः । सर्पः दशति ।

पाठ २५

गुरुं शिष्यः नमति । ईश्वरं भक्तः प्रणमति ।
नृपं सेवकः नमति । भूप दासः प्रणमति ।
सेवकः भारं वहति । किंकरः भारं प्रवहति ।
धनं पुत्रः नयति । धनं चोरः चोरयति ।
पुरुषः ग्रामं गच्छति । पुरुषः ग्रामात् आगच्छति ।
बालः गृहात् आगच्छाति । बुध वेदं पठति ।
सेवक छत्रं धारयति । अतिथिः गृहं गच्छति ।
अतिथि गृहात् निर्गच्छति । पुरुष क्रीडति ।
नृपः राज्यं रक्षति । धनिकः धनं रक्षति ।
अश्वः तृणं भक्षयति । भक्तः ईश्वरं भजति ।
साधु धर्मं रक्षति । विप्र वेदं रक्षति ।
गुरु· शिष्यं रक्षति । आचार्य· उपदिशति ।
सिंह मृगं प्रहरति । मूर्ख वृषभं प्रहरति ।

ग्रामात् बालाः आगच्छन्ति । नगरात् पुरुषाः आगच्छन्ति । मेघाः आकाशात् जलं वर्षन्ति । जलं पतति । वृक्ष मार्गे पतति । मूर्ख व्यर्थं अटति। बुधः जानाति ।

શબ્દોના અર્થ

नम् (નમન કરવું) = नमति । वह् (ઉચકવું) = वहति ।
प्रणम् (,, ,,) = प्रणमति । प्रवह् (,,) = प्रवहति ।
नी (नय्) (લઇ જવું) = नयति । भक्ष् (ખાવું) = भक्षयति ।
भज् (ભજન કરવું) = भजति । प्रहृ (પ્રહાર કરવો) = प्रहरति ।
आनी (आनय्) (લાવવું) = आनयति । बुधः = જ્ઞાની
चुर् (चोर्) (ચોરવું) = चोरयति । ज्ञा (જાણવું) = जानाति ।
उपदिश् (ઉપદેશ કરવો) = उपदिशति । निर्गच्छ् (બહાર જવું) = निर्गच्छति ।

संस्कृत–वाक्य ।

भक्तः ईश्वरं नमति । अहं प्रणमामि रामचन्द्रम् । पुरुषः वृषभं नयति क्षेत्रे । चोरः धान्यं नयति क्षेत्रात् । मानवः भक्षयति अन्नम् मध्यान्हसमये । गुरुः उपदिशति मानवधर्मम् । सेवकः अश्वं प्रहरति । कदा सेवकः चोरं प्रहरति ? अहं न जानामि । विनायकः अश्वं नयति गृहात् बहिः । रामः रथं आनयति स्वगृहं प्रति । अश्वः पुरुषं वहति । न वहति इदानीं पुरुषं अश्वः । को जानाति । स एतत् जानाति ।

—o—

પાઠ ૨૬

सः	= તે	तस्मात्	= તેનાથી
तम्	= તેને	तस्य	= તેનું
तेन	= તેણે, તેનાથી	तस्मिन्	= તેમાં
तस्मै	= તેને માટે		

હવે એનો ઉપયોગ વાક્યમાં કરો —

तव पुस्तकं अहं नैव पठामि । मम पुस्तकं एव पठामि । त्वं इदानीं मम पुस्तकं पश्यसि । यदा त्वं तत्र गच्छसि, तदा स कुत्र भवति ? यदि त्वं फलं न खादसि, तर्हि अहं न खादामि । अधुना स पत्रं लिखति। स पुस्तकेन सह अत्र आगच्छति । त्वं रामेण सह अत्र आगच्छसि किम् ? कथं स तत्र नागच्छति ? पुस्तकस्य पत्रं कुत्र अस्ति ? तव गृहं कुत्र अस्ति ? मम गृहं तव गृहस्य समीपं एव अस्ति ।

तव हृदये ईश्वरः अस्ति एव । अहं तं ईश्वरं सर्वभावेन शरणं गच्छामि । त्वं तं ईश्वरं सर्वभावेन शरणं गच्छ । विपुलं धनं प्राप्स्यसि। गृहे धनं भवति ?

मम गृहे श्रीरामचन्द्रः अस्ति । तेन सह अहं भ्रमणाय गच्छामि । त्वं केन सह भ्रमणाय गच्छसि ?

संस्कृत-वाक्यानि ।

१ तस्य गृहं अत्र नास्ति ।२ स इदानीं कुत्र आस्ति ? ३ तस्य नगरं अधुना गच्छ । ४ तेन तुभ्यं किं दत्तम् ? ५ केन तस्मै फलं दत्तम् ? ६ तस्मात् नगरात् अत्र आगच्छ । ७ तस्य ईश्वरस्य वाचकः प्रणवः अस्ति ।

૧. તેનું ઘર અહીં નથી. ૨. તે હમણાં ક્યાં છે ? ૩. તેના શહેર તરફ હવે જા. ૪. તેણે તમને શું આપ્યું ? ૫. તેને ફળ કોણે આપ્યું ? ૬. તે નગરમાંથી અહીં આવ. ૭ તે ઇશ્વરનું વાચક પ્રણવ (ૐકાર) છે.

હવે નીચે લખેલાં વાકય વાચતાંજ સમજી શકશો. —

संस्कृत-वाक्यानि ।

तस्मिन् नगरे तव गृहं कस्मिन् स्थाने आस्ति ? रामचन्द्रस्य गृहस्य समीपे मम गृहं अस्ति । सूर्यस्य प्रकाशे सः तिष्ठति । त्वं सूर्यस्य किरणे पुस्तकं किं पठासि ? तेन मह्यं पुस्तकं दत्तं, तत् अहं इदानीं चन्द्रस्य प्रकाशे न पठामि । त्वं दीपस्य प्रकाशे पुस्तकं पठासि किम् ? नहि नहि, अहं दीपस्य प्रकाशे पुस्तकं न पठामि । अहं ह्यः रामचन्द्रस्य गृहं गतः । तत्र इन्द्र-दत्तः किं पश्यति ? स फलं किं न खादति ? सोमेन

दत्तं फलं स न खादति। रामस्य शोभनं पुस्तकं कुत्र अस्ति ? तत् नगरं गच्छ। स त्वां तत्र पश्यति। अहं अत्र त्वां पश्यामि। कथं स तत्र गच्छति ? स तत्र नास्ति।

આ શબ્દનું મોઢે કરો

वद् = બોલ		पठ = વાંચ		भव = હો	
पश्य = જો		खाद् = ખા		गच्छ = જા	
आगच्छ = આવ		पच = રાંધ		धाव = દોડ	
प्रापय = મેળવ		चल = ચાલ		पत = પડી જા	
कुरु = કર		देहि = આપ		ब्रूहि = બોલ	
लिख = લખ		तिष्ठ = ઉભો રહે		भ्रामय = ફેરવ	
नय = લઈ જા		उपविश = બેસ		आनय = લાવ	

હવે એનો ઉપયોગ કરીને વાક્ય બનાવો —

१ हे रामचन्द्र ! त्वं फलं खाद। २ हे मनुष्य ! पुस्तकं पठ। ३ त्वं तत्र गच्छ। ४ इदानीं सत्वरं धाव। ५ सत्यं वद। ६ पत्रं लिख। ७ फलं तत्र नय।

१. હે રામચંદ્ર ! તું ફળ ખા. ૨. હે મનુષ્ય ! તું પુસ્તક વાંચ. ૩. તું ત્યાં જા. ૪. હવે જલદી દોડ. ૫. સાચું બોલ. ૬. પત્ર લખ. ૭. ફળ ત્યાં લઈ જા.

संस्कृत-वाचन-पाठः ।

ब्रूहि स इदानीं कुत्र गतः ? वद, त्वं किं अधुना पठसि ? चक्रं भ्रामय इदानीम् । अधुना धाव । फलं शीघ्रं खाद । रामस्य शोभनं पुस्तकं कृष्णस्य गृहं नय । तव रक्तं वस्त्रं कः पश्यति ? मम पीतं वस्त्रं शीघ्रं तत्र नय । अत्र एव उपविश । इदानीं अहं अत्र एव तिष्ठामि, शीघ्रं अत्र आगच्छ ।

१ कः नु खलु एषः ? =આ ખરેખર કોણ છે?
२ कः एषः भोः ! = અરે, આ કોણ ?
३ कः नु खलु अस्मान् पीडयति ? = ખરેખર અમને કોણ પીડે છે ?
४ आर्य ! कः एवं अस्मान् सन्तापयति ? = આર્ય ! આ કોણ અમને આમ સતાવે છે ?
५ भोः ब्राह्मण ! तिष्ठ तिष्ठ = હે બ્રાહ્મણ ! ઉભો રહે, ઉભો રહે.
६ भो. ब्राह्मण ! न गन्तव्यम्; न गन્તव्यम् = હે બ્રાહ્મણ ! ન જો, ન જા.
७ न भेतव्यं, न भेतव्यम् । = ન ડર, ન ડર.
८ किं करिष्यति मन्दभाग्यः ? શું કરશે દુર્ભાગી ?

९ न तत्र पाण्डवाः इति मन्ये। = ત્યાં પાંડવો નથી એમ હું માનું છું.

१० कथं त्वं जानीषे? = કેમ તું જાણે છે?

११ अहं भवन्तं अनुगमिष्यामि = હું આપને અનુસરીશ.

१२ वृद्धः त्वं, अपसर दूरम् = તું વૃદ્ધ છે, દૂર જા.

संस्कृत-वाचन-पाठः।

સંધિ વગરનાં વાક્યો.	સંધિ કરેલાં વાક્યો.
दूरं अपसर।	दूरमपसर।
वृद्धः त्वम्।	वृद्धस्त्वम्।
भवन्तं अनुगमिष्यामि।	भवन्तमनुगमिष्यामि।
पाण्डवाः इति।	पाण्डवा इति।
कः एषः भोः।	क एष भोः।
खलु अस्मान्।	खल्वस्मान्।
एवं अस्मान्।	एवमस्मान्।
वस्त्रं आनय।	वस्त्रमानय।
गृहं आगच्छ।	गृहमागच्छ।

—:०:—

પાઠ ૨૭

હવે તમારી યોગ્યતા આટલી થઇ છે કે તમે નીચે લખેલાં વાકયો વાંચી સમજી શકશો.

तं तस्य गृहं प्रापय । मम पत्रं तत्र नय । तस्मै एकं पत्रं देहि । तं देशं गच्छ । गच्छ, अधुना ब्रूहि त्वया किं उक्तम् ? स कदापि युक्तं न वदति । अहं सदा युक्तं सत्यं एव वदामि । गृहस्य समीपं स लिखति । स इदानीं वने वृक्षस्य समीपं तिष्ठति । फलं देहि, पुस्तकं नय, पत्रं लिख ।

હવે આ પાઠમાં નીચેનાં શબ્દો મોઢે કરો.

१ यः	= જે	५ यस्मात्	= જેની પાસેથી
२ यम्	= જેને	६ यस्य	= જેનું
३ येन	= જેનાથી	७ यस्मिन्	= જેમાં
४ यस्मै	= જેને માટે		

એમનો ઉપયોગ કરવાથી ઘણાં ઉપયોગી વાકયો બનાવી શકાય છે, તે નીચેનાં વાકયો જેવાથી સમજાશે.

१ यः शूरः पुरुषः इदानीं मम नगरे अस्ति, स एव तत्र अद्य गच्छति । २ यं त्वं इदानीं तत्र पश्यसि,स एव स भूपः । ३ येन तुभ्यं धनं दत्तं स एव वीरःअस्ति ।

४ तस्मात् नगरात् इदानीं यः मनुष्यः आगतः स एव यज्ञदत्तशर्मा अस्ति। ५ यस्य पुरुषस्य पुस्तकं त्वं पठसि, स एव मम गृहे इदानीं अस्ति। ६ यस्मिन् गृहे सः नरः अस्ति, तत् गृहं कुत्र अस्ति? ७ तस्य भूपस्य किं नगरम्।

૧. જે શૂર મનુષ્ય હમણા મારા નગરમાં છે, તેજ આજે ત્યાં જાય છે. ૨. જેને તું હમણા ત્યાં જુએ છે, તે રાજા છે. ૩. જેણે તેને ધન આપ્યું, તેજ શૂર છે. ૪. તે નગરમાંથી હમણા જે મનુષ્ય આવ્યો, તેજ યજ્ઞદત્તશર્મા છે. ૫. જે મનુષ્યનું પુસ્તક તું વાંચે છે, તે આ સમયે મારા ઘરમાં છે. ૬. જે ઘરમાં તે મનુષ્ય છે, તે ઘર ક્યાં છે? ૭. તે રાજાનું શહેર કયું?

નીચે લખેલા શબ્દો મોઢે કરો —

वदिष्यति = બોલશે [તે]	खादिष्यति = ખાશે [તે]
वदिष्यसि = બોલીશ [તું]	खादिष्यसि = ખાઇશ [તું]
वदिष्यामि = બોલીશ [હું]	खादिष्यामि = ખાઇશ [હું]
द्रक्ष्यति = જોશે [તે]	गमिष्यति = જશે [તે]
द्रक्ष्यसि = જોશે [તું]	गमिष्यसि = જશે [તું]
द्रक्ष्यामि = જોઇશ [હું]	गमिष्यामि = જઇશ [હું]

पक्ष्यति = (તે) રાંધશે   करोति = (તે) કરે છે
पक्ष्यसि = (તું) રાંધીશ   करोषि = (તું) કરે છે
पक्ष्यामि = (હું) રાંધીશ   करोमि = (હું) કરીશ

એમનો ઉપયોગ કરીને હવે તમે વાક્ય બનાવી શકો છો—

१ यदा त्वं तत्र गमिष्यसि, तदा अहं त्वां द्रक्ष्यामि। २ कदा त्वं भूपस्य नगरं गमिष्यसि? ३ यदा त्वं श्वः तत्र गमिष्यसि, तदा अहं अपि तत्र एव आगमिष्यामि। ४ यदा त्वं फलं खादिष्यसि, तदा अहं अपि फलं खादिष्यामि। ५ यदा रामः अन्नं पक्ष्यति, तदा अहं अपि अन्नं पक्ष्यामि। ६ यदा स पुस्तकं पठिष्यति, तदा अहं अपि पठिष्यामि। ७ यदि त्वं तत्र न गमिष्यसि, तर्हि अहं अन्नं अपि न खादिष्यामि। ८ अहं मम गृहं अद्य इदानीं गच्छामि, त्वं श्वः आगमिष्यसि। ९ कः इदानीं तत्र गमिष्यति? १० अहं अद्य अन्नं नैव भक्षयामि।

૧. જ્યારે તું ત્યાં જઇશ, ત્યારે હું તને મળીશ. ૨. તુ રાજાના નગર તરફ ક્યારે જઇશ? ૩. જ્યારે તું કાલે ત્યાં જઇશ, ત્યારે હું પણ ત્યાંજ આવીશ. ૪. જ્યારે તું ફળ ખાઇશ, ત્યારે હું પણ ફળ ખાઇશ. ૫. જ્યારે રામ રાંધશે ત્યારે હું પણ રાંધીશ. ૬. જ્યારે તે પુસ્તક વાંચશે, ત્યારે હું પણ વાચીશ ૭ જો તુ ત્યાં ન જઇશ તો હું અન્ન પણ ખાઇશ નહિ. ૮. હુ મારે ઘેર આજે હમણા જાઉં છું. તું કાલે આવીશ. ૯ ત્યા હમણા કોણ જશે? ૧૦ હું આજે અન્ન ખાઇશ નહિજ.

પાઠ ૨૮

આ પાઠના નીચેનાં શબ્દો મોઢે કરો—

धाविष्यति = (તે) દોડશે
धाविष्यसि = (તું) દોડીશ
धाविष्यामि = (હું) દોડીશ
प्रापयिष्यति = (તે) પહોંચાડશે
प्रापयिष्यसि = (તું) પહોંચાડીશ
प्रापयिष्यामि = (હું) પહોંચાડીશ
चलिष्यति = (તે) ચાલશે
चलिष्यसि = (તું) ચાલીશ
चलिष्यामि = (હું) ચાલીશ
भविष्यति = (તે) થશે
भविष्यसि = (તું) થઇશ
भविष्यामि = (હું) થઇશ
पतिष्यति = (તે) પડશે
पतिष्यसि = (તું) પડીશ
पतिष्यामि = (હું) પડીશ

એમનો ઉપયોગ કરીને તમો ઘણાં વાક્યો બનાવી શકો છો.

संस्कृत–वाक्यानि ।

१ अहं इदानीं धाविष्यामि । २ किं त्वं न धाविष्यसि ? ३ किं स मम पत्रं तं नरं प्रापयिष्यति ? ४ यदि स नगरं गमिष्यति, तर्हि तव पत्रं प्रापयिष्यति । ५ तत् कथं भविष्यति ? ६ तत् एवं भविष्यति । ७ स इदानीं कूपे पतिष्यति । ८ नहि नहि, स इदानीं तस्मिन् कूपे नैव पतिष्यति । ९ पश्य तं, कथं स धावति । १० अहं पश्यामि, परंतु स इदानीं न धावति । ११ त्वं कुत्र पश्यसि ?

ભાષા-વાક્ય

૧. હું હવે દોડીશ. ૨. શું તું નહિ દોડે ? ૩ શું તે મારો પત્ર તે મનુષ્યને પહોંચાડશે ? ૪. જો તે શહેર ભણી જશે, તો તારો પત્ર પહોંચાડશે. ૫. તે કેમ થશે ? ૬. તે આમ થશે. ૭ તે હવે કૂવામાં પડશે. ૮. ના, ના, તે હવે કૂવામાં નહીજ પડે. ૯ તેને જો, તે કેવી રીતે દોડે છે. ૧૦. હું જોઉં છું, પણ તે હવે દોડતો નથી ૧૧. તું કયાં જુએ છે ?

હવે નીચે લખેલા શબ્દ મોઢે કરો—

मध्याह्ने = બપોરે		सायं = સાંજે, સંધ્યાકાળ	
दिवा = દિવસે		यथा = જે પ્રમાણે, જેમ	
रात्रौ = રાત્રે		तथा = તે પ્રમાણે, તેમ	
प्रातः = સવારે, પ્રાતઃકાળમાં		द्रुतं = તરત, શીઘ્ર	

એ શબ્દોનો ઉપયોગ કરીને હવે વાકય બનાવો—

संस्कृत-वाक्यानि ।

१ स मध्याह्ने कुत्र गच्छति ? २ यत्र रामः गच्छति, तत्र एव स गच्छति । ३ त्वं रात्रौ कुत्र गमिष्यसि ? ४ अहं तव गृहं गमिष्यामि । ५ स सायं नैव गमिष्यति । ६ यदा स गमिष्यति, तदा त्वं किं करिष्यसि ?

१. તે બપોરે ક્યાં જાય છે ? ૨. જ્યાં રામ જાય છે, ત્યાંજ તે જાય છે. ૩. તું રાત્રે ક્યાં જઇશ ? ૪. હું તારે ઘેર જઇશ. ૫. તે સાંજે જશે નહિ. ૬. જ્યારે તે જશે, ત્યારે તું શું કરીશ ?

संस्कृत-वाचन-पाठः।

अहं तव गृहं सायं आगमिष्यामि। त्वं मम गृहं सायं सत्वरं आगच्छ। सः अद्य तस्य नगरं गमिष्यति। फलं भक्षयिष्यति। यथा स पुस्तकं पश्यति, तथा पठति। नहि नहि, स पुस्तकं पश्यति, परंतु नैव पठति। स इदानीं पुस्तकं पश्यति, परंतु किं न पठति ? त्वं तत्र दिवा किं न गमिष्यसि ? रामचन्द्रः रात्रौ दीपस्य प्रकाशे पुस्तकं पठिष्यति। त्वं यदि अन्नं पक्ष्यसि, तर्हि अहं खादिष्यामि। तस्मिन् वने इदानीं सलिलं शोभनं भविष्यति। तस्मिन् गृहे श्वेतं वस्त्रं नास्ति। कस्मिन् गृहे रक्तं पत्रं अस्ति, वद। शीघ्रं ब्रूहि। तव पुस्तकं नवीनं अस्ति, परंतु मम पुराणं अस्ति। यदा धनाढ्यः पुरुषः गमिष्यति, तदा अहं अपि गमिष्यामि।

—०:—

પાઠ ૨૯

નીચેના શબ્દો મોઢે કરો—

करिष्यति = [તે] કરશે   दास्यामि = [હું] આપીશ
करिष्यसि = [તું] કરીશ   नेष्यति = [તે] લઇ જશે
करिष्यामि = [હું] કરીશ   नेष्यसि = [તુ] લઇ જઇશ
दास्यति = [તે] આપશે ✓   नेष्यामि = [હું] લઇ જઇશ
दास्यसि = [તુ] આપીશ

હવે એ શબ્દોનો ઉપયોગ કરો —

१ त्वं कर्म करिष्यसि किम् ? २ नहि, अहं अद्य नैव करिष्यामि । ३ स कर्म कदा करिष्यति ? ४ यदा त्वं करिष्यसि, तदा स करिष्यति । ५ स मह्यं फलं दास्यति । ६ त्वं मह्यं पुस्तकं नैव दास्यसि किम् ? ७ त्वं इदानीं पुस्तकं तत्र नय । ८ अहं तत्र इदानीं नैव गमिष्यामि । ९ त्वं कदा तत्र गमिष्यसि ?

૧ શુ તુ કામ કરીશ ? ૨ ના, હુ આજે નહીજ કરીશ ૩ તે કામ ક્યારે કરશે ? ૪ જ્યારે તું કરીશ, ત્યારે તે કરશે ૫ તે મને ફળ આપશે ૬ શુ [illegible] મને પુસ્તક નહીજ આપે ? ૭ તુ હમણા પુસ્તક ત્યાં લઇ જા ૮ હું ત્યા હમણા નહીજ જઇશ ૯ તુ ત્યા ક્યારે જઇશ ?

१० अहं श्वः गमिष्यामि। ११ तर्हि अद्य कः गमिष्यति? १२ प्रायः भूमित्रः अद्य सायं तत्र गमिष्यति। १३ त्वं पत्रं कदा लिखिष्यसि? १४ अहं पत्रं अधुना एव लिखामि। १५ यदा त्वं पक्ष्यसि, तदा स कुत्र भविष्यति? १६ यदा अहं अन्नं पक्ष्यामि, तदा स स्वगृहे एव भविष्यति। १७ अहं कदापि नैव पतिष्यामि।

૧૦ હું કાલે જઇશ. ૧૧ ત્યારે આજે કોણ જશે? ૧૨ ઘણું કરીને ભૂમિત્ર આજે સાંજે ત્યાં જશે. ૧૩. તું પત્ર ક્યારે લખશે? ૧૪ હું પત્ર હમણાજ લખું છું. ૧૫. જ્યારે તું રાંધીશ, ત્યારે તે ક્યાં હશે? ૧૬. જ્યારે હું રાંધીશ, ત્યારે તે તેના ઘરમાંજ હશે. ૧૭. હું કદાપિ પડીશ નહિ.

હવે નીચેના શબ્દો ધ્યાનમાં રાખો—

वदितुं	= બોલવા માટે	पठितुं	= વાંચવા માટે
द्रष्टुं	= જોવા માટે	खादितुं	= ખાવા માટે
गन्तुं	= જવા માટે	आगन्तुं	= આવવા માટે
पक्तुं	= રાંધવા માટે	धावितुं	= દોડવા માટે
प्रापयितुं	= પહોંચાડવા માટે	चलितुं	= ચાલવા માટે
भवितुं	= થવા માટે	पतितुं	= પડવા માટે
कर्तुं	= કરવા માટે	दातुं	= આપવા માટે
वक्तुं	= બોલવા માટે	लिखितुं	= લખવા માટે
स्थातुं	= થોભવા માટે	भ्रामयितुं	= ફેરવવા માટે
नेतुं	= લઈ જવા માટે	उपवेष्टुं	= બેસવા માટે

આ શબ્દોનો ઉપયોગ કરીને તમો વાકય બનાવી શકો છો—

१ अहं इदानीं तेन सह वदितुं इच्छामि । २ रामः तत्र गन्तुं इच्छति । ३ त्वं धन दातुं न इच्छसि किं ? ४ स इदानीं पत्रं लिखितुं तत्र गतः । ५ त्वं तत्र फलं प्रापयितुं किं न गच्छसि ? ६ अहं कन्दुक भ्रामयितुं गतः । ७ अहं इदानीं अत्र उपवेष्टुं इच्छामि । ८ सः अद्य पक्तुं तत्र गमिष्यति । ९ अहं अद्य सायं धावितुं इच्छामि । १० स पुरुषः शोभनं अपि फलं खादितुं किं न इच्छति ? ११ स साधुः आस्ति । १२ अतः न इच्छति । १३ अहं ईशं शरणं गन्तुं इच्छामि । १४ त्वं सर्वेश्वरं शरणं गच्छ ॥

૧ હુ હવે તેની સાથે બોલવા ઇચ્છુ છુ ૨. રામ ત્યા જવાની ઇચ્છા કરે છે ૩ શુ તુ ધન આપવાની ઇચ્છા કરતો નથી ? ૪ તે અત્યારે પત્ર લખવા માટે ત્યા ગયો છે ૫ તુ ત્યા ફળ પહોચાડવા માટે કેમ જતો નથી ? ૬ હુ દડો ફેરવવા ગયો હતો ૭ હુ હવે અહીં બેસવા ઇચ્છુ છુ ૮ તે આજે રાધવા માટે ત્યા જશે ૯ હુ આજે સાજે દોડવા ઇચ્છુ છુ ૧૦ તે મનુષ્ય ઉત્તમ ફળ પણ ખાવાની ઇચ્છા કેમ કરતો નથી ? ૧૧ તે સાધુ છે ૧૨ એથી ઇચ્છા કરતો નથી ૧૩ હુ ઇશ્વરને શરણે જવા ઇચ્છુ છુ. ૧૪. તુ સૌના ઇશ્વરને શરણે જા

—०—०—

પાઠ ૩૦

આ પાઠમાં કેટલાક શ્લોક આપ્યા છે—

सत्यस्य वचनं श्रेयः सत्यादपि हितं वदेत् ।
यद्भूतहितमत्यन्तमेतत्सत्यं मतं मम ॥
(म. भारत शांति. ३२९।१३)

पदानि—सत्यस्य । वचनं । श्रेयः । सत्यात् । अपि । हितं । वदेत् । यत् । भूत+हितं । अत्यन्तं । एतत् । सत्यं । मतं । मम ॥

अन्वयः—सत्यस्य वचनं श्रेयः । सत्यात् अपि हितं वदेत् । यत् अत्यन्तं भूतहितं एतत् सत्यं, (इति) मम मतम् ॥

અર્થ—સત્યનું ભાષણ કલ્યાણકારક હોય છે. સત્ય પણ (हितं) હિતકારક ભાષણ (वदेत्) બોલવું જોઇએ. જે (भूत-हितं) પ્રાણી-માત્રનું અત્યંત હિત કરનારું વચન, (एतत्) તે સત્ય (છે) એવું મારૂં માનવું છે.

આ શ્લોક તમને વગર પ્રયત્ને સમજાયો હશે. તમારી પાસે શબ્દ ભંડોળ ઓછું છે. નવા શબ્દો જાણવાથી આવા શ્લોક તમો સરળતાથી સમજી શકશો. આ વાત તમને સમજાય એ માટેજ આ પાઠમાં પાંચ શ્લોક આપવામાં આવ્યા છે.

न भीतो मरणादस्मि केवलं दूषितं यशः ।
विशुद्धस हि मे मृत्युः पुत्रजन्मसमः किल ॥
(मृच्छकटीक नाटक १०।२७)

पदानि—न । भीतः । मरणात् । अस्मि । केवलं । दूषितं । यशः। विशुद्धस्य । हि । मे । मृत्युः । पुत्र+जन्म+समः । किल ॥

अन्वयः—(अहं) मरणात् भीतः न अस्मि । केवलं यशः दूषितं हि । विशुद्धस्य मे मृत्युः किल पुत्रजन्मसमः ॥

અર્થ— [હું] મરણથી [भीतः] ડરતો નથી. માત્ર યશ [दूषितं] કલંકિત થયું, [તેથી મને ખોટું લાગે છે] [हि] કારણ કે [वि+शुद्धस्य] અત્યન્ત શુદ્ધ રહેતા [હુ] મારૂં મૃત્યુ થાય તો [किल] નિઃસંદેહ પુત્રના જન્મ થયા સમાન છે.

पिताऽऽचार्यः सुहृन्माता भार्या पुत्रः पुरोहितः ।
नादण्ड्यो नाम राज्ञोऽस्ति यः स्वधर्मे न तिष्ठति ॥
(मनुस्मृति ८।३३५)

पदानि—पिता । आचार्यः । सुहृत् । माता । भार्या । पुत्रः । पुरोहितः । न । अ+दण्ड्यः । नाम । राज्ञः । अस्ति । यः । स्व+धर्मे । न । तिष्ठति ॥

अन्वयः—पिता आचार्यः सुहृत् माता भार्या पुत्रः पुरोहितः यः स्व+धर्मे न तिष्ठति, (सः) राज्ञः अदण्ड्यः नाम न अस्ति ॥

અર્થ—પિતા, આચાર્ય, (सुहृत्) મિત્ર, માતા, (भार्या) સ્ત્રી, પુત્ર, પુરોહિત (કોઇપણ) જે પોતાનો ધર્મ સાચવે નહિ, તો તે (राज्ञः) રાજા માટે (अ+दण्ड्यः) અદંડનીય નથી, અર્થાત્ રાજા તેમને દંડ (શિક્ષા) કરી શકે છે.

न तेन वृद्धो भवति येनास्य पलितं शिरः ।
यो वै युवाऽप्यधीयानस्तं देवाः स्थविरं विदुः ॥
(मनुस्मृति २।१५६)

पदानि—न । तेन । वृद्धः । भवति । येन । अस्य । पलितं । शिरः । यः । वै । युवा । अपि । अधीयानः । तं । देवाः । स्थविरं । विदुः ॥

अन्वयः—येन अस्य पलितं शिरः तेन वृद्धः न भवति । यः वै युवा अपि अधीयानः, तं देवाः स्थविरं विदुः ॥

અર્થ—(अस्य) એનું (पलितं) ધોળું માથું થયું, એનાથીજ વૃદ્ધ થતો નથી જે (वै) નિશ્ચયથી (युवा) જુવાન છે, પરન્તુ (अधीयानः) જ્ઞાનવાન છે, તેને (देवाः) જ્ઞાની લોકો (स्थविरं) વૃદ્ધ (विदुः) સમજે છે.

त्रिविधं नरकस्येदं द्वारं नाशनमात्मनः ।
कामः क्रोधस्तथा लोभस्तस्मादेतत्त्रयं त्यजेत् ॥
(भगवद्गीता १६ । २१)

पदानि--- त्रि+विधं । नरकस्य । इदं । द्वारं । नाशनं । आत्मनः । कामः । क्रोधः । तथा । लोभः । तस्मात् । एतत् । त्रयं । त्यजेत् ॥

अन्वयः--- आत्मनः नाशनं नरकस्य एतत् त्रिविधं द्वारं । कामः क्रोधः लोभः । तस्मात् एतत् त्रयं त्यजेत् ॥

અર્થ--- આપણો નાશ કરનારા નરકનાં ત્રણ દ્વાર છે. કામ, ક્રોધ અને લોભ (એજ તે ત્રણ દ્વાર છે.) એથી (एतत्) એ (त्रयं) ત્રણે (त्यजेत्) ત્યજી દેવા જોઇએ, છોડી દેવા જોઇએ.

વાચક આ શ્લોકોને વારંવાર વાંચે એને વાચતાંજ અર્થ સમજી શકાય છે, કે નહિ તે જોઇ લે. પાચ છ વાર વાંચવાથી અર્થ સમજી શકાશે. આટલા થોડા પાઠ વાચીને તમારી યોગ્યતા કેટલી થઇ, તેનો આ પાઠમાં વાચક અનુભવ કરે.

આ પુસ્તકની પદ્ધતિ નવી છે. પરંતુ આ પદ્ધતિ એટલી સરળ છે કે, વાંચક એક વર્ષમાંજ સંસ્કૃતભાષામા સ્વય પ્રવેશ કરી શકશે.

-:*:-

પાઠ ૩૧

આ પાઠના નીચેના શબ્દો મોઢે કરો—

च = અને		अपि = પણ	
वा = અથવા		नोचेत् = નહીં તો	
अथवा = અથવા		हि = કેમકે, કારણકે	
किंवा = અથવા		चेत् = જો	
प्रभूतं = બહુ		न्यूनं = થોડું	

હવે એમનો વાક્યમાં ઉપયોગ કરો—

१ यदि सः अद्य अत्र आगमिष्यति, तर्हि त्वं तत्र न गच्छ, नोचेत् श्वः प्रातः एव गच्छ। २ किं त्वं पुस्तकं पठिष्यसि अथवा स पठिष्यति ? ३ स सदा प्रभूतं वदति। ४ त्वं वद, नोचेत् अहं वदिष्यामि। ५ सत्यं अपि अयुक्तं न वद।

૧. જો તે આજે અહીં આવશે, તો તું ત્યાં જતો નહિ, નહીં તો કાલે સવારેજ ત્યાં જજે. ૨. શું તું પુસ્તક વાંચશે કે તે વાંચશે ? ૩. તે હમેંશા બહુ બોલે છે. ૪. તું બોલ, નહીં તો હું બોલીશ. ૫. સાચું પણ અયોગ્ય બોલ નહીં.

હવે નીચે લખેલાં વાક્યો વાંચતાંજ સમજી શકાશે—

यदि सः अद्य इदानीं फलं न खादति, तर्हि त्वं इदानीं एव खाद। त्वं श्वः कुत्र गमिष्यसि ? यदि

सः अथ न आगमिष्यति, तर्हि अहं तस्य गृहं श्वः सायं गमिष्यामि । कः तत्र इदानीं एवं वदति ? तत्र रामभद्रः अस्ति, स एवं वदति । नहि नहि, तत्र रामचन्द्रः नास्ति । तर्हि कः सः ? स हरिश्चन्द्रः अस्ति । स कः हरिश्चन्द्रः ? स नागपुरदेशीयः विष्णुमित्रस्य पुत्रः हरिश्चन्द्रः इदानीं एव नागपुरात् अत्र आगतः । स शोभनः पुरुषः अस्ति । स नागपुरं कदा पुनः गमिष्यति ? सः परश्वः सायं नागपुरं प्रति गमिष्यति, अथवा श्वः एव गमिष्यति । स केन सह आगतः ? स देवदत्तेन सह आगतः । देवदत्तः अपि तेन सह गमिष्यति किम् ? नहि, देवदत्तः अत्र एव स्थास्यति, स एव गमिष्यति । त्वं इदानीं किं करिष्यसि ? अहं इदानीं न किमपि करोमि ।

નીચેના શબ્દો મોઢે કરો—

नगरं = શહેર	पुष्पं = ફૂલ
उद्यानं = બાગ	चंदनं = ચંદન
तोयं = પાણી	वस्त्रं = લુગડું
नीरं = "	तिमिरं = અંધારૂં
उदकं = "	पात्रं = વાસણ
नखं = નખ	अन्नं = અન્ન
दुग्धं = દૂધ	पीत = પીળું, પ્રીમેતુ

એમનો ઉપયોગ કરીને તમે કેટલાક વાક્યો બનાવી શકો છો—

श्रीरामचन्द्रस्य नगरं अयोध्या नाम अस्ति। श्रीकृष्णस्य नगरं द्वारका नाम अस्ति। त्वया दुग्धं किं न पीतम्? मया दुग्धं न पीतम्। तत्र दुग्धं नास्ति, तत्र नीरं अस्ति। मम वस्त्रं तेन इदानीं नीतम्। तस्मिन् गृहे त्वं उपविश। अहं इदानीं मध्याह्नसमये सूर्यस्य किरणे सूर्यस्य प्रकाशे वा उपविशामि। तव नखं कथं न रक्तं अस्ति? कथं पीतं एव दृश्यते? तस्मिन् कूपे उदकं नास्ति। तस्मिन् जले कमलस्य पुष्पं न भवति।

નીચેનાં વાક્યોનું સંસ્કૃત કરો :—

હું અત્યારે ઘેર જાઉં છું. દૂધ ક્યાં છે? તે ક્યાં ગયો છે? હું હમણાં ઘેરથી આવ્યો. તે સૂર્યનાં કિરણમાં કેમ જતો નથી? તેનું ઘર ક્યાં છે? તેનો બાગ ક્યાં છે? બલરામ ક્યાં ગયો? તું ત્યાં કેમ જતો નથી?

નીચેનાં સંસ્કૃત વાક્યોનું ગુજરાતી કરો—

अहं इदानीं गृहात् अत्र आगतः। फलं कुत्र अस्ति? त्वया जलं किं न आनीतम्? स इदानीं जलं न आनेष्यति किम्? स किं पश्यति? स

तत्र तव पत्रं न नेष्यति । अहं एव मम पुस्तकं तव गृहं प्रति प्रापयिष्यामि । तव गृहं कुत्र अस्ति ? स कथं न आगच्छति ? यदि स इदानीं न आगतः, तर्हि श्वः प्रातः काले आगमिष्यति । तस्मिन् कूपे प्रभूतं जलं अस्ति । त्वं पश्यसि किम् ? तत्र इदानीं सः न भवति ।

જો વાંચકને પૂર્વ પાઠ સારી પેઠે સમજાયા હોય, તો આ પાઠનાં વાક્યો સરળતાથી સમજાઇ જશે. એમાં પૂર્વ પાઠોનેજ સંધિ કરીને આપ્યા છે—

तस्य गृहमत्र नास्ति । स इदानीं कुत्रास्ति ? तस्य नगरमधुना गच्छ । तेन तुभ्यं किं दत्तम् ? केन तस्मै फलं दत्तम् ? तस्मान्नगरादद्यागच्छ, तस्येश्वरस्य वाचकः प्रणवोऽस्ति ।

तस्मिन्नगरे तव गृहं कस्मिंस्थानेऽस्ति ? रामचन्द्रस्य गृहस्य समीपे मम गृहमस्ति । सूर्यस्य प्रकाशे स तिष्ठति । सूर्यस्य किरणे पुस्तकं किं पठसि ? तेन मह्यं पुस्तकं दत्तम् । तदहमिदानीं चन्द्रस्य प्रकाशे न पठामि । त्वं दीपस्य प्रकाशे पुस्तकं पठसि किम् ? नहि नहि, अहं दीपस्य प्रकाशे पुस्तकं न पठामि । अहं ह्यो रामचंद्रस्य गृहं गतः । तत्रेन्द्रदत्तः किं पश्यति ?

પાઠ ૩૨

संस्कृत--वाक्यानि ।

स फलं किं न खादति ? सोमेन दत्तं फलं स न खादति । रामस्य शोभनं पुस्तकं कुत्रास्ति ? तन्नगरं गच्छ । स त्वां पश्यति । अहमत्र त्वां पश्यामि । कथं गच्छति ? स तत्र नास्ति ।

हे रामचन्द्र ! त्वं फलं खाद । हे मनुष्य ! पुस्तकं पठ । त्वं तत्र गच्छ । इदानीं सत्वरं धाव । सत्यं वद । पत्रं लिख । फलं तत्र नय ।

ब्रूहि, स इदानीं कुत्र गतः ? वद, त्वमधुना किं पठसि ? चक्रं भ्रामयेदानीम् । अधुना धाव । फलं शीघ्रं खाद । रामस्य शोभनं पुस्तकं कृष्णस्य गृहं नय । तव रक्तं वस्त्रं कः पश्यति ? मम पीतं वस्त्रं शीघ्रं तत्र नय । अत्रैवोपविश । इदानीमहमत्रैव तिष्ठामि, त्वं शीघ्रमत्रागच्छ । तं तस्य गृहं प्रापय । मम पत्रं तत्र नय । तस्मादेकं पत्रं आनय । तं देशं गच्छ । अधुना ब्रूहि त्वया किमुक्तम् ? स कदापि युक्तं न वदति । अहं सदा युक्तं सत्यमेव वदामि । गृहस्य समीपं स लिखति । स इदानीं वने वृक्षस्य समीपं तिष्ठति ।

फलं देहि । पुस्तकं नय । पत्रं लिख ।

यः शूरः पुरुष इदानीं मम नगरेऽस्ति, स एव तत्राद्य गच्छति । यं त्वमिदानीं तत्र पश्यसि, स एव स भूपः । येन तुभ्यं धनं दत्तं, स एव वीरोऽस्ति । तस्मान्नगरादिदानीं यो मनुष्य आगतः, स एव यज्ञदत्तशर्माऽस्ति । यस्य पुरुषस्य पुस्तकं त्वं पठसि, स एव मम गृहे इदानीमस्ति । यस्मिन्गृहे स नरोऽस्ति, तद् गृहं कुत्रास्ति ? तस्य भूपस्य किं नगरम् ?

यदा त्वं तत्र गमिष्यसि, तदाऽहं त्वां द्रक्ष्यामि । कदा त्वं भूपस्य नगरं गमिष्यसि ? यदा त्वं श्वस्तत्र गमिष्यसि तदाऽहमपि तत्रैवागमिष्यामि । यदा त्वं फलं खादिष्यसि, तदाऽहमपि फलं खादिष्यामि । यदा रामोऽन्नं पक्ष्यति, तदा त्वमप्यन्नं खादिष्यसि । यदा स पुस्तकं पठिष्यति, तदाऽहमपि पठिष्यामि । यदि त्वं तत्र न गमिष्यसि, तर्ह्यहमन्नमपि न खादिष्यामि । अहं मम गृहमद्येदानीं गच्छामि, त्वं श्वः आगमिष्यसि । क इदानीं तत्र गमिष्यति ! अहमद्यान्नं नैव पक्ष्यामि ।

अहमिदानीं धाविष्यामि । त्वं न धाविष्यसि । किं स मम पत्रं तं नरं प्रापयिष्यति ? यदि स नगरं

गमिष्यति, तर्हि तव पत्रं प्रापयिष्यति । तत्कथं भविष्यति ? तदेवं भविष्यति । स इदानीं कूपे पतिष्यति। नहि नहि, स इदानीं तस्मिन्कूपे नैव पतिष्यति। पश्य तं, कथं स धावति । त्वं कुत्र पश्यसि ?

સૂચનાઃ– વાચકને જો અમુક વાકયનો અર્થ ન સમજાય, તો પૂર્વ પાઠોમાં આ વાકયો જોઇ લેવા.

संस्कृत-वाचन-पाठः

स मध्याह्ने कुत्र गच्छति ? यत्र रामो गच्छति, तत्रैव स गच्छति। त्वं रात्रौ कुत्र गमिष्यसि ? अहं तव गृहं गमिष्यामि । स सायं नैव गमिष्यति, तदा त्वं किं करिष्यसि ?

अहं तव गृहं सायमागमिष्यामि। त्वं मम गृहं सायं सत्वरमागच्छ। सोऽद्य तस्य नगरं गमिष्यति, फलं भक्षयिष्यति। यथा स पुस्तकं पश्यति, तथा पठति। नहि नहि, स पुस्तकं पश्यति, परन्तु नैव पठति। त्वं तत्र दिवा किं न गमिष्यसि ? रामचंद्रो रात्रौ दीपस्य प्रकाशे पुस्तकं पठिष्यति। त्वं यद्यन्नं पश्यसि, तर्ह्यहं खादिष्यामि। तस्मिन्वने इदानीं सलिलं शोभनं भविष्यति । तस्मिन्गृहे श्वेतं वस्त्रं नास्ति। कस्मिन्गृहे रक्तं वस्त्रमस्ति ? वद। शीघ्रं ब्रूहि। तव पुस्तकं नूतनमस्ति, परन्तु मम पुराणमस्ति।

पाठ ३३

संस्कृत-वाक्यानि ।

यदा धनाढ्यः पुरुषो गमिष्यति, तदाऽहमपि गमिष्यामि। त्वं कर्म करिष्यसि किम्? नहि, अहमपि नैव करिष्यामि। स कर्म कदा करिष्यति? यदा त्वं करिष्यसि, तदा स करिष्यति। स मह्यं फलं दास्यति। त्वं मह्यं पुस्तकं नैव दास्यसि किम्? त्वमिदानीं पुस्तकं तत्र नय। अहं तत्रेदानीं नैव गमिष्यामि। अहं श्वो गमिष्यामि। तत्रैव को गमिष्यति? प्रायो भूमित्रोऽद्य सायं तत्र गमिष्यति। त्वं पत्रं कदा लेखिष्यसि? अहं पत्रमधुनैव लिखामि। यदा त्वं पश्यसि, तदा स कुत्र भविष्यति? यदाऽहमसं पश्यामि, तदा स स्वगृह एव भविष्यति। अहं कदापि नैव पतिष्यामि।

अहमिदानीं तेन सह पठितुमिच्छामि। रामस्तत्र गन्तुमिच्छति। त्वं धनं दातुं नेच्छसि किम्? स इदानीं पत्रं लिखितुं तत्र गतः। त्वं तत्र फलं प्रापयितुं किं न गच्छसि? अहं कन्दुकं भ्रामयितुं गतः। अहमिदानीमग्रोपवेष्टुमिच्छामि। सोऽद्य पठितुं तत्र गमिष्यति। अहमपि सायं धावितुमिच्छामि। स

पुरुषः शोभनमपि फलं खादितुं किं नेच्छति ? स साधुरस्ति । अतो नेच्छति । अहमीशं शरणं गन्तुमिच्छामि । त्वं सर्वेश्वरं शरणं गच्छ ।

यदि सोऽद्यात्रागमिष्यति, तर्हि त्वं तत्र न गच्छ । नोचेच्छ्वः प्रातरेव गच्छ । किं त्वं पुस्तकं पठिष्यसि ? अथवा स पठिष्यति ? स सदा प्रभूतं वदति । त्वं वद । नोचेदहं वदिष्यामि । सत्यमप्ययुक्तं न वद । यदि सोऽद्येदानीं फलं न खादति, तर्हि त्वमिदानीमेव खाद । त्वं श्वः कुत्र गमिष्यसि ? यदि सोऽद्य नागमिष्यति, तर्ह्यहं तस्य गृहं श्वः सायं गमिष्यामि । कस्तत्रेदानीमेवं वदति ? तत्र रामभद्रोऽस्ति, स एवं वदति । नहि नहि, तत्र रामचन्द्रो नास्ति, तर्हि, कः सः ? स हरिश्चन्द्रोऽस्ति । स को हरिश्चन्द्र ? स नागपुरदेशीयो विष्णुमित्रस्य पुत्रो हरिश्चन्द्र इदानीमेव नागपुरादत्रागतः, स शोभनः पुरुषोऽस्ति । स नागपुरं कदा पुनर्गमिष्यति ? स परश्वः सायं नागपुरं प्रति गमिष्यति । अथवा श्व एव गमिष्यति । स केन सह आगतः? स देवदत्तेन सहागतः, देवदत्तोऽपि तेन सह गमिष्यति किम् ? नहि, देवदत्तोऽत्रैव स्थास्यति । स एव गमिष्यति । त्वमिदानीं किं करिष्यसि ? अहमिदानीं न किमपि करोमि ।

પાઠ ૩૪

નીચે લખેલા શબ્દો મોઢે કરો —

पिवति	= (તે) પીએ છે	पास्यति	= (તે) પીશે
पिवसि	= (તું) પીએ છે	पास्यसि	= (તુ) પીશે
पिवामि	= (હુ) પીવુ છુ	पास्यामि	= (હુ) પીઇશ
भक्षयति	= (તે) ખાય છે	भक्षयिष्यति	= (તે) ખાશે
भक्षयसि	= (તુ) ખાય છે.	भक्षयिष्यसि	= (તુ) ખાશે
भक्षयामि	= (હુ) ખાઉ છુ	भक्षयिष्यामि	= (હુ) ખાઇશ

હવે એ શબ્દો વડે બનતા વાકયો જુઓ

संस्कृत वाक्यानि ।

अह जल पिवामि	= હુ પાણી પીઉ છુ
त्व जल किं न पिवसि ?	= તુ પાણી કેમ નથી પીતો ?
स इदानीं दुग्ध नैव पिवति	= તે હવે દૂધ નહીં પીએ
य दुग्ध न पिवति	= જે દૂધ નહીં પીએ
सः फल न भक्षयिष्यति	= તે ફળ ખાશે નહિ
स तत्र अन्न भक्षयति	= તે ત્યા અન્ન ખાય છે
यदि त्व दुग्ध न पास्यसि	= જો તુ દૂધ નહિ પીશે
तर्हि अह जल पास्यामि	= તો હુ પાણી પીઇશ

હવે નીચે લખેલાં વાકયોનું ગુજરાતી બનાવો—

संस्कृत-वाक्यानि ।

सः श्वः अन्नं कुत्र भक्षयिष्यति ? तव गृहे सः उदकं पास्यति वा न वा ? कथं सः तस्य पात्रे दुग्धं पास्यति ? मम पात्रं तस्य पात्रात् अधिकं शोभनं अस्ति । तव वस्त्रं मम वस्त्रात् अधिकं शोभनं नास्ति । अहं तव नगरं नैव गमिष्यामि । सः इदानीं गृहे एव तिष्ठति, तं तत्र नय । त्वं गोदुग्धं किं न पिबसि ? अहं गोदुग्धं एव पिबामि । सदा एव अहं गोदुग्धं पिबामि, पास्यामि च । त्वं अपि तथा कुरु । तस्य वृक्षस्य फलं स तत्र नयति । त्वं अत्र पत्रं लिख । अहं इदानीं एव गृहं गमिष्यामि । विश्वामित्रः कुत्र गतः ? सः इदानीं कुत्र अस्ति ?

सत्यस्य वचनं श्रेयस्करं वर्तते । सत्यवचनात् अपि हितकारकं वचनं मनुष्यः सर्वदा वदेत् । यत् सर्वेषां भूतानां अत्यन्तं हितकारकं वचनं अस्ति, तत् एव वचनं सत्यं अस्ति, इति मम निश्चितं मतं अस्ति । यत् तु सर्वेषां प्राणिनां हितकरं न भवति, तत् वचनं नैव सत्यं इति निश्चयः ।

પાઠ ૩૫

अहं वदामि। विष्णुमित्रेण सहाहं वदामि। अहं विष्णुशर्मणा साकं वदामि। त्वं हरिश्चन्द्रेण साकं किं वदसि ? स त्वया सह किं वदति ? रामेण सह गोविंदः कदा वदिष्यति ? स किं वदति ? स कुत्र वदति ? देवदत्तो वदति। वदति विश्वामित्रः। रघुनाथः पठति। गदाधरः खादति। खादति रघुनाथः। हे देवदत्त ! त्वं किं खादसि ? हरिश्चन्द्र ! त्वं फलं खादसि किम् ? अहं फलं खादामि। अहं किमपि न खादामि। स किमपि खादति किम् ? माधवो न खादति किमिदानीं फलम् ? त्वं न खादसि किम् ? अत्राहं पठामि। यत्राहं पठामि, तत्र स पठति। यत्र स पठति, तत्राहं पठामि। यत्राहं पठामि, तत्र त्वं पठ। अधुना त्वं पठ। अहं सूर्यं पश्यामि। त्वामहं पश्यामि। रामचन्द्रः त्वां पश्यति। कः त्वां पश्यति ? त्वं कं पश्यसि ? त्वां कः पश्यति ? पश्यति कः त्वाम् ? त्वं गदाधरं पश्यसि किम् ? त्वं तत्र किं पश्यसि ? अधुना स त्वां पश्यति। इदानीं त्वं पश्यसि। त्वं कुत्र गच्छसि ? त्वं काशीं गच्छसि किम् ?

कः काशीं गच्छति ? अहं वेणुग्रामं गच्छामि । अहं नगरं गच्छामि । रामचन्द्रो नगरं गच्छति । रघुनाथः पात्रं पश्यति । त्वं पात्रं पश्यसि । पश्यति रघुनाथो जलम् । जलं अहं पश्यामि । त्वं जलं पश्यसि किम् ? रघुनाथो जलं पश्यति किम् ? हरिश्चन्द्रो गच्छति । देवदत्त ! त्वं गच्छसि ? मित्र ! अहं गच्छामि, त्वमपि गच्छ । मैत्रः तत्र पठति । मित्र ! त्वं तत्र पठसि किम् ? अहं तत्र पठामि । तत्राहं खादामि ।

तत्र त्वं खादसि । रामचन्द्रः तत्र फलं खादति । हरिश्चन्द्रः तत्र पश्यति । त्वं तत्र पश्यसि । अहं तत्र पश्यामि । रघुनाथः तत्र गच्छति । त्वं तत्र गच्छसि । तत्र त्वं गच्छसि । गच्छसि त्वं तत्र । तत्र रघुनाथो गच्छति । गच्छति रघुनाथस्तत्र । अहं तत्र गच्छामि । तत्र गच्छाम्यहम् । तत्राहं गच्छामि । खादाम्यहं तत्र । तत्राहं खादामि । खादामि तत्राहम् । खादसि त्वं तत्र । तत्र त्वं खादसि । रघुनाथस्तत्र खादति । गदाधरः पठति । पठति गदाधरो ग्रन्थम् । पठति ग्रन्थं गदाधरः । हे कृष्ण ! तत्र त्वं पठसि । पठसि किं त्वं तत्र ? रघुनाथस्तत्र पठति । अहं तत्र पठामि । पठाम्यहं तत्र । तत्राहं पठामि । रघुनाथः कुत्र

पठति ? कुत्र पठति रघुनाथः ? पठति रघुनाथः कुत्र ? त्वं कुत्र पठसि ? कुत्र त्वं पठसि ? पठसि त्वं कुत्र ? अहं कुत्र पठामि ? कुत्राहं पठामि ? पठाम्यहं कुत्र ? अहं कुत्र खादामि ? कुत्राहं खादामि ? खादाम्यहं कुत्र ? त्वं कुत्र खादसि ? कुत्र त्वं खादसि ? खादसि त्वं कुत्र ? रघुनाथः कुत्र खादति ? खादति रघुनाथः कुत्र ? कुत्र रघुनाथः खादति ?

रामचन्द्रः कुत्र पश्यति ? पश्यति कुत्र रामचन्द्रः ? कुत्र रामचन्द्रः पश्यति ? त्वं कुत्र पश्यसि ? कुत्र त्वं पश्यसि ? पश्यसि त्वं कुत्र ? अहं कुत्र पश्यामि ? कुत्राहं पश्यामि ? पश्याम्यहं कुत्र ? हरिश्चन्द्रः कुत्र गच्छति ? कुत्र हरिश्चन्द्रो गच्छति ? गच्छति कुत्र हरिश्चन्द्रः ? त्वं कुत्र गच्छसि ? कुत्र गच्छसि त्वम् ? गच्छसि त्वं कुत्र ? गदाधरो गच्छति कुत्र ? अहं कुत्र गच्छामि ? गच्छाम्यहं कुत्र ? कुत्राहं गच्छामि ? अत्र रामचन्द्रः पठति। पठत्यत्र रामचन्द्रः। रामचन्द्रोऽत्र पठति। त्वमत्र पठसि। पठस्यत्र त्वम्। अत्र त्वं पठसि। अहमत्र पठामि। पठाम्यहमत्र। अत्राहं पठामि। यत्र हरिश्चन्द्रः पठति। पठति यत्र हरिश्चन्द्रः। हरिश्चन्द्रो यत्र पठति। यत्र त्वं पठसि।

પાઠ ૩૬

હવે નીચે આપેલા શબ્દો મોઢે કરો—

वानरः	= વાંદર	लेखः	= લેખ
बिडालः	= બિલાડી	दण्डः	= લાકડી
मार्जारः	= બિલાડી	ब्राह्मणः	= બ્રાહ્મણ
आतपः	= તડકો, સૂર્યકિરણ	कुमारः	= છોકરો
मंत्रः	= મંત્ર	अपराधः	= વાંક
वेदः	= વેદ	बालः	= બાળક

હવે ઉપરના શબ્દો વાક્યોમાં વાપરો—

वाक्यानि ।

१ तत्र पश्य, वानरः दुग्धं पिबति । २ तत्र वानरः नास्ति, स बिडालः अस्ति, यः दुग्धं पिबति । ३ तस्मिन् आतपे त्वं किं न गच्छसि ? ४ तस्मिन् पात्रे त्वं किं करोषि ? ५ सः कस्य शोभनः कुमारः? ६ सः हरिश्चन्द्रस्य शोभनः बालः ।

ગુજરાતી વાક્યો

૧. ત્યાં જો, વાંદર દૂધ પીએ છે.
૨. ત્યાં વાંદર નથી, તે બિલાડી છે, જે દૂધ પીએ છે.
૩. પેલા તાપમાં તું કેમ જતો નથી ?

૪. તે વાસણુમાં તું શું કરે છે ?
૫. તે સુંદર છોકરો કોનો છે ?
૬. તે સુંદર છોકરો હરિશ્ચંદ્રનો છે.

હવે નીચે લખેલાં વાક્યો વાંચતાંજ તમે સમજી શકશો –

संस्कृत–वाचन–पाठः ।

तव पुस्तकं अहं तत्र नयामि । स मम फलं अत्र आनयति । गोपालः गोदुग्धं कुत्र नयति ? भीमसेनः इदानीं यत्र अस्ति, तत्र त्वं अधुना न गच्छ । यत्र मम बिडालः अस्ति, तत्र त्वं इदानीं एव गोदुग्धं नय । सुवर्णस्य आभूषणं कः करोति । मया सुवर्णस्य आभूषणं कदापि न कृतम् । मम गृहे एकः पुरुषः अस्ति, सः सुवर्णस्य आभूषणं शोभनं एव करोति । तव पात्रं अत्र आनय । कुत्र अस्ति तस्य पात्रम् ? केन तव वस्त्रं तत्र नीतम् ? कः तत्र अस्ति यः एवं करोति ? हे पुरुष ! त्वं किं इदानीं करोषि ? सः इदानीं जलं पिबति । यदि त्वं अन्नं न खादसि तर्हि दुग्धं पिब । न युक्तं इदानीं दुग्धं पातुं, केवलं उष्णं जलं एव पिबामि ।

वायुः गच्छति। सोमः गच्छति। वायुर्न गच्छति। सोमो न गच्छति। हरिश्चन्द्रस्य जनकः कदा सोमं पश्यति? कृष्णस्य जनकः सोमं न पश्यति किम्? सर्वमित्र आगच्छति किम्? किं त्वमागच्छसि? अहमागच्छामि, सोमं पश्यामि च। हरिश्चन्द्रः किमपि न खादति। रामः किमपि न पठति। कृष्णः किमपि न पठति। खादति न किमपि रामः। कृष्णः किमपि खादति। न त्वं किमपि खादसि। न खादाम्यहं किमपि। अद्याहं गच्छामि। त्वमद्य गच्छसि किम्? सोऽद्य गच्छति।

अद्य रामचन्द्रो नगरं गच्छति। हरिश्चन्द्रोऽद्य नगरं गच्छति। रघुनाथः कृष्णस्य श्वेतं वस्त्रं पश्यति। गोपालो नगरमागच्छति। यज्ञमित्रो वनं गच्छति। विष्णुमित्रः पुस्तकं पठति। सूर्यो गच्छति। वायुरागच्छति। सोमो यदा आगच्छति, तदा त्वं मा खाद। स पुरुष इदानीं पश्यति। त्वं मा पश्य। तृणस्य वर्णो हरितः भवति। रामस्य हस्तः ह्रस्वोऽस्ति। कृष्णस्य हस्तो दीर्घोऽस्ति। चन्द्रमित्रस्य गण्डः शोभनः अस्ति। तव ओष्ठो रक्तोऽस्ति। रामस्य ओष्ठः तथा रक्तोऽस्ति यथा कृष्णस्य। मूषा वदति।

यदा स न पश्यति, तदा त्वं पश्यासि। यदा त्वं पश्यासि, तदाहं न पश्यामि। यदाहं पश्यामि, तदा स न पश्यति। तदा रामचन्द्रः गच्छति। रघुनाथस्तदा नैव गच्छति। तदा त्वं नैव गच्छासि। अहं यदा नैव गच्छामि, तदा त्वं गच्छासि। त्वं यदा नैव गच्छासि, तदा स गच्छति। रघुनाथः कदा गच्छति? सः इदानीं न गच्छति। रामचन्द्रः कदा खादति? इदानीं स नैव खादति। किं इदानीं स न खादति? न स इदानीं खादति। किं स तत्र गच्छति? नहि, स तत्र नैव गच्छति। त्वं तदा पठसि किम्? नाहं तदा पठामि। तदा त्वं किं न पठसि? रघुनाथः कदा पठति? अहं कदा पठामि? त्वं कदा पठसि? यदा रामः पठति, तदा कृष्णो न पठति। कृष्णो यदा पठति, तदा रामो न पठति।

यदा हरिश्चन्द्रः खादति, तदा रामो गच्छति। गः खादति, तं हरिश्चन्द्रः पश्यति। सूर्यं हरिश्चन्द्रः पश्यति। त्वं सूर्यं पश्यासि किम्? रामः सूर्यं न पश्यति। अहं सूर्यं पश्यामि। त्वं सूर्यं न पश्यासि। अहं सूर्यं न पश्यामि। रामस्य जनकः सूर्यं पश्यति।

भूपः नगरं अधुना गच्छति । भूपः सायं पात्रेण जलं पिबति । भूपः फलं खादति । भूपः पत्रं लिखति । भूपः तं पुरुषं पश्यति । भूपः पादाभ्यां गच्छति । भूपः रामाय पुष्पं दास्यति । भूपः केशान्पश्यति । उद्याने भूपस्तिष्ठति । अधुना गृहे नैव तिष्ठति भूपः । ह्य एव नगरं गतो भूपः । भूपस्य वस्त्रं रक्तं अस्ति । कदा भूपः तेन द्वारेण गच्छति ? भूपस्य नयनं शोभनमस्ति । भूपो विज्ञोऽस्ति । वाचालो नास्ति भूपः । भूपोऽम्बरे सोमं पश्यति । भूपः सूर्यं अधुना पश्यति ।

देवदत्तस्य जनकः कृपणः, इति जनो वदति । जन उद्यानं गच्छति । गच्छति ग्रामं जनः । जनः अन्धः अस्ति । जनः किमपि न करोति । जनः किं न वदति, वदिष्यति वा ? जनः किं न द्रक्ष्यति, खादिष्यति वा ? जनो ग्रामं गच्छति । जनो ग्रामादागच्छति । जनो वदति । जनः पठति ग्रन्थम् । जनः पश्यति देवम् । खादति फलं जनः । जनः अस्ति । जनो भवति । जनः पतति । जनो लिखति । जनः पचति । जनस्तिष्ठति । जनो धावति । जनो वदिष्यति । जनो द्रक्ष्यति त्वाम् । जनः खादिष्यति फलम् । गमिष्यति ग्रामं जनः । जनोऽन्नं भक्षयति । जनो धाविष्यति । जन उद्यानं प्रति तोयं प्रापयिष्यति ।

પાઠ ૩૮

शब्द ।

जानामि = (હું) જાણું છું. ज्ञातं = જાણ્યું, જાણી લીધું
जानासि = (તું) જાણે છે. ज्ञातुं = જાણવા માટે
जानाति = (તે) જાણે છે. आज्ञातुं = હુકમ કરવા માટે
पातुं = પીવા માટે पानं = પીવું, પાન
इति = એમ, એવું कति = કેટલાં

संस्कृत–वाक्यानि ।

१ किं त्वं जानासि कः अहं अस्मि ? २ अहं न जानामि त्वं कः असि । ३ अहं विष्णुमित्रस्य पुत्रः कृष्णशर्मा अस्मि । ४ त्वं पुस्तकं इदानीं कुत्र नयसि? ५ स पुरुषः पठितुं इच्छति । ६ मया ज्ञातं तव हस्ते किं अस्ति इति । ७ हे मनुष्य ! तव नाम किं अस्ति ? मम नाम यज्ञसेनः इति ।

ગુજરાતી વાક્યો

૧. હું કોણ છું, તે તું જાણે છે?
૨. તું કોણ છે તે હું જાણતો નથી.
૩. હું વિષ્ણુમિત્રનો પુત્ર કૃષ્ણશર્મા છું.
૪. હવે તું ચોપડી કયાં લઇ જાય છે?

૫. તે માણુસ ભણુવા ઇચ્છે છે.
૬. તારા હાથમાં શું છે, તે મેં જાણી લીધું છે.
૭. હે માનવી ! તારૂ નામ શું છે ?
૮. મારૂં નામ યજ્ઞસેન છે.

હવે નીચે લખેલા શબ્દો મોઢે કરો.

मोदकः = લાડુ	ओदनः = ચોખા, ભાત
कंदुकः = દડો	भक्तः = ભકત
आनंदः = આનંદ	✓ आमोदः = સુગંધ
✓ मणिकारः = ઝવેરી	धृतः = ધારણ કરેલો
सुवर्णकारः = સોની	✓ आघ्रात = સૂંઘેલું
लोहकारः = લુહાર	भक्त = ભોજન કરેલું
/ वस्त्रकारः = વણકર	अर्थ = ધન, દૌલત

संस्कृत-वाक्यानि ।

१ सः बालः आनंदेन मोदकं खादति । २ पश्य कथं सः खादति । ३ हे सुवर्णकार ! मम बालकाय एकं भूषणं देहि । ४ वस्त्रकारः तस्मै पुरुषाय वस्त्रं करोति। ५ कः पुरुषः अर्थस्य दासः ? ६ कः नरः ईशस्य भक्तः ? ७ अहं अर्थस्य दासः न अस्मि, परंतु ईश्वरस्य भक्तः अस्मि ।

ગુજરાતી વાક્યો

૧ તે બાળક આનંદથી લાડુ ખાય છે.
૨ જુઓ, તે કેવી મોજથી ખાય છે ?
૩ અરે સોની ! મારાં બાળક માટે એક અલંકાર આપ.
૪ વણકર પેલા માણસ માટે કાપડ વણે છે.
૫ કયો માનવી ધનનો સેવક છે ?
૬ કયો માણસ ઇશ્વરનો ભક્ત છે ?
૭ હું ધનનો પૂજારી નથી, પણ ઇશ્વરનો ભક્ત છું.

संवाद

१ हे मित्र ! त्वं इदानीं कुत्र गच्छसि ?
२ अहं अधुना श्रीकृष्णस्य मन्दिरं गच्छामि ।
३ कुत्र अस्ति भगवतः कृष्णस्य मन्दिरम् ?
४ तस्य उद्यानस्य समीपं एव तत् मन्दिरं अस्ति ।
५ तत् उद्यानं कस्य अस्ति ?
६ तत् भोजराजस्य उद्यानं अस्ति ।

—:०:—

પાઠ ૩૯

जनो ग्रामाच्चलिष्यति। जनः शोभनो भविष्यति। तिमिरे जनः पतिष्यति जनः किमपि करिष्यति। दास्यति जनः। जलं नेष्यति जनः। जनो द्रष्टुं धावति। कृष्णो वदिष्यति। कृष्णस्त्वां द्रक्ष्यति। कृष्णः फलं खादिष्यति। कृष्णो गमिष्यति नगरम्। कृष्णो वनं गमिष्यति। कृष्णो नरं द्रक्ष्यति। कृष्णो द्रष्टुं धाविष्यति। कृष्णो मां प्रापयिष्यति। कृष्णश्चलिष्यत्युद्यानात्। कृष्णो मूढो न भविष्यति। कृष्णः पतिष्यति। कृष्णः पुस्तकं नेष्यति। कृष्णो वस्त्रं दास्यति। कृष्णो वस्त्रं नेष्यति। कथं कृष्णो वस्त्रं नेष्यति? कृष्णो वाचालो भवति। कृष्णो बलिष्ठो भवति। विज्ञोऽस्ति कृष्णः। कृष्णो बधिरोऽस्ति। कृष्णो धनाढ्योऽस्ति। कृष्णो ग्रामं गतः। कृष्णो ग्रामादागतः। कृष्णेन त्वां प्रति किमुक्तम्? माम् प्रति किं दत्तम्? किं पीतं कृष्णेन? शोभनोऽस्ति कृष्णः। कृष्णो धीरोऽस्ति किम्? अस्त्युदारः कृष्णः।

रामस्य करः नीलः अस्ति। कृष्णस्य न तथा यथा रामस्यास्ति। परन्तु कृष्णस्य श्वेतः अस्ति। तव करः दीर्घः अस्ति किम्? रामस्य करः शोभनोऽस्ति।

न तथा तव करः शोभनः । तस्य करः शोभनः । तस्य करः चलति । रघुनाथः करेण फलं खादति । रामः करेण फलं खादति । चैत्रस्य करः कोमलः अस्ति । मैत्रः करेण वस्त्रं दास्यति । मम करः त्वां भूषणं दास्यति । रामभद्रस्य स्कन्धः शोभनः अस्ति । युवकस्य केशाः कृष्णाः सन्ति । जनाः फलानि खादन्ति । पुरुषौ फलानि खादतः । पुरुषौ लिखतः पत्रम् ।

शोभनस्य गृहस्य द्वारं विशालमस्ति । विशालस्य नगरस्य गृहाणि शोभनानि सन्ति । धनाढ्यस्य जनस्य केशाः कथं सन्ति ? रामशर्मा अधुना स्कन्धं पश्यति । कृष्णस्तव स्कन्धं पश्यति । रामो निरन्तरं वदिष्यति । त्वं सदा किं वदिष्यसि ? अधुना देवदत्तस्तत्र गच्छति । मनुष्यः शब्दं पठति । नरः नरेण साकं गच्छति । तव केशः शुभ्रः अस्ति । उदारस्य तस्य नरस्य ओष्ठो रक्तोऽस्ति । करे फलं पतति । करात् पतति फलम् । करात् भूषणं पतति । भूषणं करे पतति । तव हस्ते कदा फलमागच्छति ? सर्वमित्रस्य पादः शुभ्रः अस्ति । नगरात् शब्द आगच्छति । वनात् शब्द आगच्छति । मध्याह्ने जनः आगमिष्यति। ग्रामादुदारो मनुष्यस्तोयं दातुमागच्छति ।

७

પાઠ ૪૦

હવે નીચે લખેલાં વાક્યો વાંચો—

संस्कृत-वाचन-पाठः।

तस्मै पुरुषाय मोदकं देहि। यदि सः मनुष्यः इदानीं एव खादितुं न इच्छति, तर्हि तस्मै न देहि। कः इदानीं मोदकं खादितुं इच्छति? अहं मोदकं न खादितुं इच्छामि, परंतु फलं भक्षयितुं इच्छामि। यथा त्वं इच्छासि तथा कुरु। यदि दुग्धं पातुं इच्छासि, तर्हि गोदुग्धं एव पिब। यदि जलं पातुं इच्छासि तर्हि मम कूपस्य एव जलं पिब। यदा स मनुष्यः कूपस्य समीपं गच्छति, तदा त्वमपि तेन सह तत्र गच्छ। स तत्र कूपस्य समीपं गच्छति, परन्तु जलं न आनयति।

हे नर! त्वं इदानीं वेदस्य पुस्तकं अत्र आनय। कं अपि मन्त्रं पठ। त्वं वेदस्य मन्त्रं जानासि किम्? वेदस्य मंत्रः त्वया कदा पठितः? केन सह पठितः? कस्य पुत्रः त्वं असि? कुत्र इदानीं पठसि? किं पठसि?

सः उत्तमः मनुष्यः अस्ति। सः इदानीं उद्यानं प्रति गतः। मम गृहस्य समीपे एव उद्यानं आस्ते।

तत्र एव सः गतः। पुष्पं आनयितुं सः इच्छति। तत्र वृक्षे शोभनं पुष्पं भवति। कथं सः पुष्पं आनयति? तत्र एकं अपि पुष्पं नास्ति।

सत्यस्य वचनं श्रेयः। धर्मस्य वचनं श्रेयः अस्ति न वा? धर्मस्य वचनात् धर्मस्य आचरणं एव श्रेयः। सदा हितं वचनं एव वदेत्। एतत् मम सत्यं युक्तं च मतं अस्ति। यत् अत्यन्तं भूतहितं तत् एव सत्यं इति सः वदति। सत्यं एव धर्मः। धर्मं एव सत्यम्।

अहं मरणात् भीतः नास्मि, मम यशः न दूषितं भवति। सत्येन मम यशः शोभनं भवति।

तव पिता कुत्र अस्ति? मम पिता अत्र नास्ति। किं करोमि? कुत्र गच्छामि? कुत्र गमनं इदानीं श्रेयः अस्ति? वद शीघ्रं वद।

સંધિ કરેલાં વાક્યો

यदि स मनुष्य इदानीमेव खादितुं नेच्छति, तर्हि तस्मै न देहि। क इदानीं मोदकं खादितुमिच्छति? यथा त्वमिच्छसि तथा कुरु। सत्यमेव धर्मः। अहं मरणाद्भीतो नास्मि, मम यशो न दूषितं भवति। तव पिता कुत्रास्ति? मम पिताऽत्र नास्ति। कुत्र गमनमिदानीं श्रेयोऽस्ति?

પાઠ ૪૧

देवदत्तः पादाभ्यां गच्छति । मैत्रः पादाभ्यां मध्याह्ने गच्छति । चैत्रः पादाभ्यां सत्वरं गच्छति ग्रामम् । भूमित्रो दन्तैः खादति फलम् । कृपणो मनुष्यो द्रव्यं नैव दास्यति । मनुष्यः पत्रं जले पश्यति । त्वं पश्यसि किम् ? अहं पश्यामि । सः वने जलं पश्यति । देवदत्तो वनं द्रष्टुं गतः। त्वमप्यागच्छ । वनं द्रष्टुं गच्छ ! चैत्र ! त्वं पत्रं लिख ।

देवदत्तः श्वः श्रीनगरादागतः विष्णुमित्रः श्वो गमिष्यति राजपुरम् । हे नर ! त्वं गमिष्यसि किम् ? हे देव ! त्वं उपवेष्टुं इच्छसि किम् ? किं देवो गमिष्यति ? पुरुषः किं खादिष्यति ? फलं खादिष्यति । दुग्धस्य वर्णः श्वेतोऽस्ति । उद्यानस्य वर्णः हरितः अस्ति । तोयस्य वर्णः शुभ्रः अस्ति । तस्य पुरुषस्य वर्णः कृष्णः अस्ति । नीरं शुभ्रं अस्ति । किं त्वमिदानीं न पठसि ? अहं सदा तत्र पश्यामि । भूमित्रो यत्र पश्यति, तत्र चैत्रो गच्छति ? भूपः कं पुरुषं पश्यति ? अधुनाऽहं भूपं पश्यामि । त्वं कदा तत्र वदसि ? यदा रघुनाथस्तत्र गच्छति, तदा त्वमत्रागच्छ । कृष्णो भूपोऽस्ति। तदानीं रघुनाथो रामचन्द्रं वदति।

तदानीं रघुनाथो रामचन्द्रं पश्यति। कृष्णोऽधुना कुत्रास्ति ? रामोऽद्य तत्रास्ति ? यत्र पादः पतति, तत्र कोऽपि नास्ति। यत्र गोविन्दः पश्यति तत्र त्वं न भवसि। तत्र त्वं पश्यसि यत्र मुकुन्दो नास्ति।

यत्राहं पश्यामि, तत्र त्वं न भवसि। यदा राम आगच्छति, तदा विष्णुर्गृहं गच्छति। स किं किमपि न वदति ? विष्णुरिदानीं किमपि न पठति। यथा गोविन्दः पठति, तथा मुकुन्दो गच्छति, तथा हरिः किं न गच्छति ? अहं पठामि। अहमद्य पठामि। अहमद्य न पठामि। अहमद्यात्र वदामि। त्वमद्यात्र किं न वदसि ? सोऽद्यात्र किं न वदति ? सोऽद्य तत्र खादति। किं त्वमिदानीं तत्र पश्यति ? नहि, अहं अद्य अत्र पश्यामि। अधुना त्वं खादसि किम् ? मुकुंदः कुत्रास्ति ? रामस्तत्र नास्ति। त्वमद्य तत्र किं न पठसि ? कमलस्य कः वर्णः ? कमलस्य शुभ्रो वर्णः। दुग्धस्य कः वर्णः ? श्वेतो वर्णः दुग्धस्य। तिमिरस्य कः वर्णः ? अहं नैव वदामि। सोऽद्य कुत्र गच्छति ? त्वं मम गृहे अद्य आगच्छसि किम् ?

—:*:—

^

પાઠ ૪૨

શબ્દ

तडागः	– તળાવ	✓आरोहति	– (તે) સ્વારી કરે છે.
वृक्षः	– ઝાડ	आरोहसि	– (તું) સ્વારી કરે છે.
अश्वः	– ઘોડો	आरोहामि	– (હું) સ્વારી કરૂં છું.
वृषभः	– બળદ	✓ आरोढुं	– ચઢવાને માટે
वत्सः	– વાછરડો ✓	✓ आरूढः	– ચઢેલો
देशः	– દેશ	गन्धः	– સુગંધ, વાસ

संस्कृत-वाक्यानि ।

१ तस्य तडागस्य समीपे एकः वृक्षः अस्ति । २ तस्य तडागस्य जले शोभनं रक्तं कमलं अस्ति । ३ तत् रक्तं कमलं अधुना अत्र आनय । ४ स भूपः इदानीं अश्वं आरोहति । ५ तस्य सेवकः उष्ट्रं आरोहति । ६ तस्य देशस्य अयं राजा धार्मिकः अस्ति ।

ગુજરાતી વાક્યો.

૧ પેલા તળાવ પાસે એક ઝાડ છે. ૨ તે તળાવનાં પાણીમાં સુંદર લાલ કમળ છે. ૩ તે લાલ કમળ તું અત્યારે અહીં લાવ. ૪ તે રાજા અત્યારે ઘોડા પર સ્વારી કરે છે. ૫ તેનો સેવક ઉંટ પર સ્વારી કરે છે. ૬ તે દેશનો આ રાજા ધાર્મિક છે.

હવે નીચે આપેલાં સંસ્કૃત વાકયો ગુજરાતીમાં ફેરવો.

संस्कृत-वाक्यानि ।

तव अश्व कुत्र अस्ति ? मम अश्वः तस्य वृक्षस्य समीपे एव अस्ति। कस्य वृक्षस्य समीपे ? तत्र उद्याने यः वृक्षः अस्ति, तस्य समीपे ? मम अश्व इदानीं अस्ति। तत्र अनेन मार्गेण गच्छ, पश्य च तं अश्वं तत्र। तव अश्वस्य कः वर्णः अस्ति ? मम अश्वस्य श्वेत वर्ण अस्ति। तर्हि श्वेतवर्ण अश्वः तस्मिन् उद्याने इदानीं नास्ति एव। कुत्र गत केन वा नीतः न जानामि।

નીચે લખેલાં ગુજરાતી વાકયોનાં સંસ્કૃત વાકયો બનાવો.

ગુજરાતી વાકયો.

વાછરડો કયાં છે ? અત્યારે વાછરડો ત્યાં છે. પુષ્પોની સુવાસ કેવી છે ? ફૂલની સુવાસ ઉત્તમ છે. તુ ઘોડા પર સ્વારી કરવા ઇચ્છે છે ? ના, હું ઉંટપર સ્વારી કરવા ઇચ્છું છુ. આ દેશમાં તુ આવ. હું ત્યાં જાઉં છું. હમણાં તું અહીં પુસ્તક લઇને આવ આ ઝાડનુ ફળ ખા. ત્યાં બેસ અને ઇશ્વરને આસરો માંગ. મારો દેશ સારો છે. કોનો દેશ સુંદર છે ? તારી ચોપડી સુંદર નથી.

-:+:-

પાઠ ૪૩

संस्कृत-वाचन-पाठः।

शिवस्य भूषणं कुत्रास्ति ? त्वं पत्रं किं न लिखसि ? यत्र बुधो गच्छति, तत्र त्वं किं न गच्छसि ? गृहस्य द्वारं अत्रास्ति। रामचन्द्रस्य वस्त्रं कुत्रास्ति ? सलिले कमलं नास्ति किम् ? कृष्णस्य भूषणं कुत्रास्ति ? देवदत्तस्य पुस्तकं तत्र नास्ति । भूपस्य नगरं अत्रास्ति। स नगरादागतः। खादति फलं सः । त्वं फलं किं न खादसि ?

अहं इदानीं वनं न गच्छामि। सदा तत्र गच्छति विश्वनाथः। स इदानीं जलस्य समीपे गच्छति। तस्य पुस्तकं पुराणं अस्ति । तस्य नगरं विशालं अस्ति । कृष्णस्य हस्तो बलिष्ठोऽस्ति । मुकुंदस्य वस्त्रं नवीनं अस्ति । रामो विज्ञो भवति । वाचालो हरिरिदानीं वदति । श्वेतं दुग्धं अर्जुनेन पीतम् । रघुनाथः कृष्णोऽस्ति। वनं हरितं अस्ति। सः मनुष्यः अन्धोऽस्ति। त्वं धीरोऽसि। तस्य गृहस्य द्वारं ह्रस्वं अस्ति। त्वां सः जलं प्रापयितुमिच्छति। किं त्वं वनं गन्तुं इच्छसि ? किं मुकुंदो भूषणं द्रष्टुं इच्छति ? रघुनाथो वीरोऽस्ति । किं कर्तुं इच्छसि त्वं ?

सोऽत्रागन्तुं नेच्छति । स तत्र खादितुं इच्छति । किं त्वं अत्र खादितुं नेच्छसि ? स पुस्तकं नेतुं इच्छति। गोविंदः पुस्तकं पठितुं नेच्छति । त्वं किं इच्छसि ? तव वस्त्रं रक्तं अस्ति किम् ? तव वर्णः कृष्णोऽस्ति किम् ?

रामचन्द्रस्य नवीनं पुस्तकं शोभनं अस्ति । मुकुंदस्य पुराणं पुस्तकं शोभनं नास्ति । रामस्य नवीनं गृहं कुत्रास्ति ? विज्ञस्य नरस्य शोभनं पुस्तकं अत्रास्ति । त्वं शोभनं वनमिदानीं गच्छसि किम् ? नहि, इदानीं अहं तव विशालं गृहं आगच्छामि। स नरः भूपस्य शोभनात् गृहात् इदानीं आगच्छति । स कृपणः पुरुषः इदानीं कुत्रास्ति ? कृष्णः रामं प्रति वदति । रामेण सह विष्णुमित्रः वदति । रघुनाथेन साकं हरिः नगरं गच्छति । भासेन पुस्तकं कृतम् । तेन तत् शोभनं कृतम् । भूमित्रो तस्य भूपस्य नगरं गतः ।

मम सकाशात् स यदि पुस्तक नेष्यति, तर्ह्यहं दास्यामि । तव सकाशात् यद्यहं वस्त्रं नेष्यामि, तर्हि त्वं दास्यसि किम् । मुकुन्दो गमिष्यति किं सत्वरम् ? त्वं सत्वरं मह्यं पुस्तकं दास्यसि किम् ?

પાઠ ૪૪

શબ્દો

पण्डितः – વિદ્વાન	शूद्रः – શૂદ્ર
ब्राह्मणः – બ્રાહ્મણ	निषादः – શિકારી
क्षत्रियः – ક્ષત્રિ	धर्मः – ધર્મ
वैश्यः – વૈશ્ય	उपदेशकः – ઉપદેશક
श्रवणं – સાંભળવું, કાન	प्रवचनं – પ્રવચન
उपदेशः – ઉપદેશ	भाषणं – ભાષણ
व्याख्यानं – વ્યાખ્યાન	कथनं – કથા, કહેવું

संस्कृत-वाक्यानि।

१ कः सः पंडितः ? २ यः तत्र व्याख्यानं करोति ! ३ तस्य उपदेशस्य श्रवणाय त्वं आगच्छसि किम् ? ४ तस्य धर्मप्रवचनं उत्तमम्। ५ किं तस्य भाषणं त्वया श्रुतम् ? ६ तस्मिन् नगरे यथा ब्राह्मणः, तथा क्षत्रियः अपि अस्ति। ७ परंतु तत्र निषादः नास्ति। ८ तत्र धर्मस्य प्रवचनं कः करोति ? ९ पंडितः विष्णुमित्रः करोति।

ગુજરાતી વાક્યો.

૧. પેલા કયા પંડિત છે ? ૨. જે ત્યાં વ્યાખ્યાન કરે છે ! ૩ તેમનો ઉપદેશ સાંભળવાને તું આવે છે ? ૪. તેમનો ધર્મોપદેશ ઉત્તમ છે. ૫. તેં તેમનું ભાષણ સાંભળ્યું છે ? ૬. તે શહેરમાં બ્રાહ્મણ જેમ ક્ષત્રિઓ પણ રહે છે. ૭. પરંતુ ત્યાં પારધી નથી. ૮. ત્યાં ધર્મ-પ્રવચન કોણ કરે છે ? ૯. પંડિત વિષ્ણુમિત્ર કરે છે.

संस्कृत- वाक्यानि ।

राम पात्र पश्यति किम् ? मया तस्मै सलिल दत्तम् । त्वया तस्मै पात्रं दत्त किम् ? तेन मह्य फलं दत्तम् ।

भूपस्य नगर को गत ? मुकुन्द अथवा राम ? त्वया तस्मै किमपि उक्तं किम् ? देवदत्तो गृहादागत । अहं नगर गत । उद्यानादागत । वाचालो मुकुन्दो वनादागत । अद्याह दुग्धायागत । अद्य त्व चन्दनाय गत किम् ? त्व इदानीं अत्रो पविश । त्व अद्य पत्र लिख । त्व श्व प्रात फल खादिष्यसि किम् ?

संवादः

स्वामी हे सेवक ! गच्छ इदानीं रामभद्रस्य गृह, वद च श्वेतं मम वस्त्र शीघ्रं देहि इति ।

सेवक – भो स्वामिन् ! इदानीं गच्छामि, वस्त्र च आनयामि ।

स्वामी– शीघ्र यथा भवति तथा गच्छ, इत तत न गच्छ, रामभद्रस्य गृह एव गच्छ । वस्त्र च आनय । अह स्नान कर्तुं इच्छामि ।

सेवकः– एष आगत अहम् ।

पाठ ४५

संस्कृत-वाक्यानि।

रामो रक्ताय वस्त्रायागतः। विश्वनाथो नीरायोद्यानं गतः। रघुनाथः पुष्पायोद्यानं गतः। स नगरादागन्तुं इच्छति। अहं त्वया सहागन्तुं इच्छामि। स मया साकं पठितुं इच्छति। अहं तेन सह धावितुं इच्छामि। रामः कृष्णेन साकं वक्तुं इच्छति। कृष्णः पात्रं कर्तुं इच्छति। अहं भूषणं दातुं इच्छामि। मया सह पुरुषो वदति। त्वया सह स नरः वनं पश्यति।

यत्र स खादति, तत्राहं न गच्छामि। अहं अत्र खादामि। त्वं कुत्र खादसि? यत्र स पठति तत्राहं पठामि। कः पठति? किं पठति? स किं पश्यति? रघुनाथ इदानीं न पठति। त्वं अधुना किं खादसि? अधुना किं न खादसि? अहं दिवा खादामि। स रात्रौ खादति। त्वं द्रुतं खादसि। त्वं फलं खाद अथवा मा खाद। जलात् कमलं नय। तोयात् फलं तत्र नय। सलिलात्कमलं तत्राहं नेष्यामि। त्वं तत्र सलिलात्कमलं नेष्यसि किम्? स तस्मात्तोयादागच्छति। स तस्मिन् सलिले कमलं पश्यति। स तस्मिन् पात्रे पुष्पं पश्यति। स वने पुष्पं द्रक्ष्यति। त्वं गृहे पुष्पं द्रक्ष्यसि किम्?

तव पुस्तकं द्रुतं पठ। यदि त्वं पुस्तकं पठसि, तर्ह्यहमागच्छामि। स सत्यं वदति। भूपो ह्यः आगतः। त्वं मया सह वद, नोचेदहं गमिष्यामि। त्वं लिख, नोचेदहं लेखिष्यामि। त्वमत्रैवोपविश, नोचेदहं गमिष्यामि। त्वं आगच्छासि चेत् तर्हि अहं अत्र तिष्ठामि। त्वं तत्र तिष्ठसि चेत् अहं आगमिष्यामि।

त्वमागच्छ नोचेदहं गमिष्यामि। त्वं अन्नं कुरु, अहं खादितुं इच्छामि। खादितुं आगच्छामि। त्वं करं भ्रामय। रघुनाथः कृष्णाय पात्रं दास्यति। शोभनं पात्रं दुग्धाय दास्यति। स दुग्धाय शोभनं पात्रं नेष्यति। त्वं अत्रैवोपविश, तुभ्यमहं वस्त्रं दास्यामि। त्वमत्रैव तिष्ठ, तुभ्यमहं दुग्धं दास्यामि। त्वमत्र स्थातुं किं नेच्छसि? अहं त्वया साकं वदितुमिच्छामि। त्वं मया सह वदितुं नेच्छासि किम्? स त्वया सह वक्तुमिच्छति। त्वं तेन साकं वक्तुं किं न इच्छसि?

अहं तुभ्यं चंदनं दास्यामि। त्वं मह्यं वस्त्रं दास्यसि किम्? रघुनाथो मुकुंदस्य गृहे उपवेष्टुं किं नेच्छति? त्वमेव तस्य गृहे उपविश। त्वं पुष्पं द्रष्टुं इच्छसि किम्?

संस्कृत-वाचन-पाठः ।

मम विडालः कुत्र अस्ति ? यत्र तव मोदकः अस्ति । तव मोदकस्य शोभनः गन्धः आगच्छति । अत एव तत्र तव मार्जारः गतः । त्वं मार्जारेण सह उद्यानं गच्छ । मार्जारः दुग्धं पिबति, अत इदानीं उद्यानं आगन्तुं न इच्छति, तर्हि तं सायं-काले तत्र नय । त्वया तस्य वृक्षस्य पुष्प न आनीतं किम् ? नहि, मया न आनीतम् । इदानीं सः पुष्पं आनयति ।

मम अश्वः रामचन्द्रेण नीतः । सः रामचन्द्रः कदा अत्र आगमिष्यति ? तस्मात् नगरात् कदा स आगमिष्यति ? सः अश्वं आरोहति किम् ? यथा त्वं अश्वं आरोहसि । तथा एव सः अपि अश्वं आरोहति।

निषादः वने भवति । शूद्रः नगरे भवति । तथा ब्राह्मणः कुत्र भवति ? त्वं धर्मं जानासि किम् ? निषादः धर्मं न जानाति । पण्डितः धर्मस्य वचनं जानाति एव ।

સંધિ કરેલાં વાક્યો.

मम विडालः कुत्रास्ति ? यत्र तव मोदकोऽस्ति । तव मोदकस्य शोभनो गन्ध आगच्छति । अत एव तत्रैव मार्जारो गतः । त्वं मार्जारेण सहोद्यानं गच्छ ।

यत्र त्वं गन्तुं इच्छसि तत्र गच्छ । त्वं कुत्र गन्तुं इच्छसि ? अहं तत्रागच्छामि यत्र त्वं गन्तुं इच्छसि । यत्र त्वं खादितुं गच्छसि, तत्राहं नागच्छामि । यत्र त्वं पठसि, तत्राहमागच्छामि । अहं यत्र पठामि, तत्र किं न पठसि ? अहं यदा खादामि, तदा त्वं किं नागच्छसि ? सायमहमन्नं खादामि । प्रातरहं फलं खादामि । यदाऽहं पश्यामि, तदा त्वं किं न पश्यसि ?

अहं लिखामि, तदा त्वं किं वदसि ? यदाऽहं वदामि तदा त्वं किं लिखसि ? यत्र रघुनाथः पत्रं लिखति, तत्र कृष्णो गच्छति । यदाऽहं खादामि, तदा त्वं पठ । यदा त्वं गच्छसि, तदा गच्छाम्यहम् । रघुनाथः पुराणं वस्त्रं दास्यति । विश्वामित्रो भूषणमिच्छति । तत्र त्वं पुष्पं किं न पश्यसि ? सायं त्वं पुष्पं पश्यसि । त्वं सदा पुष्पमेव पश्यसि किम् ? स यदा गच्छति, अहं तदा गच्छामि । अहं यत्र पश्यामि, तत्र स किं न गच्छति ? तदाऽहं किं न खादामि ? यदा त्वं खादसि, तदा विश्वामित्रः पठति किम् ?

विश्वामित्रो गच्छति अथवा न गच्छति। अहं पठामि अथवा न पठामि। त्वं खादसि अथवा न खादसि। अहं प्रातरत्र आगच्छामि। यदि स खादिष्यति, तर्हि अहं वदामि। अहं मम गृहे यदा पठामि, तदा स न आगच्छति। यदा विश्वामित्रस्तत्र पश्यति, तदाऽहं तत्र न गच्छामि। अहं सलिलं द्रक्ष्यामि। अहं कमलं न पश्यामि। अहं कमलं नेतुं आगतः। विश्वामित्रो गच्छति। भूमित्रो न वदति। कृष्णो न गच्छति। तदा कृष्णो न पश्यति। अद्य तत्र रामो न गमिष्यति। रामो निरन्तरं तत्र गच्छति। रामो मुकुंदेन सह यदा आगमिष्यति, तदाऽहमप्यागमिष्यामि। त्वमपि तदा तत्र गच्छ। स सर्वभूतानां ईश्वरोऽस्ति। स भूतानां हृद्देशे तिष्ठति। सर्वभूतानि भ्रामयन् तिष्ठति। यन्त्रारूढानि भ्रामयन् तिष्ठति। मायया यन्त्रारूढानि भूतानि भ्रामयन् तिष्ठति।

हे भारत! त्वं शरणं गच्छ। त्वं तं शरणं गच्छ। त्वं तं एव शरणं गच्छ। त्वं तं सर्वभावेन शरणं गच्छ। त्वं शान्तिं प्राप्स्यसि। त्वं स्थानं प्राप्स्यसि। त्वं शाश्वतं स्थानं प्राप्स्यसि। सत्यस्य

वचनं श्रेयः अस्ति । श्रेयः सत्यस्य वचनं अस्ति। सत्यादपि हितं वदेत् ।

हितं वदेत् । तत् भूतहितं अस्ति यत् अत्यन्तं भूतहितं अस्ति, तत् सत्यं मतम् । सः मरणात् भीतः अस्ति । त्वं मरणात् भीतः न असि । अहं मरणात् भीतः न अस्मि । तस्य यशः दूषितं अस्ति । तव यशः दूषितं नास्ति ।

देवदत्तो वृद्धो भवति । तस्य शिरः पलितं अस्ति । तथापि स न वृद्धः । यस्मात् शिरः पलितं अस्ति । तस्मात् वृद्धो न भवति, तस्मात् सः न वृद्धः । विष्णुमित्रः अधीयानोऽस्ति । अतः स स्थविरः । सः युवा अपि स्थविरः । यः अधीयानः तं तरुणं अपि स्थविरं विदुर्देवाः ।

यथा युवा स्थविरो भवति तथा स्थविरो युवा न भवति । बालो अपि तरुणो भवति परं तरुणो बालो न भवति ।

—o:—.o —

પાઠ ૪૬

હવે આ પાઠમાં તમે કેટલાક શ્લોક વાંચો—

दुःखादुद्विजते सर्वः सर्वस्य सुखमीप्सितम् ॥
(महाभारत शांति. १३९।६१)

पदानि—दुःखात्। उद्विजते। सर्वः। सर्वस्य। सुखम्। ईप्सितम्।

अन्वयः—सर्वः दुःखात् उद्विजते। सर्वस्य सुखं ईप्सितम्।

અર્થ—બધાં દુઃખથી દુઃખી થાય છે, બધાંને સુખજ વહાલું છે.

यच्च कामसुखं लोके यच्च दिव्यं महत्सुखम्।
तृष्णाक्षयसुखस्यैते कलां नार्हन्ति षोडशीम्।
(महाभारत शांति. १७४।४८)

पदानि—यत्। च। काम+सुखं। लोके। यत्॥ च। दिव्यं। महत्। सुखम्। तृष्णा+क्षय+सुखस्य। एते। कलां। न। अर्हन्ति। षोडशीम्॥

अन्वयः-लोके यत् काम+सुखं यत् च दिव्यं महत् सुखं, एते तृष्णा+क्षय+सुखस्य षोडशीं कलां न अर्हन्ति॥

અર્થ—મનુષ્યોમાં જે કામવાસનાનું અને મોટું દૈવી સુખ છે, તેની (तृष्णा-क्षय-सुखस्य) ઇચ્છા-નાશનાં સુખથી સોળમાં ભાગ જેટલી યોગ્યતા પણ હોતી નથી.

प्रायेण श्रीमतां लोके भोक्तुं शक्तिर्न विद्यते ।
काष्ठान्यपि हि जीर्यन्ति दरिद्राणां च सर्वशः ॥

(महाभारत उद्योग. ३४।५१)

पदानि—प्रायेण । श्रीमतां । लोके । भोक्तु । शक्तिः । न । विद्यते । काष्ठानि । अपि । हि । जीर्यन्ति । दरिद्राणां । च । सर्वशः ।

अन्वय.—लोके प्रायेण श्रीमतां भोक्तुं शक्तिः न विद्यते । दरिद्राणां च सर्वशः काष्ठानि अपि हि जीर्यन्ति ॥

અર્થ—જગતમાં (प्रायेण) ઘણે ભાગે શ્રીમંતોમાં (भोक्तुं) ભોગ ભોગવવાની શક્તિ (न विद्यते) હોતી નથી. પરંતુ ગરીબો (दरिद्री) તો લાકડા પણ હજમ કરી જાય છે.

મતલબ—પૈસાદાર માણસ ઉત્તમ અન્નને પણ પચાવી શકતો નથી, જ્યારે દરદ્રી માણસને લાકડા ખાવાથી પણ પચી જાય છે.

सर्वं परवशं दुःखं सर्वमात्मवशं सुखम् ।
एतद्विद्यात्समासेन लक्षणं सुखदुःखयोः ॥

(मनुस्मृति ४।१६०)

पदानि—सर्वं । पर+वशं । दुःखं । सर्वं । आत्म+वशं । सुखं । एतत् । विद्यात् । समासेन । लक्षणं । सुखदुःखयोः ॥

अन्वय.—पर+वशं सर्वं दुःखं । आत्म+वशं सर्वं सुखं । समासेन सुख+दुःखयोः एतत् लक्षणं विद्यात् ॥

અર્થ—(परवशं) પરાધીન રહેવામાં બધું દુઃખ અને પોતાને તાબે રહેવામાં બધું સુખ છે. (समासेन) ટુંકમાં, સુખ અને દુઃખનાં (एतत्) એવાં લક્ષણ (विद्यात्) સમજવાં કે તાબેદારીમાં દુઃખ અને સ્વતંત્રમાં સુખ સમાયેલું છે.

संवादः ।

शिष्यः– रामचन्द्रस्य कः पिता आसीत् ?
गुरुः– भगवतः रामचन्द्रस्य पिता दशरथः आसीत् ।

शिष्यः– रामचन्द्रस्य का माता ?
गुरुः– तस्य माता कौसल्या नाम्नी, कोसलदेशस्य राजपुत्री, दशरथस्य भार्या आसीत् ।

शिष्यः– रामस्य के भ्रातरः आसन् ?
गुरुः– तस्य भ्रातरः लक्ष्मणः, भरतः, शत्रुघ्नः, च इति त्रयः आसन् ।

शिष्यः– रामचन्द्रस्य का पत्नी ?
गुरुः– तस्य सीता नाम्नी पत्नी आसीत् ।

शिष्यः– दशरथस्य राजधानी का आसीत् ?
गुरुः– दशरथस्य राज्ञः राजधानी अयोध्या नगरी आसीत् ।

—o:o—

પાઠ ૪૭

सुखं वा यदि वा दुःखं प्रियं वा यदि वाऽप्रिय म्।
प्राप्तं प्राप्तमुपासीत हृदयेनापराजितः ॥

(म. भारत शांति. २५।२३)

पदानि—सुखं। वा। यदि। वा। दु खं। प्रियं। वा। यदि। वा। अप्रियं। प्राप्तं। प्राप्तं। उपासीत। हृदयेन। अपराजितः ॥

अन्वय—सुखं वा यदि वा दु खं, प्रियं वा यदि वा अप्रियं प्राप्तं प्राप्तं हृदयेन अपराजित उपासीत ॥

અર્થ—સુખ અથવા તો દુ ખ, પ્રિય અથવા તો અપ્રિય જે કઇ પ્રાપ્ત થાય તેને હિંમતથી—નારાજ ન થતા (उपासीत) વધાવી લો.

ટૂંકમાં—સુખ અને દુઃખ, પ્રિય અને અપ્રિય જે કઇ પણ આવે તેનો સ્વીકાર કરો, પરંતુ તમારા હૃદયને નિરુત્સાહી બનાવશો નહિ.

वेदः स्मृतिः सदाचारः स्वस्य च प्रियमात्मनः।
एतच्चतुर्विधं प्राहुः साक्षाद्धर्मस्य लक्षणम् ॥

(मनुस्मृति २।१२)

पदानि—वेदः। स्मृतिः। सत्+आचार। स्वस्य। च। प्रियं। आत्मन। एतत्। चतुर्विधं। प्राहुः। साक्षात्। धर्मस्य, लक्षणम् ॥

अन्वयः—वेदः, स्मृतिः, सदाचारः, स्वस्य आत्मनः प्रियं च, एतत् चतुर्विधं धर्मस्य साक्षात् लक्षणं प्राहुः ॥

અર્થ—શ્રુતિ સ્મૃતિ, સાધુ પુરુષોનું આચરણ અને આત્માને જે પ્રિય લાગે તે એ (चतुर्-विधं) ચાર પ્રકારના ધર્મના (साक्षात्) પ્રત્યક્ષ ચિન્હ છે. એમ (आहुः) કહેવાય છે.

વાંચકે ઉપરનાં શ્લોકો ફરી ફરીથી વાંચવા, કે છેવટે શ્લોક વાચતાંજ તેનો અર્થ આવડી જાય. જો વાંચક આ પ્રમાણેજ અભ્યાસ કરશે તો એક વર્ષમાંજ રામાયણ અને મહાભારત સમજવાને ગોગ્ય સંસ્કૃત એને આવડી શકશે.

સંધિ કરેલાં વાક્યો

तडागस्य समीपमेको वृक्षोऽस्ति । जले शोभनं रक्तं कमलमस्ति । तद्रक्तं कमलं त्वमधुनाऽऽनय । स भूप इदानीमश्वमारोहति । तस्य सेवक उष्ट्रमारोहति । तस्य देशस्यायं राजा धार्मिकोऽस्ति ।

तवाश्वः कुत्रास्ति ? ममाश्वस्तस्य वृक्षस्य समीपमेवास्ति । तत्रोद्याने यो वृक्षोऽस्ति तस्य समीपं ममाश्व इदानीमस्ति । तत्रानेन मार्गेण गच्छ । पश्य च तमश्वं तत्र । तवाश्वस्य को वर्णोऽस्ति ? ममाश्वस्य श्वेतो वर्णोऽस्ति ।

तर्हि श्वेतवर्णोऽश्वस्तस्मिन्नुद्याने इदानीं नास्त्येव । कुत्र गतो वा केन नीतो वा न जानामि ।

कः स पण्डितः ? यस्तत्र व्याख्यानं करोति ? तस्योपदेशस्य श्रवणाय त्वमागच्छसि किम् ? तस्य धर्मप्रवचनमुत्तमम्। तस्मिन्नगरे यथा ब्राह्मणस्तथा क्षत्रियोऽप्यस्ति। स रामचंद्रः कदाऽऽगमिष्यति ? रामचन्द्रोऽद्येदानीमेवागमिष्यति तस्मान्नगरात्।

संवादः।

गुरु– तस्य पत्नी सीता नाम्नी विदेहराजस्य जनकस्य पुत्री आसीत्।

शिष्यः–किं कृतं रामेण ?

गुरु– भगवता रामेण दुष्टस्य राक्षसराजस्य रावणस्य वधः कृतः, सर्वेषां देवानां मुक्तता च कृता, ये देवाः राक्षसेन रावणेन बन्दिशालायां निक्षिप्ताः।

शिष्य–अतः सर्वैः अस्माभिः वन्दनीयः रामः अस्ति।

गुरु– अस्ति खलु वन्दनीयः अनुकरणीयः च रामचन्द्रः।

शिष्यः– पुरा के अन्ये अवतारा संभूता ?

गुरु– मत्स्यः, कूर्मः, वराहः, नारसिंहः, वामनः, परशुरामः, कृष्णः आदयः अवताराः संभूता इति कथयन्ति पौराणिकाः।

—o—

પાઠ ૪૮

શબ્દો

આ પાઠના નીચે આપેલા શબ્દો મોઢે કરો.

पितृव्यः	= કાકા	पालकः	= પાળનાર, વાલી
पुत्रः	= દીકરો, પુત્ર	मातुलः	= મામા
जनकः	= બાપ, પિતા	मातामहः	= માનો બાપ
पितामहः	= દાદા	याजकः	= યજ્ઞ કરે તે
प्रपितामहः	= દાદાનો બાપ	संयोगः	= સંજોગ.
मूषकः	= ઉંદર	वसति	= વસે છે.
यज्ञः	= યજ્ઞ	वत्स्यति	= રહેશે

હવે આ શબ્દોનો ઉપયોગ કરીને વાક્ય બનાવો.

१ तव पितृव्यः कुत्र अस्ति इदानीम्? २ मम पितृव्यः इदानीं उद्यानं गतः। ३ तस्य मातुलः कदा अत्र आगमिष्यति? ४ तव पुत्रः मम गृहं गत्वा पितामहस्य गृहं गमिष्यति। ५ तस्य जनकः इदानीं अत्र एव अस्ति। ६ तव मातुलः तस्य जनकः अस्ति। ७ तव जनकः तस्य पितृव्यः भवति। ८ स याजकः तत्र यज्ञं करोति।

ગુજરાતી વાક્યો.

૧. હમણાં તારા કાકા ક્યાં છે?

૨. મારા કાકા અત્યારે બાગમાં ગયા છે.

૩. તેના મામા અહીં ક્યારે આવશે !
૪. તારો છોકરો મારા ઘરે થઈ દાદાને ત્યાં જશે
૫. તેનો બાપ અત્યારે અહીંજ છે.
૬. તારા મામા તેના પિતા થાય છે.
૭. તારા પિતા તેના કાકા થાય છે.
૮. તે યજ્ઞકાર ત્યાં યજ્ઞ કરે છે.

પાઠ ૪૯

आश्रमः = આશ્રમ	देहः = શરીર
नागः = નાગ	तापः = ગરમી, તડકો
याचकः = માંગનાર, ભિખારી	दुर्गः = કિલ્લો
वायसः = કાગડો	कोपः = ક્રોધ, ગુસ્સો
शुकः = પોપટ	रागः = પ્રીતિ, માયા
	खगः = પખી

संस्कृत--वाक्यानि ।

१ कण्वस्य आश्रमः कुत्र अस्ति ? २ आचार्यस्य कण्वस्य आश्रमः तस्मिन् वने अस्ति । ३ तस्मिन् वृक्षे वायसः अस्ति, परंतु शुकः नास्ति । ४ सूर्यस्य तापः अद्य बहु भवति । ५ तस्य शोभनः देहः अस्ति । ६ तस्य नृपस्य एषः दुर्गः अस्ति । ७ तस्य आश्रमे एकः शिष्यः पठति ।

ગુજરાતી વાક્યો.

૧ કણ્વ-ઋષિનો આશ્રમ ક્યાં છે? ૨ આચાર્ય કણ્વનો આશ્રમ પેલાં વનમાં છે. ૩ પેલાં ઝાડ પર કાગડો છે, પણ પોપટ નથી. ૪ આજે સૂરજનો તાપ આકરો છે. ૫ તેનું શરીર સુંદર છે. ૬ તે રાજાનો આ કિલ્લો છે. ૭ તેનાં આશ્રમમાં એક વિદ્યાર્થી ભણે છે.

वैश्य तृतीय वर्णः। शूद्र चतुर्थ वर्ण । निषाद पंचम । सः पंडित धर्मस्य उपदेशं करोति। त्वं किं वदसि ? पंडितस्य वचनं धर्मवचनं अस्ति। यथा वृक्षस्य पत्रं तथा एव पुस्तकस्य अपि पत्रं अस्ति। तव भाषणं मधुरं अस्ति, परंतु न तथा तस्य भाषणं मधुरं भवति। सर्वस्य मनुष्यस्य सुख ईप्सितम्। यदा बलभद्रः तत्र गच्छति तदा रामचंद्र अपि गच्छति एव। तव कोपस्य किं कारणम् ? यथा सूर्यः तपति न तथा सोम । सूर्य उष्ण, सोम शान्त । सूर्यस्य प्रकाश तस्य गृहे नास्ति एव। स शोभन खगः। कदा त्वं तेन मार्गेण गमिष्यसि । तव पात्रं अन्न आनय।

સંધિ કરેલાં વાક્યો

ब्राह्मण प्रथमो वर्ण । क्षत्रियो द्वितीयो वर्ण । वैश्यस्तृतीयो वर्णः। शूद्रश्चतुर्थो वर्णः। स पण्डितो धर्मस्योपदेशं करोति। पण्डितस्य वचनं धर्मप्रवचनमस्ति। सर्वस्य मनुष्यस्य सुख-मीप्सितम् । यदा बलभद्रस्तत्र गच्छति, तदा रामचन्द्रोऽपि गच्छत्येव। यथा सूर्यस्तपति न तथा सोम । सूर्यस्य प्रकाश स्तस्य गृहे नास्त्येव ॥

प्रथमो वर्णो ब्राह्मणोऽस्ति। अस्ति ब्राह्मण प्रथमो वर्ण । उपदेशं धर्मस्य करोति स पण्डित। करोति धर्मस्योपदेशं स पण्डित । उपदेश करोति धर्मस्य स पण्डित ।

—०—

પાઠ ૫૦

આ પાઠના નીચે જણાવેલા શબ્દો મોઢે કરો.

શબ્દો

सैनिकः	= સૈનિક, યોદ્ધો	मेघः *	= વાદળ, વરસાદ
सिंहः	= શેર, સિંહ, કેસરી	कपोतः	= કબુતર
शृगालः	= શિયાળ	पार्थिवः	= રાજા
अनर्थः	= અનર્થ	प्रभावः	= પ્રભાવ, પ્રતિભા
ग्रन्थः	= પુસ્તક	पराभवः	= હાર

संस्कृत-वाक्यानि ।

१ पश्य सैनिकः तत्र अस्ति । २ स कस्मात् स्थानात् आगतः? ३ स पूर्वदेशात् अत्र आगतः । ४ तव कपोतः अत्र नास्ति किम् ? ५ तस्य वीरस्य महान् प्रभावः । ६ त्वं तं ग्रंथं पठ। ७ आकाशे मेघः नास्ति । ८ मेघात् वृष्टिः भवति । ९ त्वं किं पठसि इदानीम् ?

ગુજરાતી વાક્યો.

૧. જો યોદ્ધો ત્યાં છે. ૨. તે કઇ જગાએથી આવ્યો છે ? ૩. તે પૂર્વનાં દેશમાંથી અહીં આવ્યો છે. ૪. શું તારૂં કબુતર અહીં નથી? ૫. તે વીરનો ઘણો પ્રભાવ પડે છે. ૬. તું પેલો ગ્રંથ વાંચ. ૭. આકાશમાં વાદળ નથી. ૮. વાદળમાંથી વરસાદ પડે છે. ૯. તું અત્યારે શું વાંચે છે ?

संस्कृत-वाचन-पाठः ।

त्वं किं वदसि ? [redacted] किमपि नैव वदति । त्वं कुत्र पठसि ? तत्र सः पठति किम् ? नहि, स तत्र किमपि न पठति । कः तत्र पठति ? वायुः आकाशे भवति । सोम अन्तरिक्षे भवति । सूर्य रात्रौ कुत्र भवति ? सोमः इदानीं कुत्र अस्ति ? स मनुष्यः इदानीं अत्र किं न आगच्छति ? भूपः इदानीं स्नानाय गतः । त्वं अधुना दुग्धपानाय आगच्छसि किम् ? तस्य करे मम पुस्तकं अस्ति । देवदत्तस्य पुस्तकं शीघ्रं पठ । तस्मात् पुस्तकात् एकं पत्रं आनय । सः नगरात् नगरं सदा किमर्थं गच्छति ? तत्र जलं नास्ति, तत्र न गच्छ । स धीरः पुरुषः इदानीं अत्र नास्ति । मम श्वेतः अश्वः अत्र आगच्छति । तव कृष्णः अश्वः कुत्र गतः ? वृक्षस्य कोमलं पत्रं पश्य । तत् कथं मनोहरं अस्ति ।

નીચે જણાવેલી ક્રિયાઓ પર હવે ધ્યાન આપો —

धारयति	= (તે) ધારણ કરે છે.	भ्रामयामि	= (હું) ફેરવું છું.
धारयसि	=(તું) ધારણ કરે છે.	भ्रामयिष्यति	= (તે) ફેરવશે.
धारयामि	=(હું) ધારણ કરૂં છું.	क्रीडति	= (તે) રમે છે.
धारयिष्यति	=(તે) ધારણ કરશે.	क्रीडसि	= (તું) રમે છે.
भ्रामयति	= (તે) ફેરવે છે.	क्रीडामि	= (હું) રમું છું
भ्रामयसि	= (તું) ફેરવે છે.	क्रीडिष्यति	= (તે) રમશે

संस्कृत-वाक्यानि ।

१ ईश्वरः बलेन सर्वं जगत् धारयति । २ त्वं हस्तेन किं

धारयसि ? ३ अहं सर्वं धारयामि । ४ देवः सर्वं जगत् भ्रामयति। ५ त्वं इदानीं किं न क्रीडसि ? ६ तस्य पुत्रः श्वः क्रीडिष्यति किम् ? ७ स चक्रं नैव भ्रामयिष्यति । ८ स पुरुषः कुत्र इदानीं धावति ? ९. त्वं किं न क्रीडिष्यसि ? १० अहं अद्य एव क्रीडिष्यामि । ११ कुंभकारः चक्रं दण्डेन इदानीं भ्रामयिष्यति। १२ त्वं भारं धारयिष्यसि किम् ? १३ त्वं अद्य सायं कुत्र क्रीडिष्यसि ?

ગુજરાતી વાક્યો

૧. ઇશ્વર શકિતથી આખા જગત્‌ને ધારણ કરે છે.
૨. તું હાથથી શું ધરે છે?
૩. હું બધું ધારણ કરું છું.
૪. દેવ આખા જગત્‌ને ઘુમાવે છે.
૫. તું હવે કેમ રમતો નથી?
૬. શું તેનો પુત્ર કાલે રમશે?
૭. તે ચક્ર ફેરવશે નહિજ.
૮. તે માણસ અત્યારે કયાં દોડે છે?
૯. તું શું નહિ રમે?
૧૦ હું આજેજ રમીશ.
૧૧. હવે કુંભાર ચાકડાને લાકડીથી ફેરવશે.
૧૨. તું બોજો ઉચકશે કે?
૧૩. તું આજે સાંજે કયા રમશે?

—:o:....:o:—

પાઠ ૫૧

હવે આ પાઠમાં આપને કેટલાક સંસ્કૃત શ્લોકોનો પરિચય કરાવવામાં આવે છે.

(१)

तत्त्वज्ञः सर्वभूतानां योगज्ञः सर्वकर्मणाम् ।
उपायज्ञो मनुष्याणां नरः पण्डित उच्यते ॥
(महाभारत उद्योग० अ० ३३।३२)

पदानि-तत्त्व+ज्ञः । सर्व+भूतानां । योग+ज्ञः । सर्व+कर्मणां । उपाय+ज्ञः । मनुष्याणां । नरः । पंडितः । उच्यते ॥

अन्वयः- सर्वभूतानां तत्त्वज्ञः, सर्वकर्मणां योगज्ञः, मनुष्याणां उपायज्ञः, पण्डितः उच्यते ॥

અર્થ—બધાં પ્રાણીઓના તત્ત્વને (ज्ञ) જાણનાર, બધા કાર્યોના (योगज्ञ) પ્રયોગને જાણનાર અને મનુષ્યોમાં જે (उपायज्ञ) ઉપાય જાણે છે તે (नरः) માણસ પંડિત (उच्यते) કહેવાય છે.

(२)

स्वमर्थं यः परित्यज्य परार्थमनुतिष्ठति ।
मिथ्या चरति मित्रार्थे यश्च मूढः स उच्यते ॥
(महाभारत उद्योग० अ० ३३।३६)

पदानि- स्वं । अर्थं । यः । परि+त्यज्य । पर+अर्थं । अनु+तिष्ठति । मिथ्या । चरति । मित्र+अर्थे । यः । च । मूढः । सः । उच्यते ॥

अन्वयः- यः स्वं अर्थं परित्यज्य, परार्थं अनुतिष्ठति, यः च मित्रार्थे मिथ्या चरति, सः मूढ उच्यते ॥

અર્થ— જે માણસ (स्वयं) પોતાના (अर्थं) ઇચ્છિત કાર્યને (परि-त्यज्य) ત્યજીને (पर-अर्थं) શત્રુનાં કાર્યને (अनु-तिष्ठति) કરે છે. અને જે (मित्र-अर्थे) મિત્રનાં કાર્યમાં (मिथ्या) છેતરપીંડી (चरति) કરે છે; તે મૂર્ખ (उच्यते) કહેવાય છે.

(३)

अमित्रं कुरुते मित्रं मित्रं द्वेष्टि हिनस्ति च ।
कर्म चारभते दुष्टं तमाहुर्मूढचेतसम् ॥
(म० भारत० उद्यो० अ० ३३।३८)

पदानि- अ+मित्रं । कुरुते । मित्रं । मित्रं । द्वेष्टि । हिनस्ति । च । कर्म । च । आरभते । दुष्टं । तं । आहुः । मूढ+चेतसम् ॥

अन्वयः- अमित्रं मित्रं कुरुते, मित्रं द्वेष्टि, हिनस्ति च । दुष्टं कर्म आरभते । तं मूढचेतसं आहुः ।

અર્થ— જે (अ मित्रं) દુશ્મનને મિત્ર (कुरुते) બનાવે છે, મિત્રની સાથે (द्वेष्टि) વેર બાંધે છે, અને (हिनस्ति) તેને દગો દે છે, તથા (दुष्ट) દોષવાળા–પાપી કાર્યો (आरभते) આચરે છે, તેને (मूढ+चेतसं) તે મૂઢ બુદ્ધિવાળો (आहु) કહે છે

संवादः ।

प्रथम शिष्य – भो प्रिय मित्र ! उत्तिष्ठ, प्रात समय संजात ।

द्वितीय शिष्य – मित्र ! किमर्थं एव शीघ्रता ?
इदानीं रात्रि एव अस्ति, मार्ग अपि न दृश्यते ।

प्रथम " पञ्चवादन समय इदानीं।
अस्माभि अस्मिन् ब्राह्मे मुहूर्ते उत्थातव्य एव।
सर्वे अध्यापका आगता ।

द्वितीय " - उत्तिष्ठामि तर्हि । एषा निद्रा न गच्छति । किं कर्तव्यम् ।

प्रथम " – आलस्य त्यज, उद्यमं कुरु, उद्यमेन हि कार्याणि सिद्ध्यन्ति । ये खलु उद्यमशीला ते एव श्रेष्ठता गता । ये तु आलसिन ते धनहीना ज्ञानहीना च संजाता ।

द्वितीय " - यदि एवं तर्हि उत्तिष्ठामि । एष आगत ।
सर्वे सुखिन सन्तु। सर्वे निरामया सन्तु।

પાઠ પર

एकः क्षमावतां दोषो द्वितीयो नोपपद्यते ।
यदेनं क्षमया युक्तमशक्तं मन्यते जनः ॥
(महाभारत उद्योग० ३३।५३)

पदानि— एकः । क्षमा+वतां । दोषः । द्वितीयः । न । उपपद्यते । यत् । एनं । क्षमया । युक्तं । अशक्तं । मन्यते । जनः ॥

अन्वयः—क्षमावतां एकः दोषः, द्वितीयः न उपपद्यते । यत् क्षमया युक्तं एनं जनः अशक्तं मन्यते ॥

અર્થ— (क्षमा-वतां) ક્ષમાવાળાનો (एकः दोषः) એક દોષ છે, બીજો હોતો (न उपपद्यते) નથી. (यत्) કારણકે (क्षमया-युक्तं) ક્ષમાયુક્ત (एनं) એને (जनः) લોકો (अशक्तं) નિર્બળ (मन्यते) માને છે.

सोऽस्य दोषो न मंतव्यः क्षमा हि परमं बलम् ।
क्षमा गुणो ह्यशक्तानां शक्तानां भूषणं क्षमा ॥
(महा० भा० उद्योग० ३३।५४)

पदानि— सः । अस्य । दोषः । न । मन्तव्यः । क्षमा । हि । परमं । बलं । क्षमा । गुणः । हि । अ+शक्तानां । शक्तानां । भूषणं । क्षमा ॥

अन्वयः—अस्य सः दोषः न मन्तव्यः । हि क्षमा

परमं बलम् । हि अशक्तानां गुण क्षमा,
शक्तानां क्षमा भूषणम् ॥

અર્થ— (अस्य) એનો આ દોષ નથી એમ (मंतव्य) માનવુ જોઇએ, (हि) કારણકે ક્ષમા (परम) ઉત્તમ (बलं) શક્તિ છે, કારણકે નિર્બળોનો ક્ષમા એ ફક્ત ગુણજ ગણાય પણ (शक्ताना) બળવાનોને ક્ષમા અલકાર રૂપ છે

આ પ્રમાણે તમે કેટલાક (સહેલા) સરળ શ્લોક વાચીને સમજી શકો છો શ્લોકોના પદ કેવી રીતે બન્યા, અને પદોથી અન્વય કેવી રીતે બન્યો, એ તરફ ધ્યાન આપતા જાઓ તો અર્થ સમજવો સહેલો પડશે શબ્દ આપને આવડતો હશે તો અર્થ આપના ધ્યાનમા આવી જશે શ્લોકોના પદ અને પદોનો અન્વય કરવો જરા ભારે છે પરતુ એ તમારે માટે થોડા વખતમાજ સહેલુ બનશે

સંધિ કરેલાં વાકયો

ईश्वरो बलेन सर्वं जगद्धारयति । त्वं हस्तेन किं धारयसि ? सर्वं धारयाम्यहम् । देवः सर्वं जगद्भ्रामयति ।

स्वामिदानीं किं न क्रीडसि ? स पुरुषः कुत्रेदानीं धावति ? अहमद्यैव क्रीडिष्यामि । कुंभकारश्चक्र दण्डे नेदानीं भ्रामयिष्यति । त्वमद्य सायं कुत्र क्रीडिष्यसि ? वायुराकाशे भवति । सोमोऽन्तरिक्षे भवति । सोम इदानीं कुत्रास्ति ? स मनुष्य इदानीमत्र किमर्थं नागच्छति

પાઠ ૫૩

હવે નીચે લખેલાં વાક્યો વાંચો જો તમારા પાછલા પાઠો પાકા હશે તો આ વાક્યો વાચતાંજ સમજી શકશો.

सः पुरुषः पण्डितः अस्ति।
सः तत्त्वज्ञः योगज्ञः उपायज्ञः च अस्ति।
यः स्वं अर्थं न जानाति,
सः कदापि पंडितः न भवति।
यः मित्रस्य अर्थे मिथ्या वदति।
सः नरः शोभनः न भवति।
यः मूढः जनः अस्ति, सः पंडितः कथं भवति?
पंडितः प्रातःकाले शीतेन जलेन स्नानं करोति।
मूढः मध्याह्ने अपि स्नानं न करोति।
यः अमित्रं मनुष्यं मित्रं करोति, सः चतुरः।
यः मित्रं अमित्रं करोति, सः मूढः।
सः कदापि स्वामित्रं न द्वेष्टि।
सः तं हिनस्ति। मूढः मनुष्यः मित्रं हिनस्ति।
सः दुष्टं कर्म अधुना आरभते।
तस्य एकः एव दोषः अस्ति, न मम।
तव कः दोषः? मम न कः अपि दोषः।

सः तस्य एव दोषः, तत्र मम कः अपि दोषः नास्ति ।
तस्य एक एव दोषः न द्वितीयः ।
तस्य एकं एव पुस्तकं अत्र अस्ति ।
मम एकं एव वस्त्रं तत्र अस्ति ।
तव एकं एव आभूषणं मम गृहे अस्ति ।
सः बलिष्ठं अपि पुरुषं अशक्तं मन्यते ।
सः जनः अशक्तं अपि पुरुषं बलिष्ठं मन्यते ।
अस्य सः दोषः त्वया न मंतव्यः ।
तस्य सः दोषः नास्ति किम् ?
अशक्तस्य गुणः क्षमा एव अस्ति ।
वीरस्य भूषणं क्षमा भवति ।
तस्य परमं बलं क्षमा एव अस्ति ।
यदा त्वं तत्र गमिष्यसि, तदा तं पश्य ।
कः तस्य गुणः अस्ति ?
इदानीं सः कुत्र अस्ति ?
सः अत्र न अस्ति किम् ?
तस्य ज्ञानं एव बलं अस्ति ।
तस्य पुस्तकं कुत्र अस्ति ?
यत्र तस्य वस्त्रं अस्ति, तत्र एव पुस्तकं अस्ति ।
त्वं तस्य वृक्षस्य शोभनं फलं खादसि किम् ?
अहं वृक्षस्य शोभनं फलं खादामि ।

पाठ ५४

सः मूढः मनुष्यः तत्र किं करोति ?
पश्य, अस्य वृक्षस्य, शोभनं पत्रम् ।
अद्य सूर्यस्य शोभनः प्रकाशः अस्ति ।
त्वं पंडितः आसि किम् ?
त्वं इदानीं एव कुत्र गच्छसि ?
सः प्रातः एव कुत्र धावति ?
तव पुत्रः इदानीं एव किमर्थं धावति ?
यथा त्वं धावसि, तथा सः अपि धावति ।
यथा विष्णुमित्रः वदति, तथा गणेशः अपि वदति ।
गणेशस्य गृहं कुत्र अस्ति ?
कानपुरनगरे पंडितस्य गणेशस्य गृहं अस्ति ।
कथं पंडितः गणेशदत्तः वदति ?
यत्र पंडितः गणेशदत्तः गच्छति, तत्र एव पंडितः गोपालः अपि गच्छति । सः इदानीं हरद्वारं प्रति गतः ।
यत्र फलं भवति, तत्र अन्नं जलं च भवति ।
यत्र जलं न भवति, तत्र अन्नं भवति किम् ?
यत्र जलं नास्ति, तत्र अन्नं अपि न भवति ।
तस्मिन् कूपे जलं नास्ति किम् ?
तस्मिन् कूपे इदानीं प्रभूतं जलं अस्ति ।

तस्य गृहे धनं नास्ति, परंतु अन्नं अस्ति ।
तव गृहे अन्नं नास्ति, परंतु धनं अस्ति।
मम गृहे अन्नं अस्ति, तथा धनं च अपि अस्ति ।
तस्य पुत्रः इदानीं एव मम पुस्तकं पठति ।
तव पुत्रः इदानीं किं न पठति ?
त्वं मूढः न असि । सः मूढः नास्ति ।
अहं न मूढः अस्मि, परंतु अहं पंडितः अस्मि ।
विष्णुमित्रः इदानीं अत्र पत्रं लिखति।
देवदत्तः कदापि पत्रं न लिखति ।
यज्ञसेनः वने किं करोति ?
त्वं नगरे किं करोषि ? वद इदानीं एव ।
कथं स शीघ्रं एव युक्तं वदति ।
तथा त्वं शीघ्रं शोभनं न वदसि ।
यथा त्वं वदसि तथा अहं अपि वदामि ।
रामचंद्रः सदा एव सत्यं वदति ।
भूमित्रः कदापि मिथ्या न वदति ।
स सर्वदा एव मिथ्या न वदति ।
स अद्य वृक्षात् फलं न आनयति ।

આ પ્રમાણે તમે કેટલાએ વાક્યો બનાવી શકો છો, અને બોલી તથા લખી શકો છો. આ પ્રમાણે વાક્ય બનાવી શકાય એટલો આપનો અભ્યાસ થયો છે.

પાઠ ૫૫

નીચે લખેલા શબ્દો હવે મોઢે કરો.

उद्यमः = ઉદ્યોગ	ओष्ठः = ઓઠ
पुरुषार्थः = પુરુષાર્થ	आतपः = સૂર્યપ્રકાશ
द्विरेफः = ભ્રમર	प्रवाहः = પ્રવાહ
चातकः = ચાતક પક્ષી	तरंगः = લહેર, તરંગ
वर्णः = રંગ, વર્ણ	कपोलः = ગાલ
स्तेनः = ચોર	स्नेहः = મિત્રતા, સ્નેહ
ब्राह्मणः = બ્રાહ્મણ	व्याधः = શિકારી
समुद्रः = સાગર	कर्णः = કાન
मेघः = મેઘ	पादः = પગ
सूर्यः = સૂર્ય	वातः = વાયુ
अरुणः = અરૂણ દેવ	मार्गः = રસ્તો

संस्कृत–वाक्यानि ।

१ हे मनुष्य ! त्वं सदा उद्यमं कुरु । २ सः धीरः पुरुषः सदा पुरुषार्थं करोति । ३ द्विरेफः तस्मिन् पुष्पे इदानीं अस्ति । ४ पश्य, कथं स तस्मात् पुष्पात् अत्र आगच्छति । ५ व्याधः वने व्याघ्रं पश्यति । ६ मेघं दृष्ट्वा चातकः शब्दं करोति ॥

ગુજરાતી વાક્યો.

૧ હે માનવી ! તુ સદા ઉદ્યોગ કર
૨ તે વીર પુરૂષ હમેશા પુરૂષાર્થ કરે છે
[redacted] હમણા તે ફૂલ ઉપર ભ્રમર છે.
૪. જો, તે પેલા ફૂલપરથી અહીં કેવી રીતે આવે છે
૫ શિકારી જંગલમા વાઘને જુએ છે
૬ વાદળ જોઈ ચાતક પક્ષી બોલે છે

संस्कृत–वाचन–पाठः ।

तस्मै ब्राह्मणाय प्रभूत जलं देहि । यदा रामभद्रः नगरं गच्छति, तदा त्वं अपि तत्र गच्छ । नोचेत् अहं तत्रैव आगमिष्यामि । त्वं अत्र आगच्छ अथवा अहं तत्र गच्छामि । त्वं इदानीं एव नगरात् चंदनं अत्र आनय । सः तस्य गृहात् गोदुग्धं तत्र नयति । तव कपोलः शोभनः अस्ति । न तथा तस्य । अत्र जलस्य शोभनः प्रवाहः अस्ति । त्वं पश्यसि किम्? पश्य सः व्याधः तत्र वने कथं धावति । किमर्थं स एवं तत्र धावति ? सूर्यस्य आतपे त्वं किं न गच्छसि? तस्य मनुष्यस्य कृष्णः वर्णः अस्ति । यः पुरुषार्थं करोति, स एव धनं प्राप्नोति । तव मित्रं ब्राह्मणः

इदानीं कुत्र अस्ति ? यदा स गृहं गच्छति तदा एव स उद्यमं करोति । तस्य वस्त्रं त्वया कुत्र रक्षितम् ? तस्य वस्त्रं मया अत्र रक्षितं, तथा च तस्य चक्रं अपि अत्रैव रक्षितम् ।

શબ્દો

दीपः	= દીવો, દીપક	ज्वलति	= (ते) બળે છે
शिष्यः	= શિષ્ય	खनति	= (ते) ખોદે છે
बुधः	= જ્ઞાની	आरोहति	= (ते) ચઢે છે
अलंकारः	= આભૂષણ	जानाति	= (ते) જાણે છે
दासः	= સેવક, ચાકર	पालयति	= (ते) પાલન કરે છે

संवादः ।

रामः– इदानीं रात्रिः वर्तते, गगने तारकाः प्रकाशन्ते ।

कृष्णः– शोभनः अयं समयः । बहिः भ्रमणाय गच्छावः ।

रामः– आगच्छ तर्हि । कुत्र गन्तुं इच्छसि ?

कृष्णः– अस्मिन् समये तडागस्य तीरं गन्तुं इच्छामि । त्वं किं उद्याने अटितुं इच्छसि ?

रामः– नैव । तडागं प्रति गच्छावः ।

–:÷:–

પાઠ ૫૬

संस्कृत-वाक्यानि।

१ तत्र दीपः ज्वलति। २ वानरः वृक्षं आरोहति। ३ वीरः अश्वं आरोहति। ४ दासः गर्दभं आरोहति। ५ शिष्यः अत्र खनति। ६ हे नर! कथय, तत्र दीपः ज्वलति न वा? ७ इदानीं कः वृक्षं आरोहति? ८ त्वं तत् जानासि किं, यत् त्वं पठसि? ९ बुधः सर्वं जानाति। १० यत्र गृहं अस्ति, तत्र उद्यानं अपि भवति किम्?

ગુજરાતી વાક્યો.

૧. ત્યાં દીવો બળે છે.
૨. વાનર ઝાડ ઉપર ચઢે છે.
૩. વીર ઘોડા ઉપર ચઢે છે.
૪. સેવક ગધેડા પર ચઢે છે.
૫. શિષ્ય અહીં ખોદે છે.
૬. હે માનવી! કહે ત્યાં દીવો બળે છે કે નહિ?
૭. હમણાં ઝાડ ઉપર કોણ ચઢે છે?
૮. તું જે વાંચે છે તે શું તું સમજે છે?
૯. જ્ઞાની બધું જાણે છે.
૧૦ જ્યાં ઘર હોય છે, ત્યાં શું બાગ પણ હોય છે?

स यज्ञदत्तः अयोध्यानगरं गच्छति। इदानीं स तत्र किमर्थं गच्छति? स तत्र किमर्थं गच्छति इति अहं न जानामि। त्वं जानासि किम्? स उद्यानात् पुष्पं आनयति। इदानीं मध्याह्नसमयः जातः। तर्हि भोजनं कुरु।

संस्कृत-वाचन-पाठः।

यदा सायंकालः भविष्यति तदा सायं-संध्यां कुरु । अहं तत्र गमिष्यामि, परंतु भोजनं नैव भक्षयिष्यामि । यथा मनुष्यः गृहे अन्नं भक्षयति, तथा एव वानरः वृक्षस्य फलं वने खादति । यदा यदा त्वं अत्र आगच्छसि, तदा तदा अहं पुस्तकं पठामि । ब्राह्मणाय फलं देहि । क्षत्रियाय शस्त्रं देहि । वैश्याय धनं देहि । शूद्राय अन्नं देहि । वनस्य रक्षकः वनपः अस्ति । द्वारस्य रक्षकः द्वारपः भवति । तथा एव गृहस्य पालकः गृहपः भवति । क्षेत्रस्य पालकः क्षेत्रपः भवति, तथैव रथस्य रक्षकः रथपः भवति । मम दासं अत्र आनय । स इदानीं तत्र भूमिं खनति । किमर्थं तत्र खनति ? अन्नलाभाय खनति ।

સંધિ કરેલાં વાક્યો.

स यज्ञदत्तोऽयोध्यानगरं गच्छति । स तत्र किमर्थं गच्छतीत्यहं न जानामि । स उद्यानात्पुष्पमानयति । इदानीं मध्याह्नसमयो जातः । यथा मनुष्यो गृहेऽन्नं भक्षयति, तथैव वानरो वृक्षस्य फलं वने खादति । यदा यदा त्वमत्रागच्छसि तदा तदाऽहं पुस्तकं पठामि । वनस्य रक्षको वनपोऽस्ति । द्वारस्य रक्षको द्वारपो भवति । तथैव गृहस्य पालको गृहपो भवति ।

પાઠ ૫૭

હવે આ પાઠમાં કેટલાક શ્લોકો આપ્યા છે.

शमीको नाम राजेन्द्र वर्तते विषये तव ।

ऋषिः परमधर्मात्मा दान्तः शान्तो महातपाः ॥

(म० भारत आदि० ४२।१७)

पदानि—शमीकः । नाम । राजेन्द्र । वर्तते । विषये । तव । ऋषिः । परम-धर्मात्मा । दान्तः । शान्तः । महातपाः ॥

अन्वयः—हे राजेन्द्र ! शमीकः नाम परम-धर्मात्मा दान्तः शान्तः महातपा ऋषिः तव विषये वर्तते ॥

અર્થ— હે (राजा+इन्द्र) રાજાઓમા શ્રેષ્ઠ ! શમીક નામનો પોતાની ઇન્દ્રિયોપર કાબુ મેળવનાર મોટો ધર્માત્મા (दान्त) શાત, અને મહાન તપસ્વી ઋષિ તારા (विषये) રાજ્યમા (वर्तते) વસે છે

तस्य त्वया नरव्याघ्र सर्पः प्राणैर्वियोजितः ।

अवसक्तो धनुष्कोट्या स्कन्धे मौनान्वितस्य च ॥

(महाभारत आदि० ४२।१८)

पदानि—तस्य । त्वया । नरव्याघ्र । सर्पः । प्राणैः । वियोजितः । अवसक्त । धनुष्कोट्या । स्कन्धे । मौनान्वितस्य । च ॥

अन्वयः—हे नरव्याघ्र त्वया मौनान्वितस्य तस्य स्कन्धे प्राणैः वियोजितः सर्पः धनुष्कोट्या अवसक्तः ॥

અર્થ— હે (नर-व्याघ्र) મનુષ્યોમાં શ્રેષ્ઠ ! તેં, (मौन+अन्वितस्य) મૌનવ્રત પાળનાર તે ઋષિના ગળામાં (प्राणैः वियोजितः) મૃત સર્પને ધનુષ્યના છેડાવડે (अवसक्तः) લપેટી દીધો.

क्षान्तवांस्तव तत्कर्म पुत्रस्तस्य न चक्षमे ।
तेन शप्तोऽसि राजेन्द्र पितुरज्ञातमद्य वै ॥
(म० भारत आदि० ४२।१९)

पदानि—क्षान्तवान् । तव । तत् । कर्म । पुत्रः । तस्य । न । चक्षमे । तेन । शप्तः । असि । राजेन्द्र । पितुः । अज्ञातं । अद्य । वै ॥

अन्वयः—हे राजेन्द्र ! (सः) तव तत् कर्म क्षान्तवान् । तस्य पुत्रः न चक्षमे । तेन अद्य पितुः अज्ञातं वै शप्तः असि ॥

અર્થ— હે (राजा+इन्द्र) રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ ! તેણે તારું તે કર્મ (क्षान्तवान्) ક્ષમા કર્યું ! પરંતુ તેના પુત્રે (न चक्षमे) તને ક્ષમા કરી નહિ. તેના વડે આજે પિતાના (अ-ज्ञातं) અજાણમાં (शप्तः असि) શાપ પામેલો તું છે.

तत्र रक्षां कुरुष्वेति पुनः पुनरथाब्रवीत् ।
तदन्यथा न शक्यं च कर्तुं केनचिदप्युत ॥

पदानि—तत्र । रक्षां । कुरुष्व । इति । पुनः । पुनः । अथ । अब्रवीत् । तत् । अन्यथा । न । शक्यं । च । कर्तुं । केनचित् । अपि । उत ॥

अन्वयः—तत्र रक्षां कुरुष्व इति पुनः पुनः अथ अब्रवीत् उत केनचित् अपि च तत् अन्यथा कर्तुं न शक्यम् ॥

અર્થ— (तत्र) તે વિષયમાં (रक्षां) રક્ષા (कुरुष्व) કર (इति) એમ (पुनः पुनः) વારંવાર (अथ) હવે તે (अब्रवीत्) કહેવા લાગ્યો. પરંતુ (केनचित्) કોઇ વડે (अपि) પણ (तत्) તે (अन्यथा कर्तुं) ઉથાપવાને—બીજી રીતે કરવાને (न शक्यं) શક્ય નથી.

न हि शक्नोति तं यन्तुं पुत्रं कोपसमन्वितम् ।
ततोऽहं प्रेषितस्तेन तव राजन्हितार्थिना ॥
(म० भारत आदि० ४२।२२)

पदानि—न हि । शक्नोति । तं । यन्तुं । पुत्रं । कोपसमन्वितं । ततः । अहं । प्रेषितः । तेन । तव । राजन् । हितार्थिना ॥

अन्वयः—हे राजन् ! हि कोपसमन्वितं तं पुत्रं यन्तुं न शक्नोति ततः तव हितार्थिना तेन अहं प्रेषितः ॥

અર્થ— હે રાજન્ (हि) કારણ કે (कोप+समन्वितं) ક્રોધયુક્ત (तं पुत्रं) તે પુત્રને (यन्तुं) શાંત કરવાને (न शक्नोति) શક્તિમાન્ થયો નથી. (ततः) તેથી (तव) તારૂં (हित+अर्थिना) હિત ઇચ્છનાર (तेन) તે ઋષિ વડે (अहं) હું (प्रेषितः) મોકલાયલો છું.

આ શ્લોકોનું સરલ સંસ્કૃત નીચે પ્રમાણે છે.

हे राजेन्द्र ! शमीकः नाम परमधर्मात्मा शान्तः दान्तः महातपाः एकः ऋषिः तव विषये वर्तते ।

त्वया तस्य मौनव्रतस्य स्कंधे प्राणैः वियुक्तः सर्पः धनुष्कोट्या अवसक्तः। स ऋषिः तव तत् कर्म क्षान्तवान् । परन्तु तस्य पुत्रः न चक्षमे । हे राजन् ! तेन ऋषिपुत्रेण अद्य पितुः अज्ञातं एव त्वं शप्तः असि । इदानीं तत्र त्वं स्वरक्षां कुरुष्व इति पुनःपुनः त्वां स ऋषिः अब्रवीत् । तत् केन अपि अन्यथा कर्तुं न शक्यं इति च अपि अब्रवीत् ।

જો અભ્યાસ કરનાર આ સરલ સંસ્કૃત સમજી શકે તો જાણવું કે આ પાઠોથી તેની જેટલી પ્રગતિ થવી જોઇએ તેટલી નિઃશંક થઇ ચૂકી છે.

સંધિ કરેલાં વાક્યો

हे राजेन्द्र ! शमीको नाम परमधर्मात्मा शान्तो दान्तो महातपा एक ऋषिस्तव विषये वर्तते । त्वया तस्य मौनव्रतस्य स्कन्धे प्राणैर्वियुक्तः सर्पो धनुष्कोट्याऽवसक्तः। स ऋषिस्तव तत्कर्म क्षान्तवान्। परंतु तस्य पुत्रो न चक्षमे। राजंस्तेनर्षिपुत्रेणाद्य पितुरज्ञाततमेव त्वं शप्तोऽसि । इदानीं त्वं स्वरक्षां कुरुष्वेति पुनः पुनस्त्वां स ऋषिरब्रवीत् । तत्केनाप्यन्यथा कर्तुं न शक्यमिति चाप्यब्रवीत् ।

कश्चिदपि पुरुषः ज्ञानी वा मूढो वा, कदाचित्कर्मकरणं विना न तिष्ठति । सर्वेऽपि देहधारिणोऽवशाः भूत्वा प्रकृतिजैः स्वाभाविकैर्गुणैः कर्माणि कुर्वन्त्येव।

—.o—

પાઠ ૫૮

નીચે લખેલાં ક્રિયાપદો મોઢે કરવા જોઇએ.

✓ दीपयति	= સળગાવે છે.	✓ वपति	= વાવે છે.
ध्यायति	= ધ્યાન કરે છે.	✓ राजति	= પ્રકાશે છે.
वाञ्छति	= ઇચ્છે છે.	रटति	= રટન કરે છે
वसति	= રહે છે.	✓ रणति	= અવાજ કરે છે
वहति	= લઈ જાય છે.	भणति	= બોલે છે.

संस्कृत-वाक्यानि ।

१ देवदत्तः दीपं दीपयति । २ रात्रौ अहं दीपं प्रकाशयामि । ३ परंतु सः रात्रौ अपि गृहे दीपं न प्रकाशयति, न च अग्निं दीपयति । ४ अहं सायं प्रातः ईश्वरं ध्यायामि ।

ગુજરાતી વાક્યો

(૧) દેવદત્ત દીવો સળગાવે છે.

(૨) રાત્રે હું પણ દીવો સળગાવું છું.

(૩) પરંતુ તે રાત્રે પણ ઘરમાં દીવો સળગાવતો નથી, અને અગ્નિ સળગાવતો નથી.

(૪) હું સંધ્યાકાળે અને પ્રાતઃકાળે ઇશ્વરનું ધ્યાન ધરૂં છું.

હવે નીચે લખેલાં ભવિષ્યકાળનાં ક્રિયાપદો જુઓ.

दीपयिष्यति	– સળગાવશે.	वत्स्यति	– રહેશે
ध्यास्यति	– ધ્યાન ધરશે	वप्स्यति	– વાવશે
वाञ्छिष्यति	– ઇચ્છશે.	राजिष्यति	– પ્રકાશિત થશે.

रटिष्यति — રટન કરશે   रणिष्यति — રણકારા કરશે, બોલશે
करिष्यति — કરશે.

પહેલા લખેલા વર્તમાન કાળના રૂપની અને આ ભવિષ્યકાળના રૂપની સરખામણી કરી ભણનાર સમજી લે અને ભવિષ્યકાળના રૂપની વિશિષ્ટતા ધ્યાનમા રાખે. ભવિષ્યકાળના ત્રણે રૂપો " ति, सि, मि " લગાડીને વર્તમાન કાળના રૂપની માફક જ થાય છે જેમકે—

रटति – તે રટન કરે છે   भणिष्यति – તે બોલશે
रटसि – તું રટન કરે છે   भणिष्यसि – તુ બોલશે
रटामि – હુ રટન કરૂ છુ   भणिष्यामि – હુ બોલીશ

હવે આના વાકયો જુઓ—

१ स पुरुष भार वहति । २ यथा स भार वहति तथा अह न वहामि । ३ त्व इदानीं किं भणसि ? ४ स शब्दान् रटति । ५ त्वं किं पठसि ? ६ अहं सस्कृत-पाठमाला पठामि । ७ दीपं दीपय, तं अत्र आनय च । ८ कृषीवल वीजं वपति । ९ अह अपि तथैव वीजं वप्स्यामि । १० यथा त्वं वीज वपसि तथा स न वपति । ११ रामेश्वर गृहे वसति । १२ मुनि वने वसति ।

ગુજરાતી વાકયો

(૧) તે પુરૂષ ભાર વહન કરે છે (૨) જેમ તે ભાર લઇ જાય છે તેમ હુ લઇ જતો નથી (૩) હમણા તુ શુ બોલે છે ? (૪) તે શબ્દોને રટે છે–વારવાર બોલે [illegible] (૫) તુ શુ ભણે છે ? (૬) હુ સસ્કૃત પાઠમાળા ભણું છુ (૭) દીવો સળગાવ, અને તેને અહિ

લાવ॰ (૮) ખેડૂત બીજ વાવે છે. (૯) હું પણ તેવીજ રીતે બીજ વાવીશ. (૧૦) જેમ તું બીજ વાવે છે તેમ તે વાવતો નથી. (૧૧) રામેશ્વર ઘરમાં રહે છે. (૧૨) મુનિ વનમાં વસે છે.

हे मित्र ! त्वं किं वाञ्छसि ? अहं पठितुं इच्छामि । किं अत्रैव पठितुं इच्छसि अथवा काशीक्षेत्रे पठिष्यसि ? अहं व्याकरण-शास्त्रं अत्र पठिष्यामि, तथा च न्यायशास्त्रं काशीनगरं गत्वा तत्र कस्य अपि बुधस्य समीपे स्थित्वा पठिष्यामि । यथा राजा स्वनगरे वसति तथैव गृहस्थः स्वगृहे वसति । त्वं स्वगृहे किं न वससि ? अहं स्वगृहे वत्स्यामि । स किं भणति ? यत् स इदानीं भणति, तत् अहं न जानामि । त्वं जानासि किं ? अहं अपि न जानामि । कः इदानीं ईश्वरं ध्यायति ? अहं एकाग्रेण मनसा ईश्वरं ध्यायामि । तदा त्वं किं करोषि ? अहं अपि तथैव ब्रह्माणं ध्यायामि । यदि त्वं परमेश्वरं ध्यास्यसि, तर्हि शोभनं भविष्यति । स किमपि नैव वाञ्छिष्यति । यदा स तत्र गमिष्यति तदा क्षेत्रे बीजं वप्स्यति । यदि न गमिष्यति, तर्हि कथं बीजं वप्स्यति ?

न कोऽपि अकर्मकृत् दृश्यते । यः तु स्वकीयानि कर्मेन्द्रि-याणि बलात् संयम्य, मनसा इन्द्रियाणां भोगान् स्मरन् तिष्ठति, सः मूढः मिथ्याचारः अस्ति इति सर्वैः उच्यते ।

—०—

પાઠ ૫૯

શબ્દો

संगमः	– સંયોગ, મેળાપ.	विहग	= પક્ષી.
संगः	– સંગ, સોબત.	विहंगम	= પક્ષી
योध	– યોદ્ધો, વીર	खगः	= પક્ષી
कासारः	– તળાવ.	भृत्यः	= નોકર, ચાકર
संमानः	– માન	सेवक	= નોકર, ચાકર

संस्कृत–वाक्यानि ।

१ योध अद्य युद्धं प्रति गमिष्यति । २ तस्य भृत्य इदानीं किं भणति । ३ पश्य, खग कथं आकाशे गच्छति ? ४ कासारे जलं वर्तते । ५ जले सेवक पतति । ६ ब्राह्मण संमानं न इच्छति । ७ क्षत्रिय संमानं वाञ्छति । ८ वैश्यः वाणिज्येन धनं इच्छति । ९ तव भृत्य कर्मकुशल अस्ति ।

ગુજરાતી વાકયો

(૧) યોદ્ધો આજ યુદ્ધ તરફ જશે. (૨) તેનો નોકર હમણુ શું બોલે છે ? (૩) જો પક્ષી કેવી રીતે આકાશમા જાય છે ? (૪) તળાવમાં પાણી છે (૫) પાણીમા નોકર પડે છે (૬) બ્રાહ્મણ માન ઇચ્છતો નથી. (૭) ક્ષત્રિય માન ઇચ્છે છે (૮) વૈશ્ય વેપાર વડે ધન ઇચ્છે છે (૯) તારો નોકર કામમા કુશળ છે

હવે નીચે લખેલા શબ્દો મોઢે કરો.

શબ્દો

गुणः = ગુણ, દોરી. समागमः = સમાગમ,સોબત.

कामः = ઇચ્છા. पर्वतः = પર્વત.

विनयः = વિનય. मनोरथः = મનની ઇચ્છા.

लोभः = લોભ. ज्वरः = તાવ.

धूम्रः = ધુમાડો. उपायः = ઉપાય, ઇલાજ.

હવે નીચે લખેલાં વાક્યો વાંચો. તે વાંચતાંજ આપને સમજાઇ જશે.

संस्कृत- वाक्यानि ।

स योधः इदानीं किं करोति ? स वीरः पुरुषः इदानीं युद्धाय गन्तुं इच्छति । तस्य शस्त्रं त्वया कुत्र रक्षितं अस्ति ? मया तस्य शस्त्रं न कुत्रापि रक्षितम्। यज्ञदत्तस्य पुस्तकं तव भृत्येन कुत्र नीतम्। अहं न जानामि तत्। तव भृत्यं अत्र आनय। मम भृत्यः जलार्थं कूपं प्रति गतः। स इदानीं एव अत्र आगमिष्यति। यः शास्त्रं जानाति, स एव पंडितः। यः शास्त्रं न जानाति, स पंडितः कथं भवति ? यदि त्वं गन्तु इच्छसि तर्हि अधुना एव गच्छ। स राजा सेवकैः सह अत्र एव इदानीं आगच्छति। अहं आकाशे तं खगं पश्यामि। यः जन. जले स्नानं करोति, स कः अस्ति ? यः मनुष्यः तस्मिन् जले इदानीं स्नानं करोति, सः महा पण्डितः भट्टभास्करः अस्ति ॥

—০:০—

પાઠ ૬૦

संस्कृत-वाक्यानि।

१ स गुणेन बद्धः। २ तव कः कामः अस्ति इदानीम्? ३ यत्र यत्र धूमः तत्र तत्र वह्निः अस्ति। ४ स पर्वत तत्र अस्ति। ५ तस्मिन् पर्वते शोभनं वनं अस्ति। ६ प्रतिदिनं अहं तत्र गच्छामि, ईश्वरं ध्यायामि च। ७ यत्र कामः अस्ति तत्र लोभः अपि भवति। ८ ईश्वरस्य ध्यानं एव तत्र उपाय॥

ગુજરાતી વાકયો

[૧] તે દોરી વડે બધાયલો છે [૨] હમણા તારી શી ઇચ્છા છે? [૩] જ્યા જ્યા ધુમાડો હોય છે ત્યા ત્યા અગ્નિ હોય છે [૪] તે પર્વત ત્યા છે [૫] તે પર્વત ઉપર સુદર વન છે [૬] દરરોજ હું ત્યા જાઉ છુ અને ઇશ્વરનુ ધ્યાન ધરૂ છુ [૮] જ્યા ઇચ્છા છે ત્યા લોભ પણ હોય છે [૮] તે વિષયમા ઇશ્વરનુ ધ્યાનજ (એકલો) ઉપાય છે.

શબ્દો

उक्तं = કહેલુ.	स्थितं = સ્થિર રહેલુ.
पठितं = ભણેલુ	प्राप्तं = મેળવેલુ
दृष्टं = દેખેલુ	कृतं = કરેલુ.
खादितं = ખાધેલુ.	नीतं = લઇ જવાએલુ
गतं = ગએલુ.	दण्डितं = દડાએલું.
आगत = આવેલુ	धावितं = દોડેલુ
भूतं = થએલુ.	दत्तं = આપેલુ.

पतितं = પડેલું. भ्रामितं = ફેરવેલું, ઘુમાએલું.
लिखितं = લખેલું. उपविष्टं = બેઠેલું.
पक्वं = રાંધેલું, પાકેલું. नष्टं = નાશ પામેલું.

संस्कृत-वाक्यानि ।

१ त्वया किं उक्तम् ? २ मया पुस्तकं पठितम्। ३ तेन पुष्पं दृष्टम्। ४ मया कर्म न कृतम्। ५ तव पत्रं मया अद्य एव प्राप्तम्। ६ तव वस्त्रं मया न नीतम्। ७ यथा त्वया लिखितं तथा एव मया पठितम्।

ગુજરાતી વાક્યો.

(१) તારા વડે શું કહેવાયું ? (તેં શું કહ્યું ?) (२) મારા વડે પુસ્તક ભણાયું. (હું પુસ્તક ભણ્યો.) (३) તેના વડે ફૂલ દેખાયું. (તેણે ફૂલ દીઠું.) (४) મારા વડે કામ ન કરાયું. (મેં કામ ન કર્યું.) (५) તારો કાગળ મારા વડે આજેજ મેળવાએલો છે. (તારો કાગળ મને આજેજ મળ્યો.) (६) તારૂં વસ્ત્ર મારા વડે લઈ જવાયું નથી. (તારૂં વસ્ત્ર હું લઈ ગયો નથી.) (७) જેવી રીતે તારા વડે લખાયું તે પ્રમાણે મારા વડે વંચાયું. (જેમ તેં લખ્યુ તેમ મેં વાચ્યું.)

સંધિ કરેલાં વાક્યો

तव कः कामोऽस्तीदानीम् ? यत्र यत्र धूमस्तत्र तत्र वह्निरस्ति। स पर्वतस्तत्रास्ति। यत्र कामोऽस्ति तत्र लोभोऽपि भवति। ईश्वरस्य ध्यानमेव तत्रोपायः। त्वया किमुक्तम् ? तव पत्रं मयाद्यैव प्राप्तम्।

પાઠ ६१

संस्कृत-वाक्यानि ।

१ त्वया पाठ पठित । २ तेन पुस्तकं पठितम्। ३ मया अष्टाध्यायी पठिता ।

ગુજરાતી વાક્યો

(૧) તારા વડે પાઠ ભણાયો (તું પાઠ ભણ્યો)

(૨) તેના વડે પુસ્તક ભણાયું (તે પુસ્તક ભણ્યો.)

(૩) મારા વડે અષ્ટાધ્યાયી ભણાઈ (મેં અષ્ટાધ્યાયી ભણી) અહિં " **पठित** " શબ્દ ત્રણે લિંગના શબ્દોની સાથે ઉપર લખ્યા પ્રમાણે બદલાય છે આવી રીતે શબ્દના લિંગ પ્રમાણે તેમના રૂપ બદલીને નીચે લખેલા વાક્ય બને છે

संस्कृत-वाचन-पाठः ।

१ तेन मंत्र उक्त । २ त्वया कविता उक्ता । ३ मया काव्य उक्तम्। ४ त्वया मोदक खादित । ५ मया कर्पट्टिका खादिता । ६ तेन अन्न खादितम् । ७ राम तत्र गत । ८ सीता अत्र आगता। ९ जल तत्र गतम्। १० मया धन प्राप्तम्। ११ त्वया अश्व प्राप्त । १२ तेन मुद्रिका प्राप्ता । १३ मया जल तत्र न नीतम्। १४ त्वया सेवक किं न नीत ? १५ तेन तत्र गौ नीता । १६ स पुरुप कर्दमे पतित । १७ सा स्त्री जले पतिता । १८ मम पत्र कूपे पतितम्। १९ रामचंद्रेण पत्र लिखितम् । २० नलेन पत्रिका लिखिता। २१ मया लेख लिखित । २२ त्वया धन न दत्तम्। २३ तेन भूमि दत्ता। २४ मया ग्रन्थ दत्त । २५ तव पातक नष्टम्। २६ मम स्मृति न नष्टा । २७ तस्य ग्रन्थ नष्ट किम् ?

ગુજરાતી વાકયો

(૧) તેના વડે મંત્ર કહેવાયો. (તેણે મંત્ર કહ્યો.) (૨) તારા વડે કવિતા કહેવાઈ. (તેં કવિતા કહી.) (૩) મારા વડે કાવ્ય કહેવાયું. (મેં કાવ્ય કહ્યું.) (૪) તારા વડે લાડુ ખવાયો. (તેં લાડુ ખાધો.) (૫) મારા વડે રોટલી ખવાઈ. (મેં રોટલી ખાધી.) (૬) તેના વડે અન્ન ખવાયું. (તેણે અન્ન ખાધું.) (૭) રામ ત્યાં ગયો. (૮) સીતા અહિ આવી. (૯) પાણી ત્યાં ગયું (વહ્યું) (૧૦) મારા વડે ધન મેળવાયું. (મેં ધન મેળવ્યું.) (૧૧) તારા વડે ઘોડો મેળવાયો. (તેં ઘોડો મેળવ્યો.) (૧૨) તેના વડે વીંટી મેળવાઈ. (તેણે વીંટી મેળવી.) (૧૩) મારા વડે ત્યાં પાણી ન લઈ જવાયું. (હું ત્યાં પાણી ન લઇ ગયો.) (૧૪) તારા વડે નોકર કેમ ન લેવાયો ? (તેં નોકર કેમ ન લીધો ?) (૧૫) તેના વડે ત્યાં ગાય લઇ જવાઇ. (તે ત્યાં ગાય લઇ ગયો.) (૧૬) તે પુરૂષ કાદવમાં પડયો. (૧૭) તે સ્ત્રી પાણીમાં પડી. (૧૮) મારૂં પત્ર કુવામાં પડયું. (૧૯) રામચંદ્ર વડે પત્ર લખાયું (રામચંદ્રે પત્ર લખ્યું.) (૨૦) નળ વડે પત્રિકા લખાઇ. (નળે પત્રિકા લખી.) (૨૧) મારા વડે લેખ લખાયો. (મેં લેખ લખ્યો) (૨૨) તારા વડે ધન ન અપાયું. (તેં ધન ન આપ્યું.) (૨૩) તેના વડે જમીન અપાઇ. (તેણે જમીન આપી.) (૨૪) મારા વડે ગ્રંથ અપાયો. (મેં ગ્રંથ આપ્યો.) (૨૫) તારૂં પાપ નાશ પામ્યું. (૨૬) મારી યાદશકિત નાશ પામી નથી. (૨૭) શું તેનો ગ્રંથ નાશ પામ્યો ?

આવી રીતે બીજા શબ્દોના પ્રયોગ કરી વાકયો બનાવી શકાય છે.

પાઠ ૬૨

શબ્દો

पीत	= પીધેલું.	भुक्त	= ખાધેલું.
भक्षित	= ખાધેલું	श्रुत	= સાભળેલું
ज्ञात	= જાણેલુ	कथित	= કહેલું.
आज्ञात	= ફરમાવેલું.	आरूढ	= ચઢેલું.
धृत	= ધારણ કરેલુ.	व्याख्यात	= સમજાવેલુ.
आघ्रात	= સુંઘેલું	रक्षित	= રક્ષણ કરાએલુ.
पालित	= પાળેલું.	पीडित	= પીડા પામેલું.

वाक्यानि ।

१ किं त्वया जलं पीतम् ? २ मया अन्नं भक्षितं जलं च पीतम् । ३ यत् त्वया उक्तं तत् सर्वं मया ज्ञातम् । ४ किं त्वया भुक्तं अन्नम् ? ५ तेन एषः विषयः व्याख्यातः । ६ तेन भोजनपात्रं कुत्र रक्षितम् ?

ગુજરાતી વાક્યો

(૧) શું તારા વડે પાણી પીવાયું (૨) મારા વડે અન્ન ખવાયુ અને પાણી પીવાયુ (૩) તારા વડે જે કહેવાયુ તે સર્વ મારા વડે સમજાયું. (૪) શુ તારા વડે અન્ન ખવાયુ ? (૪) તેના વડે આ વિષય વર્ણવાયો. (૬) તેના વડે ભોજનપાત્ર ક્યાં રખાયુ ?

संस्कृत-वाचन-पाठः ।

तव पात्रं जले पतितम् । यदा तत् जले पतितं तदा एव मया दृष्टम् । यदि त्वया अन्नं न भक्षितं, तर्हि अत्र आगच्छ, अहं तुभ्यं अन्नं दास्यामि । तेन यदि चक्रं न भ्रामितं, तर्हि यन्त्रं कथं भ्रमति ? यदि तेन जलं न दत्तं तर्हि त्वया कथं प्राप्तम् । त्वं तत्र उपविष्टः असि, तथैव सः अपि उपविष्टः अस्ति । नृपेण स कथं दण्डितः ? तेन किं कृतम् ? यत् त्वया श्रुतं तत् एव इदानीं वद । तेन ईश्वरेण सर्वं जगत् बलेन कृतं अस्ति । यत् मया इदानीं व्याख्यातं तत् त्वया ज्ञातं किम् ? वीरस्य शस्त्रं मया अत्रैव रक्षितं, परंतु तत् इदानीं अत्र नास्ति, केन नीतं इति अहं न जानामि । यः यथा कर्म करोति, [redacted]ः तथा एव फलं प्राप्नोति । यः तु इन्द्रियाणि स्वकीयेन मनसा नियम्य, स्वकीयैः कर्मेन्द्रियैः कर्मयोगं आरभते, सः कर्मयोगी विशिष्टो भवति, श्रेष्ठो भवति ।

સંધિ કરેલાં વાક્યો

यदि त्वयाऽन्नं न भक्षितं तर्ह्यत्रागच्छ, अहं तुभ्यमन्नं दास्यामि । त्वं तत्रोपविष्टोऽसि तथैव सोऽप्युपविष्टोऽस्ति । नृपेण [redacted] कथं दण्डितः ? तेन किं कृतम् ? यत्त्वया श्रुतं तदेवेदानीं वद । तेनेश्वरेण सर्वं जगद्बलेन कृतमस्ति । यन्मयेदानीं व्याख्यातं तत्त्वया ज्ञातं किम् ? वीरस्य शस्त्रं मयाऽत्रैव रक्षितं, परंतु तदिदानीमत्र नास्ति, केन नीतमित्यहं न जानामि ।

પાઠ ૬૩

હવે નીચે લખેલાં વાક્યો મોઢે કરો—

શબ્દો

कुमार	= બાળક, કુમાર.	प्रयत्नः	= પ્રયત્ન
पाद.	= પગ.	दिवसः	= દિવસ
अपराध.	= અપરાધ.	विप्र.	= બ્રાહ્મણ, જ્ઞાની.
स्वर्गः	= સ્વર્ગ.	अस्ताचल	= જેની પછળ સૂર્યાસ્ત થાય છે તે પર્વત.
अपवर्ग	= સ્વર્ગ.	मृगः	= હરિણ, મૃગ.
समाजः	= સમાજ.	पान्थ	= મુસાફર, પ્રવાસી.
अर्थ	= ધન		

संस्कृत-वाक्यानि ।

१ तेन कुमारेण इदानीं किं उक्तम् । २ तस्मिन् समाजे एकः पण्डित अस्ति । ३ तस्मिन् मम क अपराध ? ४ पुरुषः अर्थस्य दासः । ५ पान्थः मार्गेण गच्छति । ६ अस्ताचलं सूर्यं गच्छति ।

ગુજરાતી વાક્યો

(૧) તે બાળકે હમણાં શું કહ્યુ ? (૨) તે સમાજમા એક પંડિત છે (૩) તેમાં મારો શો અપરાધ છે ? (૪) પુરૂષ ધનનો દાસ છે (૫) મુસાફર માર્ગે જાય છે. (૬) સૂર્ય અસ્તાચલ તરફ જાય છે.

શબ્દો

दैत्यः = રાક્ષસ.	आचार्यः = આચાર્ય.
पाठः = પાઠ.	चोरः = ચોર.
लेखः = લેખ.	सर्पः = સાપ.
दण्डः = દંડ, લાકડી.	स्वरः = સ્વર, અવાજ.
पुत्रः = પુત્ર.	वासः = રહેઠાણુ, વાસ.
वेदः = વેદ.	वृक्षः = વૃક્ષ:

संस्कृत--वाक्यानि ।

मृगः वने भ्रमति । नरः ग्रामे भ्रमति । बिडालः गृहे भ्रमति । विप्रः स्वर्गं गन्तुं इच्छति । पण्डितः इदानीं एव ग्रामं गतः । यथा त्वया प्रयत्नः कृतः तथा एव तस्य फलं त्वया लब्धम् । अद्य शोभनः दिवसः आस्ति । वाचालः पुरुषः बहु वदति । मुनिः अल्पं वदति । स धनाढ्यः पुरुषः धनं ददाति । तस्य विशालं गृहं तस्मिन् नगरे वर्तते । कोमलं पुष्पं त्वया आनीतं अस्ति । ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशे तिष्ठति । सर्वं जगत् स एव भ्रामयति । तं शरणं गच्छ । तस्य प्रसादात् त्वं परां शांतिं प्राप्स्यसि । अहं मरणात् भीतः न अस्मि । सत्यस्य वचनं एव सदा श्रेयः भवति । यः सदा असत्यं वदति स एव पतति । त्वं कदा अपि असत्यं न वद ।

—:o:—

પાઠ ६४

संस्कृत-वाक्यानि ।

१ तेन लेखः लिखितः किम् ? २ यः लेखः तेन लिखितः तं त्वं पठ । ३ तव पुत्रः इदानीं किं पठति ? ४ त्वं हस्ते दण्डं धारय। ५ तस्मिन् मार्गे सर्पः स्थितः। ६ त्वया वेदस्य पुस्तकं कुत्र रक्षितम् ? ७ तव कुत्र वासः भवति ? ८ चोरः केन मार्गेण गतः ?

ગુજરાતી વાક્યો.

[१] શું તેણે લેખ લખ્યો ? [२] જે લેખ તેણે લખ્યો છે, તે તું ભણ. [३] તારો પુત્ર હમણા શું ભણે છે ? [४] તું હાથમાં લાકડી પકડ. [५] તે માર્ગમાં સાપ પડેલો છે. [६] તે વેદનું પુસ્તક કયાં રાખ્યું છે ? [७] તારૂં રહેઠાણુ કયાં છે ? [८] ચોર કયે માર્ગે ગયો ?

संस्कृत-वाचन-पाठः ।

हे आचार्य ! अहं न्यायशास्त्रं पठितुं इच्छामि । हे शिष्य ! किं त्वया व्याकरणशास्त्रं पठितम् ? यदि नहि पठितं, तर्हि प्रथमं व्याकरणशास्त्रं एव पठ । पश्चात् न्यायशास्त्रं पठिष्यसि ।

तस्य महान् शब्दः अस्ति । तं पृच्छ, कुत्र गच्छसि इति । स वदति, अहं प्रभासनगरं अधुना गच्छामि इति । तस्मात् नगरात् स कदा पुनः आगमिष्यति ?

तव पुत्रेण मम दण्डः कुत्र नीतः ? स मम पुत्रः तव दण्डेन सह तत्र धावति । तं पश्य, स कथं धावति इति । यदा स धावति तदा त्वां पश्यति ।

मम वस्त्रं कुत्र अस्ति ? तत् सर्वं चोरेण नीतम् । पात्रं अपि नास्ति । तत् अपि तेन एव नीतम् । स चोरः केन मार्गेण गतः इति त्वं जानासि किम् ?

સંધિ કરેલાં વાક્યો.

तेन लेखो लिखितः किम् ? यो लेखस्तेन लिखितस्तं त्वं पठ । तव पुत्र इदानीं किं पठति ? तव कुत्र वासो भवति ? हे आचार्य ! अहं न्यायशास्त्रं पठितुमिच्छामि । हे शिष्य ! किं त्वया व्याकरणशास्त्रं पठितम् ? यदि न पठितं, तर्हि प्रथमं व्याकरणशास्त्रमेव पठ । पश्चान्न्यायशास्त्रं पठिष्यसि । तस्य महाञ्छब्दोऽस्ति। तं पृच्छ कुत्र गच्छसीति । स वदत्यहं प्रभासनगरमधुना गच्छामीति । तस्मान्नगरात्स कदा पुनरागमिष्य-

ति ? कुत्र नीतस्तव पुत्रेण मम दण्डः ? स मम पुत्रस्तव दण्डेन सह तत्र धावतीति। पश्य तं स कथं धावति ?

मम वस्त्रं कुत्रास्ति ? तत्सर्वं चोरेण नीतम् । पात्रमपि नास्ति । तदपि तेनैव नीतम् । स चोरः केन मार्गेण गत इति त्वं जानासि किम् ?

हे अर्जुन ! त्वं नियतं कर्म कुरु। कर्तव्यं कर्म अवश्यं कुरु। कर्मस्य करणमकर्मणः श्रेयस्करं भवति। कर्महीनस्य तव शरीरयात्राऽपि न सिध्येत।

अहं एतं महान्तं पुरुषं जानामि। ईश्वर एव एष महान् पुरुषः । सर्वेषु पदार्थेषु सः ईश्वरः विद्यते। स एव सूर्यसमः प्रकाशमयः पुरुषोऽस्ति। योगी तं जानाति । तं महान्तं पुरुषं ज्ञात्वा योगी मृत्युं दूरी करोति। अन्यो मार्गो न विद्यते मृत्योर्दूरीकरणाय। यः सर्वं जानाति स सर्वविद् भवति। यः न जानाति स अज्ञो भवति। स मूढ इति कथ्यते।

—o—:o:—

પાઠ ૬૫

આ પાઠમાં નીચે લખેલા શ્લોક વાંચો—

नमः शिवाय शान्ताय निश्चलाय यशस्विने ।
जगद्बीजाय श्रेष्ठाय तस्मै वीर्यात्मने नमः ॥

पदानि—नमः । शिवाय । शान्ताय । निश्चलाय । यशस्विने । जगत्+बीजाय । श्रेष्ठाय । तस्मै । वीर्य+ आत्मने । नमः ॥

અર્થ— (शिवाय) કલ્યાણમય, (शान्ताय) શાંત, (निश्चलाय) નિશ્ચલ, (यशस्विने) યશસ્વી, (श्रेष्ठाय) શ્રેષ્ઠ, (वीर्य+आत्मने) વીર્યમય-આત્મા રૂપી (तस्मै) તે (जगत्+बीजाय) જગતનાં બીજભૂત ઇશ્વરને નમસ્કાર.

सर्वेऽपि सुखिनः सन्तु सर्वे सन्तु निरामयाः ।
सर्वे भद्राणि पश्यन्तु न कश्चिद् दुःखमाप्नुयात् ॥

पदानि– सर्वे । अपि । सुखिनः । सन्तु । सर्वे । सन्तु । निरामयाः । सर्वे । भद्राणि । पश्यन्तु । न । कः । चित् । दुःखं । आप्नुयात् ॥

અર્થ— (सर्वे) બધાં (अपि) ય (सुखिनः) કુશળ (सन्तु) હો. બધાં (निरामयाः) રોગમુક્ત હો. સર્વ (भद्राणि) કલ્યાણોને (पश्यन्तु) વાંચ્છો, અને (कः चित्) કોઇ પણ દુઃખને (न आप्नुयात्) ન મેળવો.

न तपस्तप इत्याहुर्ब्रह्मचर्यं तपोत्तमम् ।
ऊर्ध्वरेता भवेद्यस्तु स देवो न तु मानुषः ॥

पदानि— न । तपः । तपः । इति । आहुः । ब्रह्म-चर्यम् । तप+उत्तमम् । उर्ध्व+रेताः । भवेत् । यः । तु । सः । देवः । न । तु । मानुषः ॥

अन्वयः—तपः तपः इति न आहुः । ब्रह्मचर्यं तपोत्तमम् । यः तु ऊर्ध्वरेताः भवेत्, सः देवः, न तु मानुषः ॥

અર્થ— તપને તપ એમ કહેતા નથી. બ્રહ્મચર્ય ઉત્તમ તપ છે. જે (तु) દઢતાથી પૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય પાળે છે, તે દેવ છે, મનુષ્ય નથીજ.

आजन्ममरणाद्यस्तु ब्रह्मचारी भवेदिह ।
न तस्य किञ्चिदप्राप्यमिति विद्धि नराधिप ॥
(महाभारत अनु० ७५।३५)

पदानि—आ-जन्म+मरणात् । यः । तु । ब्रह्मचारी । भवेत् । इह । न । तस्य । किंचित् । अप्राप्यम् । इति । विद्धि । नराधिप ॥

अन्वयः—हे नराधिप ! यः तु आजन्ममरणात् ब्रह्म-

चारी इह भवेत् । तस्य किञ्चित् अप्राप्यं न इति विद्धि ॥

અર્થ— હે (नर+अधिप) માનવીઓના પ્રભુ ! જે (तु) નિઃસંદેહ જન્મથી મરણપર્યંત બ્રહ્મચારી (इह) આ જગતમાં (भवेत्) હોય (तस्य) તેને (किंचित्) કંઇ પણ (अप्राप्यं) મેળવવાને અશક્ય નથી, એમ (विद्धि) તું જાણ.

संस्कृत–वचनानि ।

स्त्रीणां भूषणं सौभाग्यम् । विप्राणां भूषणं ज्ञानम् । सर्वेषां भूषणं धर्मः । भूषणानां भूषणं विद्या । स्वर्गादपि माता गरीयसी । ईश्वरात् परं दैवतम् नास्ति । रिक्तहस्तो न गुरुं न च दैवतं अभिगच्छेत् ।

श्रेष्ठाय शान्ताय यशस्विने जगद्बीजाय वीर्यात्मने परमेश्वराय नमः । अत्र सर्वे जनाः सुखिनः सन्तु । सर्वे जनाः रोगरहिता भवन्तु । सर्वे जनाः सर्वाणि भद्राणि पश्यन्तु । कः चित् अपि मानवः कदाचिद् अपि दुःखं न अवाप्नुयात् । यः तु मनुष्य ऊर्ध्वरेता भवेत् सः असंशयं देव एव, स न मानुषः । तस्य अप्राप्यं किंचिद् अपि नास्ति ।

—o:—:o:—

પાઠ ६६

पञ्चविंशतिपर्यंतं ब्रह्मचर्यं समाचरेत् ।
गुणवाञ्छक्तिसंपन्नः शतायुस्तु भविष्यति ॥

पदानि– पंचविंशतिपर्यन्तं । ब्रह्मचर्यं । समाचरेत् । गुणवान् । शक्तिसंपन्नः । शतायुः । तु । भविष्यति ॥

અર્થ— (पंच+विंशति+पर्यन्तं) પચીસ વર્ષ પર્યન્ત જો બ્રહ્મચર્ય (समाचरेत्) પાળે, તો તે ગુણીલ, શક્તિસંપન્ન અને સો વર્ષની જીંદગીવાળો (तु) નિઃસંદેહ (भविष्यति) થશે.

कायेन मनसा वाचा सर्वाऽवस्थासु सर्वदा ।
सर्वत्र मैथुनत्यागो ब्रह्मचर्यं विधीयते ॥

पदानि– कायेन । मनसा । वाचा । सर्व+अवस्थासु । सर्वदा । सर्वत्र । मैथुन+त्यागः । ब्रह्मचर्य । विधीयते ॥

અર્થ— (कायेन) તનથી (मनसा) મનથી (वाचा) વાચાથી, (सर्व+अवस्थासु) બધી અવસ્થાઓમાં હમેશા અને સર્વત્ર મૈથુનનો ત્યાગ કરવો બ્રહ્મચર્ય (विधीयते) કહેવાય છે.

यदीच्छासि वशीकर्तुं जगदेकेन कर्मणा ।
सुदुर्धर्षेन्द्रियग्रामं बलाच्छीघ्रं निवारय ॥

पदानि– यदि । इच्छसि । वशीकर्तुं । जगत् । एकेन ।

कर्मणा । सु+दुर्+वृत्त+इंद्रिय+ग्रामं । बलात् । शीघ्रं । निवारय ॥

अन्वयः– यदि एकेन कर्मणा जगत् वशीकर्तुं इच्छसि, सुदुर्वृत्तेंद्रियग्रामं बलात् शीघ्रं निवारय ॥

અર્થ — જો તું એકજ કાર્યથી આખી દુનિયા વશ કરવાને ચાહતો હો, તો દુષ્ટ આચરણ કરવાવાળી ઇન્દ્રિયોના સમૂહને સત્વર બળથી (निवारय) દૂર કર.

આ શ્લોક વારંવાર વાંચીને ખાત્રી કરો કે તમારી યોગ્યતા કેટલી વધી છે, અને તમે કેવી પ્રગતિ કરી રહ્યા છો.

સંધિ કરેલાં વાક્યો

तव पात्रं जले पातितम् । यदा तज्जले पातितं तदैव मया दृष्टम् । यदि त्वयाऽन्नं न भक्षितं तर्ह्यागच्छाहं तुभ्यमन्नं दास्यामि । तेन यदि चक्रं न भ्रामितं, तर्हि यन्त्रं कथं भ्रमति ? यदि तेन जलं न दत्तं तर्हि त्वया कथं प्राप्तम् ? त्वं यथा तत्रोपविष्टोऽसि तथैव सोऽप्युपविष्टोऽस्ति । नृपेण स कथं दण्डितः ? किं तेन कृतम् ? यत्त्वया श्रुतं तदेवेदानीं वद । तेनेश्वरेण सर्वं जगद्बलेन धृतमस्ति । यन्मयेदानीं व्याख्यातं तत्त्वया ज्ञातं किम् ? वीरस्य शस्त्रं मयाऽत्रैव रक्षितं परन्तु तदिदानीमत्र नास्ति । केन नीतमित्यहं न जानामि । यो यथा करोति स तथैव फलं प्राप्नोति ।

—:*....*:—

पाठ ६७

संस्कृत-वाचन-पाठः ।

(१)

हे राजेन्द्र ! शमीको नाम परमधर्मात्मा शान्तो दान्तो महातपा एक ऋषिस्तव विषये वर्तते । त्वया मौनव्रतस्य तस्य स्कन्धे प्राणैर्वियुक्तः सर्पो धनुष्कोट्याऽवसक्तः। स ऋषिस्तव तत्कर्म क्षान्तवान । परंतु तस्य पुत्रो न चक्षमे। हे राजन् ! तेनर्षिपुत्रेणाद्य पितुरज्ञातमेव त्वं शप्तोऽसि । इदानीं तत्र त्वं स्वरक्षां कुरुष्वेति पुनः पुनस्त्वां स ऋषिरब्रवीत् । तत्केनाप्यन्यथाकर्तुं न शक्यमिति चापि सोऽब्रवीत् ।

(२)

स पुरुषो भारं वहति । यथा स भारं वहति तथाऽहं न वहामि । त्वमिदानीं किं भणसि ? स शब्दान् रटति । दीपं दीपय, तमत्रानय च । कृषीवलो बीजं वपति । अहमपि तथैव बीजं वप्स्यामि । यथा त्वं बीजं वपसि तथा स न वपति । रामेश्वरो गृहे वसति, मुनिर्वने वसति ।

(३)

हे मित्र, त्वं किं वाञ्छसि ? अहं पठितुमिच्छामि किमत्रैव पठितुमिच्छसि ? अथवा काशीक्षेत्रे पठिष्यसि । अहं व्याकरणशास्त्रमत्र पठिष्यामि, तथा च न्यायशास्त्रं काशीनगरं गत्वा, तत्र कस्यापि बुधस्य समीपे स्थित्वा पठिष्यामि । यथा राजा स्वनगरे वसति तथैव गृहस्थः स्वगृहे वसति । त्वं स्वगृहे किं न वससि? अहं स्वगृहे वत्स्यामि । स किं भणति? वत्स इदानीं भणति, तदहं न जानामि । क इदानीमीश्वरं ध्यायति? अहमेकाग्रेण मनसेश्वरं ध्यायामि । यदि त्वं परमेश्वरं ध्यास्यसि, तर्हि शोभनं भविष्यति । स किमपि नैव वाञ्छिष्यति । यदा स तत्र गमिष्यति तदा क्षेत्रे बीजं वप्स्यति ।

(४)

योधोऽद्य युद्धं प्रति गमिष्यति । तस्य भृत्य इदानीं किं भणति ? पश्य, खगः कथमाकाशे गच्छति । कासारे जलं वर्तते । जले सेवकः पतति । ब्राह्मणः संमानं नेच्छति । क्षत्रियः संमानं वाञ्छति । वैश्यो वाणिज्येन धनमिच्छति । तव भृत्यः कर्मकुशलोऽस्ति ।

संस्कृत-वाचन-पाठः ।

स योध इदानीं किं करोति ? स वीरः पुरुषः इदानीं युद्धाय गन्तुमिच्छति । तस्य शास्त्रं त्वया कुत्र रक्षितमस्ति ? मया तस्य शास्त्रं न कुत्रापि रक्षितम् । यज्ञदत्तस्य पुस्तकं तव भृत्येन कुत्र नीतम् ? अहं न जानामि तत् । तव भृत्यमत्रानय । मम भृत्यो जलार्थं कूपं प्रति गतः । स इदानीमेवात्रागमिष्यति । यः शास्त्रं जानाति स एव पंडितः । यः शास्त्रं न जानाति स पंडितः कथं भवति ? यदि त्वं तत्र गन्तुमिच्छसि तर्ह्यधुनैव गच्छ । स राजा सेवकैः सहात्रैवेदानीमागच्छति । अहमाकाशे तं खगं पश्यामि, यो जनो जले स्नानं करोति, स कोऽस्ति ? यो मनुष्यस्तस्मिञ्जले इदानीं स्नानं करोति, स महापण्डितो भट्टभास्करोऽस्ति । स गुणेन वद्धः । तव कः कामोऽस्तीदानीम् ? यत्र यत्र धूमस्तत्र वह्निरस्ति । स पर्वतस्तत्रास्ति । तस्मिन्पर्वते शोभनं वनमस्ति । प्रतिदिनमहं तत्र गच्छामीश्वरं ध्यायामि च । यत्र कामोऽस्ति तत्र लोभोऽपि भवति । ईश्वरस्य ध्यानमेव तत्रोपायः ।

त्वया किमुक्तम्? मया पुस्तकं पठितम्। तेन पुष्पं दृष्टम्। मया कर्म न कृतम्। तव पत्रं मयाऽद्यैव प्राप्तम्। तव वस्त्रं मया नीतम्। यथा त्वया लिखितं तथैव मया पठितम्॥

त्वया पाठः पठितः। तेन पुस्तकं पठितम्। मयाऽष्टाध्यायी पठिता। तेन मंत्रः उक्तः। त्वया कवितोक्ता। मया काव्यमुक्तम्। त्वया मोदकः खादितः। मया करपट्टिका खादिता, तेनान्नं खादितम्। रामस्तत्र गतः। सीताऽत्रागता। जलं तत्र गतम्। मया धनं प्राप्तम्। त्वयाऽश्वः प्राप्तः। तेन मुद्रिका प्राप्ता। मया जलं तत्र न नीतम्। त्वया सेवकः किं न नीतः? तेन तत्र गौर्नीता। स पुरुषः कर्दमे पतितः। सा स्त्री जले पतिता। मम पत्रं कूपे पतितम्। रामचंद्रेण पत्रं लिखितम्। नलेन पत्रिका लिखिता। मया लेखो लिखितः। त्वया धनं दत्तम्। तेन भूमिर्दत्ता। मया ग्रन्थो दत्तः। तव पातकं नष्टम्। मम स्मृतिर्न नष्टा। तस्य ग्रंथो नष्टः किम्?

किं त्वया जलं पीतम्? मयाऽन्नं भक्षितं जलं च पीतम्। यत्त्वयोक्तं तत्सर्वं मया ज्ञातम्। किं त्वया भुक्तमन्नम्? तेनैष विषयो व्याख्यातः। तेन भोजनपात्रं कुत्र रक्षितम्?

पाठ ६८

संस्कृत–वाचन–पाठः ।

(१)

देवदत्तः इदानीं कुत्र गच्छति इति त्वं जानासि किम्? अहं जानामि । देवदत्तः इदानीं धर्मसभां गच्छति । तत्र महात्मनां आचार्याणां धर्मप्रवचनं भविष्यति । के एते आचार्याः, कस्मात् स्थानात् आगताः ? एते आचार्याः काशीक्षेत्रादागताः । तत्र वेदविद्यापीठं वर्तते, तस्मिन् एते वेदान् अध्यापयन्ति । बहवः छात्राः तत्र वेदानां पठनार्थं गच्छन्ति । तत्र एते आचार्याः सन्ति ।

(२)

रामः तत्र किं खादति ? पश्य स किं खादति ? अहं जानामि रामचन्द्रः आम्रं इदानीं खादति । तेन आम्रं आनीतम् । कस्मात् स्थानात् तेन आम्रं आनीतम् ? रामेण विष्णुमित्रस्य उद्यानात् एकं आम्रं आनीतम् । तत् आम्रं पक्वं अस्ति वा अपक्वं अस्ति । तत् पक्वं एव आम्रं अस्ति, यत् स तत्र इदानीं खादति ।

(३)

अस्य देशस्य एष भूपः अत्र एव आगच्छति । एष भूपः किमर्थं अत्र इदानीं आगच्छति इति त्वं जानासि किम् ?

अहं न जानामि, किमर्थं स भूपः इदानीं अत्र अनेन मार्गेण आगच्छति इति । किमपि कारणं भवेत् ।

एष आगतः अत्र भूपः । अतः अहं अस्मात् स्थानात् दूरं गच्छामि । त्वं अपि आगच्छ ।

(४)

मित्र ! त्वं किं पठसि इदानीं अत्र ?

अहं इदानीं अत्र एतत् पुस्तकं पठामि ।

कस्य एतत् पुस्तकं अस्ति ?

एतत् पुस्तकं विष्णुदत्तस्य वर्तते ।

स विष्णुदत्तः कुत्र निवसति ? तस्य गृहं कुत्र अस्ति ?

विष्णुदत्तः अस्मिन् ग्रामे निवसति । तस्य गृहं यज्ञशालायाः समीपं एव वर्तते । तत्र एव स सर्वदा पठति । न बहिः गच्छति ।

स किं पठति ?

स ऋग्वेदं पठति, रामायणं अपि पठति ।

अहं अपि तथैव ऋग्वेदं रामायणं च तेन सह एव पठामि ।

(५)

ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशे तिष्ठति । सर्वाणि भूतानि भ्रामयति च । तं त्वं शरणं गच्छ । तस्य प्रसादेन परमां शान्तिं त्वं प्राप्स्यसि । शाश्वतं सुखमयं स्थानं अपि प्राप्स्यसि । तेन सर्वं दुःखं विनष्टं भविष्यति । तेन च सर्वं सुखं तव समीपं आगमिष्यति ।

ईश्वरः कुत्र तिष्ठति ?

सर्वेषां प्राणिनां हृद्देशे ईश्वरः तिष्ठति ।

ईश्वरः तत्र स्थित्वा किं करोति ?

ईश्वरः सर्वेषां भूतानां हृद्देशे स्थित्वा सर्वाणि भूतानि, यन्त्रारूढानि इव, भ्रामयति ।

अतः किं कर्तव्यम् ।

तस्मै ईश्वराय नमनं कर्तव्यम् । तं एव शरणं गन्तव्यम् । तेन स प्रसन्नः भविष्यति ।

तेन किं भविष्यति ?

यदा ईश्वरः प्रसन्नः भविष्यति तदा तस्य प्रसादेन

परमां शान्तिं प्राप्स्यति मानवः । श्रेष्ठं सुखं च प्राप्स्यति । तेन किं भविष्यति ?

तेन मानवानां सर्वं दुःखं विनष्टं भविष्यति । अतुलनीयं सुखं च तेषां समीपं आगमिष्यति । सर्वे मानवाः तदा सुखयुक्ताः भविष्यन्ति ।

प्रायेण श्रमितां भोक्तुं शक्तिः न विद्यते, धनिनां भोगान् उपभोक्तुं सामर्थ्यं न भवति ।

दरिद्राणां च सर्वशः काष्ठानि अपि हि जीर्यन्ति ।

सुखं परवशं दुःखमेव। यत् यत् परवशं वर्तते, तत् तत् सर्वं दुःखमेव अस्ति। यत् यत् आत्मवशं भवति, तत् तत् सर्वं सुखं अस्ति इति, त्वं सुखस्य दुःखस्य च लक्षणं जानीहि । संक्षेपेण एतत् सुख-दुःखयोः लक्षणं अस्ति । धर्मस्य किं लक्षणं अस्ति ?

वेदः, स्मृतिः, सत्पुरुषाणां आचारः, स्वस्य आत्मनः च यत् प्रियं अस्ति, एतत् चतुर्विधं धर्मस्य लक्षणं अस्ति इति त्वं जानीहि ।

(६)

क्षमावतां एक एव दोषः । क्षमावतां द्वितीयः दोषः न उपपद्यते । यत् क्षमया युक्तं एनं मानवं जनः अशक्तं इति मन्यते ।

—o—

ભાગ- ૨

ભાગ ૨

ૐ

સંસ્કૃત-સ્વયં-શિક્ષક

(સંસ્કૃત ભાષાનો અભ્યાસ કરવાનો સહેલો ઉપાય)

બીજો ભાગ

બીજો ભાગ

લેખક

પં. શ્રીપાદ દામોદર સાતવળેકર

અધ્યક્ષ-સ્વાધ્યાયમંડળ, સાહિત્ય-વાચસ્પતિ, ગીતાલંકાર

બીજી આવૃત્તિ

વિક્રમ સંવત્ ૨૦૧૦, ઇ. સ. ૧૯૫૪

સૂચના

વાચકો ! આ ત્રીજો ભાગ આપની સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવે છે. અગાઉના જેમજે આપ એનો અભ્યાસ કરશો. વચ્ચે વચ્ચે એવા પાઠો મૂકવામાં આવ્યા છે, કે જે 'માત્ર સંસ્કૃત' નાજ છે. તે પાઠો જો આપ સમજી શકશો તો એમ માની શકાશે કે એ પાઠો સુધીનું બધું આપને આવડી ચૂક્યું છે; પરંતુ જો એ પાઠો તમે નહિ સમજી શકો તો પાછલા પાઠો પુનઃ તપાસવા જોઇએ.

આ રીતે તમે તમારી પરીક્ષા પણ કરી શકો છો, અને ઝડપથી આગળ પણ પ્રગતિ કરી શકો છો.

સ્વાધ્યાય-મંડળ
પારડી
(જિ. સુરત)

લેખક
શ્રીપાદ દામોદર સાતવળેકર

પ્રકાશક અને મુદ્રક— વસંત શ્રીપાદ સાતવળેકર, બી. એ.
સ્વાધ્યાય-મંડળ, ભારત મુદ્રણાલય,
આનંદાશ્રમ, કિલ્લા પારડી (જિ સુરત)

ॐ

સંસ્કૃત–સ્વયં–શિક્ષક

ત્રીજો ભાગ

પાઠ ૧

અ–કારાન્ત પુલ્લિંગ શબ્દોના રૂપો નીચે પ્રમાણે બને છે—

१ प्रथमा	कुमारः	= છોકરો
संबोधन (हे)	कुमार	= હે છોકરા !
२ द्वितीया	कुमारम्	= છોકરાને
३ तृतीया	कुमारेण	= છોકરાએ
४ चतुर्थी	कुमाराय	= છોકરાને માટે
५ पंचमी	कुमारात्	= છોકરાથી
६ षष्ठी	कुमारस्य	= છોકરાનું
७ सप्तमी	कुमारे	= છોકરામાં

આ રીતે નીચે લખેલા અકારાન્ત શબ્દોના રૂપો બને છે.

पुत्रः =છોકરો
प्राणः =પ્રાણ
राक्षसः=રાક્ષસ
यज्ञः =યજ્ઞ
अश्वः =ઘોડો
कंदुकः =દડો
सिंहः =સિંહ, કેસરી
देशः =દેશ, પ્રાંત
खण्डः =ખંડ, ટુકડો, ભાગ
पंकः =કાદવ, કીચડ
दुर्गः =ગઢ, કિલ્લો
द्वारपालः=દરવાન
वृषभः =બળદ
मेषः =ઘેટું
मंचकः =મેજ, ટેબલ, પલંગ
विष्टरः =આસન, ખુરશી
भागः =હિસ્સો
धर्मः =ધર્મ

संस्कृत—वाक्यानि ।

१ तव पुत्रः कुत्र गतः ? २ मम पुत्रः अद्य मातुलस्य गृहं गतः । ३ स कदा आगमिष्यति ? ४ स श्वः आगमिष्यति । ५ तस्मिन् पंके वृषभः पतितः। ६ तं विष्टरं अत्र आनय । ७ मम मंचकः अत्र नास्ति । ८ धर्मस्य तत्त्वं त्वं जानासि किम् ? ९ अस्मिन् देशे राक्षसः नास्ति । १० तवः द्वारपालः तत्र अस्ति किम् ? ११ त्वं यज्ञस्य अनुष्ठानं किं न करोषि ? १२ अस्य गृहस्य एष भागः अस्ति । १३ तस्य पुत्रः ग्रामं गतः । १४ मम पुत्रं पश्य । १५ पुत्रेण फलं न आनीतम् । १६ पुत्राय पुस्तकं देहि । १७ पुत्रात् दूरं न गच्छ । १८ पुत्रस्य वस्त्रं नय । १९ पुत्रे सर्वं सुखं भवति । २० स धर्मेण राज्यं रक्षति । २१ तस्य भागं त्वं किं न इच्छसि ? २२ विष्टरे पुस्तकं रक्षितम् । २३ मञ्चकस्य समीपं एव विष्टरः अस्ति । २४ दुर्गः कुत्र अस्ति ? २५ कः दुर्गः ? २६ कृष्णदुर्गः इति यः अस्ति । २७ कृष्णदुर्गः विजयदुर्गस्य समीपं एव अस्ति ।

ગુજરાતી વાક્યો

૧ તારો છોકરો ક્યાં ગયો ? ૨ મારો છોકરો આજે મામાને ઘેર ગયો છે. ૩ તે ક્યારે આવશે ? ૪ તે કાલે આવશે. ૫ પેલા કાદવમાં બળદ ગબડી પડયો છે. ૬ પેલી ખુરશી અહીં લાવ. ૭ મારૂં ટેબલ અહીં નથી. ૮ શું તું ધર્મ તત્ત્વ જાણે છે ? ૯ આ દેશમાં રાક્ષસ નથી. ૧૦ તારો દરવાન ત્યાં છે ? ૧૧ તું યજ્ઞનો આરંભ કેમ કરતો નથી ? ૧૨ આ ઘરનો આ ભાગ છે. ૧૩ તેનો દીકરો ગામ ચાલી ગયો. ૧૪ મારા પુત્રને જો. ૧૫ દીકરો ફળ

લાવ્યો નથી ૧૬ દીકરાને ચોપડી આપ ૧૭ પુત્રથી દૂર ન જા ૧૮ પુત્રના કપડા લઈ જા ૧૯ પુત્રમા બધુ સુખ છે ૨૦ તે ધર્મથી રાજ્યની રક્ષા કરે છે ૨૧ તેના હિસ્સાને શુ તુ ઈચ્છતો નથી ? ૨૨ ખુરશી પર ચોપડી મૂકી છે ૨૩ ટેબલની પાસે જ ખુરશી છે ૨૪ કિલ્લો કયા છે ? ૨૫ કયો કિલ્લો ? ૨૬ કૃષ્ણદુર્ગ જે છે તે. ૨૭ કૃષ્ણદુર્ગ વિજયદુર્ગની પાસે જ છે

संस्कृत वाक्यानि।

सर्वं बलं प्राणे एव भवति। प्राण एव बल अस्ति। रावण नाम एक राक्षस अस्ति। लङ्कानगरे तस्य राज्य अस्ति। सिंह यथा वने भवति तथा अश्व ग्रामे भवति। मंचके पुस्तकं नास्ति। गृहे मंचक अपि नास्ति। अश्वं वीरः आरोहति। वीरोऽश्व आरोहति किम् ? वृषभ कः आरोहति ? महादेव वृषभ आरोहति। अस्य दुर्गस्य कः द्वारपाल अस्ति ? कंदुक त्वया कुत्र रक्षित ? यथा मेघ धावति तथा एव वृषभ अपि धावति। यत्र पंक अस्ति, तत्र मा गच्छ। यथा पिता कुमार पश्यति तथा कुमारः जनक पश्यति। मम अश्वः नीत चोरेण। द्वारपालस्य शस्त्रं तीक्ष्णं अस्ति। दुर्गे सैनिक भवति। गृहे गृहस्य रक्षक अस्ति।

સંધિ કરેલાં વાક્યો

तव पुत्र कुत्र गत ? कुत्र गतस्तव पुत्र ? कुत्र तव पुत्रो गत ? मम पुत्रोऽद्य मातुलस्य गृह गत । मातुलस्य गृहमद्य गता मम पुत्र । मम पुत्रो गतोऽद्य मातुलस्य गृहम्। मम मचकोऽत्र नास्ति। नास्त्यत्र मम मंचक। तव द्वारपालस्तत्रास्ति किम् ?

किं तत्रास्ति तव द्वारपालः ? अस्ति-किं तव द्वारपालस्तत्र ? रावणो नामैको राक्षसोऽस्ति । राक्षसोऽस्त्येको रावणो नाम । एको राक्षसो रावणो नामास्ति । अश्वमारोहति वीरः । आरोहत्यश्वं वीरः । वीर आरोहत्यश्वम् । कुमारो जनकं पश्यति । जनकः कुमारं पश्यति ।

પાઠ ૨

संस्कृत-वाक्यानि ।

१ तेन अन्नं खादितम् । २ रामः तत्र गतः । ३ सीता अत्र आगता । ४ जलं तत्र गतम् । ५ मया धनं प्राप्तम् । ६ त्वया अश्वः प्राप्तः । ७ तेन मुद्रिका प्राप्ता । ८ मया जलं तत्र न नीतम् । ९ त्वया सेवकः किं न नीतः ? १० तेन तत्र गौः नीता । ११ स पुरुषः कर्दमे पतितः । १२ सा स्त्री जले पतिता । १३ मम पत्रं कूपे पतितम् । १४ रामचंद्रेण पत्रं लिखितम् । १५ तेन पत्रिका लिखिता । १६ मया लेखः लिखितः । १७ त्वया धनं न दत्तं ! १८ तेन भूमिः दत्ता । १९ मया ग्रंथः दत्तः । २० तव पातकं नष्टम् । २१ मम स्मृतिः न नष्टा । २२ तस्य ग्रंथः नष्टः किम् ?

ગુજરાતી વાક્યો

૧ તેણે અન્ન ખાધું. ૨ રામ ત્યાં ગયા. ૩ સીતા અહીં આવી. ૪ પાણી ત્યાં ગયું. ૫ મને ધન મળ્યું. ૬ તને ઘોડો મળ્યો. ૭ તેને વિંટી મેળવી. ૮ હું પાણી ત્યાં નથી લઇ ગયો. ૯ તું નોકર કેમ

નથી લઈ ગયો ? ૧૦ તે ત્યાં ગાય લઈ ગયો. ૧૧ તે પુરુષ કાદવમાં પડયો. ૧૨ તે સ્ત્રી પાણીમાં પડી. ૧૩ મારો પત્ર કુવામા પડયો. ૧૪ રામચંદ્રે પત્ર લખ્યો. ૧૫ તેણે પત્રિકા લખી. ૧૬ મેં લેખ લખ્યો. ૧૭ તેં ધન નથી આપ્યું. ૧૮ તેણે ભૂમિ આપી ૧૯ મેં ગ્રંથ આપ્યો. ૨૦ તારૂં પાપ નષ્ટ થયું ૨૧ મારી સ્મરણશકિત નષ્ટ નથી થઈ. ૨૨ તેનો ગ્રંથ શું નષ્ટ થયો ?

આ પ્રમાણે આગળના શબ્દોનો ઉપયોગ કરીને વાકયો બનાવો. હવે તમો ઘણા વાકયો બનાવી શકો છો નીચેના શબ્દો જુઓ—

શબ્દ

पीत = પીધેલું	आज्ञात = આજ્ઞા કરેલું
भक्षित = ખાધેલું	धृत = ધારણ કરેલું
ज्ञात = જાણેલું	आघ्रात = સુંઘેલું
भुक्त = ખાધેલું	आरूढ = ચઢેલું
श्रुत = સાંભળેલું	व्याख्यात= વ્યાખ્યાન આપેલું
कथित = કહેલું	रक्षित = સુરક્ષિત રાખેલું

संस्कृत- वाक्यानि ।

१ किं त्वया जलं पीतम् ? २ मया अन्नं भक्षितं जलं च पीतम् । ३ यत् त्वया उक्तं तत् सर्वं मया ज्ञातम् । ४ किं त्वया भुक्तं अन्नम् ? ५ तेन एष विषयः व्याख्यात । ६ तेन भोजनपात्रं कुत्र रक्षितम् ?

ગુજરાતી વાકયો

૧ શું તેં પાણી પીધું. ૨ મેં અન્ન ખાધું અને પાણી પીધું.

૩ જે તેં કહ્યું તે બધું મેં જાણ્યું. ૪ શું તેં અન્ન ખાધું? ૫ તેણે આ વિષયપર વ્યાખ્યાન આપ્યું. ૬ તેણે જમવાની થાળી ક્યાં મૂકી?

संस्कृत—वाचन—पाठः ।

तव पात्रं जले पतितम् । यदा तत् जले पतितं तदा एव मया दृष्टम् । यदि त्वया अन्नं न भक्षितं, तर्हि अत्र आगच्छ, अहं तुभ्यं अन्नं दास्यामि । तेन यदि चक्रं न भ्रामितं तर्हि यन्त्रं कथं भ्रमति ? यदि तेन जलं न दत्तं तर्हि त्वया कथं प्राप्तम् ? त्वं तत्र उपविष्टः असि तथैव सः अपि उपविष्टः अस्ति । नृपेण स कथं दण्डितः ? तेन किं कृतम् ? यत् त्वया श्रुतं तत् एव इदानीं वद । तेन ईश्वरेण सर्वं जगत् बलेन धृतमस्ति । यत् मया इदानीं व्याख्यातं तत् त्वया ज्ञातं किम् ? वीरस्य शस्त्रं मया अत्रैव रक्षितं, परंतु तत् इदानीं अत्र नास्ति, केन नीतं इति अहं न जानामि । यः यथा कर्म करोति सः तथा एव फलं प्राप्नोति ।

પાઠ ૩

હવે આ શબ્દ ધ્યાનમાં રાખો—

कुमारः = છોકરો	स्वर्गः = સ્વર્ગ
पादः = પગ	अपवर्गः = મોક્ષ
अपराधः = અપરાધ	समाजः = સમાજ

अर्थ = પૈસા, ધન		अस्ताचल = અસ્તાચલ નામનો પર્વત	
प्रयत्न = પ્રયત્ન			
दिवस = દિવસ		मृग = હરણ	
विप्र = બ્રાહ્મણ		पान्थ = મુસાફર	

संस्कृत वाक्यानि ।

१ तेन कुमारेण इदानीं किं उक्तम् ? २ तस्मिन् समाजे एक पण्डित अस्ति । ३ तस्मिन् मम क अपराध ? ४ पुरुष अर्थस्य दास । ५ पान्थ मार्गेण गच्छति । ६ अस्ताचल सूर्य गच्छति ।

ગુજરાતી વાક્યો

૧ તે છોકરાએ હમણા શુ કહ્યુ ? ૨ તે સમાજમા એક પડિત છે ૩ તેમા મારો શો અપરાધ ? ૪ પુરુષ ધનનો સેવક છે ૫ મુસાફર રસ્તેથી જાય છે ૬ સૂર્ય અસ્તાચલ પર્વત તરફ જાય છે

संस्कृत—वाचन—पाठ ।

मृग वने भ्रमति । नर ग्रामे भ्रमति । विडाल गृहे भ्रमति । विप्र स्वर्ग गन्तु इच्छति । पण्डित इदानीं एव ग्राम गत । यथा त्वया प्रयत्न कृत तथा एव तस्य फल त्वया लब्धम् । अद्य शोभन दिवस अस्ति । वाचाल पुरुष बहु वदति । मुनि अल्पं वदति । स धनाढ्य पुरुष धन ददाति । तस्य विशाल गृह तस्मिन् नगरे वर्तते । कोमल पुष्प त्वया आनीत अस्ति । ईश्वर सर्वभूताना हृद्देशे तिष्ठति । सर्वं जगत् स एव भ्रामयति । त शरण गच्छामि । तस्य प्रसादात् त्व परा शान्ति प्राप्स्यसि । अह मरणात् भीत न अस्मि । सत्यस्य वचन एव सदा श्रेय ।

कदा अपि असत्यस्य वचनं श्रेयः न भवति । यः सदा असत्यं वदति स एव पतति । त्वं कदा अपि असत्यं न वद ।

२७६

दैत्यः = રાક્ષસ	आचार्यः = આચાર્ય, ગુરુ
पाठः = પાઠ	चोरः = ચોર
लेखः = લેખ	सर्पः = સાપ
दण्डः = લાકડી	स्वरः = સ્વર
पुत्रः = પુત્ર	वासः = નિવાસસ્થાન
वेदः = વેદ	वृक्षः = ઝાડ

संस्कृत—वाक्यानि ।

१ तेन लेखः लिखितः किम् ? २ यः लेखः तेन लिखितः तं त्वं पठ । ३ तव पुत्रः इदानीं किं पठति ? ४ त्वं हस्ते दण्डं धारय । ५ तस्मिन् मार्गे सर्पः स्थितः । ६ त्वया वेदस्य पुस्तकं कुत्र रक्षितम् ? ७ तव कुत्र वासः भवति ? ८ चोरः केन मार्गेण गतः ?

ગુજરાતી વાક્યો

૧ તેણે લેખ લખ્યો શું ? ૨ જે લેખ તેણે લખ્યો તે તું વાંચ. ૩ તારો છોકરો હમણા શું ભણે છે. ૪ તું હાથમાં લાકડી લે. ૫ તે રસ્તામાં સાપ રહેલો છે. ૬ તેં વેદની ચોપડી કયાં મૂકી છે ? ૭ તારું નિવાસસ્થાન કયા છે ? ૮ ચોર કયા રસ્તેથી ગયો.

संस्कृत—वाचन—पाठः ।

हे आचार्य ! अहं न्यायशास्त्रं पठितुं इच्छामि । हे शिष्य ! किं त्वया व्याकरणशास्त्रं पठितम् ? यदि नहि पठितं तर्हि प्रथमं व्याकरणशास्त्रं एव पठ । पश्चात् न्यायशास्त्रं पठिष्यसि ।

तस्य महान् शब्दः अस्ति । तं पृच्छ, कुत्र गच्छसि इति । स वदति, अहं प्रभासनगरं अधुना गच्छामि इति । तस्मात् नगरात् स कदा पुनः आगमिष्यति ? तव पुत्रेण मम दण्डः कुत्र नीतः ? मम पुत्रः तव दण्डेन सह तत्र धावति, तं पश्य, स कथं धावति इति । यदा स धावति तदा त्वां पश्यति । मम वस्त्रं कुत्र अस्ति ? तत् सर्वं चोरेण नीतम् । पात्रं अपि नास्ति । तत् अपि तेन एव नीतम् । स चोरः केन मार्गेण गतः इति त्वं जानासि किम् ?

પાઠ ૪

नमः शिवाय शान्ताय निश्चलाय यशस्विने ।
जगद्बीजाय श्रेष्ठाय तस्मै वीर्यात्मने नमः ॥ १ ॥

पदानि-नमः । शिवाय । शान्ताय । निश्चलाय । यशस्विने । जगत्+बीजाय । श्रेष्ठाय । तस्मै । वीर्य+आत्मने । नमः ॥

અર્થ- કલ્યાણમય, શાન્ત, નિશ્ચલ અને યશસ્વી [જે છે, તેને] વન્દન છે, જગતનો બીજરૂપ શ્રેષ્ઠ [જે છે] તે વીર્યવાન પુરુષને નમસ્કાર છે.

सर्वेऽपि सुखिनः सन्तु सर्वे सन्तु निरामयाः ।
सर्वे भद्राणि पश्यन्तु न कश्चिद् दुःखमाप्नुयात् ॥

पदानि-सर्वे । अपि । सुखिनः । सन्तु । सर्वे । सन्तु । निरामयाः । सर्वे । भद्राणि । पश्यन्तु । न । कः । चित् । दुःखं । आप्नुयात् ।

अन्वयः-सर्वे अपि सुखिनः सन्तु । सर्वे निरामयाः सन्तु । सर्वे भद्राणि पश्यन्तु । कःचित् दुःखं न आप्नुयात् ॥

અર્થ– બધા સુખી થાઓ, બધા નિરોગી થાઓ, બધાનું કલ્યાણ થાઓ, કોઈને પણ દુઃખ પ્રાપ્ત ન થાય.

न तपस्तप इत्याहुर्ब्रह्मचर्यं तपोत्तमम् ।
ऊर्ध्वरेता भवेद्यस्तु स देवो न तु मानुषः ॥

पदानि-न । तपः । तपः । इति । आहुः । ब्रह्मचर्यम् । तप+उत्तमम् । ऊर्ध्व+रेताः । भवेत् । यः । तु । सः । देवः । न । तु । मानुषः ॥

अन्वयः-तपः तपः इति न आहुः । ब्रह्मचर्यं तपोत्तमम् । यः तु ऊर्ध्वरेता भवेत्, सः देवः, न तु मानुषः ॥

અર્થ– માત્ર તપને તપ એમ કહેતા નથી. તપોમાં બ્રહ્મચર્ય તપ ઉત્તમ છે. જે ઉર્ધ્વરેતા હોય છે તે દેવ, મનુષ્ય નથી.

आजन्ममरणाद्यस्तु ब्रह्मचारी भवेदिह ।
न तस्य किञ्चिदप्राप्यं इति विद्धि नराधिप ॥

[महाभारत अनु० ७५।३६]

पदानि-आ+जन्म+मरणात् । यः । तु । ब्रह्मचारी । भवेत् । इह । न । तस्य । किंचित् । अप्राप्यं । इति । विद्धि । नराधिप ॥

अन्वयः-हे नराधिप ! यः तु आजन्ममरणात् ब्रह्मचारी इह भवेत् तस्य किंचित् अप्राप्यं न इति विद्धि ॥

અર્થ– હે રાજા ! જે મનુષ્ય જન્મથી મૃત્યુ સુધી બ્રહ્મચારી અહીં હોય છે તેને કશું જ અપ્રાપ્ય નથી, એમ સમજ.

पञ्चविंशतिपर्यन्तं ब्रह्मचर्यं समाचरेत ✓
गुणवाञ्छक्तिसंपन्नः शतायुस्तु भविष्यति ॥

पदानि-पंचविंशतिपर्यन्तं। ब्रह्मचर्यम्। समाचरेत्। गुणवान्। शक्तिसंपन्नः। शतायुः। तु। भविष्यति ॥

અર્થ- પચ્ચીસ વર્ષ સુધી બ્રહ્મચર્ય પાળે [તો તે] ખરેખર ગુણવાન, શકિતસંપન્ન અને શતાયુ થશે.

कायेन मनसा वाचा सर्वावस्थासु सर्वदा। ✓
सर्वत्र मैथुनत्यागो ब्रह्मचर्यं विधीयते ॥

पदानि-कायेन। मनसा। वाचा। सर्व+अवस्थासु। सर्वदा। सर्वत्र। मैथुन+त्यागः। ब्रह्मचर्यम्। विधीयते ॥

અર્થ- શરીર, મન અને વચનથી હંમેશા દરેક અવસ્થામાં સર્વત્ર મૈથુનનો ત્યાગ કરવો, એને બ્રહ્મચર્ય કહે છે

मैथुन = સ્ત્રી પુરુષનો સંબંધ.
मैथुनत्याग = સ્ત્રી પુરુષે સાથે ન રહેવું.

यदीच्छसि वशीकर्तुं जगदेकेन कर्मणा।
सुदुर्वृत्तेन्द्रियग्रामं बलाच्छीघ्रं निवारय ॥

पदानि-यदि। इच्छसि। वशीकर्तुम्। जगत्। एकेन। कर्मणा। सुदुर्+वृत्त+इन्द्रिय+ग्रामम्। बलात्। शीघ्रं। निवारय ॥

अन्वय-यदि एकेन कर्मणा जगत् वशीकर्तुं इच्छसि। सुदुर्वृत्तइन्द्रिय ग्रामं। शीघ्रं। बलात्। निवारय ॥

અર્થ- જો એકજ કર્મથી સંસારને જીતવા માગતા હો ય

હોય તો તમે તમારી દુરાચારી ઇન્દ્રિયોના સમૂહને જલ્દી અને બળનાયોગથી નિવૃત્ત કરો.

न कांक्षे विजयं कृष्ण न च राज्यं सुखानि च ।
किं नो राज्येन गोविंद किं भोगैर्जीवितेन वा ॥

(भ. गीता १।३२)

पदानि–न । कांक्षे । विजयं । कृष्ण । न । च । राज्यं । सुखानि । च । किं । नः राज्येन । गोविंद । किं । भोगैः । जीवितेन । वा ॥

अन्वयः–हे कृष्ण ! विजय न कांक्षे । राज्यं सुखानि च न (कांक्षे) । हे गोविंद ! राज्येन नः किं ? भोगैः किं ? जीवितेन वा किम् ?

અર્થ–હે કૃષ્ણ ! હું વિજય (कांक्षे) ઇચ્છતો નથી. રાજ્ય અને સુખની ઈચ્છા પણ કરતો નથી. હે ગોવિંદ ! રાજ્યથી (नः) અમને શું ? ભોગ ભોગવવાથી પણ શું અને જીવન જીવવાથી પણ શું (મળશે) ?

સંધિ કરેલા વાકયો

१ अहं विजयं न कांक्षे । नाहं विजयं कांक्षे । विजयमहं न कांक्षे । न कांक्षे विजयमहम् । न कांक्षेऽहं विजयम् ।

२ अहं राज्यमपि नेच्छामि । नेच्छाम्यहं राज्यम् । राज्यं नाहमिच्छामि । नाहमिच्छामि राज्यम् । इच्छामि नाहं राज्यम् ।

પાઠ ૫

येपामर्थे कांक्षितं नो राज्यं भोगाः सुखानि च ।
ते इमेऽवस्थिता युद्धे प्राणांस्त्यक्त्वा धनानि च ॥
(भ. गीता. १।३३)

पदानि-येषां । अर्थे । कांक्षितं । नः । राज्यं । भोगाः । सुखानि । च । ते । इमे । अवस्थिताः । युद्धे । प्राणान् । त्यक्त्वा । धनानि । च ॥

अन्वयः-येषां अर्थे राज्यं नः कांक्षितम्, येषां अर्थे भोगाः नः (कांक्षिताः), येषां च अर्थे सुखानि नः (कांक्षितानि), ते इमे प्राणान् धनानि च त्यक्त्वा युद्धे अवस्थिताः ॥

અર્થ-(येषां) જેને (अर्थे) માટે રાજ્ય (नः) અમે (कांक्षितं) ઈચ્છતા હતા, જેને માટે ભોગ અમે ચાહતા હતા, તથા જેને માટે સુખ અમે ચાહતા હતા (ते) તે (इमे) આ જીવન અને ધન (त्यक्त्वा) તજીને, (युद्धे) લડાઈમા (अवस्थिताः) ઉભા છે.

आचार्याः पितरः पुत्रास्तथैव च पितामहाः ।
मातुलाः श्वशुराः पौत्राः श्यालाः संबंधिनस्तथा ॥
(भ. गी. १।३४)

पदानि-आचार्याः । पितरः । पुत्राः । तथा । एव । च । पितामहाः । मातुलाः । श्वशुराः । पौत्राः । श्यालाः । संबंधिनः । तथा ॥

અર્થ-આચાર્ય, પિતા, પુત્ર તથા (पितामहाः) દાદા,

(मातुलाः) મામા, (श्वशुराः) સસરા, (पौत्राः) પૌત્ર, સાળા, તથા સંબંધીઓ (આ લોકો છે.)

एतान्न हन्तुमिच्छामि घ्नतोऽपि मधुसूदन ।
अपि त्रैलोक्यराज्यस्य हेतोः किं नु महीकृते ॥
(भ. गी. १।३५)

पदानि-एतान् । न । हन्तुं । इच्छामि । घ्नतः । अपि । मधुसूदन । अपि । त्रैलोक्य+राज्यस्य । हेतोः । किं । नु । मही+कृते ॥

अन्वयः-हे मधुसूदन ! एतान् घ्नतः त्रैलोक्यराज्यस्य हेतोः अपि हन्तुं न इच्छामि । किं नु महीकृते ?

અર્થ-હે (मधु+सूदन) મધુદૈત્યને મારનાર કૃષ્ણ ! (एतान्) એઓ અમને મારતા હોય તો પણ (घ्नतः) ત્રણે લોકના રાજ્યને ખાતર પણ (हन्तुं) તેઓને મારવાની હું ઇચ્છા કરતો નથી. પછી (महीकृते) પૃથ્વીનાં રાજ્યની તો વાત જ શી ?

निहत्य धार्तराष्ट्रान्नः का प्रीतिः स्याज्जनार्दन ।
पापमेवाश्रयेदस्मान्हत्वैतानाततायिनः ॥ (भ. गी. १।३६)

पदानि-निहत्य । धार्तराष्ट्रान् । नः । का । प्रीतिः । स्यात् । जनार्दन । पापं । एव । आश्रयेत् । अस्मान् । हत्वा । एतान् । आततायिनः ॥

अन्वयः-हे जनार्दन ! धार्तराष्ट्रान् निहत्य नः का प्रीतिः स्यात् ? एतान् आततायिनः हत्वा अस्मान् पापं एव आश्रयेत् ॥

અર્થ-હે (जनार्दन) કૃષ્ણ ! (धार्तराष्ट्रान्) ધૃતરાષ્ટ્રનાં

પુત્રોને (निहत्य) મારીને (न) અમારૂં શું (प्रीतिः) ભલું (स्यात्) થાય ? (एतान्) આ (आततायिनः) જુલમીઓને (हत्वा) મારીને (अस्मान्) અમને પાપજ (आश्रयेत्) લાગે.

तस्मान्नार्हा वयं हन्तुं धार्तराष्ट्रान्स्वबांधवान् ।
स्वजनं हि कथं हत्वा सुखिनः स्याम माधवः ॥
(भ. गी. ૧।૩૭)

पदानि–तस्मात् । न । अर्हाः । वयं । हन्तुं । धार्तराष्ट्रान् । स्व+बांधवान् । स्व+जनं । हि । कथं । हत्वा । सुखिनः । स्याम । माधव ॥

अन्वयः–हे माधव ! तस्मात् स्वबांधवान् धार्तराष्ट्रान् हन्तुं वयं न अर्हाः । हि स्वजनं हत्वा कथं सुखिनः स्याम ?

અર્થ–હે (माधव) કૃષ્ણ ! (तस्मात्) માટે (स्व+बांधवान्) પોતાના ભાઇ (धार्तराष्ट्रान्) ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોને (हन्तुं) મારવા એ (वयं) મારે માટે (न अर्हाः) ઠીક નથી (हि) કારણ કે (स्वजनं) પોતાના જ માણસોને (हत्वा) મારીને (कथं) કેવી રીતે આગળથી (सुखिनः) સુખી (स्याम) થવાય.

વાચક અહીં અનુભવથી જોશે કે આ શ્લોકોનો અર્થ કેટલે અંશે તેમના ધ્યાનમા આવવા લાગ્યો છે. શ્લોકના પદ કેવી રીતે બને છે, પદોનો પછી અન્વય કેવી રીતે થાય છે. અને અન્વય બનતાં જ અર્થ કેટલો સહેલો બની જાય છે, તેનો અનુભવ વાચક લેશે.

પાઠ ૬

हे कृष्ण ! अहं विजयं न कांक्षे। हे गोविंद ! अहं राज्यं अपि न इच्छामि । हे देव ! अहं सुखं अपि न इच्छामि ! राज्येन, भोगेन, जीवितेन वा मम किं भवति ? हे मित्र ! त्वं राज्यं इच्छसि वा न इच्छसि ? त्वं सुखं अपि कथं न वांच्छसि ? सः जीवितं वांच्छति परन्तु सुखं न इच्छति। यः विजयं न कांक्षति सः राज्यं अपि न इच्छति। यः सुखं इच्छति सः राज्यं विजयं च वांच्छति । भोगात् सुखं भवति वा न भवति ? यस्य अर्थे राज्यं कांक्षितं सः कुत्र गतः ?

सः पुरुषः भोगं सुखं च त्यक्त्वा विजयं इच्छति । सः वीरः धनं त्यक्त्वा युद्धे अवस्थितः । राज्यस्य अर्थे अहं धनं प्राणं च इच्छामि। सः धनस्य अर्थे राज्यं प्राणं च वांच्छति। त्वं तु प्राणस्य अर्थे राज्यं धनं च इच्छसि। त्वं किं तस्मिन् युद्धे न अवस्थितः ? स वस्त्रं पुस्तकं च त्यक्त्वा तत्र गतः। तेन दुग्धं जलं च त्यक्त्वा अन्नं एव खादितम् । अहं मनुष्यं हन्तुं न इच्छामि। अहं कं अपि जन्तुं हन्तुं न इच्छामि । अहिंसा-धर्मः एव मम धर्मः अस्ति। त्रैलोक्यस्य राज्यस्य हेतोः अपि तं हंतुं न इच्छामि । महीराज्यस्य कृते अपि हन्तुं न इच्छामि। तं निहत्य मम का प्रीतिः स्यात् ? कौरवान निहत्य नः किं कल्याणं स्यात् ? पशुं निहत्य मनुष्यस्य किं कल्याणं स्यात् ? राष्ट्रं निहत्य नृपस्य का प्रीतिः स्यात् ? तं हत्वा पापं एव अस्मान आश्रयेत्।

आततायिनः हत्वा नः पापं न आश्रयेत् । दुष्टं हत्वा पापं भवति वा न भवति ? स्वबांधवान् हन्तुं वयं न अर्हाः । स्वमानवान् हन्तुं त्वं न अर्हः । मूर्खः स्वबाधवान् एव हन्तुं यत्नं करोति । सः स्वजनं हत्वा कथं सुखी भवति ? दुर्जनः एव स्वजनं हत्वा सुखी भवति । हितवचनं एव श्रेय भवति । यत् अत्यन्तं भूतहितं तत् वचनं श्रेय अस्ति । यः मरणात् भीत नास्ति सः एव वीरः । विशुद्धस्य मृत्युः शोभनः भवति । यः स्वधर्मे तिष्ठति स एव श्रेष्ठ पुरुष । यस्य शिरः पलितं भवति स वृद्धः न भवति । तरुणस्य अपि शिरः पलितं भवति ।

यदा नृप अत्र भवति तदा एव सुखं भवति । रामचन्द्रस्य शोभनं भूषणं अत्र नास्ति । शुभ्रं पुष्पं त्वया किं न आनीतम् ? यथा कृपण धनं रक्षति तथा वीरः यश रक्षति । स पुरुषः मद्रासनगरात् कदा आगत. ? यदा रथ तत्र गच्छति, तदा पुरुषः आगच्छति । सर्वभूतानाम् हृदयदेशे ईश्वर तिष्ठति । स ईश्वरः सर्वभूतानि भ्रामयति । सर्वभावेन तं एव ईश्वरं शरणं गच्छ । तस्य प्रसादात् उपासक परमां शान्तिं प्राप्स्यति । ईश्वरस्य प्रसादात् उत्तमं शाश्वतं सुखं भवति । अहं ईश्वरं सर्वभावेन शरणं गच्छामि ।

આગલા પાઠોમાં જે શ્લોકો આપ્યા છે, તેની વાક્ય રચના સમજી શકવાથી આવા અનેક વાક્યો બનાવવાની યોગ્યતા આવે છે વિદ્યાર્થી આ પ્રમાણે ઉપયોગી વાક્યો વારંવાર બનાવશે તો સંસ્કૃત ભાષામાં તેની ઝડપી પ્રગતિ થશે સંસ્કૃત શીખવાનો આજ સરળ માર્ગ છે

*

આ પુસ્તકમાં જે અભ્યાસક્રમ રાખ્યો છે તે અત્યંત સહેલો છે. આ ક્રમ પ્રમાણે જો વિદ્યાર્થી અભ્યાસ કરશે તો તેને આપ મેળેજ સંસ્કૃત ભાષાનું જ્ઞાન થશે. હવે સંધિ વાક્યો વાંચો:—

१ अहं सुखमपि न वांच्छामि । नाहं सुखमपि वांच्छामि । न वांच्छामि सुखमप्यहम् । सुखमहमपि न वांच्छामि ।

२ स जीवितं वांच्छति परन्तु सुखं नेच्छति । जीवितं स वांच्छति परन्तु नेच्छति सुखम् । स न सुखमिच्छति परन्तु जीवितं वांच्छति ।

३ यः सुखमिच्छति स राज्यं विजयं च वांच्छति । सुखं य इच्छति स राज्यं विजयं च वांच्छति । स वांच्छति राज्यं विजयं च य इच्छति सुखम् ।

४ स वीरो धनं त्यक्त्वा युद्धेऽवस्थितः । धनं त्यक्त्वा स वीरोऽवस्थितो युद्धे । अवस्थितः स वीरो युद्धे धनं त्यक्त्वा ।

५ अहं मनुष्यं हन्तुं नेच्छामि । नेच्छाम्यहं मनुष्यं हन्तुम् । हन्तुं नेच्छाम्यहं मनुष्यम् ।

६ अहं कमपि हन्तुं नेच्छामि । नेच्छाम्यहं कमपि हन्तुम् । कमप्यहं हन्तुं नेच्छामि । हन्तुं नेच्छाम्यहं कमपि ।

७ निन्दन्तु नीतिनिपुणा यदि वा स्तुवन्तु,
लक्ष्मीः समाविशतु गच्छतु वा यथेष्टम् ।
अद्यैव वा मरणमस्तु युगान्तरे वा
न्याय्यात् पथः प्रविचलन्ति पदं न धीराः ॥

પાઠ ૭

संस्कृत-वाक्यानि ।

(१) भगवान् तपस्वी, स्वाध्यायशीलः वाल्मीकिः ऋषिः एकदा वने विचचार ।

(२) समीपं एव स ऋषिः एकं क्रौञ्चमिथुनं अपश्यत् ।

(३) तस्मात् एकं क्रौञ्चं पापः निपादः जघान ।

(४) क्रौञ्चं हतं दृष्ट्वा परमकारुणिकः ऋषिः अवदत् ।

ગુજરાતી વાક્યો

(૧) ભગવાન તપસ્વી, અભ્યાસી ગુણવાળા (સ્વાધ્યાયી) વાલ્મીકિ ઋષિ (एकदा) એક વખત જંગલમાં (विचचार) ભ્રમણ કરતા હતા.

(૨) નજીકમાંજ તે ઋષિએ એક ક્રૌંચ પક્ષીનું (मिथुन જોડું (अपश्यत्) જોયું.

(૩) તે પૈકી એક ક્રૌંચ પક્ષીને પાપી શિકારીએ (जघान) માર્યું

(૪) ક્રૌંચ પક્ષીને મારેલું (दृष्ट्वा) જોઈને પરમ (कारुणिक) દયાળુ ઋષિ (अवदत्) બોલ્યા—

मा निषाद प्रतिष्ठां त्वमगमः शाश्वतीः समाः ।
यत्क्रौञ्चमिथुनादेकमवधीः काममोहितम् ॥

पदानि—मा । निषाद । प्रतिष्ठां । त्वम् । अगमः । शाश्वतीः समाः । यत् । क्रौञ्चं । मिथुनात् । एकं । अवधीः । काममोहितम् ॥

अन्वयः—हे निषाद ! त्वं शाश्वतीः समाः प्रतिष्ठां मा अगमः । यत् क्रौंचमिथुनात् एकं काममोहितं अवधीः ॥

અર્થ-હે (निषाद) ભીલ ! તું (शाश्वतीः) ઘણાં (समाः) વર્ષ (प्रतिष्टां) જીવવાની સ્થિતિ (मा) નહીં (अगमः) પામીશ, મતલબ કે ઘણાં વર્ષ જીવશે નહિ. (यत) કારણ કે ક્રૌંચ પક્ષીના જોડામાંથી એક કામમુગ્ધ થયેલાને (अवधीः) તે માર્યું છે. અર્થાત્ તેં કામમુગ્ધ પક્ષીને માર્યું છે, તેથી તું હવે ઘણો લાંબો વખત જીવશે નહિ.

संस्कृत-वाक्यानि।

(५) अयं श्लोकः समाक्षरैः तेन महर्षिणा गीतः ।

(६) सः ऋषिः अस्य श्लोकस्य पादं पादं पुनः पुनः अनुव्याहरत् ।

(७) इमं श्लोकं दृष्ट्वा मुनिः सन्तुष्टः ।

(८) ईदृशैः एव श्लोकैः सपूर्ण रामायणं काव्यं करवाणि इति महर्षेः बुद्धिः जाता ।

(९) ऋषिः तथा एव रामचन्द्रस्य चरितं चकार ।

(१०) तत् एव रामायणं अस्ति ।

ગુજરાતી વાક્યો

(૫) આ શ્લોક તાલથી (ઢબપૂર્વક) તે ઋષિએ ગાયો.

(૬) તે ઋષિ આ શ્લોકના એકે એક પદને (વારંવાર) ફરી-ફરીને બોલવા લાગ્યા.

(૭) આ શ્લોક જોઈને મુનિ સંતોષ પામ્યા.

(૮) (ईदृशैः) આવાજ શ્લોકોથી સંપૂર્ણ રામાયણ કાવ્ય (करवाणि) હું બનાવીશ; એવી મહર્ષિની ભાવના (जाता) થઈ.

(૯) ઋષિએ તે પ્રમાણે રામચંદ્રનું ચરિત્ર (चकार) બનાવ્યું.

(૧૦) તે જ રામાયણ છે.

संस्कृत वाक्यानि।

(११) सरयूनदीतीरे कोसल नाम महान् जनपद आसीत्।

(१२) स कोसलः जनपद् धनधान्यसपन्न मुदित च आसीत्।

(१३) तस्य कोसल-देशस्य महापुरी अयोध्या नगरी राजधानी आसीत्।

(१४) ता अयोध्या राजधानीं राष्ट्रवर्धन राजा दशरथ पालयामास।

(१५) स राजा दशरथ दीर्घदर्शी महातेजा जनप्रिय वशी सत्य-प्रतिज्ञ च आसीत्।

(१६) तस्यभूपस्य हिते रता यशस्विन अष्टौ अमात्या बभूवु।

ગુજરાતી વાક્યો

(૧૧) સરયૂનદીને કાંઠે કોસલ નામનો મોટો (जनपद) દેશ (आसीत्) હતો

(૧૨) તે કોસલ-દેશ ધન અને ધાન્યથી આબાદ અને (मुदित) આનંદયુક્ત હતો

(૧૩) તે કોસલ દેશની વિશાળ અયોધ્યાનગરી રાજધાની હતી

(૧૪) તે અયોધ્યા રાજધાનીને, રાષ્ટ્રને સમૃદ્ધ બનાવનાર રાજા દશરથ રક્ષક (રાજા) હતો

(૧૫) તે રાજા દશરથ દૂરદર્શી (આગમચેતીવાળો) (महा) મોટો તેજસ્વી, લોકપ્રિય (वशी) સંયમી અને સત્યવચની હતો.

(૧૬) તે રાજાના શુભેચ્છક કીર્તિવાળા આઠ (अमात्या) પ્રધાન (बभूवु) હતા

વાચક આ પાઠના સંસ્કૃત ભાગને ફરીથી વાંચે. એટલે સુધી વાંચવું કે જેથી તે વાક્યો મોઢે થઈ જાય. એકવાર ગુજરાતી અર્થો સાથે વાંચશે તો પછી બીજીવાર અર્થ જોયા વિનાજ સંસ્કૃત ભાગ ધ્યાનમાં આવી જશે.

સંધિ કરેલાં વાક્યો

भगवान् तपस्वी स्वाध्यायशीलो वाल्मीकिर्ऋषिरेकदा वनं विचचार। समीपमेव स ऋषिरेकं क्रौंचमिथुनमपश्यत्। तस्मादेकं क्रौंचं पापो निषादो जघान । क्रौंचं हतं दृष्ट्वा परमकारुणिक ऋषिरवदत्—

" मा निषाद प्रतिष्ठां त्वमगमः शाश्वतीः समाः ।
यत्क्रौञ्चमिथुनादेकमवधीः काममोहितम् । "

अयं श्लोकस्समाक्षरैस्तेन महर्षिणा गीतः । स ऋषिरस्य श्लोकस्य पादं पादं पुनः पुनरनुव्याहरत् । इमं श्लोकं दृष्ट्वा स मुनिः संतुष्ट ईदृशैरेव श्लोकैः संपूर्णं रामायणं काव्यं करवाणीति महर्षेर्बुद्धिर्जाता ॥

પાઠ ८

(७) तेषां पुरे वा राष्ट्रे वा एकः अपि असत्यवादी नरः न आसीत् ।

(२) न अपि दुष्टः पापी वा चौरः वा तत्र जनपदे आसीत् ।

(३) सर्वं राष्ट्रं प्रशान्तं आनंदपूर्णं च आसीत् ।

(४) तत्र सर्व अपि जन सुखपूर्ण मुदित ईश्वरभक्त च आसीत ॥

(१) તેના શહેર અથવા તો રાજ્યમા એક પણ અસત્યનાદી માણસ ન હતો.

(२) દુષ્ટ, પાપી યા તો ચોર પણ, તે દેશમા કોઈ ન હતો

(૩) આખુ રાજ્ય શાતિમય અને આનદપૂર્ણ હતુ

(૪) ત્યા બધા લોકો સુખી (मुदित) આનદી અને ઈશ્વરભક્ત હતા

હવે આ પાઠના નીચે લખેલા શબ્દો મોઢે કરો—

वत्स	=	વાછરડો, બાળક	चरण	=	પગ
रस	=	રસ	अर्भक	=	બાળક
मूषक	=	ઉદર	रथ	=	રથ ગાડી
प्रसाद	=	કૃપા	पाक	=	રાધેલુ અન્ન, રસોઈ
नृपः	=	રાજા	पट.	=	વસ્ત્ર
लेखक	=	લેખક	उपदेशक	=	ઉપદેશક
रुप्यक	=	રૂપિયો	आणक	=	આનો

संस्कृत—वाक्यानि

१ हे नृप ! प्रसाद कुरु । २ उपदेशक वत्साय रस ददाति । ३ मूषक अन्नं खादति । ४ तव पट कुत्र अस्ति ? ५ मम रथ तेन नीत । ६ अद्य लेखक लेखनाय न आगत । ७ त्वया पाक कृत न वा ?

ગુજરાતી વાક્યો

૧ હે રાજા ! કૃપા કરો. ૨ ઉપદેશક વાછરડાને માટે રસ આપે છે. ૩ ઉંદર અનાજ ખાય છે. ૪ તારૂં વસ્ત્ર ક્યાં છે ? ૫ મારો રથ તે લઇ ગયો. ૬ આજે લેખક લખવાને માટે આવ્યો નથી. ૭ તેં રસોઈ બનાવી કે નહિ ?

संस्कृत—वाक्यानि।

वत्सं अत्र आनय। अर्भकं तत्र नय। स पुरुषः बालकं अत्र न रक्षति। कथं तेन पटः रक्षितः ? एकस्य आणकस्य अन्नं देहि। एकस्य रुप्यकस्य मोदकान् आनय। तव कार्यालये लेखकः किं करोति ? यदा लेखकः न आगच्छति तदा तत्र कः लिखति ? उपदेशकः धर्मस्य उपदेशं कर्तुं ग्रामात् ग्रामं नगरात् नगरं च भ्रमति। स रथेन गच्छति वा न वा ? यथा त्वं पटं करोषि तथा अहं अपि करोमि। नृपस्य नगरं पश्य, तत् अतिशोभनं अस्ति। त्वया धान्यं मूषकात् रक्षणीयम्। यत्र नृपः भवति तत्र सेवकः अपि भवति एव। अहं ईश्वरस्य प्रसादं इच्छामि, न किंचित् अपि अन्यत् इच्छामि। यत्र दीपः अस्ति तत्र गच्छ। पुस्तकं च पठ। इदानीं अत्र कः अपि दीपः नास्ति। पुस्तकं दीपस्य प्रकाशेन एव पठितुं शक्नोमि॥

સંધિ કરેલાં વાક્યો

वत्समत्रानय। आनय वत्समत्र। अत्र वत्समानय। स पुरुषो बालकमत्र न रक्षति। नात्र रक्षति स पुरुषो बालकम्। बालकं न रक्षत्यत्र स पुरुषः। यत्र नृपो भवति तत्र सेवको भवत्येव। भवत्येव तत्र सेवको यत्र भवति नृपः॥

નીચે લખેના શબ્દો મે ઢે કરે.

आम्र	=	આંબો	आपण	=	દુકાન બજાર
सूद	=	રસોઇયો	ग्राम	=	ગામ
अपूप	=	પૂરી	देश	=	દેશ
ओदन	=	ભાત	निवास	=	નિવાસ, રહેઠાણ
मूर्ख	=	મૂઢ મૂર્ખો	प्राज्ञ	=	જ્ઞાની પંડિત

संस्कृत—वाक्यानि।

१ अस्मिन् ग्रामे आपण कुत्र अस्ति ?
२ मम उद्याने एक आम्रवृक्ष अस्ति।
३ तस्य फल अत्यन्त स्वादु वर्तते।
४ यथा प्राज्ञ वदति तथा मूर्खो न वदति।
५ मम सूद ओदन पचति।
६ त्वया अपूप भक्षित न वा ?

ગુજરાતી વાક્યો

૧ આ ગામમા બજાર ક્યા છે ? ૨ મારા બાગમા એક આંબ નુ ઝાડ છે ૩ તેની કેરી ઘણી જ મધુર (વાદવાળી) છે ૪ જેમ જ્ઞાની બોલે છે તેમ મૂર્ખ બોલતો નથી ૫ મારો રસોઇયો ભાત રાંધે છે ૬ તેં પૂરી ખાધી કે નહિ ?

संस्कृत—वाक्यानि।

यत् अन्न स्वादु अस्ति तदेव त्व भक्षय। यत् अन्न स्वादु नास्ति तत् कदाचित् अपि त्व न भक्षय। इदानीं अन्नस्य भक्षणस्य

समयः । अहं भोजनस्य समये ओदनं अपूपं च भक्षयामि जलं च पिबामि ।

यथा मूढः अन्नं भक्षयति तथा प्राज्ञः अपि भक्षयति । तव सेवकः मूर्खः एव न अस्ति । सः एव जानाति किं अन्नं स्वादु किंवा अस्वादु । यदा वीरः गच्छति तदा शस्त्रेण सह एव गच्छति। यथा योधः युद्धं करोति, तथा प्राज्ञः अपि करोति एव । परन्तु वीरस्य शस्त्रयुद्धं भवति तथा प्राज्ञस्य शब्दयुद्धं भवति । तव कुत्र निवासः ? अत्र एव । यत्र सः अस्ति तत्र एव अहं अस्मि। प्राज्ञेन सह एव अहं गमिष्यामि ।

સંધિ કરેલાં વાક્યો.

यदन्नं स्वाद्वस्ति तदेव त्वं भक्षय । अन्नं यत्स्वाद्वस्ति तदेव त्वं भक्षय । त्वं तदेवान्नं भक्षय यत्स्वाद्वस्ति । भक्षय त्वमन्नं तदेव यदस्ति स्वादु । त्वमेव तदन्नं भक्षय स्वादु यदस्ति । मम निवासोऽत्रैवास्ति । अत्रैवास्ति मम निवासः । निवासोऽस्त्यत्रैव मम । अस्त्यत्रैव मम निवासः । अस्ति ममात्रैव निवासः ।

પાઠ ९

जलं पिबति । अन्नं भक्षयामि । दुग्धं पाययामि । तस्य वृक्षस्य फलं अत्र अहं आनयामि, तत् फलं च भक्षयामि । मार्जारः दुग्धं पिबति । ब्राह्मणः वेदं पठति । क्षत्रियः युद्धं करोति । वैश्यः आपणे वाणिज्यं करोति । शूद्रः सेवकः भवति ।

यथा त्वं जानासि तथा एव वद । कदापि असत्यं न वद । सत्यस्य वचनं श्रेयः । यत् अत्यन्तं भूतहितं तत् एव सत्यं इति मम मतम् । नरकस्य त्रिविधं द्वारं । कामः क्रोधः तथा लोभः, तस्मात् एतत् त्रयं त्यजेत् ।

तस्मिन् ग्रामे तव गृहं अस्ति किम् ? तव गृहे अश्वः अस्ति न वा ? मम गृहे एकः एव अश्वः अस्ति । तं अश्वं अहं प्रतिदिनं आरोहामि । तं न कः अपि अन्यः आरोहति ।

अस्मिन् ग्रामे तव गृहं अस्ति किम् ? तव गृहे अश्वः अस्ति न वा ? मम गृहे एकः एव अश्वः अस्ति । तं अश्वं अहं प्रतिदिनं आरोहामि । तं न कः अपि अन्यः आरोहति ।

परवशं सर्वं दुःखमेव । सर्वं सुखं यत् आत्मवशं भवति । एतत् सुखस्य लक्षणं त्वं विद्धि ।

तव गृहे इदानीं तव पितामहः वर्तते न वा ? तव माता कुत्र गता इदानीम् ? अद्य एव मम भ्राता ग्रामात् आगतः । यत्र त्वं गतः तत्र एव मम भ्राता अपि गतः ।

तस्मिन् युद्धे तस्य पार्थिवस्य पराभवः भूतः । अस्मिन् ग्रन्थे तत् एव लिखितं अस्ति । यथा वने सिंहः तथा नगरे नृपः भवति । इदानीं सैनिकाः कुत्र गच्छन्ति ? युद्धाय गच्छन्ति इति अहं जानामि ।

यथा सुवर्णकारः सुवर्णस्य भूषणं करोति तथा त्वमपि कुरु । तस्य कपोतः कुत्र गतः ? पश्य इदानीं सः कपोतः तस्मात् देशात् आगच्छति ।

त्वं किं न क्रीडसि ? अहं सायंकाले एव क्रीडामि न तु

प्रातःसमये । यथा त्वं क्रीडसि तथा देवदत्तः न क्रीडितुं शक्नोति । एतत् स्थानं शोभनं अस्ति, अत्र एव अहं क्रीडामि । त्वं अत्र क्रीडसि तर्हि अहं अत्र नैव क्रीडिष्यामि ।

स चक्रं भ्रामयति । तत् त्वं पश्यसि किम् ? यथा स चक्रं भ्रामयितुं शक्नोति तथा अहं न शक्नोमि ।

क्षमावतां एक एव दोषः अस्ति न द्वितीयः । कः स दोषः ? एषः दोषः, यत् जनः क्षमया युक्तं एनं अशक्तं मन्यते ।

हे राजेन्द्र ! शमीकः नाम परमधर्मात्मा दान्तः शान्तः महातपाः एकः ऋषिः तव राज्ये तव नगरस्य समीपे एव वर्तते । हे राजन् ! मौनव्रतस्य तस्य स्कन्धे एकः मृतः सर्पः त्वया धनुष्कोट्या अवसक्तः ।

सः ऋषिः तव तत् कर्म क्षान्तवान् । परन्तु तस्य पुत्रः न चक्षमे । हे राजेन्द्र ! तेन क्रुद्धेन ऋषिपुत्रेण त्वं शप्तः असि । पितुः अज्ञातं एव शप्तः असि । हे नृप ! तव रक्षां कुरु इति पुनः पुनः स ऋषिः त्वां अब्रवीत् । तं क्रुद्धं पुत्रं यन्तुं स ऋषिः शमीकः न शक्नोति अतः तेन अहं प्रेषितः । तत् यथा इच्छसि तथा कुरु । अहं गच्छामि । इदानीं अहं अत्र स्थातुं न शक्नोमि । शीघ्रमेव मया गन्तव्यम् । पश्य तं पर्वतम् । तस्य नाम हिमाचलः । अस्य पर्वतस्य किं नाम ? अस्य पर्वतस्य नाम सह्यपर्वत इति । कस्मात् नगरात् त्वं आगतः ? काशीनगरात् अहं आगतः । अथ अहं वेदं पठितुं आगतः । इदानीं एव वेदं पठामि । तथा त्वमपि पठ । हे मित्र ! यदा त्वं स्नानाय गङ्गां गमिष्यसि तदा अहमपि आगमिष्यामि । अहं गंगास्नानं प्रातः समये एव कर्तुमिच्छामि ।

સંધિ કરેલા વાક્યો

१ स ऋषिस्तव तत्कर्म क्षान्तवान् । परन्तु तस्य पुत्रो न चक्षमे ।

२ हे राजेन्द्र ! तेन क्रुद्धेनर्षिपुत्रेण त्वं शप्तोऽसि । पितुरज्ञात मेव शप्तोऽसि ।

३ हे नृप ! तव रक्षा कुर्विति पुन पुन स ऋषिस्त्वामब्रवीत् त क्रुद्धं पुत्रं यन्तु स ऋषि शमीको न शक्नोति । अतस्तेनाह प्रेषित ।

४ तद्यथेच्छसि तथा कुरु । अहं गच्छामि । इदानीमत्र स्थातु न शक्नोमि । शीघ्रमेव मया गन्तव्यम् ।

५ पश्य तं पर्वतम् । तस्य नाम हिमाचल । अस्य पर्वतस्य किं नाम ? अस्य पर्वतस्य नाम सह्यपर्वत इति ।

६ कस्मान्नगरात्त्वमागत ? काशीनगरादहमागतः । अद्याह वेद पठितुमागत । इदानीमेव वेदं पठामि । तथा त्वमपि पठ ।

७ हे मित्र ! यदा त्वं स्नानाय गङ्गा गमिष्यसि तदाऽहमप्यागमिष्यामि । अहं गंगास्नानं प्रात समये एव कर्तुमिच्छामि ।

સૂચના—આગલા વાક્યોના અનુસંધાનથી વાચક સમજી શકે છે કે કઇ સંધિ કઇ જગ્યાએ કેવી રીત થઇ છે

પાઠ ૧૦

હવે નીચે આપેલા શ્લોક જુઓ—

तस्मात्वमिन्द्रियाण्यादौ नियम्य भरतर्षभ ।
पाप्मानं प्रजहिह्येनं ज्ञानविज्ञाननाशनम् ॥
(भ. गी. ३।४१)

पदानि-तस्मात् । त्वं । इंद्रियाणि । आदौ । नियम्य । भरत+ऋषभ । पाप्मानं । प्रजहि हि । एनं । ज्ञान+विज्ञान+नाशनम ॥

अन्वयः-हे भरतर्षभ ! त्वं तस्मात् आदौ इन्द्रियाणि नियम्य एनं ज्ञानविज्ञाननाशनं पाप्मानं प्रजहि हि ॥

અર્થ–હે (भरत+ऋषभ) ભારતોમાં શ્રેષ્ઠ ! તું (तस्मात्) એથી જ (आदौ) પ્રથમ ઇન્દ્રિયોને (नियम्य) વશ કરી (एनं) આ જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનનો નાશ કરનાર (पाप्मानं) પાપીનો (प्रजहि हि) નિશ્ચય નાશ કર.

वेदानधीत्य वेदौ वा वेदं वाऽपि यथाक्रमम् ।
अविप्लुतब्रह्मचर्यो गृहस्थाश्रममावसेत् ॥
(मनुस्मृति ३।२)

पदानि-वेदान । अधीत्य । वेदौ । वा । वेदं । वा । अपि । यथा+क्रमम् । अ-वि-प्लुत-ब्रह्मचर्यः । गृहस्थाश्रमं । आवसेत्॥

अन्वयः-वेदान् वेदौ वा वेदं वा अपि यथाक्रमं अधीत्य अविप्लुतब्रह्मचर्यः गृहस्थाश्रमं आवसेत् ॥

અર્થ–(वेदान्) બધા વેદોના (वेदौ) બે વેદોના (वा) અથવા

१ वेदं) એક વેદના. (यथाक्रमं) અનુક્રમ મુજબ (अधीत्य) અભ્યાસ કરી (अ-विप्लुत-ब्रह्मचर्यः) બ્રહ્મચર્યનો ભંગ ન કરતા ગૃહસ્થાશ્રમમાં (आवसेत्) વસવું.

निर्मलो निर्विकल्पोऽहं निश्चलोऽहं निरन्तरम् ।
निर्विकारो नित्यपूतो निर्मोहो निःस्पृहोऽस्म्यहम् ॥

पदानि-निर्मलः । निर्विकल्पः । अहं । निश्चिलः । अहं । निरन्तरम् । निर्विकारः । नित्यपूतः । निर्मोहः । निःस्पृहः । अस्मि । अहम् ॥

अन्वयः-अहं निर्मलः, अहं निर्विकल्पः, अहं निश्चिलः, अहं निरंतरं निर्विकारः, अहं नित्यपूतः, अहं निर्मोहः, निःस्पृहः च अस्मि ॥

અર્થ-(अहं) હું નિર્મળ, (निर्विकल्पः) વિકલ્પ એટલે કે સંદેહ વિનાનો (निश्चलः) ચંચળતા વિનાનો, હમેશા (निर्विकारः) વિકાર વિનાનો, (नित्यपूतः) સદા પવિત્ર (निर्मोहः) મોહ રહિત અને (निःस्पृहः) સ્પૃહા વિનાનો (अस्मि) છું.

ઘણે ભાગે દ્વિવચનમાં પ્રથમા, સંબોધન અને બીજી વિભક્તિને " औ " પ્રત્યય લાગે છે. દા. ત. (कुमारौ) ત્રીજી, ચોથી, અને પંચમીને " भ्याम् " દા. ત. कुमाराभ्याम् અને છઠ્ઠી સાતમીને " ओस् " પ્રત્યય લાગે છે. દા. ત. रामयोः ।

मातृवत्स्वसृवच्चैव नित्यं दुहितृवच्च ये ।
परदारेषु वर्तन्ते ते नराः स्वर्गगामिनः ॥

॥ [સં. સ્વ. શિ. ભા. ૩]

पदानि–मातृवत् । स्वसृवत् । च । एव । नित्यं । दुहितृवत् । च । ये । परदारेषु । वर्तन्ते । ते । नराः । स्वर्ग–गामिनः ॥

अन्वयः–ये नित्यं मातृवत् स्वसृवत् दुहितृवत् च परदारेषु वर्तन्ते, ते नराः स्वर्गगामिनः ॥

અર્થ– (ये) જે, (नित्यं) હમેશાં (मातृवत्) માતા સમાન (स्वसृवत्) ભગિની સમાન, અને (दुहितृवत्) પુત્રીવત્ (परदारेषु) પર સ્ત્રીની સાથે (वर्तन्ते) વર્તન રાખે છે. (ते) તે માણસ (स्वर्गगामिनः) સ્વર્ગમાં જાય છે.

ભાવાર્થ– પારકી સ્ત્રી મોટી ઉમરવાળી હોય તો તેને માતા, સમાન વયી હોય તો તેને બ્હેન, અને નાની ઉમરવાળી હોય તો તેને પુત્રી માનીને વર્તાવ કરવાવાળા લોકો સ્વર્ગના અધિકારી બને છે.

श्रुतिस्मृत्युदितं धर्ममनुतिष्ठन्हि मानवः ।
इह कीर्तिमवाप्नोति प्रेत्य चानुत्तमं सुखम् ॥

पदानि–श्रुति+स्मृति+उदितं । धर्मम् । अनुतिष्ठन् । हि । मानवः । इह । कीर्तिम् । अवाप्नोति । प्रेत्य । च । अनुत्तमम् । सुखम् ॥

अन्वयः–हि श्रुति-स्मृति-उदितं धर्मं मानवः अनुतिष्ठन्, इह कीर्तिं अवाप्नोति, प्रेत्य च अनुत्तमं सुखम् ॥

અર્થ– (हि) નિઃસંદેહ શ્રુતિ અને સ્મૃતિ થી (उदितं) પ્રકાશિત ધર્મનું (अनुतिष्ठन्) આચરણ (આરંભ) કરવાવાળો (मानवः) માણસ (इह) અહીં કીર્તિ (अवाप्नोति) મેળવે છે; અને (प्रेत्य) મૃત્યુ પછી (अन्–उत्तमं) ઉત્તમ સુખ પામે છે.

न वै तेषा स्वदते पथ्यमुक्तं
योगक्षेमं कल्पते नैव तेषाम्
भिन्नानां वै मनुजेन्द्र परायणं ।
न विद्यते किंचिदन्यद्विनाशात् ॥ (म० भा० १६।६७)

पदानि-न । वै । तेषा । स्वदते । पथ्यं । उक्तं । योगक्षेमं । कल्पते । नैव । तेषाम् । भिन्नाना । वै । मनुजेन्द्र । परायणं । न । विद्यते । किंचिद् । अन्यत् । विनाशात् ॥

अन्वयः-पथ्यं उक्तं तेषा न वै स्वदते । तेषा योगक्षेमं नैव कल्पते । हे मनुजेन्द्र ! भिन्नानां परायणं विनाशात् अन्यत् किञ्चित् न विद्यते ॥

અર્થ- (पथ्यं) જેને હિતકારી (उक्तं) વચનો (तेषा न) મીઠા (स्वदते) લાગતા નથી, (ગમતું નથી) (तेषा) તેનુ (योगक्षेमं) ભલુ (नैव कल्पते) થતું નથી. હે (मनुज+इंद्र) માનવી શ્રેષ્ઠ ! (भिन्नाना) આપસ આપસ-મા ટંટો કરનારા (परायणं) ઓને નાશ સિવાય બીજુ કંઈ પણ ફળ મળતુ નથી

ભાવાર્થ- જેને હિતકારી વચનો મીઠા લાગતા નથી, તેનુ ભલુ થતું નથી ટંટા કરનારાઓનો નાશ જ થાય છે

આ પ્રમાણે શ્લોકોનો અર્થ કરવાથી તમારી સંસ્કૃતમા ઘણી જ ઝડપી પ્રગતિ થશે માટે જેટલી મહેનત તમે સંસ્કૃત શ્લોકોપર કરશો એટલો જ લાભ તમને જરૂર થશે

આ પાઠનો અભ્યાસ જ્યારે તમે પૂરો કરશો, ત્યારે તમે આ શ્લોકો દસથી પંદરવાર મોટે મોટેથી જરૂર વાચજો.

૭

પાઠ ૧૧

इकारान्त પુલ્લિંગ નામોના રૂપ નીચે જણાવેલી રીતે થાય છે.

१ प्र० गिरिः = પર્વત	४ च० गिरये = પર્વતને માટે
सं० (हे) गिरे = (હે) પર્વત	५ पं० गिरेः = પર્વતથી
२ द्वि० गिरिं = પર્વતને	६ ष० गिरेः = પર્વતના
३ तृ० गिरिणा = પર્વતને	७ स० गिरौ = પર્વતમાં

આ પ્રમાણે નીચે જણાવેલા "इ" કારાન્ત પુલ્લિંગ શબ્દોના રૂપ થાય છે.

ऋषिः = ઋષિ	विधिः = બ્રહ્મા, વિધિ
मुनिः = મુનિ	देवापिः = દેવાપિ નામનો રાજા
महर्षिः = મોટાઋષિ	बृहस्पतिः = દેવોનો ગુરૂ
कपिः = વાંદર	शस्त्रपाणिः = શાસ્ત્રધારી વીર
अब्धिः = સમુદ્ર	सेनापतिः = સેનાપતિ
आजिः = યુદ્ધ	इषुधिः = બાણરાખવાની થેલી બાથું
उमापतिः = શંકર	तित्तिरिः = તિતરપક્ષી
कृमिः = નાનાકીડા	दुन्दुभिः = ઢોલ

संस्कृत-वाक्यानि ।

१ ऋषिः आश्रमे तपः करोति । २ मुनिः मौनव्रतः भवति । ३ यथा ऋषिः धर्मं जानाति तथा एव मुनिः अपि जानाति एव । ४ कपिः कथं वृक्षं आरोहति ? ५ वृक्षस्य उपरि तं कपिं पश्य । ६ तेन कपिना वृक्षस्य फलं भक्षितम् । ७ कपये अलं अधुना

देहि । ८ अब्धेः जलं स्नानाय हितकरं भवति । ९ आजौ वीरः युद्धं करोति । १० हे उमापते ! मां रक्ष । ११ तस्मिञ्जले कृमिः अस्ति । १२ विधिना जगत् निर्मितम् । १३ इदानीं देवापिः अरण्ये ईश्वरस्य उपासनां करोति । १४ बृहस्पतिना किं कार्यं कृतम् ? १५ शस्त्रपाणिना वीरेण शोभनं युद्धं कृतम् । १६ तस्य सेनापतेः सैनिकः अत्र धावति । १७ तस्य वीरस्य एषः इषुधिः । १८ तित्तिरिः आकाशे विचरति । १९ दुन्दुभिः महाशब्दं करोति । २० कस्य एष दुन्दुभिः अस्ति ? २१ ऋषिः योगबलेन सर्वं जानाति । २२ मुनिः मौनव्रतेन तथैव ज्ञानी भवति । २३ कस्य एष महान् शब्दः ? २४ तस्य राज्ञः दुन्दुभेः एष महान् शब्दः अस्ति ।

ગુજરાતી વાક્યો

૧ ઋષિ આશ્રમમાં તપ કરે છે. ૨ મુનિ મૌનવ્રત પાળે છે. ૩ જેમ ઋષિ ધર્મ જાણે છે. તેમ મુનિ પણ ધર્મ જાણે છે. ૪ વાંદર ઝાડપર કેવી રીતે ચઢે છે ? ૫ ઝાડપર તે વાંદરને જો. ૬ તે વાંદરે ઝાડનું ફળ ખાધું. ૭ વાંદરને હવે પાણી આપ ૮ સમુદ્રનું પાણી નાહવા માટે લાભકારી છે. ૯ વીર યુદ્ધમાં લડે છે ૧૦ હે શંકર ! મારી રક્ષા કરો. ૧૧ તે જળમાં કીડા છે. ૧૨ બ્રહ્માએ જગત્‌ને બનાવ્યું. ૧૩ આ વખતે દેવાપી જંગલમા ઇશ્વરની ઉપાસના કરે છે. ૧૪ બૃહસ્પતિએ કયું કાર્ય કર્યું ? ૧૫ શસ્ત્રધારી વીર સુંદર લડાઈ લડયો. ૧૬ તે સેનાપતિનો સૈનિક અહીં દોડે છે. ૧૭ તે વીરનું આ ભાથું છે. ૧૮ તિતર પક્ષી આકાશમાં ઉડે છે. ૧૯ ઢોલ મોટો અવાજ કરે છે. ૨૦ આ ઢોલ કોનું છે ? ૨૧ યોગ-શક્તિથી

ઋષિ બધું જાણે છે. ૨૨ મૌનવ્રતથી મુનિ એવાજ જ્ઞાની બને છે. ૨૩ આટલો મોટો તે અવાજ કોનો છે ? ૨૪ તે રાજાના ઢોલનો આ મોટો અવાજ છે.

वाचन—पाठः ।

भगवान् तपस्वी स्वाध्यायशीलः वाल्मीकिः ऋषिः एकादा वनं विचचार । समीपं एव स ऋषिः एकं क्रौञ्चमिथुनं अपश्यत्। तस्मात् एकं क्रौञ्चं पापः निषादः जघान । क्रौंचं हतं दृष्ट्वा परमकारुणिकः ऋषिः अवदत् ।

" मा निषाद प्रतिष्ठां त्वमगमः शाश्वतीः समाः ।
यत्क्रौंचमिथुनादेकमवधीः काममोहितम् । "

अयं श्लोकः तेन महर्षिणा गीतः । स ऋषिः अस्य श्लोकस्य पादं पादं पुनः पुनः अनुव्याहरत् । इमं श्लोकं दृष्ट्वा मुनिः सन्तुष्टः ईदृशैः श्लोकैः संपूर्णं रामायणं काव्यं करवाणि इति महर्षेः बुद्धिः जाता। वाल्मीकिः ऋषिः तथा एव रामचंद्रस्य चरितं चकार, तत् एव रामायणं अस्ति ।

सरयूनदीतीरे कोसलः नाम महान् जनपदः आसीत्। स कोसलः जनपदः धनधान्यसंपन्नः मुदितश्च आसीत्। तस्य कोसलस्य देशस्य महापुरी अयोध्या नगरी राजधानी आसीत् । तां राष्ट्रवर्धनः राजा दशरथः पालयामास । स राजा दीर्घदर्शी महातेजाः जनप्रियः वशी सत्यप्रतिज्ञः च आसीत्। तस्य भूपस्य हिते रताः यशस्विनः अष्टौ अमात्याः बभूवुः । तस्मिन् राष्ट्रे एकः अपि असत्यवादी न आसीत् । नापि दुष्टः पापी वा चौरः वा तत्र कः अपि आसीत् । सर्व

राष्ट्रं प्रशान्त आनन्दपूर्णं च आसीत्। तत्र सर्वं अपि वन सुखपूर्णं मुदित ईश्वरभक्त च आसीत्।

(વાચકોને જો આના અર્થ વિષે સંશય આવે તો પાઠ ૭ જોવો।)

પાઠ ૧૨

આ પાઠમાં પુન ઇકરાન્ત પુલ્લિંગ શબ્દ આપવામાં આ યા છે

आधि = દુ ખ	राशि = ઢગલો
उदधि = સમુદ્ર	ग्रन्थि = ગાંઠ
अद्रि = પર્વત	कृमि = કીડો
वारिधि = સમુદ્ર	ध्वनि = શબ્દ
रश्मि = કિરણ	बलि = હાથ ✓
रवि = સૂર્ય	मरीचि = કિરણ

संस्कृत—वाक्यानि।

१ स पुरुष आधिना पीडित । २ इदानीं उदधिं स्नानाय गच्छ। ३ एष सूर्यस्य रश्मि । ४ सूर्यस्य एक रश्मि सोम दीपयति। ५ उदधे जल स्नानाय शोभन अस्ति । ६ जन भूपाय बलि ददाति। ७ सूर्यस्य मरीचि प्रकाश करोति। ८ यथा अद्रौ एष वृक्ष भवति तथा वने अपि भवति एव। ९ आकाशात् पर्जन्य पतति । १० तत् सर्वं जल समुद्र गच्छति। ११ तस्य एष ध्वनि । १२ धान्यस्य राशि पश्य।

१३ स पुरुषः उदधेः जले स्नात्वा अत्र आगच्छति । १४ तस्मै जनाय रक्तं वस्त्रं देहि । १५ अस्य सूत्रस्य एषः ग्रंथिः १६ पर्जन्यस्य जलं अद्रौ पतति । १७ तत् नदीमार्गेण समुद्रं गच्छति । १८ रवेः प्रकाशः आरोग्यं ददाति ।

ગુજરાતી વાક્યો

૧ તે માણુસ દુઃખથી પીડાય છે. ૨ હવે સમુદ્ર તરફ સ્નાન કરવા જા. ૩ આ સૂર્યના કિરણ છે. ૪ સૂર્યનું એક કિરણ ચંદ્રને પ્રકાશિત કરે છે. ૫ સમુદ્રનું પાણી સ્નાનકરવા માટે ઉત્તમ છે. ૬ પ્રજા રાજાને કર આપે છે. ૭ સૂર્યના કિરણ પ્રકાશ આપે છે. ૮ જેવી રીતે પર્વતપર આ ઝાડ થાય છે; તેવી રીતે વનમાં પણ થાય છે. ૯ આકાશમાંથી વરસાદ પડે છે. ૧૦. તે બધું પાણી સમુદ્રમાં જાય છે. ૧૧ તેનો આ અવાજ છે. ૧૨ ધાનનો ઢગલો જો. ૧૩ તે માણુસ સમુદ્રના પાણીમાં સ્નાન કરીને અહીં આવે છે. ૧૪. તે માણુસને લાલ કપડું આપ. ૧૫ આ સુતરીની (દોરી) આ ગાંઠ છે. ૧૬ વરસાદનું પાણી પર્વતપર પડે છે. ૧૭ તે નદી માર્ગે સમુદ્રમાં જાય છે. ૧૮ સૂર્ય-પ્રકાશ તંદુરસ્તી આપે છે.

સંધિ કરેલા વાક્યો

१ स पुरुष आधिना पीडितः । इदानीमुदधिं स्नानाय गच्छ । गच्छेदानीमुदधिं स्नानाय । गच्छोदधिमिदानीं स्नानाय ।

२ एष सूर्यस्य रश्मिः । रश्मिरेष सूर्यस्य । सूर्यस्यैष रश्मिः । रश्मिः सूर्यस्यैषः ।

३ सूर्यस्यको रश्मिः सोमं दीपयति । सूर्यस्य दीपयत्येको रश्मिः सोमम् । सोमं सूर्यस्यैको रश्मिर्दीपयति ।

२७८

गभस्ति	= કિરણ	नाभि	= નાભિ, મધ્ય
सारथि	= સારથિ	प्रजापति	= રાજા, પ્રજાપાલક
कुक्षि	= પેટ, ગર્ભાશય	नृपति	= રાજા
श्रोणि	= કમર, વાંસો	भूपति	= રાજા
दुन्दुभि	= ઢોલ	निधि	= ખજાનો, ભંડાર
नरपति	= રાજા	निशापति	= ચંદ્ર
भूमिपति	= રાજા	गृहपति	= ગૃહસ્થ
नदीपति	= સમુદ્ર	नगरपति	= નગરવ્યવસ્થાપક
सिंधुपति	= સમુદ્ર	राष्ट्रपति	= રાજા
प्रेतपति	= યમ	सेनापति	= સેનાપતિ
खगपति	= ગરુડ	वाक्यपति	= વક્તા
दिनमणि	= સૂર્ય	पशुपति	= શંકર
सभापति	= પ્રમુખ	शस्त्रपाणि	= શસ્ત્રધારી
गदापाणि	= ગદાધારી	अश्वपति	= અશ્વપાલક

संस्कृत—वाक्यानि ।

१ सारथि रथं नयति । २ सारथिना रथ नीत ३ रथात् सारथि पतति । ४ तस्य देशस्य भूपति अत्र आगत । ५ नृपते निधि क जानाति ? ६ न जानामि नृपते सारथि कुत्र गत । ७ यज्ञ भुवनस्य नाभि । ८ दुन्दुभे ध्वनिं त्वं शृणोषि किं ? ९ कः दुदुभे शब्द करोति ? १० स पुरुष नृपते निधि रक्षति । ११ प्रजापति प्रजा रक्षति । १२ य प्रजा रक्षति स एव प्रजापति भवति । १३ प्रजापति सैनिक भ्रामयति ।

१४ भूपतेः प्रसादात् सः धनं इच्छति । १५ नृपतिः ईश्वरं शरणं गच्छति । १६ नगरात् नगरं साधुः भ्रमति । १७ तव गृहे इदानीं कः अस्ति ? १८ तस्य हस्तात् दुन्दुभिः पतितः । १९ यथा सैनिकः धावति तथा त्वं धाव ।

ગુજરાતી વાક્યો

૧ સારથી રથ લઇ જાય છે. ૨ સારથીએ રથ ચલાવ્યો (હાંક્યો). ૩ રથમાંથી સારથી ગબડે છે. ૪ તે દેશનો રાજા અહીં આવી પહોંચ્યો છે. ૫ રાજાના ભંડારને કોણ જાણે છે ? ૬ રાજાનો સારથી કયાં ગયો તે હું જાણતો નથી. ૭ યજ્ઞ એજ જગતનું મધ્ય છે. ૮ ઢોલનો અવાજ શું તું સાંભળે છે ? ૯ ઢોલનો અવાજ કોણ કરે છે ? (કોણ વગાડે છે). ૧૦ તે માણસ રાજાના ખજાનાનું રક્ષણ કરે છે. ૧૧ પ્રજાપતિ પ્રજાનું રક્ષણ કરે છે. ૧૨ જે પ્રજાનું રક્ષણ કરે છે, તેજ પ્રજાપતિ બને છે. ૧૩ રાજા સિપાઇઓને ફેરવે છે. ૧૪ રાજાની મહેરબાનીથી તે ધન ઇચ્છે છે. ૧૫ રાજા ઇશ્વરને શરણે જાય છે. ૧૬ એક શહેરથી બીજા શહેરમાં સાધુ ફરે છે. ૧૭ તારે ઘેર અત્યારે કોણ છે ? ૧૮ તેના હાથમાંથી ઢોલ ગબડી ગયુ. ૧૯ જેમ સિપાઇ દોડે છે, તેમ તું દોડ.

સંધિ કરેલા વાક્યો

१ सारथि रथं नयति । रथं सारथिर्नयति । सारथिना रथो नीतः । नीतो रथः सारथिना । सारथिना नीतो रथः ।

२ तस्य देशस्य भूपतिरत्रागतः । अत्रागतो भूपतिस्तस्य देशस्य । आगतोऽत्र भूपतिर्देशस्य तस्य ।

३ नृपतेर्निधिं को जानाति ? जानाति को निधिं नृपतेः ?

પાઠ ૧૩

આ પાઠમાં નીચે લખેલા શ્લોકો તપાસો—

कुतस्त्वा कश्मलमिदं विषमे समुपस्थितम् ।
अनार्यजुष्टमस्वर्ग्यमकीर्तिकरमर्जुन ॥

(भ. गीता. २।२)

पदानि-कुतः । त्वा । कश्मलं । इदं । विषमे । सम्+उपस्थितम् । अन्+आर्य+जुष्टं । अ+स्वर्ग्यं । अ-कीर्ति-करं । अर्जुन ॥

अन्वय-हे अर्जुन विषमे अनार्यजुष्टं अस्वर्ग्यं अकीर्तिकरं इदं कश्मलं त्वा कुतः समुपस्थितम् ?

અર્થ-હે અર્જુન ! (वि+समे) આ કપરા પ્રસંગે (अन्+आर्य+जुष्टं) આર્ય જેને આચરતો નથી (अस्वर्ग्यं) જે સ્વર્ગને મેળવી આપતો નથી, અને (अ+कीर्ति+करं) જે કીર્તિને કલંક પહોંચાડવાવાળો છે, એવો આ (कश्मलं) મોહ (માયા) (त्वा) તારામાં (कुतः) ક્યાંથી (सं+उपस्थितं) આવ્યો ?

क्लैब्यं मा स्म गमः पार्थ नैतत्त्वय्युपपद्यते ।
क्षुद्रं हृदयदौर्बल्यं त्यक्त्वोत्तिष्ठ परंतप ॥

(भ. गी. २।३)

पदानि-क्लैब्यं । मा । स्म । गम । पार्थ । न । एतत् । त्वयि । उपपद्यते । क्षुद्रं । हृदय+दौर्बल्यं । त्यक्त्वा । उत्तिष्ठ । परंतप ।

अन्वय-हे पार्थ ! क्लैब्यं मा गम स्म । एतत् त्वयि न उपपद्यते । परंतप ! क्षुद्रं हृदयदौर्बल्यं त्यक्त्वा उत्तिष्ठ ॥

અર્થ–હે (पार्थ) અર્જુન ! (क्लैब्यं) દુર્બળતા છોડી દે. (एतत्) આ (त्वयि) તારે માટે યોગ્ય લાગતું નથી. હે (परंतप) શત્રુને મહાત કરનાર અર્જુન ! આ ક્ષુદ્ર હૃદયની દુર્બળતાને (त्यक्त्वा) છોડી દઈ (उत्तिष्ठ) ઊઠ.

देहिनोऽस्मिन्यथा देहे कौमारं यौवनं जरा ।
तथा देहान्तरप्राप्तिर्धीरस्तत्र न मुह्यति ॥

(भ. गी. २।१३)

पदानि–देहिनः । अस्मिन् । यथा । देहे । कौमारं । यौवनं । जरा । तथा । देहे+अंतर+प्राप्तिः । धीरः । तत्र । न । मुह्यति ॥

अन्वयः–यथा अस्मिन् देहे देहिनः कौमारं यौवनं जरा तथा देहान्तर प्राप्तिः । तत्र धीरः न मुह्यति ॥

અર્થ–(यथा) જેવી રીતે (अस्मिन्) આ શરીરમાં (देहिनः) શરીર ધારણ કરનાર મનુષ્ય કુમાર અવસ્થા, યૌવન અવસ્થા અને (जरा) વૃદ્ધાવસ્થા (પેદા થાય છે.) તેવી રીતે (देह+अन्तर+प्राप्तिः) બીજા દેહની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેથી (तत्र) તેમાં (धीरः) ધીરજવાન પુરુષ (न मुह्यति) શોક કરતો નથી.

अविनाशि तु तद्विद्धि येन सर्वमिदं ततम् ।
विनाशमव्ययस्यास्य न कश्चित्कर्तुमर्हति ॥

(भ. गी. २।१७)

पदानि–अ+विनाशि । तु । तत् । विद्धि । येन । सर्वं । इदं । ततं । वि–नाशं । अ+व्ययस्य । अस्य । न । कः । चित् । कर्तुम् । अर्हति ॥

अन्वयः-येन इदं सर्वं ततं तत् तु अविनाशि विद्धि। अस्य अव्ययस्य विनाशं कश्चित् कर्तुं न अर्हति।

અર્થ-જેણે (इदं) આ બધું (ततं) ફેલાવ્યું (રચ્યું) છે, (तत्) તેને (तु) નક્કી અવિનાશી છે, એમ (विद्धि) જાણ. આ (अव्ययस्य) અવિનાશીનો નાશ (कः चित् अपि) કોઇ પણ કરી શકતું નથી.

वासांसि जीर्णानि यथा विहाय नवानि गृह्णाति नरोऽपराणि ॥
तथा शरीराणि विहाय जीर्णान्यन्यानि संयाति नवानि देही ॥
(भ. गी. २।२२)

पदानि-वासांसि । जीर्णानि । यथा । विहाय । नवानि । गृह्णाति । नरः । अपराणि । तथा । शरीराणि । विहाय । जीर्णानि । अन्यानि । संयाति । नवानि । देही ॥

अन्वयः-यथा जीर्णानि वासांसि विहाय नरः अपराणि नवानि गृह्णाति । तथा देही जीर्णानि शरीराणि विहाय अन्यानि नवानि संयाति ॥

અર્થ-જેવી રીતે જુના (वासांसि) વસ્ત્રો (विहाय) ફેંકી દઇને (नरः) મનુષ્ય (अपराणि) બીજા (नवानि) નવાં (गृह्णाति) લે છે; તેવી રીતે (देही) શરીર ધારણ કરવાવાળો, જુના શરીરને ફેંકી દઇ બીજા નવા (संयाति) ધારણ કરે છે

આટલા શ્લોકોનો અભ્યાસ કર્યા બાદ તમારે ફક્ત શ્લોકોજ અનેકવાર વાચવા આથી તમને માલમ પડશે, કે અન્વય વગેરે વાંચ્યા વગરજ ઉપલા શ્લોકો તમારા ધ્યાનમા આવે છે, કે નહિ

તથા બીજાની મદદ વગરજ તમે જાતે શ્લોકોના પદ અને અન્વય બનાવો અને કંઇક અશુદ્ધ તો નથી રહેતું તેની પરીક્ષા કરવી.

જો તમે જાતે જ પદ અને અન્વય બનાવશો તો તમારી પ્રગતિ ઘણી થઇ ગઈ છે એની ખાત્રી તમને થશે.

સંધિ કરેલાં વાક્યો

येनेदं सर्वं ततं तत्त्वविनाशि विद्धि । अस्याव्ययस्य विनाशं कश्चिदपि कर्तुं नार्हति । यथा जीर्णानि वासांसि विहाय नरोऽपराणि नवानि गृह्णाति, तथा देही जीर्णानि शरीराणि विहायान्यानि नवानि संयाति ।

समासाः ।

१ अनार्यजुष्टं = न आर्यः अनार्यः । अनार्यैः जुष्टं अनार्यजुष्टम् ।

२ अकीर्तिकरं = कीर्तिं करोतीति कीर्तिकरं । न कीर्तिकरं अकीर्तिकरम् ।

३ विषमं = न विद्यते समं यत्र तत् विषमम् ।

४ हृदयदौर्बल्यं = हृदयस्य दौर्बल्यं हृदयदौर्बल्यम् ।

५ परंतपः = परं श्रेष्ठं तपः यस्य सः परंतपः ।

६ देहान्तरप्राप्तिः = अन्यः देहः देहान्तरम् । देहान्तरस्य प्राप्तिः देहान्तरप्राप्तिः ।

७ अविनाशि = विशेषेण नाशः विनाशः । न विद्यते विनाशः यस्य तत् अविनाशि ।

८ अव्ययं = न विद्यते व्ययः यस्य तत् अव्ययम् ।

પાઠ ૧૪

જો પાછળના તમારા પાઠો પાકા થયા હોય તો, નીચે લખેલા વાક્યો તમે સહેલાઇથી જ સમજી શકશો.

संस्कृत—वाचन—पाठ ।

हे पार्थ ! त्वं क्लैब्यं मा गमः स्म । एतत् त्वयि न उपपद्यते । क्षुद्रं हृदयदौर्बल्यं त्यक्त्वा उत्तिष्ठ । हे मनुष्य ! क्षुद्रं कुविचारं त्यक्त्वा शीघ्रं सुविचारं कुरु । हे मनुष्यश्रेष्ठ ! अस्वर्ग्यं अकीर्तिकरं कर्म त्यक्त्वा स्वर्ग्यं कीर्तिकरं कर्म एव कुरु । हे अर्जुन ! त्वं आर्य-जुष्टं कर्म न करोषि, अपि तु अनार्यजुष्ट कर्म एव करोषि । एतत् अकीर्तिकरं अस्ति । अस्मिन् विषमे समये कश्मलं त्वा कुत उपस्थितम् ? अस्मिन् समये स्वहितस्य घातकं कर्म कथं करोषि ? तेन तव अकीर्तिं एव भविष्यति । हे मनुष्य ! त्वं दौर्बल्यं न गच्छ । एतत् न योग्यम् । अत शीघ्रं दौर्बल्यं त्यक्त्वा शोभनाय प्रयत्नाय उत्तिष्ठ । मनुष्य देहे कौमारं यौवनं जरा च प्राप्नोति । तथा तस्य देहान्तरप्राप्तिः अपि भवति एव । अत तत्र धीर न मुह्यति ।

यथा दिने प्रात काल मध्याह्नकालः सायंसमय च भवति, तथा एव शरीरे कौमारसमय यौवनसमय जरासमय च भवति । एष शरीरस्य धर्म एव अस्ति । तत्र सुख किं दुख वा किम् ? येन इदं सर्वं जगत् कृतं, तत् अविनाशि ब्रह्म अस्ति । येन इदं सर्वं जगत् रचित स ईश्वरः एव अस्ति । तस्य कदापि नाश न भवति । अत तस्य नाम " अ-व्यय " इति भवति ।

येन सर्वं पुस्तकं रचितं स भट्टभास्करः अत्र आगतः । तस्य लेखस्य कः अपि विद्वान् खंडनं कर्तुं समर्थः न भवति ।

यथा मनुष्यः जीर्णानि वासांसि त्यक्त्वा, नवानि वासांसि गृह्णाति, तथा एव जीवः जीर्णानि शरीराणि विहाय, नवानि अपराणि शरीराणि गृह्णाति । एवं मनुष्यस्य पुनर्जन्मः भवति । मनुष्यः जीर्णं गृहं त्यक्त्वा नवीनं गृहं प्राप्नोति, तथा एव पुरुषः जीर्णं वस्त्रं विहाय, नवीनं वस्त्रं प्राप्नोति ।

यथा पुत्रः जीर्णं पुस्तकं विहाय नवीनं पुस्तकं पठति, तथा त्वं अपि पुराणं शस्त्रं त्यक्त्वा नवीनं एव गृहाण । तथा तेन एव युद्धं कुरु । हे भरतश्रेष्ठ ! त्वं प्रथमं इन्द्रियाणि नियम्य पापं विचारं प्रजहि । एष पापः विचारः ज्ञानस्य नाशकः विज्ञानस्य अपि विनाशकः अस्ति । वेदान् अधीत्य मनुष्यः गृहस्थाश्रमं आवसेत् । वेदस्य अध्ययनं न कृत्वा गृहस्थाश्रमं न आवसेत् । स्नानं कृत्वा एव भोजनं कर्तव्यम् । के नराः स्वर्गं गच्छन्ति ! ये मनुष्याः परस्त्रीविषये मातृवत् स्वसृवत् पुत्रीवत् च वर्तन्ते, एते मानवाः स्वर्ग-गामिनः भवन्ति । यः मनुष्यः धर्मं रक्षति तं धर्मः रक्षति एव । स एव मनुष्यः इह कीर्तिं अवाप्नोति प्रेत्य च उत्तमं सुखं प्राप्नोति । ये मनुष्याः भिन्नाः वर्तन्ते तेषां पथ्यं उक्तं न स्वदते । तेषां योगक्षेमं नैव कल्पते । विनाशात् अन्यत् भिन्नानां मनुष्याणां परायणं किञ्चित् अपि न विद्यते ।

समासाः ।

१ कुविचारः = कुत्सितः विचारः कुविचारः ।
२ सुविचारः = सुष्ठु शोभनः विचारः सुविचारः ।

३ अस्वर्ग्य = स्वर्गाय योग्य स्वर्ग्य । न स्वर्ग्य अस्वर्ग्यम् ।
४ स्वहित = स्वस्य हितम् स्वहितम् ।
५ दौर्बल्य = दुर्बलस्य भाव दौर्बल्यम् ।
६ यौवनसमय = यौवनस्य समय यौवनसमय ।
७ जरासमय = जराया समय जरासमय ।
८ भरतश्रेष्ठ = भरतानां श्रेष्ठ भरतश्रेष्ठ ।
९ विनाशक = विशेषेण नाशक विनाशक ।
१० स्वर्गगामिन = स्वर्गं गच्छन्ति ते स्वर्गगामिन ।

પાઠ ૧૫

तस्मिन् एव आश्रमे देवापि तप करोति । स इदानीं मौनव्रत अस्ति । अत किंचित् अपि न वदति । कोसलस्य देशस्य क नृपति अस्ति ? कोसल देशस्य भूपति दशरथ अस्ति । तस्य क पुत्र ? तस्य रामचंद्र इति एक पुत्र अस्ति । तस्य अन्य क पुत्र ? तस्य दशरथनृपस्य अन्य पुत्र लक्ष्मण इति अस्ति । किं तस्य अन्य क अपि पुत्र अस्ति ? तस्य दशरथ-नृपस्य अन्य पुत्र भरत इति अस्ति । शत्रुघ्न अपि तस्य एव पुत्र अस्ति ।

तस्य राष्ट्रे कोसले देशे सर्व जन सुखयुक्त अस्ति । य धार्मिक राजा अस्ति, तस्य राष्ट्रे जन सुखयुक्त भवति एव । अत धर्म एव सुखदायक अस्ति ।

સૂચના— જો તમે આ પાઠ સમજી ન શકો તો પાછલા પાઠો ફરીથી તપાસવા જોઇએ. પરંતુ જો આ પાઠો સારી પેઠે સમજ્યા હોય તો આગળ વધી શકો છો. આ એક પ્રકારની પરીક્ષા જ છે. પાછળના પાઠો પાકા થાય તો આ પાઠમાં તમને કંઈ પણ મુશ્કેલી નડશે નહિ.

સંધિ કરેલાં વાક્યો

हे भरतश्रेष्ठ ! त्वं प्रथममिन्द्रियाणि नियम्य पापं विचारं प्रजहि । एष पापो विचारो ज्ञानस्य नाशको विज्ञानस्यापि विनाशकोऽस्ति । वेदानधीत्य मनुष्यो गृहस्थाश्रममावसेत् ।

ઉકારાંત પુલ્લિંગ શબ્દના રૂપ નીચે પ્રમાણે બને છે.

१ भानुः = સૂર્ય	४ भानवे = સૂર્યને-માટે
(हे) भानो ! (હે) સૂર્ય	५ भानोः = સૂર્યથી
२ भानुं = સૂર્યને	६ भानोः = સૂર્યના, નું, ની
३ भानुना = સૂર્યે	७ भानौ = સૂર્યમાં

આ રીતે ઉકરાંત પુલ્લિંગ શબ્દના રૂપ થાય છે. ઉકારાંત પુલ્લિંગ શબ્દો નીચે આપ્યા છે.

गुरुः = અધ્યાપક	हनुः = દાઢી
मृत्युः = મરણ	साधुः = સાધુ, સજ્જન
जन्तुः = પ્રાણી	भिक्षुः = ભિક્ષુ, ભીખ માંગનાર
क्रतुः = યજ્ઞ, કર્મ	पशुः = પશુ
अक्रतुः = યજ્ઞ ન કરવાવાળા	तन्तुः = દોરી
विष्णुः = સર્વવ્યાપી ઈશ્વર	चरुः = અન્ન, રાંધેલો ભાત
बाहुः = હાથ	ऋतुः = ઋતુ

संस्कृत-वाक्यानि।

१ मित्र ! त्वं कुत्र गच्छसि ? २ अहं इदानीं गुरो गृहं गच्छामि। ३ तव गुरु किं अध्यापयति ? ४ मम गुरु मां व्याकरणं अध्यापयति। ५ इदं फलं कुत्र नयसि ? ६ इदं फलं गुरवे दास्यामि। ७ सर्वं जन्तु मृत्युं प्राप्नोति एव। ८ भिक्षु गृहात् गृहं भिक्षार्थं भ्रमति। ९ उपदेशक ग्रामात् ग्रामं उपदेशार्थं भ्रमति। १० एष वसन्त ऋतु अस्ति। ११ अस्मिन् वसन्ते ऋतौ पुष्पं फलं च भवति। १२ त्वं कं क्रतुं कर्तुं इच्छसि ? १३ अहं राजसूयं कर्तुं इच्छामि। १४ व्यापक ईश्वर विष्णु इति उच्यते। १५ साधु विष्णुं एव ध्यायति। १६ तन्तुना वस्त्रं भवति। १७ तन्तो अन्यत् किं भवति ? १८ तन्तो रज्जु भवति। १९ अक्रतु मनुष्यः साधु न भवति। २० अग्निना अहं चरुं पचामि। २१ क्रतो फलं किं भवति ? २२ क्षत्रियस्य बाहु बलयुक्त भवति। २३ विद्याविहीन मनुष्य द्विपाद पशु एव भवति। २४ विद्यासम्पन्न मनुष्य एव मनुष्य भवति। २५ चरु कस्मै दास्यसि ? २६ अहं चरुं तस्मै दास्यामि। २७ कार्पासस्य एष तन्तु अस्ति। २८ क अपि जन्तु क्षणं अपि अकर्मकृत् न तिष्ठति। २९ अक्रतो मनुष्यस्य जीवनं अपि व्यर्थम्। ३० यथा मनुष्ये जीव अस्ति ३१ तथा पशौ अपि जीव अस्ति। ३२ गुरु पूज्य भवति। ३३ गुरुणा सह अहं गच्छामि। ३४ साधु अपि भिक्षु भवति।

ગુજરાતી વાક્યો

૧ મિત્ર ! તું ક્યાં જાય છે ? ૨ હું અત્યારે ગુરુજીને ઘેર જાઉં

છું. ૩ તારા ગુરુજી શું ભણાવે છે ? ૪ મારા ગુરુજી મને વ્યાકરણ ભણાવે છે. ૫ આ ફળ તું કયાં લઇ જાય છે ? ૬ આ ફળ ગુરુજીને આપીશ. ૭ બધા પ્રાણી મરણને શરણ થાય જ છે. ૮ ભિખારી એક ઘરથી બીજે ઘેર ભિક્ષા માટે ફરે છે. ૯ ઉપદેશક એક ગામથી બીજે ગામ ઉપદેશ કરવા માટે ફરે છે. ૧૦ આ વસંત ઋતુ છે. ૧૧ આ વસંત ઋતુમાં ફૂલ અને ફળ થાય છે. ૧૨ તું કયો યજ્ઞ કરવા ચાહે છે ? ૧૩ હું રાજસૂય યજ્ઞ કરવા ચાહું છું. ૧૪ સર્વ વ્યાપક ઇશ્વરને " વિષ્ણુ " કહે છે. ૧૫ સાધુ વિષ્ણુનું જ ધ્યાન ધરે છે. ૧૬ સૂતરથી વસ્ત્ર થાય છે. ૧૭ સૂતરથી બીજું શું બને છે ? ૧૮ સૂતરમાંથી દોરી બને છે. ૧૯ કર્મ ન કરનાર માણસ (સાધુ) સજ્જન કહેવાતો નથી. ૨૦ અગ્નિ વડે હું અન્ન પકાવું છું. ૨૧ યજ્ઞનું ફળ શું હોય છે ? ૨૨ ક્ષત્રિયના બાહુ બળવાન હોય છે. ૨૩ વિદ્યાવગરનો મનુષ્ય બે પગવાળા પ્રાણી સમાનજ હોય છે. ૨૪ વિદ્યા સંપન્ન મનુષ્યજ મનુષ્ય હોય છે. ૨૫ તું અન્ન કોને આપશે ? ૨૬ હું અન્ન તેને આપીશ. ૨૭ રૂનો આ તાંતણો છે. ૨૮ કોઇ પણ પ્રાણી પળવાર પણ કામ કર્યા સિવાય શોભતું નથી. ૨૯ કર્મ ન કરવાવાળા માનવીનું જીવન પણ મિથ્યા છે. ૩૦ જેમ મનુષ્યોમાં જીવ છે, ૩૧ તેમ પશુઓમાં પણ જીવ છે. ૩૨ ગુરુ પૂજ્ય હોય છે. ૩૩ ગુરુજીની સાથે હું જાઉં છું. ૩૪ સાધુ પણ ભિક્ષુક હોય છે.

સંધિ કરેલાં વાકયો

१ अक्रतुर्मनुष्यः साधुर्न भवति। न साधुर्भवत्यक्रतुर्मनुष्यः। न भवति साधुरक्रतुर्मनुष्यः।

२ अग्निनाऽहं चरुं पचामि । पचाम्यहं चरुमग्निना ।

चरुमहमग्निना पचामि । अहमग्निना चरु पचामि ।

३ क्रतो फल किं भवति ? क्रतोर्भवति कि फलम् ?

४ क्षत्रियस्य बाहुर्बलयुक्तो भवति । बलयुक्तो बाहुर्भवति क्षत्रियस्य । बाहुर्भवति बलयुक्त क्षत्रियस्य ।

५ विद्यासंपन्नो मनुष्य एव मनुष्यो भवति । विद्यासपन्न एव मनुष्यो मनुष्यो भवति ।

६ कार्पासस्यैष तन्तुरस्ति । एष तन्तु कार्पासस्यास्ति । एष कार्पासस्य तन्तुरस्ति ।

७ कोऽपि जन्तु क्षणमप्यकर्मकृन्न तिष्ठति । न तिष्ठति कोऽपि जन्तुरकर्मकृत् क्षणमपि । क्षणमप्यकर्मकृन्न कोऽपि जन्तुस्तिष्ठति ।

८ अक्रतोर्मनुष्यस्य जीवनमपि व्यर्थम् । व्यर्थं जीवनमप्य क्रतोर्मनुष्यस्य ।

समासा ।

१ मौनव्रत = मौनं व्रत यस्य स मौनव्रत ।

२ शत्रुघ्न = शत्रुं हन्ति इति शत्रुघ्न ।

३ सुखयुक्त = सुखेन युक्त सुखयुक्तः ।

४ सुखदायक = सुख ददाति इति सुखदायक ।

५ विद्याविहीन = विद्यया विहीन विद्याविहीन ।

६ द्विपादः = द्वौ पादौ यस्य स द्विपाद ।

७ विद्यासंपन्नः = विद्यया सपन्नः विद्यासंपन्न ।

८ अकर्मकृत् = कर्म करोति इति–कर्मकृत् । न कर्मकृत् अकर्मकृत् ।

९ अक्रतु = न विद्यते क्रतु यस्य स अक्रतु ।

પાઠ ૧૬

હવે આ પાઠના ઉકારાંત પુલ્લિંગ શબ્દો મોઢે કરો—

प्रभुः = ઇશ્વર, માલિક	वायुः = વાયુ, હવા
इक्षुः = શેરડી	भानुः = સૂર્ય
मेरुः = મેરૂ પર્વત	बिन्दुः = બિન્દુ
सेतुः = પુલ, સેતુ	इषुः = બાણ
सक्तुः = જવ, સથવો	स्तनयित्नुः = મેઘ, વાદળાં

संस्कृत-वाक्यानि।

१ गृहस्य प्रभुः गृहस्थः । २ राष्ट्रस्य प्रभुः नृपतिः । ३ विश्वस्य प्रभुः विष्णुः अस्ति । ४ सः सक्तुं तितउना पुनाति । ५ वस्त्रेण घृतं सः पुनाति । ६ सत्येन मनः शुद्धयति । ७ अहं सक्तुं खादामि । ८ इक्षोः मधुरः रसः भवति । ९ भानोः प्रकाशः प्रखरः भवति । १० रामेण इषुणा रावणः हतः । ११ स्तनयित्नुः आकाशे गर्जति । १२ जन्तोः शरीरे वायुः एव प्राणः भवति । १३ चातकः जलबिन्दुं इच्छति । १४ सक्तुः बलप्रदः अस्ति । १५ यदा सक्तुः इक्षोः रसेन सह भावितः भवति तदा एव सः बलप्रदः भवति । १६ आकाशात् वृष्टिः बिन्दुरूपेण भवति । १७ तत्र शोभनः सेतुः अस्ति ।

ગુજરાતી વાક્યો

૧ ઘરનો સ્વામી ગૃહસ્થ છે. ૨ રાજ્યનો સ્વામી રાજા છે. ૩ વિશ્વનો સ્વામી વિષ્ણુ છે. ૪ તે લોટને ચાળણીથી શુદ્ધ કરે છે. ૫ તે કપડાથી ઘી ગાળે છે. ૬ સત્યથી મન શુદ્ધ થાય છે. ૭ હું જવ

ખાઉં છું. ૮ સૂર્યનો પ્રકાશ પ્રખર હોય છે. ૯ શેરડીનો રસ મીઠો હોય છે. ૧૦ રામે બાણથી રાવણને માર્યો. ૧૧ વાદળાં આકાશમાં ગરજે છે. ૧૨ પ્રાણીઓના શરીરમા વાયુ જ પ્રાણ બને છે. ૧૩ ચાતક પક્ષી જળ બિંદુ ચાહે છે. ૧૪ જવ શકિત આપે છે. ૧૫ જો જવ શેરડીના રસની સાથે ખાવામાં આવે તો તે શકિત-વર્ધક હોય છે ૧૬ આકાશમાથી વૃષ્ટિ બિંદુરૂપમાં થાય છે. ૧૭ ત્યાં સુંદર ફૂલ છે

સંધિ કરેલાં વાકયો

१ गृहस्य प्रभुर्गृहस्थोऽस्ति। अस्ति गृहस्थो गृहस्य प्रभुः। प्रभुर्गृहस्यास्ति गृहस्थः।

२ राष्ट्रस्य प्रभुर्नृपतिरेवास्ति। नृपतिरेव प्रभू राष्ट्रस्यास्ति। राष्ट्रस्य नृपतिरेव प्रभुरस्ति।

३ विश्वस्य प्रभुर्विष्णुरस्ति। विष्णुरस्ति प्रभुर्विश्वस्य। प्रभुर्विश्वस्य विष्णुरस्ति।

४ रामेणेषुणा रावणो हतः। हतो रावणो रामेणेषुणा। इषुणा रावणो रामेण हतः।

ઉકારાન્ત વિશેષણ

હવે ઉકારાત વિશેષણો આપવામાં આવે છે એના રૂપો પહેલાં જણાવ્યા મુજબ જ થાય છે, જ્યારે એ શબ્દ ઉકારાત પુલ્લિંગ શબ્દોનો ગુણ બતાવે છે.

भीरु = ડરપોક	वर्धिष्णु = ઉન્નત
श्रद्धालु = શ્રદ્ધા રાખવાવાળો	सहिष्णु = સહન કરનાર

निद्रालु = ઊંઘેલો, સૂતેલો, નિદ્રાધીન	भूष्णु = થનારૂં
पटु = કુશળ	प्रभविष्णु = બળવાન, મુખ્ય

संस्कृत-वाक्यानि ।

१ भीरुः मनुष्यः यशस्वी न भवति । २ भीरुणा पुरुषेण किं कर्तव्यम् ? ३ पटुः जनः एव सर्वं कर्म करोति । ४ वर्धिष्णुः नृपः साम्राज्यं प्राप्नोति । ५ प्रभविष्णुना नृपतिना राज्यं संवर्धितम् । ६ भीरुणा भूपतिना सर्वं राज्यं त्यक्तम् । ७ धर्मस्य तत्त्वं तस्य गुरुः एव जानाति । ८ विष्टरं अत्र आनय । ९ शूरः नृपः विजयं एव कांक्षति । १० भीरुः नृपः पलायनं करोति । ११ यस्य अर्थे युद्धं कृतं स एव भीरुः । १२ सः नृपतिः राज्यं धनं प्राणं च त्यक्त्वा युद्धे अवस्थितः । १३ आचार्यं गुरुं वा निहत्य पातकं भवति । १४ स्वबान्धवं हन्तुं त्वं न योग्यः । १५ पापेन निषादेन मृगः हतः । १६ स तुभ्यं वस्त्रं दातुं इच्छति । १७ अहं तस्मै धनं दातुं इच्छामि । १८ त्वं चक्रं भ्रामयितुं इच्छसि किम् ? १९ यदि न इच्छसि तर्हि किं कर्तुं इच्छसि ।

ગુજરાતી વાક્યો

૧ ડરપોક માણસ યશસ્વી થતો નથી. ૨ કાયર માણસે શું કરવું. ૩ કુશળ માણસ બધાં કાર્યો કરે છે. ૪ રાજ્ય વધારવાની ઇચ્છા--વાળો રાજા સામ્રાજ્ય પ્રાપ્ત કરે છે. ૫ બળવાન રાજાએ રાજ્ય વધાર્યું. ૬ કાયર રાજાએ આખું રાજ્ય ગુમાવ્યું. ૭ ધર્મ--તત્ત્વ તેનો ગુરુજ જાણે છે. ૮ ખુરશી અહીં લાવ. ૯ બહાદુર રાજા વિજય જ

ઇચ્છે છે. ૧૦ બાયલો રાજા પલાયન કરે છે. ૧૧ જેને માટે લડાઈ લડી તે બાયલો છે. ૧૨ તે રાજા રાજ્ય, ધન અને પ્રાણ (ત્યાગીને) છોડીને લડાઇમાં ઊભો છે. ૧૩ આચાર્ય અથવા તો ગુરુની હત્યા કરવાથી પાપ લાગે છે. ૧૪ તારા ભાઇઓને મારવા માટે તું લાયક નથી. ૧૫ પાપી શિકારીએ હરણને માર્યું. ૧૬ તે તને વસ્ત્ર આપવા ઇચ્છે છે. ૧૭ હું તેને ધન આપવા ઇચ્છું છું ૧૮ તું ચક્ર ફેરવવા ઇચ્છે છે શું ? ૧૯ જો નથી ઇચ્છતો તો શું કરવા ઇચ્છે છે.

સંધિ કરેલાં વાક્યો

१ भीरुर्मनुष्यो यशस्वी न भवति । न भवति यशस्वी भीरुर्मनुष्यः ।

२ पटुर्जन एव सर्व कर्म करोति। करोति सर्वं कर्म पटुर्मनुष्यः । सर्व कर्म पटुरेव मनुष्य करोति ।

३ भीरुर्नृपः पलायनं करोति । करोति पलायनं भीरुर्नृप. । पलायनं करोति भीरुर्नृप ।

समासाः ।

१ गृहस्थः = गृहे तिष्ठति इति गृहस्थः ।
२ जलबिंदुः = जलस्य बिन्दु जलबिन्दुः ।
३ बलप्रदः = बलं प्रददाति इति बलप्रदः ।
४ यशस्वी = यशः अस्य अस्ति इति यशस्वी ।
५ नृपतिः = नृणां पतिः नृपतिः ।
६ भूपतिः = भूम्याः पतिः भूपतिः।
७ नृपः = नॄन् पाति इति नृप. ।
८ स्वबान्धवः = स्वस्य बांधव स्वबांधवः ।

પાઠ ૧૭

હુંવે આ પાઠના નીચે લખેલા શ્લોકો વાંચો—

स्वधर्ममपि चावेक्ष्य न विकंपितुमर्हसि ।
धर्म्याद्धि युद्धाच्छ्रेयोऽन्यत्क्षत्रियस्य न विद्यते ॥
(भ. गी. २।३१)

पदानि-स्व+धर्म+अपि । च । अवेक्ष्य । न । वि+कंपितुं । अर्हसि । धर्म्यात् । हि । युद्धात् । श्रेयः । अन्यत् । क्षत्रियस्य । न । विद्यते ॥

अन्वयः-अपि च स्वधर्मं अवेक्ष्य विकंपितुं न अर्हसि । हि क्षत्रियस्य धर्म्यात् युद्धात् अन्यत् श्रेयः न विद्यते ।

અર્થ– અને પોતાની ફરજ (*अवेक्ष्य*) લેઈને (*वि+कंपितुं*) કંપાયમાન થવાને (न अर्हसि) તું લાયક નથી. (हि) કારણ કે ક્ષત્રિયોને માટે ધર્મ યુદ્ધથી બીજું (श्रेयः) કલ્યાણકારી કંઈ પણ (न विद्यते) નથી.

यदृच्छया चोपपन्नं स्वर्गद्वारमपावृतम् ।
सुखिनः क्षत्रियाः पार्थ लभन्ते युद्धमीदृशम् ॥
(भ. गी. २।३२)

पदानि- यदृच्छया । च । उपपन्नं । स्वर्ग+द्वारं । अपावृतं । सुखिनः । क्षत्रियाः । पार्थ । लभन्ते । युद्धं । ईदृशम् ॥

अन्वयः-पार्थ, यदृच्छया उपपन्नं अपावृतं च स्वर्गद्वारं, ईदृशं युद्धं सुखिनः क्षत्रियाः लभन्ते ॥

અર્થ– હે (पार्थ) પૃથા પુત્ર અર્જુન ! (यदृच्छया) વગર

પ્રયત્ને (उपपन्नं) મેળવેલું અને (अपावृतं) સ્વર્ગના ઉઘડેલા દ્વાર જેવું આ યુદ્ધ (सुखिनः) આનંદિત ક્ષત્રિયોને મળ્યું છે.

अथचेत्त्वमिमं धर्म्यं संग्रामं न करिष्यसि ।
ततः स्वधर्मं कीर्तिं च हित्वा पापमवाप्स्यसि ॥
(भ. गी. २।३३)

पदानि–अथ । चेत् । त्वं । इमं । धर्म्यं । संग्रामं । न । करिष्यसि । ततः । स्वधर्मं । कीर्तिं । च । हित्वा । पापं । अवाप्स्यसि ॥

अन्वयः–अथचेत् त्वं इमं धर्म्यं संग्रामं न करिष्यसि । ततः स्वधर्मं कीर्तिं च हित्वा पापं अवाप्स्यसि ।

अर्थ– (अथ चेत्) અને જો તું આ ધર્મરૂપ (संग्रामं) લડાઈ નહિ લડશે (ततः) તો તારી ફરજ અને આબરૂ (हित्वा) ગુમાવીને પાપ જ (अवाप्स्यसि) મેળવશે

अकीर्तिं चापि भूतानि कथयिष्यन्ति तेऽव्ययाम् ।
संभावितस्य चाकीर्तिर्मरणादतिरिच्यते ॥
(भ. गीता २।३४)

पदानि–अ+कीर्तिं । च । अपि । भूतानि । कथयिष्यन्ति । ते । अव्ययाम् । संभावितस्य । च । अकीर्तिः । मरणात् । अतिरिच्यते ॥

अन्वय –भूतानि ते अव्ययां अकीर्तिं च अपि कथयिष्यन्ति । संभावितस्य च अकीर्तिः मरणात् अतिरिच्यते ॥

भयाद्रणादुपरतं मंस्यन्ते त्वां महारथाः ।
येषां च त्वं बहुमतो भूत्वा यास्यसि लाघवम् ॥
(भ. गी. २।३५)

पदानि–भयात् । रणात् । उपरतं । मंस्यन्ते । त्वां । महारथाः । येषां । च । त्वं । बहुमतः । भूत्वा । यास्यसि । लाघवम् ॥

अन्वयः–महारथाः त्वां भयात् रणात् उपरतं मंस्यन्ते । त्वं येषां बहुमतः भूत्वा लाघवं यास्यसि ॥

અર્થ– યોદ્ધાઓ તને ભયથી લડાઇમાંથી ભાગેલો માનશે. અને (येषां) જેને તું આ વખતે (बहुमतः) વહાલો છે, તેનાજ મનમાં તું (लाघवं यास्यसि) નાનો બની જશે. (અપ્રિય બનશે)

हतो वा प्राप्स्यसि स्वर्गं जित्वा वा भोक्ष्यसे महीम् ।
तस्मादुत्तिष्ठ कौंतेय युद्धाय कृतनिश्चयः ॥
(भ. गी.२।३७)

पदानि–हतः । वा । प्राप्स्यसि । स्वर्गं । जित्वा । वा । भोक्ष्यसे । महीम् । तस्मात् । उत्तिष्ठ । कौंतेय । युद्धाय । कृत+निश्चयः ॥

अन्वयः–हतः वा स्वर्गं प्राप्स्यसि, जित्वा वा महीं भोक्ष्यसे। हे कौंतेय ! तस्मात् युद्धाय कृतनिश्चय उत्तिष्ठ ॥

અર્થ -(हतः) મરણ પામશે તો સ્વર્ગને (प्राप्स्यसि) પામશે. અને (जित्वा) જીતશે તો પૃથ્વી (भोक्ष्यसे) ભોગવશે. (પૃથ્વીપતિ બનશે) હે (कौंतेय) અર્જુન! એથી લડાઇ લડવાનો નિશ્ચય કરીને (उत्तिष्ठ) ઊઠ.

અત્યાર સુધીમાં જે શ્લોકો આવ્યા છે, તે બધા ઓછામાં ઓછા

દસ વાર વાચો અથવા તો એટલીવાર વાચો કે વાચતા વાચતા જ અર્થ ધ્યાનમા આવી જાય.

જો તમો શ્લોકો ધીમે ધીમે વાંચશો તો સરળતાથી તમારા ધ્યાનમા ભાવ આવી જશે.

તથા દરેક શ્લોકનું પદ, અન્વય અને અર્થ જાતે કરવાની પણ સાથે સાથે ટેવ પાડો.

સંધિ કરેલાં વાકયો

१ महारथास्त्वां भयाद्रणादुपरतं मंस्यन्ते । मंस्यन्ते त्वा रणाद्भयादुपरतं महारथाः । रणाद्भयादुपरतं मंस्यन्ते त्वां महारथाः ।

२ त्वं येषां बहुमतो भूत्वा लाघवं यास्यसि । येषां त्वं बहुमतो भूत्वा लाघवं यास्यसि ।

३ हतो वा स्वर्गं प्राप्स्यसि । जित्वा वा महीं भोक्ष्यसे । कौन्तेय ! तस्मात् युद्धाय कृतनिश्चय उत्तिष्ठ ।

समासा ।

१ स्वधर्मं = स्वस्य धर्मं स्वधर्मः ।
२ स्वर्गद्वारं = स्वर्गस्य द्वारं स्वर्गद्वारम् ।
३ अकीर्तिः = न कीर्तिः अकीर्तिः ।
४ कृतनिश्चयः = कृतः निश्चयः येन सः कृतनिश्चयः ।
५ महारथः = महान् रथः यस्य सः महारथः ।

પાઠ ૧૮

संस्कृत—वाचन—पाठः ।

अहं वदामि । त्वं किं न वदसि ? स सर्वदा वदति । स तत्र किं न गच्छति ? कदा त्वं तत्र गमिष्यसि ? यदा त्वं वदसि तदा स किं न वदति । रामचन्द्रः किं न पठति ? यदा गोविंदः आगच्छति तदा एव गोपालः गच्छति ।

स आगच्छति किं ? त्वं सदा किं खादसि ? त्वं अधुना किं न वदसि ? स किं पुस्तकं पठति ? त्वं देवदत्तेन सह आगमिष्यसि किं ? यत्र पुस्तकं अस्ति तत्र पत्रं नास्ति । यथा अहं पठामि तथा त्वं किं न पठसि ? यदा अहं आगमिष्यामि तदा त्वं कुत्र गमिष्यसि ?

तस्य फलस्य रक्तः वर्णः अस्ति । मम वस्त्रस्य पीतः वर्णः । तस्य कमलस्य पीतः वर्णः अस्ति । वृक्षस्य पत्रस्य कः वर्णः अस्ति ? तस्य पत्रस्य श्वेतः वर्णः अस्ति । तत् पत्रं अत्र आनय । पुष्पं तत्र नय ।

रामचन्द्रस्य गृहं कुत्र अस्ति ? यत्र रामचन्द्रस्य गृहं अस्ति, तत्र एव मम गृहं अस्ति । त्वं भूपस्य शोभनं नगरं पश्यसि किं ? तस्य पुरुषस्य शोभनं वस्त्रं पश्य । स मया सह तत्र न आगच्छति । त्वं मया सह तत्र आगमिष्यसि किम् ?

अहं सत्वरं आगमिष्यामि परन्तु सः सत्वरं न आगमिष्यति । त्वं इदानीं पुस्तकं पठ । अहं पत्रं लिखामि । मया तस्मै धनं न

दत्तम् । त्वया तस्मै जलं अपि न दत्तम् । तस्य फलं कुत्र पतितम् ? यत्र स गत तत्र एव तस्य फल पुस्तक च पतितम् । तत्र गच्छ तत् फल पश्य ।

यथा त्वं लिखसि तथा स न लिखति । यथा त्वं वदसि तथा अह अपि न वदामि । स वीर पुरुष कुत्र गत ? यदा स तत्र भविष्यति तदा त्वं कुत्र भविष्यसि ? यदि अधुना त्वं अन्नं खादसि तर्हि अत्र एव त्व जलं अपि पिब । तेन परा शान्तिं प्राप्स्यसि ।

यत्र तव पुत्र अस्ति तं देश त्वं अधुना एव गच्छ । स कदा वृक्षस्य समीपं गमिष्यति ? तुभ्यं नारायणेन किं पुस्तकं दत्तम् ? त्वया तत् कुत्र रक्षितं अस्ति ? अह सायकाले कुत्र अपि नैव गमिष्यामि । यथा अश्व धावति तथा गर्दभ न धावति । यत् भविष्यति तत् एव भविष्यति । तथा यत् न भविष्यति तत् नैव भविष्यति ।

वृक्ष तत्र पतति । तत्र मूषक धान्यं खादति । तस्मिन् गृहे श्वेतं वस्त्रं इदानीं नास्ति । यदा त्व तत् श्वेत वस्त्रं तत्र नेष्यसि तदा एव अह तत्रैव आगमिष्यामि । यदि त्व तत्र न भविष्यसि तर्हि क तत्र भविष्यति ?

समासा ।

१ गोपाल = गो पाल गोपाल ।
२ देवदत्त = देवै दत्त देवदत्त ।
३ भूप = भुव पाति इति भूप ।

પાઠ ૧૯

संस्कृत—वाचन—पाठः ।

तव पुत्र इदानीं कुत्र गतः ? तं त्वमधुना पश्यसि किम् ? केन स इदानीं नीतः ? कुत्र नीतः ? त्वं जानासि किम् ?

कदा स आगमिष्यति ? केन सह आगमिष्यति ? कस्मात् स्थानात् केन सह कदा स पुनरागमिष्यति ?

कथं तस्मिन्पङ्के स वृषभः पतितः ? स वृषभस्तस्मिन्पंके केन वा पातितः ? कथं स तत्र गतः ?

मम मञ्चकोऽत्र नास्ति। केन स अद्यैव नीतः ? किमर्थं मम मंचकस्तेन नीतः ?

अस्य गृहस्यैष भागो ममैवास्ति । ममैवास्त्यस्य गृहस्यैष भागः । अस्य गृहस्यान्यो भागः कस्यास्ति ?

पुत्रेण फलं नानीतम् । किमर्थं तेन पुत्रेण फलं नानीतम् ? अद्य न तेन पुत्रेण फलमानीतम् ।

तस्य मंचकस्य समीपमेव विष्टरोऽस्ति । केन रक्षितो विष्टरस्तस्य मंचकस्य समीपम् । मया तस्य मंचकस्य समीपमेव विष्टरो रक्षितः ।

कृष्णदुर्गो विजयदुर्गस्य समीपमेवास्ति । अहं विजयदुर्गस्य मार्गं जानामि। कृष्णदुर्गस्य मार्गं न जानामि। त्वं जानासि किम् ?

लङ्कानगरे रावणः राज्यं करोति । तेन रावणेन किं कृतम् ? रामेण किमर्थं तस्य वधः कृतः ?

रामेण बाणेन रावणस्य वधः कृतः । रावणो राक्षसोऽस्ति । राक्षसो दुष्टो भवति । दुष्टः पुरुषः पीडको भवति ।

यया व्याघ्रो वने भवति तथा अश्वो ग्रामे भवति । तया गृहे बिडालोऽपि भवति ।

हस्त भूषणं भवति । मुखेऽन्नं भवति । वृक्षे फल भवति । दीपे प्रकाशो भवति । सूर्ये प्रभा भवति । समुद्रे जल भवति ।

साहस श्रीर्भवति । ब्राह्मणे विद्या भवति । क्षत्रिये शार्य भवति ।

तव द्वारपालेन मम पुस्तक न नीतम् । तत् पुस्तकं तस्य द्वारपालेनाद्य नीतम् । कदा नीतम् ? इदानीमव नीतम् ।

वीर आरोहत्यश्वम् । क्षत्रिया गजमारोहति । स पुरुषो गज नारोहति, नापि अश्वमारोहति ।

वीरो गच्छति । बालक आगच्छति । नरो वन इदानीं गच्छति । विप्र पुस्तकं पठति । अश्वो वनात् तत्र आगत । स तत्र तिष्ठति ।

वैद्यो वत्साय ददाति रसम् । बालको रसं न पिबति । त्वमिदानीं तत्र गच्छ, यत्र स बालकोऽस्ति ।

मूषकोऽन्नं खादति । न मूषकोऽन्न खादति, परतु बिडालो मोदकं भक्षयति । अद्य तस्मिन् गृहे मूषको नास्ति, परंतु तत्र बिडालोऽस्ति ।

येनान्न खादितं स नैष बिडाल । स कोऽपि अन्योऽस्ति । येन बिडालेन मूषको भक्षित , स इदानीं कुत्र गत ?

इदानीं लेखको लेखनाय किं नागच्छति ? यदा स आगच्छति तदा त्वं कुत्र गच्छसि ? लेखक आगच्छति, परतु लेखनं न करोति ।

त्वया अद्योत्तम पाक कृत । नहि नहि, स पाको मया न कृत , परंतु मम मित्रेण हरिदत्तेन कृतः ।

गोवत्स किमर्थ धावति ? तमत्रानय । यथा स अत्रैव तिष्ठति, तथा कुरु । येन मार्गेण स अत्रागच्छति, तेनैव मागण तमानयात ।

स पुरुषो बालकं न रक्षति । स उत्तमः पुरुषः शोभनं बालकमपि न रक्षति । किमर्थं स एवं करोति ? कुत्र स गच्छति ? किमर्थं स तत्र न गच्छति ?

यदा वीरो युद्धं प्रति गच्छति, तदा शस्त्रास्त्रेण सह गच्छति, तथा त्वमपि गच्छ । स्व-धर्मस्य रक्षणार्थं युद्धं कुरु । मनुष्येण रक्षितो धर्मो मनुष्यमेव रक्षति ।

मम अत्रैव निवासोऽस्ति, अस्मिन् स्थाने तिष्ठामि, अस्मिन् स्थाने पठामि, अस्मिन् स्थाने भोजनं करोमि, तस्मिन् स्थाने स्नानं करोमि ।

यथा त्वं जानासि तथा वद । कदापि असत्यं न वद । सत्यस्यैव वचनं श्रेयस्करं भवति, यदत्यन्तं भूतहितं, तदेव सत्यमिति शास्त्रस्य सिद्धान्तोऽस्ति ।

यद्यत् परवशं तत्तत्सर्वं दुःखमेव भवति । यद्यत्स्ववशं तत्तत्सर्वं सुखकरं भवति । एतदेव सुखदुःखलक्षणमस्ति ।

यन्त्रकारः कुत्र चक्रं भ्रामयति ? यत्र विश्वामित्रोऽस्ति तत्र स चक्रं भ्रामयति । यदा स चक्रं भ्रामयति, तदा सोऽन्यः पुरुषस्तत्र किं करोति ?

कस्मान्नगरात्स पुरुषोऽत्रागतः ? यदि स काशीनगरादेवागतस्तर्हि तेन सह भाषणं कर्तुमिच्छामि ।

यदा त्वं नदीतीरं स्नानाय गमिष्यसि तदा वस्त्रं पात्रं च तत्र नय ।

यदा रामचन्द्रः स्नानार्थं विष्णुगुप्तस्य गृहं गच्छति, तदा तत्र तस्य सेवकः अपि भवति । स उष्णं उदकं तस्य स्नानार्थं ददाति ।

પાઠ ૨૦

આ પાઠના નીચે લખેલા શ્લોકો વાંચો—

वरं वृणीष्व भद्रं ते यादृशं पुत्रमीप्सितम्।
तथोक्तः प्राञ्जली राजा पुत्रं वव्रे गुणान्वितम्॥

(महाभारत द्रोणपर्व ५५।२७)

पदानि-वरं। वृणीष्व। भद्रं। ते। यादृशं। पुत्रं। ईप्सितं। तथा+उक्त। प्र+अञ्जलि। राजा। पुत्रं। वव्रे। गुण+अन्वितम्॥

अन्वय-वरं वृणीष्व, ते भद्रं। यादृशं पुत्रं ईप्सितं। तथोक्तः राजा प्राञ्जलि गुणान्वितं पुत्रं वव्रे।

અર્થ- (वरं) વરદાન (वृणीष्व) માગ (ते) તારૂ (भद्रं) કલ્યાણ થાઓ (यादृशं) તને જેવો (पुत्र) પુત્ર (ईप्सितं) જોઈએ તેવું વરદાન માગ

ભાવાર્થ- તને જેવો પુત્ર જોઈએ તેવું વરદાન માગ. તારૂં કલ્યાણ થ ઓ, એવું કહેવાથી રાજાએ પોતાને માટે જેવો જોઇએ તેવો ગુણવાન પુત્ર માગી લીધો.

यशस्विनं कीर्तिमन्तं तेजस्विनमरिन्दमम्।
यस्य मूत्रं पुरीषं च क्लेद स्वेदश्च काञ्चनम्॥ ॰॥

पदानि-यशस्विनं। कीर्तिमन्त। तेजस्विनं। अरिन्दमं। यस्य। मूत्रं। पुरीषं। च। क्लेद। स्वेद। च। काञ्चनम्॥

अन्वय-यशस्विनं कीर्तिमन्त तेजस्विनं अरिन्दमम्। यस्य मूत्रं पुरीषं च क्लेद स्वेद च काञ्चनम॥

અર્થ– (તેણે એવો પુત્ર માંગ્યો કે જે) યશસ્વી, કીર્તિવાળો, તેજસ્વી અને (अरि-दमं) શત્રુને જીતવાવાળો, અને (यस्य) જેના (मूत्रं) મૂત્ર અને (पुरीषं) વિષ્ઠા તથા જેનો (क्लेदः) મળ અને (स्वेदः) પરસેવો એ બધું (कांचनं) સોનું જ હોય.

ભાવાર્થ– તેણે એવો પુત્ર માંગ્યો કે જેના મળ, મૂત્ર, વિષ્ઠા અને પરસેવો અર્થાત્-જેના શરીરનો બધો મળ સુવર્ણ જ બને તથા જે યશસ્વી, કીર્તિમાન અને શત્રુને જીતવાવાળો થાય.

સંધિ કરેલાં વાક્યો

१ यथा जनकः कुमारं पश्यति, तथा कुमारो जनकं पश्यति किम्? इदानीं कुमारो जनकं पश्यति। पश्य तम् स तं कथं पश्यति।

२ यथा त्वं धावसि, तथाऽहमपि धावामि। यथा स धावति तथा त्वं न धावसि। तथाऽहं धावामि, तथा त्वं धावसि।

અંક ૩

ॐ

સંસ્કૃત-સ્વયં શિક્ષક

[સંસ્કૃત-ભાષાનો અભ્યાસ કરવાનો સહેલો ઉપાય]

ભાગ ત્રીજો

—:o:—

લેખક

પં૦ શ્રીપાદ દામોદર સાતવળેકર

અધ્યક્ષ— સ્વાધ્યાય-મંડળ,
કીલ્લા-પારડી. (જી. સુરત)

—:o:—

સંવત્ ૨૦૦૭, શકે ૧૮૭૨, સન ૧૯૫૦

—:o:—

ધ્યાન આપો

આ પુસ્તકમાં પદચ્છેદ પૂર્વક સંસ્કૃતના પાઠ પહેલાં આપ્યા છે, અને પછી તેમનુજ સંધિ સાથે સંસ્કૃત આપવામાં આવ્યુ છે.

વાચક જો બન્નેની તુલના કરી અધ્યયન કરશે, તો સરળતાથી બધી વિષયનું જ્ઞાન મેળવી શકશે

આમાં જે સસ્કૃત વાકયો આવ્યા છે, તે અનુકૂળતાએ વારંવાર વાચવાથી ઘણો લાભ થઇ શકે છે.

આમાં જે શ્લોક આપ્યા છે, તેમનું પણ વારેઘડીએ મનન કરવાથી, સસ્કૃત ભાષાનુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવામાં સારી મદદ મળશે.

સ્વાધ્યાય-મંડળ
આનંદાશ્રમ
કીલ્લા-પારડી
(જી. સુરત)

લેખક
પં. શ્રીપાદ દામોદર સાતવળેકર

મુદ્રક અને પ્રકાશક— વસંત શ્રીપાદ સાતવળેકર, બી. એ.
ભારત મુદ્રણાલય, સ્વાધ્યાય-મંડળ 'આનંદાશ્રમ,'
કીલ્લા-પારડી (જી સુરત)

ॐ

સંસ્કૃત-સ્વયં શિક્ષક

ભાગ ત્રીજો

પાઠ ૧

हे अर्जुन ! त्वं स्वधर्मं अवेक्ष्य विकंपितुं न अर्हसि । हे पार्थ ! त्वं क्षत्रिय अस्ति । तव क्षत्रियस्य धर्म एव युद्धं कर्तव्यम् । अतः त्वं स्वधर्मं क्षात्रधर्मं च अवेक्ष्य एव विकंपितुं न योग्य ।

क्षत्रियस्य श्रेय धर्म्यात् युद्धात् अन्यत् किं अपि न वर्तते । यदा क्षत्रिय धर्म्यं युद्धं करोति तदा एव स श्रेय प्राप्नोति । यदि स एव क्षत्रिय युद्धात् पलायनं करिष्यति, तर्हि स श्रेय नैव प्राप्स्यति ।

युद्धं स्वर्गस्य द्वारं एव अस्ति । य क्षत्रिय धर्म्यं युद्धं करोति, स तेन एव द्वारेण स्वर्गं गच्छति । यदि स युद्धे मृत भवति तर्हि स स्वर्गं गच्छति, यदि न मृत, विजय प्राप्त, तर्हि राज्यं प्राप्नोति ।

अत क्षत्रिय ईदृश युद्धं सुखेन करोति । तेन स्वर्गं भूमि-

राज्यं वा प्राप्नोति । परंतु यः भीरुः पुरुषः युद्धं कर्तुं न समर्थः, सः न स्वर्गं प्राप्नोति । न अपि अत्र भूमिराज्यं प्राप्नोति ।

हे अर्जुन ! यदि त्वं धर्म्यं युद्धं न करिष्यसि, तर्हि स्वधर्मं हित्वा, कीर्तिं च हित्वा पापं एव अवाप्स्यसि । यदा क्षत्रियः धर्म्यं अपि युद्धं न एव करोति, तदा सः पापयुक्तः भवति ।

प्रभविष्णुः क्षत्रियः सदा युद्धाय सिद्धः भवति । भो शिष्य ! किं क्षत्रियः एव युद्धं करोति ? न अन्यः कः अपि युद्धं करोति ?

क्षत्रियः शस्त्रेण युद्धं करोति तथा ब्राह्मणः अपि शब्देन युद्धं करोति, तत् ब्राह्मणस्य युद्धं वाग्युद्धं इति उच्यते ।

वैश्यः अपि वाणिज्ययुद्धं करोति । शूद्रः अपि स्वकर्तव्येन युद्धं करोति एव । सर्वः अपि जनः एवं युद्धं करोति । युद्धेन विना जिवनं अपि न भवति । यः युद्धं न करोति तस्य अकीर्तिः भवति ।

संभावितस्य अकीर्तिः मरणात् अपि अतिरिच्यते ।

यदा क्षत्रियः भयात् रणात् उपरतः भवति, तदा तस्य सर्वत्र अकीर्तिः एव भवति ।

०—:०:०:०:—:०

पाठः २

यः क्षत्रियः धर्मेण राज्यं रक्षति, राज्यस्य रक्षणार्थं च धर्म्यं युद्धं करोति, स एव क्षत्रियः यशस्वी कीर्तियुक्तः च भवति। न अन्यः। उदधेः जलं स्नानाय योग्यं भवति। उदधेः जलस्य स्नानेन शरीरस्य आरोग्यं भवति। तेन स्नानेन शरीरस्य रोगः अपि दूरं गच्छति।

एकः रथः भूमिमार्गेण गच्छति सः रथः इति उच्यते। अन्यः रथः जलमार्गेण गच्छति स जलरथः इति उच्यते। तृतीयः रथः आकाशमार्गेण गच्छति स विमानं इति उच्यते। भूपतिः प्रजापालनेन यशः इच्छति। ब्राह्मणः ज्ञानवर्धनेन श्रेयः वाञ्छति। वैश्यः धनवर्धनेन ऐश्वर्यं कांक्षति। शूद्रः कर्मणा उत्कर्षं प्राप्नोति। सर्वः अपि जनः स्वकर्मणा एव यशस्वी भवति। न तु उद्योगं त्यक्त्वा सिद्धिः कः अपि प्राप्नोति। ईश्वरः हृदयदेशे तिष्ठति। तं यदि त्वं शरणं गच्छसि तर्हि स एव त्वां स्वर्गं नेष्यति।

यथा दिवसे भानोः प्रकाशः भवति तथा रात्रौ सोमस्य प्रकाशः भवति। सूर्यस्य उष्णः प्रकाशः तथा सोमस्य शीतः प्रकाशः अस्ति।

स्वस्य धर्मः स्वधर्मः। स्वस्य यः धर्मः अस्ति सः एव तस्य स्वधर्मः भवति। ज्ञानार्जनं ब्राह्मणस्य स्वधर्मः। प्रजापालनं क्षत्रियस्य स्वधर्मः। वाणिज्यं गोपालनं च वैश्यस्य स्वधर्मः।

शूद्रस्य अपि सेवाकर्म एव स्वधर्मः अस्ति। यः स्वधर्मं पालयति सः एव उत्कर्ष प्राप्नोति न अन्यः। तस्य एव सर्वत्र कीर्तिः भवति न अन्यस्य। सः एव उत्तमं यश प्राप्नोति न अन्यः।

संधि करेलां वाक्यो

हे अर्जुन ! त्वं स्वधर्ममवेक्ष्य विकंपितुं नार्हसि। हे पार्थ ! त्वं क्षत्रियोऽसि। तव क्षत्रियस्य धर्म एव युद्धं कर्तव्यम्। अतस्त्वं स्वधर्मं क्षात्रधर्मं चावेक्ष्यैवं कंपितुं न योग्यः।

क्षत्रियस्य श्रेयो धर्म्याद्युद्धादन्यत्किमपि न वर्तते। यदा क्षत्रियो धर्म्यं युद्धं करोति तदैव स श्रेयः प्राप्नोति। यदि स एव क्षत्रियो युद्धात्पलायनं करिष्यति तर्हि स श्रेयो नैव प्राप्स्यति।

युद्धं स्वर्गस्य द्वारमेवास्ति। यः क्षत्रियो धर्म्यं युद्धं करोति स तेनैव द्वारेण स्वर्गं गच्छति। यदि स युद्धे मृतो भवति तर्हि स स्वर्गं गच्छति, यदि न मृतो, विजयं प्राप्तस्तर्हि राज्यं प्राप्नोति।

यः स्वधर्मं पालयति स एव उत्कर्षं प्राप्नोति नान्यः। पालयति यः स्वधर्मं, प्राप्नोत्युत्कर्षं स एव, नान्यः। अन्यो-नोत्कर्षं प्राप्नोति, यः स्वधर्मं न पालयति।

—::o::—

પાઠ ૩

આ પાઠમાં નીચેના શ્લોક વાંચો—

यद्यदाचरति श्रेष्ठस्तत्तदेवेतरो जनः ।
स यत्प्रमाणं कुरुते लोकस्तदनुवर्तते ॥
(भ० गीता ३।२१)

पदानि— यत् । यत् । आचरति । श्रेष्ठः । तत् । तत् । एव । इतरः । जनः । सः । यत् । प्रमाणं । कुरुते । लोकः । तत् । अनुवर्तते ॥

अन्वय— श्रेष्ठः यत् यत् आचरति, तत् तत् इतरः जनः सः यत् प्रमाणं कुरुते, लोकः तत् अनुवर्तते ॥

અર્થ— શ્રેષ્ઠ માણસ જેમ જેમ આચરણ કરે છે, તેમ તેમ બીજા માણસો કરે છે તે જે જે પ્રમાણે (कुरुते) કરે છે અથવા માને છે, તેમજ લોકો તેમનુ અનુસરણ કરે છે

उद्धरेदात्मनात्मानं नात्मानमवसादयेत् ।
आत्मैव ह्यात्मनो बंधुरात्मैव रिपुरात्मनः ।
(भ० गीता ६।५)

पदानि— उद्धरेत् । आत्मना । आत्मानं । न । आत्मानं । अवसादयेत् । आत्मा । एव । हि । आत्मनः । बंधुः । आत्मा । एव । रिपुः । आत्मनः ॥

अन्वय— आत्मना आत्मानं उद्धरेत् । आत्मानं न अवसा

दयेत् । आत्मा एव हि आत्मनः बंधुः आत्मा एव आत्मनः रिपुः ॥

અર્થ—(आत्मना) આપ (आत्मानं) પોતાનો ઉદ્ધાર કરો, પોતાને ન ગિરાવો, કારણકે માણસ સ્વયંજ પોતાનો બંધુ અને સ્વયંજ (रिपुः) શત્રુ છે.

असंशयं महाबाहो मनो दुर्निग्रहं चलम् ।
अभ्यासेन तु कौन्तेय वैराग्येण च गृह्यते ॥
(भ० गीता ६।५)

पदानि—अ+संशयं । महा+बाहो । मन. । दुर्निग्रहं । चलम् ।
अभ्यासेन । तु । कौन्तेय । वैराग्येण । च । गृह्यते ॥

अन्वय.—हे महाबाहो ! मन. असंशयं दुर्निग्रहं चलम् । हे कौन्तेय ? अभ्यासेन वैराग्येण च गृह्यते ॥

અર્થ—હે (महाबाहो) મોટી બાહુવાળા વીર ! મન નિ:સંદેહ (दुर्निग्रहं) નિગ્રહ કરવા માટે કઠિન અને (चलं) ચંચળ છે. હે (कौन्तेय) કુન્તીના પુત્ર ! તેનો (अभ्यासेन) પ્રયત્ન અને વૈરાગ્યથી (गृह्यते) નિગ્રહ કરવામાં આવે છે.

कालोऽस्मि लोकक्षयकृत्प्रवृद्धो
लोकान्समाहर्तुमिह प्रवृत्त. ।
ऋतेऽपि त्वां न भविष्यन्ति सर्वे
येऽवस्थिता. प्रत्यनीकेषु योधाः ॥
(भ० गीता ११।३२)

पदानि—काल । असि । लोकः+क्षय+कृत् । प्र+वृद्धः ।

लोकान् । सं-आहर्तुं । इह । प्रवृत्तः । ऋते । अपि । त्वां न । भविष्यन्ति । सर्वे । ये । अवस्थिताः । प्रत्यनीकेषु । वीराः ॥

अन्वयः— लोकक्षयकृत् प्रवृद्धः कालः अस्मि । इह लोकान् समाहर्तुं प्रवृत्तः । त्वां ऋते अपि सर्वे न भविष्यन्ति । ये वीराः प्रत्यनीकेषु अवस्थिताः ॥

અર્થ—હું લોકોનો નાશ કરનાર કાલ (प्रवृत्तः) તથા સમૃદ્ધ (अस्मि) છું. (इह) અહિં લોકોનો (समाहर्तुं) સંહાર કરવા માટે પ્રવૃત્ત થયો છું. (त्वां ऋते) તારા વગર પણ આ બધા નહીં રહે, (એ) જે વીર (प्रत्यनीकेषु) શત્રુઓની સેનાઓમાં (अवस्थिताः) ઉભા રહેલાં છે.

तस्मात्त्वमुत्तिष्ठ यशो लभस्व
जित्वा शत्रून्भुंक्ष्व राज्यं समृद्धम् ।
मयैवैते निहताः पूर्वमेव
निमित्तमात्रं भव सव्यसाचिन् ॥ ३३ ॥

पदानि— तस्मात् । त्वं । उत्तिष्ठ । यशः । लभस्व । जित्वा । शत्रून् । भुंक्ष्व । राज्यं । समृद्धं । मया । एव । एते । निहताः । पूर्वं । एव । निमित्त-मात्रं । भव । सव्य-साचिन् ॥

अन्वयः— हे सव्यसाचिन् ! तस्मात् त्वं उत्तिष्ठ, यशः लभस्व, शत्रून् जित्वा समृद्धं राज्यं भुंक्ष्व । एते मया पूर्वं एव निहताः । त्वं निमित्तमात्रं भव ॥

અર્થ—હે (सव्यसाचिन्) અર્જુન ! એટલા માટે તું ઉઠ,

યશ (लभस्व) લાભ કર, શત્રુઓ ઉપર વિજય મેળવી સમૃદ્ધ રાજ્યનો (भुंक्ष्व) ઉપભોગ કર. (एते) એમને તો મેં પૂર્વેલાંજ મારી નાખ્યાં છે. તૂ નિમિત્ત માત્ર (भव) બન.

આ પાઠમાં જે શ્લોક આપ્યા છે તેમનો અભ્યાસ કર્યા પછી પ્રત્યેક શ્લોકના પદ, અન્વય અને અર્થ મનથી કરો, અને જે અશુદ્ધિઓ માલમ પડે તેમને ઠીક કરો. કાગળ ઉપર લખવાની કોઇ આવશ્યકતા નથી. શ્લોક જોઇને આ કામ મનમાં પણ થઇ શકે છે, અને જે અભ્યાસ આ પ્રમાણે થશે એ વિશેષ ઉપયોગી રહેશે. જો આપ એવી રીતે અભ્યાસ કરશો તો સરળતાથી સંસ્કૃતનું જ્ઞાન આપને જલ્દીજ થઇ રહેશે

સંધિ કરેલાં વાક્યો

अतः क्षत्रियः ईदृशं युद्धं सुखेन करोति । तेन स्वर्गं भूमिराज्यं वा प्राप्नोति । परंतु यो भीरुः पुरुषो युद्धं कर्तुं न समर्थः सः न स्वर्गं प्राप्नोति । नाप्यत्र भूमिराज्यं प्राप्नोति ।

हे अर्जुन ! यदि त्वं धर्म्यं युद्धं न करिष्यसि, तर्हि स्वधर्मं हित्वा, कीर्तिं च हित्वा पापमेवावाप्स्यसि । यदा क्षत्रियो धर्म्यमपि युद्धं नैव करोति, तदा स पापयुक्तो भवति ।

प्रभविष्णुः क्षत्रियः सदा युद्धाय सिद्धो भवति । भो शिष्य ! किं क्षत्रिय एव युद्धं करोति ?

+—o—+

पाठ ४

श्रेष्ठः उत्तमः मनुष्यः यत् यत् आचरति तत् तत् एव इतरः जनः आचरति। यत् यत् एव नृपः आचरति तत् तत् एव प्रजाजनः आचरति। विद्वान् आचरति तथा एव साधारण जनः आचरति। यथा त्वं आचरसि तथा एव अहं आचरामि। यथा अहं आचरामि तथा त्वं न आचरसि।

सः श्रेष्ठः उत्तमः पुरुषः यत् यत् प्रमाणं कुरुते तत् तत् एव लोकः अनुवर्तते। यत् यत् भूपतिः प्रमाणं कुरुते तत् तत् एव प्रजाजनः अनुवर्तते। विद्वान् यत् यत् प्रमाणं कुरुते साधारणः जनः तत् तत् एव अनुवर्तते।

आत्मना आत्मानं उद्धरेत् सदा आत्मानं एव आत्मना उद्धरेत् कदा अपि आत्मना आत्मानं न अवसादयेत्। मनुष्येन सदा तथा प्रयत्नः कर्तव्य, येन तस्य उद्धारः भविष्यति।

आत्मा एव आत्मनः बंधुः भवति, तथा आत्मनः शत्रुः अपि आत्मा एव भवति। यः स्वकर्तव्यं करोति सः एव आत्मनः बंधुः तथा यः स्वकर्तव्यं न करोति स एव आत्मनः शत्रुः भवति।

हे मनुष्य! मनः दुर्निग्रहं चलं च अस्ति इति असंशयं सत्यं एव अस्ति। परंतु तस्य निग्रह अभ्यासेन वैराग्येण च भवति, न अन्येन केन अपि कर्मणा भवति।

अहं लोकस्य क्षयकृत् काल अस्मि। लोकान् समाहर्तुं इह अस्मिन् युद्धे प्रवृत्त अस्मि। युद्धे सर्वस्य लोकस्य

क्षयं कर्तुं इच्छामि। ये वीराः अस्मिन् युद्धे अत्र अवस्थिताः ते सर्वे त्वां ऋते अपि न भविष्यन्ति एव।

यः वीरः इदानीं युद्धे अवस्थितः स विजयं प्राप्स्यति। यः धीरः पुरुषः युद्धं करोति सः अवश्यं विजयं प्राप्नोति।

तस्मात् त्वं उत्तिष्ठ। हे वीर! इदानीं त्वं युद्धाय उत्तिष्ठ, यशः च लभस्व। शत्रून् जित्वा समृद्धं राज्यं भुंक्ष्व।

एते वीरा मया एव पूर्वं निहताः। अतः त्वं निमित्तमात्रं भव।

क्षत्रस्य धर्मस्य तत्त्वं धर्म्यं युद्धं कर्तव्यं इति एव अस्ति। अतः धर्म्यात् युद्धात् पलायनं क्षत्रियाय न योग्यं भवति!

तस्य क्षत्रियस्य किं नगरं अस्ति? सः वीरः क्षत्रियः वीरपुरे नगरे निवसति। तस्मात् नगरात् स इदानीं एव अत्र आगत! सः किमर्थं अत्र आगत? स कदा अस्मात् नगरात् स्वनगरं गमिष्यति इति त्वं जानासि किम्?

आदौ वीरेण इंद्रियाणि संयम्य शत्रुणा सह अवश्यं युद्धं कर्तव्यम्। यः वीरः निर्मलः निश्चल निर्विकारः नित्यपूतः निस्पृहः निर्मोहः सः एव प्रशंसनीयः। स एव युद्धे विजय प्राप्नोति।

સૂચના—જો પાઠક આ વાકય સરળતાથી સમજી શકે તો ઠીક જ છે પણ જો એ વાકય સમજમા ન આવે, તો તેમને અગાઉના ભાગમાં અર્થાત્ બીજા ભાગમા ફરીવાર જુઓ.

વાચક ને પોતાને જ અનુભવ થતો હશે કે આ પદ્ધતિથી નિયમપૂર્વક અધ્યયન કરવાથી કેટલી ઉન્નતિ શકય છે. થોડા

પરિશ્રમ માત્રથી સંસ્કૃતનું, કેટલુ વિસ્તૃત જ્ઞાન થાય છે. હવે વાચક પોતે ઘણાખરા વાક્ય બોલી શકે છે, લખી શકે છે, અને સરળ શ્લોકના અર્થ પણ સમજી શકે છે.

વાચકોએ એક વસ્તુ ધ્યાનમાં રાખવી જોઇએ, અને કોઇપણ તે એ કે પાઠ સારી રીતે સમજ્યા વગર આગળ વધવાનો પ્રયત્ન ન કરવો. બહુ સમય લાગે તો ચિંતા નહીં; પણ પહેલા પાઠના પાકા જ્ઞાન પછીજ આગળ વધવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ.

संस्कृत-वाचन-पाठः

सः देवर्षिः नारदः एवं उक्त्वा विरराम। राजश्रेष्ठः युधिष्ठिरः तु शोकपरिप्लुतः चिन्तया मोहितः अभूत्।

दीनमनसं शोकोपहतं तं आतुरं वीरं युधिष्ठिरं नागं इव निःश्वसन्तं, अश्रुपूर्णनयनं कुन्ती माता इदं वचनं अब्रवीत्।

शोकपरीताङ्गी दुःखोपहतचेतना कुन्ती सुमधुरया वाचा इदं अर्थवत् वचनं तं अब्रवीत्।

हे महाराज युधिष्ठिर! त्वं एवं शोचितुं न अर्हसि। हे महाप्राज्ञ! शोकं जहि। मम इदं वचनं शृणु।

सः कर्णः मया पूर्वं तव बन्धुभावं ज्ञापयितुं याचितः। पित्रा देवेन सूर्येण च अपि पूर्वं तथैव प्रार्थितः।

हितकामेन सुहृदा दिवाकरेण यत् वाच्यं तत्सर्वं उक्तं, मम अग्रतः स्वप्नान्ते च। सूर्यः पुरा स्नेहकारणेन एनं कर्णं ज्ञापयितुं, त्वया सह एकतां कर्तुं च न अशक्त्। नापि अहं अशकम् त्वया सह तस्य स्नेहभावं संवर्धयितुम्।

—o—:o:—

પાઠ ૫

दुष्यन्तस्तु ततो राजा पुत्रं शाकुंतलं तदा ।
भरतं नामतः कृत्वा यौवराज्येऽभ्यषेचयत् ॥
(म० भा० आदिः ७४।१२९)

अन्वयः—ततः दुष्यन्तः राजा तु तदा शाकुंतलं पुत्रं नामतः भरतं कृत्वा यौवराज्ये अभ्यषेचयत् ॥

અર્થ—પછી દુષ્યંત રાજાએ શકુન્તલાના પુત્રનું નામ ભરત પાડી યૌવરાજ્યમાં અભિષેક કર્યો.

तस्य तत्प्रथितं चक्रं प्रावर्तत महात्मनः ।
भास्वरं दिव्यमजितं लोकसंनादनं महत् ॥ १३० ॥

अन्वयः— तस्य महात्मनः महत् लोकसंनादनं अजितं दिव्यं भास्वरं प्रथितं चक्रं प्रावर्तत ॥

અર્થ—તે મહાત્માનું મોટા લોકોમાં પ્રખ્યાત અજેય દિવ્ય તેજસ્વી ચક્ર પ્રવર્તિત થયું.

स विजित्य महीपालांश्चकार वशवर्तिनः ।
चचार च सतां धर्मं प्राप चानुत्तमं यशः ॥ १३१ ॥

अन्वयः- स महीपालान् विजित्य, वशवर्तिनः चकार । सतां धर्मं च चकार । अनुत्तमं यशः च प्राप ॥

અર્થ—તેણે મહીપાલોને જીતીને વશમાં કરી લીધા. સજ્જનોના ધર્મનું આચરણ કર્યું, અને (अनुत्तमं) અત્યંત ઉત્તમ યશ (प्राप) પ્રાપ્ત કર્યું.

स राजा चक्रवर्त्यासीत्सार्वभौमः प्रतापवान् ।
ईजे च बहुभिर्यज्ञैर्यथा शक्रो मरुत्पतिः ॥ १३२ ॥

पदानि— सः । राजा । चक्रवर्ती । आसीत् । सार्वभौमः । प्रतापवान् । ईजे । च । बहुभिः । यज्ञैः । यथा । शक्रः । मरुत्-पतिः ॥

अन्वयः— सः राजा प्रतापवान् सार्वभौमः चक्रवर्ती आसीत् । यथा मरुत्पतिः शक्रः [तथा सः] बहुभिः यज्ञैः ईजे ॥

અર્થ–તે રાજા પ્રતાપી સાર્વભૌમી અને ચક્રવર્તી હતો. મરૂતોના રાજા (शक्र) ઇન્દ્રની જેમ ઘણા યજ્ઞોથી (ईजे) યજ્ઞ કરતો રહ્યો.

याजयामास तं कण्वो विधिवद्भूरिदक्षिणम् ।
श्रीमान्गोविततं नाम वाजिमेधमवाप स ॥ १३३ ॥

अन्वयः— तं कण्व विधिवत् याजयामास । भूरि-दक्षिणं गोविततं नाम वाजिमेधं स श्रीमान् अवाप ॥

અર્થ–તેમનાથી—કણ્વે વિધિપૂર્વક યજ્ઞ કરાવ્યો. ઘણી દક્ષિણાવાળા ગોવિતત નામના અશ્વમેધને તે શ્રીમાનને (अवाप) પ્રાપ્ત કર્યો અર્થાત્ યજ્ઞ કર્યો.

यस्मिन्सहस्रं पद्मानां कण्वाय भरतो ददौ ।
भरताद्भारती कीर्तिर्येनेदं भारतं कुलम् ॥ १३४ ॥

अन्वयः— यस्मिन् भरत पद्मानां सहस्रं कण्वाय ददौ । भरतात् भारती कीर्तिं, येन इदं भारतं कुलम् ॥

અર્થ-જેમાં ભરતે સંહસ્ર પદ્મ કણ્વને દાન આપ્યા. ભરતથી ભારતની કીર્તિ થઇ, જેનાથી આ ભારત કુળ ઉત્પન્ન થયું.

अपरे ये च पूर्वे वै भारता इति विश्रुता ।
भरतस्यान्ववाये हि देवकल्पा महौजसः ॥ १३५ ॥

अन्वयः—भरतस्य अन्ववाये हि महोजस देवकल्पाः अपरे ये च पूर्वे वै भारताः इति विश्रुता ॥

અર્થ-ભરતના (अन्ववाये) ગોત્રમાં જ મહાતેજસ્વી દેવોના સમાન પહેલાં એ પૂર્વના બધા 'ભારત' (इति) આ નામથી (विश्रुता.) પ્રસિદ્ધ થયા છે.

बभुवुर्ब्रह्मकल्पाश्च बहवो राजसत्तमाः ।
येषामपरिमेयानि नामधेयानि सर्वशः ॥ १३६ ॥

अन्वयः— बहव राजसत्तमाः ब्रह्मकल्पाः बभूवुः येषां सर्वशः नामधेयानि अपरिमेयानि ॥

અર્થ-ઘણા રાજશ્રેષ્ઠ પુરૂષ (ब्रह्मकल्पा.) બ્રાહ્મણ જેવા (बभूवुः) થયાં જેમના બહુના નામ અપરિમિત છે.

ततः स नृपशार्दूल पूरुं राज्येऽभिषिच्य च ।
तपः सुचरितं कृत्वा भृगुतुंगे महातपाः ॥ ५७ ॥

अन्वय — हे नृपशार्दूल ! ततः पूरुं राज्ये अभिषिच्य सः महातपाः भृगुतुंगे सुचरितं तपः कृत्वा ॥

અર્થ-હે નૃપ શ્રેષ્ઠ ! પછી પુરૂને રાજ્યપર અભિષેક કરી તે મહા-તપસ્વીને ભૃગુતુંગ પર્વતપર ઉત્તમ તપ કરીને.

कालेन महता पश्चात्कालधर्ममुपेयिवान् ।
कारयित्वा त्वनशनं सदार स्वर्गमाप्तवान् ॥ ५० ॥

अन्वय.— पश्चात् महता कालेन कालधर्मं उपेयिवान् । स-दार: तु अनशनं कारयित्वा स्वर्गं आप्तवान् ॥

અર્થ—પછી લાંબા સમય બાદ (कालधर्म) મૃત્યુને (उपेयिवान्) પ્રાપ્ત થયો. (स-दार:) સ્ત્રીસાથે (अनशनं) ઉપવાસનું વ્રત ધારણ કરીને સ્વર્ગને (आप्तवान्) પ્રાપ્ત થયો.

પાઠ સમાપ્ત થયા પછી પાઠક શ્લોક વારંવાર વાંચે એ યાદ રાખવું જોઇએ કે વારે ઘડી શ્લોકનું મનન કરવાથીજ સંસ્કૃતમાં પ્રવેશ થઇ શકશે. તેથી આ સબંધમાં સાવધાન રહેવું જોઇએ

સંધિ કરેલાં વાક્યો.

श्रेष्ठ उत्तमो मनुष्यो यद्यदाचरति, तत्तदेवेतरो जन आचरति। यद्यन्नृप आचरति, तत्तदेव प्रजाजन आचरति। यथा विद्वानाचरति, तथैव साधारणो जन आचरति । यथा त्वमाचरसि, तथा एवाहमाचरामि । यथाऽहमाचरामि, तथा त्वं नाचरसि !

— ० —

પાઠ ૬

પહેલાની જેમ આ પાઠમા આગળના પાઠના સંસ્કૃતવાક્યોની સધિ બનાવી સરળ સસ્કૃત લખવામા આવે છે. પાઠક એનો અભ્યાસ પહેલાની જેમજ કરે.

सस्कृत-वाचन पाठ ।

राम रजोमेघेन सा ताटिका राक्षसी मुहूर्तं व्यमोहयत् । परतु पश्चात्ता ताटिका राम शरेणोरसि विव्याध । तेन सा पपात ममार च ।

ततस्ताटिकावधेन तुष्टो मुनिवरो विश्वामित्रो राममुवाच । हे राजपुत्र ! सर्वथा परितुष्टोऽस्मि तेऽनेन शौर्येण । अतस्ते सर्वाण्यप्यस्त्राणि प्रीत्या प्रयच्छामि ।

तैरस्त्रैः समन्वितो युद्धे शत्रूञ्जेष्यसि इत्युक्त्वा स विप्रो रामाय तानि सर्वाण्येवास्त्राणि न्यवेदयत् ।

तत स विश्वामित्रो राम लक्ष्मण च गृहीत्वा स्वकीय सिद्धाश्रमं प्राविशत् ।

तत्र मुहूर्तं विश्रान्तौ रामलक्ष्मणौ मुनिश्रेष्ठो यज्ञदीक्षा प्रविशत्विति तमनुयाचन्वतु । तच्छ्रुत्वा सर्वेऽपि मुनयो राम-लक्ष्मणौ प्रशशसु ।

अद्यप्रभृति षड्रात्र रक्षता युवामिति चोचु । तावपि यत्तौ षड्होरात्रं तपोवनमरक्षताम् ।

पष्ठ्या रात्रौ माया कुर्वाणौ राक्षसावभ्यधावताम् परमक्रुद्धो रामो मारीचस्य राक्षसस्योरसि मानवमस्त्रं चिक्षेप।

तेनास्त्रेण मारीच सागरे क्षिप्त । मारीच सागरे क्षिप्तं दृष्ट्वा सुबाहोरुरस्याग्नेयमस्त्रं चिक्षेप।

सोऽपि सुबाहुरस्त्रेण विद्धो भुवि प्रापतत् । रामोऽपि वायव्यास्त्रेण शेषान् राक्षसानघ्नात्।

एवं निर्विघ्नतया समाप्तयज्ञे विश्वामित्रो दिशो राक्षसहीना दृष्ट्वा राममब्रवीत् ।

कृतार्थोऽस्मि महाबाहो !

मिथिलोपवने तु तत्र निर्जनमाश्रमपदं दृष्ट्वा राघव पप्रच्छ, कस्यायमाश्रम ?

विश्वामित्र उवाच–अत्र पुराऽहल्यासहितो गौतमस्तप आतिष्ठत् । एष गौतमस्य महर्षे रस्य आश्रम इति ॥

પાઠક એનો અભ્યાસ કર કોઇ મુશ્કેલી નડે તો ભાગ બીજાના પાઠ ૪૬ ના વાક્ય જોઈ તેનુ નિવારણ કરે

— ० ० ० — ०

પાઠ ૭

હવે આગલા પાઠના શ્લોકનું સરળ સંસ્કૃત નીચે આપવામાં આવ્યું છે, એનો અભ્યાસ સારી રીતે કરો—

ततो दुष्यन्तो राजा तु तदा शाकुन्तलं पुत्रं नामतो भरतं कृत्वा यौवराज्येऽभ्यपेचयत्।

तस्य महात्मनो महल्लोकसंनादनमर्जितं दिव्यं भास्वरं प्रथितं चक्रं प्रावर्तत। स महीपालान्विजित्य वशवर्तिनश्चकार। सतां धर्मं च चचार। अनुत्तमं यशश्च प्राप। स राजा प्रतापवान्सार्वभौमश्चक्रवर्ती आसीत्। यथा मरुत्पतिः शक्रस्तथा स बहुभिर्यज्ञैश्चेजे।

तं कण्वौ विधिवद्याजयामास। भूरिदक्षिणं गोवितनं नाम वाजिमेधं स श्रीमानवाप। यस्मिन्भरतः पद्मानां सहस्रं कण्वाय ददौ। भरताद्भारती कीर्तिर्येनेदं भारतं कुलम्।

भरतस्यान्ववाये हि महौजसो देवकल्पा अपरं ये च पूर्वं वै भारता इति विश्रुताः। बहवो राजसत्तमा ब्रह्मकल्पा बभूवुः। येषां सर्वशो नामधेयानि अपरिमेयानि।

हे नृपशार्दूल ! ततः पूरुं राज्येऽभिषिच्य स महातपाः भृगुतुंगे सुचरितं तपः कृत्वा, पश्चान्महताकालेन कालधर्ममुपेयिवान्।

सदारस्त्वनशनं कारयित्वा स्वर्गमाप्तवान्।

प्रश्नाः ।

१ ताटिका रामं कथं व्यमोहयत् ?
२ पश्चाद्रामेण किं कृतम् ?
३ ताटिकावधेन कः तुष्ट ।
४ तुष्टेन विश्वामित्रेण रामाय किं दत्तम् ?
५ सिद्धाश्रम गत्वा रामेण किं कृतम् ?
६ रामेण केन अस्त्रेण मारीचः हत· ?
७ राम शेषान् राक्षसान् केन अस्त्रेण जघान ?
८ पश्चात् कस्या आश्रम राम गत ?

પાઠક આ પ્રશ્નોના ઉત્તર સંસ્કૃતમાંજ આપવાનો પ્રયત્ન કરે. જો આગળનો પાઠ ઠીક રીતે સમજાઈ ગયો હશે, તો ઉત્તર સરળતાથી આપી શકાશે આથી વાચકોની પરીક્ષા પણ થઈ જશે

સંધિ કરેલાં વાક્યો

एते वीरा मयैव पूर्वं निहता । अतस्त्वं निमित्तमात्रं भव क्षत्रस्य धर्मस्य तत्त्वं धर्म्यं युद्धं कर्तव्यमित्येवास्ति। अतो युद्धात्पलायनं क्षत्रियाय न योग्य भवति । तस्य क्षत्रियस्य किं नगरमस्ति ? स वीरः क्षत्रियो वीरपुरे निवसति । तस्मान्नगरात्स इदानीमेवात्रागत· । स किमर्थमत्रागत ?

—०— ० —०—

પાઠ ૮

संस्कृत-वाक्यानि ।

१ अत्र पुरा अहल्यासहितः महात्मा गौतमः ऋषि तपः अतप्यत् । २ मुनिवेषधरः इन्द्रः गौतमस्य आश्रमं एकदा आजगाम । ३ तव संगं इच्छामि इति स अहल्यां अब्रवीत् । ४ तस्मिन्काले गौतमः महामुनिः स्वकीयं आश्रमं प्रविवेश । ५ तदा इन्द्रः विषण्णवदन च अभवत् । ६ त तथा दृष्ट्वा मुनि इन्द्रं शशाप । ७ भार्यां अपि ततो गौतमः शप्तवान् । ८ यदा रामः एतद्वन आगमिष्यति तदा पूता भविष्यसि । ९ हे राम ! इमं आश्रमं देवरूपिणीं अहल्यां च अधुना तारय ।

ભાષા-વાક્ય

(૧) અહીંયા પહેલાના વખતમા અહલ્યા સાથે મહાત્મા ગૌતમ ઋષિ તપ કરતા હતા. (૨) મુનિવેશ ધારણ કરી ઇન્દ્ર ગૌતમના આશ્રમમા એક વખતે આવ્યા (૩) તારા સંગની હું ઇચ્છા ધરાવુ છુ, એમ તેમણે અહલ્યાને કહ્યુ. (૪) તેજ વખતે ગૌતમ મહામુનિએ આશ્રમમાં પ્રવેશ કર્યો. (૫) ત્યારે ઇન્દ્ર ખિન્ન વદન થયા. (૬) તેને તેવો જોઇ મુનિએ ઇન્દ્રને શાપ આપ્યો (૭) સ્ત્રીને પણ પછી ગૌતમે શાપ આપ્યો. (૮) જ્યારે રામ આ વનમા આવશે, ત્યારે તુ પવિત્ર થઇશ (૯) હે રામ ! આ આશ્રમ તથા દેવરૂપિણી અહલ્યાનો હવે ઉદ્ધાર કરો.

संस्कृत-वाक्यानि ।

१०इति एवं विश्वामित्रस्य ऋषेः वचन श्रुत्वा सलक्ष्मण राम आश्रमं प्रविवेश । ११तत्र तपस्विनीं दीप्ता अहल्या राम ददर्श । १२ रामस्य दर्शनेन सा अहल्या पूता भूत्वा पूर्ववत् रूपसपन्ना बभूव । १३ रामस्य दर्शनात् एव शापस्य अन्तं गता सा अहल्या । १४ गौतमवचन स्मरन्ती सा अहल्या रामलक्ष्मणयो पाद्य अर्घ्य आतिथ्य च चकार । १५ रामलक्ष्मणौ अपि तपोबल विशुद्धाया तस्या अहल्याया पादौ जगृहतु । १६ गौतम अपि तदा तत्र आगत्य, राम विधिवत् संपूज्य, पूर्ववत् तप तेपे । १७ तत रामः लक्ष्मणेन सह विश्वामित्रम् पुरस्कृत्य उत्तरा दिश प्रस्थित ।

ભાષા-વાક્ય

(૧૦) એવુ આ વિશ્વામિત્ર ઋષિનુ વચન સાભળી લક્ષ્મણ સાથે રામે આશ્રમમા પ્રવેશ કર્યો (૧૧) ત્યા તપસ્વિની તેજસ્વી અહલ્યાને રામે જોઇ (૧૨) રામચદ્રના દર્શનથી તે અહલ્યા પવિત્ર થઇને પહેલાની જેમ સ્વરૂપવાન થઇ ગઇ (૧૩) રામના દર્શનમાત્રથી શાપ મુક્ત થઇ તે અહલ્યા (૧૪) ગૌતમ મુનિના વચનનુ સ્મરણ કરતી તે અહલ્યા રામ અને લક્ષ્મણના (पाद्यं) પગ ધોવા માટે પાણી, (अर्घ्य) અને પૂજાસાહિત્ય લાવી, (आतिथ्य) અતિથિસત્કાર કરવા લાગી (૧૫) રામ લક્ષ્મણે પણ તપના બળથી શુદ્ધ થએલી તે અહલ્યાના પગે પડ્યા (૧૬) ગૌતમ પણ ત્યારે ત્યા આવી રામની વિધિપૂર્વક પૂજા કરી, તપ કરવા લાગ્યો (૧૭) ત્યારે રામ લક્ષ્મણ સાથે વિશ્વામિત્રને આગળ રાખી ઉત્તર દિશા તરફ ચાલ્યા

પાઠ ૯

संस्कृत वाक्यानि

१८ मिथिलापतिः राजा जनक तु तत् श्रुत्वा विनयेन सहसा प्रत्युज्जगाम। १९. तेन जनकेन दत्तं पूजार्थं प्रतिगृह्य विश्वामित्रः राज्ञः कुशलं यज्ञस्य च निर्विघ्नता पप्रच्छ। २० तत्सर्वं निवेद्य राजा अपि कृताञ्जलि मुनिं पप्रच्छ कौ इमौ धीरौ पुत्रौ इति। २१ विश्वामित्र अपि सर्वं पूर्वं वृत्तान्त न्यवेदयत्। २२ तत जनक उवाच। धन्य अनुगृहीत च अस्मि।

ભાષા–વાકય

(૧૮) મિથિલાદેશના પાલક રાજા જનક તે સાભળી વિનયપૂર્વક તેજ ક્ષણે (प्रत्युज्जगाम) સન્મુખ ગયા (૧૯) તે જનકે આપેલા પૂજાસાહિત્યનો સ્વીકાર કરી વિશ્વામિત્રે રાજાના કુશળ સમાચાર અને યજ્ઞની નિર્વિઘ્નતા બાબત પૂછ્યુ (૨૦) આ બધુ નિવેદન કરી રાજા પણ (कृत अञ्जलि)હાથજોડી મુનિથી પુછવા લાગ્યો કે આ વીર પુત્ર કોણ છે? (૨૧) વિશ્વામિત્રે પણ બધુ પૂર્વ-વૃત્તાંત કહી સભળાવ્યુ (૨૨)ત્યારે જનક બોલ્યા કે હુ ધન્ય અને અનુગૃહીત છુ

વાચક આ વાકય વારવાર વાચી સારી રીતે તૈયાર કરે, અને એવી રીતે અભ્યાસ કરે કે કોઇ મુશ્કેલી ન રહે ધ્યાનપૂર્વક મનન કરી ઓછામા ઓછા વીસ વાર આ પાઠ વાચે

સાંધે કરેલાં વાક્ય

तेन जनकेन दत्त पूजार्घं प्रतिगृह्य विश्वामित्रो राज्ञः कुशलं यज्ञस्य च निर्विघ्नतां पप्रच्छ। तत्सर्वं निवेद्य राजापि कृताञ्जलि-र्मुनिं पप्रच्छ, काविमौ वीरो पुत्राविति। विश्वामित्रोऽपि सर्वं पूर्व वृत्तान्त न्यवेदयत्। ततो जनक उवाच-धन्योऽनुगृहीतश्चास्मि।

प्रश्नाः

१ ऋषिः गोतमः कुत्र तप अतप्यत् ?
२ मुनिवेषधर इन्द्रः कुत्र आजगाम ?
३ इन्द्र किमर्थं तत्र आगतः ?
४ तदा गौतमेन ऋषिणा किं कृतम् ?
५ गौतमं ऋषि दृष्ट्वा इन्द्रेण किं कृतम् ?
६ गौतम अहल्या किमर्थ शप्तवान् ?
७ अहल्या कदा पूता भविष्यति ?
८ विश्वामित्रेण किं उक्तम् ?
९ रामेन अहल्या कुत्र दृष्टा ?
१० रामस्य दर्शनेन किं जातम् ?
११ अहल्या रामस्य आतिथ्यं कथं अकरोत् ?
१२ रामः तत ऊर्ध्वं कुत्र प्रस्थित ?
१३ जनकेन किं कृतम् ?
१४ जनक मुनि किं पृष्टवान्
१५ विश्वामित्रः तस्मै किं न्यवेदयत् ?

—०।०—

પાઠ ૧૦

(म० भारत आदि० १४९)

विदुरस्य सुहृत्कश्चित्खनक कुशलो नर ।
विविक्ते पाण्डवान्राजन्निदं वचनमब्रवीत् ॥ १ ॥

अन्वय —हे राजन् ! कश्चित् नर विदुरस्य सुहृत् कुशल खनक विविक्ते पाण्डवान् इद वचन अब्रवीत् ॥

અર્થ—હે રાજા ! કોઈ એક વિદુરના (सुहृत्) મિત્ર કુશળ (खनक) સુરંગ ખોદનારાએ (विविक्ते) એકાન્તમાં પાંડવોને આ વચન કહ્યાં

प्रहितो विदुरेणास्मि खनक कुशलो ह्यहम् ।
पाण्डवाना प्रिय कार्यमिति कि करवाणि व ॥ २ ॥

अन्वय — अह कुशल खनक विदुरेण प्रहित अस्मि । व पाण्डवाना कि प्रिय कार्य करवाणि इति ।

અર્થ—હું કુશળ માટી ખોદનારો વિદુરથી મોકલાયેલો છુ (व) આપ પાંડવોનું કયું પ્રિય કાર્ય કરૂં ?

प्रच्छन्न विदुरेणोक्त श्रेयस्त्वमिह पाण्डवान् ।
प्रतिपादय विश्वासादिति कि करवाणि व ॥ ३ ॥

अन्वय — विदुरेण विश्वासात् प्रच्छन्न उक्त इह त्व पाण्डवाना श्रेय प्रतिपादय इति । व कि करवाणि ?

અર્થ—વિદુરે વિશ્વાસ હોવાને કારણે (प्रच्छन्न) ગુપ્તપણે મને કહ્યુ છે કે અહીંયા તુ પાંડવોનુ હિત (प्रतिपादय) કર તેથી આપનુ કયુ કામ (करवाणि) કરૂં?

कृष्णपक्षे चतुर्दश्या रात्रावस्या पुरोचन ।
भवनस्य तव द्वारि प्रदास्यति हुताशनम् ॥ ४ ॥

अन्वय — कृष्णपक्षे अस्या चतुर्दश्या रात्रौ पुरोचन तव भवनस्य द्वारि हुताशन प्रदास्यति ॥

अर्थ—કૃષ્ણપક્ષની આ ચૌદસની રાતે પુરોચન તારા ઘરના દ્વારમા (हुताशन) અગ્નિ આપશે અર્થાત ઘર બાળી મુકશે

माना सह प्रदग्धव्या पाडवा पुरुषर्षभा ।
इति व्यवस्थितं तस्य धार्तराष्ट्रस्य दुर्मते ॥ ५ ॥

अन्वय — पुरुषर्षभा पाडवा मात्रा सह प्रदग्धव्या । इति तस्य दुर्मते धार्तराष्ट्रस्य व्यवस्थितम् ॥

अर्थ— (पुरुष-ऋषभा) પુરુષશ્રેષ્ઠ પાડવ (माता) માતા સાથે (प्र दग्धव्या) બાળી મુકવામા આવે, એમ એ દુષ્ટબુદ્ધિ (धार्तराष्ट्रस्य) ધૃતરાષ્ટ્રપુત્રે (व्यवस्थितं) નક્કી કરી રાખ્યુ છે

किञ्चिच विदुरेणोक्तो म्लेच्छवाचासि पाडव ।
त्वया च तत्तथेत्युक्तमेतद्विश्वासकारणम् ॥ ६ ॥

अन्वय —हे पाडव ! म्लेच्छवाचा विदुरेण किंचित् च उक्त असि । तत् त्वया च तथा इति उक्तं एतत् विश्वासकारणम् ।

अर्थ—હે પાડવ ! (म्लेच्छवाचा) મ્લેચ્છ ભાષામા વિદુરે તમને (उक्त) કહેલુ તે (तथा) ઠીક છે એમ તે પણ કહ્યુ (एतत्) આ વિશ્વાસનો હેતુ છે [અર્થાત્ એટલુ કહેવાથી તારો વિશ્વાસ મારા પર થાય]

उवाच तं सत्यधृतिं कुंतीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
अभिजानामि सौम्य त्वां सुहृदं विदुरस्य वै ॥ ७॥

अन्वयः— सत्यधृतिः कुंतीपुत्र युधिष्ठिरः तं उवाच । हे सौम्य ! त्वां विदुरस्य सुहृदं अभिजानामि ॥

અર્થ—(सत्यधृति) ધૈર્યવાન કુંતીપુત્ર યુધિષ્ઠિરે તેને કહ્યું. હે (सौम्य) પ્રિય ! તને વિદુરનો મિત્ર સમજુ છું.

शुचिं प्राप्तं प्रियं चैव सदा च दृढभक्तिकम् ।
न विद्यते कवे किञ्चिदाविज्ञातं प्रयोजनम् ॥ ८ ॥

अन्वय — शुचिं प्रियं सदा दृढभक्तिकं प्राप्तं [त्वां अभिजानामि] कवेः अविज्ञातं किंचित् प्रयोजन न विद्यते ॥

અર્થ—શુદ્ધ પ્રિય હંમેશા દ્રઢભક્તિ ધરાવનાર તું પ્રાપ્ત થયો છે, એમ હું સમજુ છું (कवे) કવિ વિદુરથી કોઇ કાર્ય અજ્ઞાત નથી. (અર્થાત્ તમે જેમ કરશો તેમ તે સંમત થશે)

આ પાઠના શ્લોકોમા આવેલી સંધીઓનુ સ્પષ્ટીકરણ—

१ कुशलो नरः = कुशलः नरः ।
२ राजन्निदं = राजन् इदं ।
३ प्रहितो विदुरेणास्मि = प्रहितः विदुरेण अस्मि ।
४ कुशलो ह्यहं = कुशलः हि अहम् ।
५ विदुरेणोक्त = विदुरेण उक्तः ।
६ श्रेयस्त्वम् = श्रेयः त्वम् ।
७ विश्वासादिति = विश्वासात् इति ।
८ किञ्चिच्च = किञ्चित् च ।

९ तत्तथेत्युक्तमेतद्विश्वासकारण = तत् तथा इति उक्तं एतत् विश्वास-कारणम् ।

વાચક આ સધીઓને આગળના શ્લોકમા જુએ, અને સમજી લે કે કેવી રીતે સધી કરેલી છે

સધિ કરેલાં વાક્યો

अत्र पुराऽहल्यासहितो महात्मा गौतम ऋषिस्तपोऽतप्यत् । मुनिवेषधर इन्द्रो गौतमस्याश्रममेकदा जगाम । तव सगमिच्छामीति सोऽहल्यामब्रवीत् । तस्मिन्काले गौतमो महामुनिस्स्वकीय माश्रमं प्रविवेश, तदेन्द्रो विषण्णवदनश्चाभवत् । त तथा दृष्ट्वा मुनिरिन्द्रं शशाप । भार्यामपि तथा गौतम शप्तवान् । यदा राम एतद्वनमागमिष्यति तदा पूता भविष्यसि । हे राम ! इममाश्रमं देवरूपिणीमहल्याश्चाधुना तारय ।

प्रश्ना

१ विदुरस्य क सुहृत् अत्र आगत ?
२ पाण्डवान् किं वचनं स अब्रवीत् ?
३ स खनक केन तत्र प्रहित ?
४ विदुरेण प्रच्छन्न किं उक्तम् ?
५ कृष्णपक्षे चतुर्दश्या रात्रौ किं भविष्यति ?
६ धार्तराष्ट्रस्य दुर्बुद्धे किं व्यवसितम् ।
७ सत्यधृति युधिष्ठिर किं उवाच ?
८ य युधिष्ठिर कस्मै उवाच ? किं उवाच ?
९ विदुरस्य क सुहृत् अस्ति ?
१० किमर्थं अत्र आगत ?

=० ० ०=

પાઠ ૧૧

જો આપે અગાઉના બે પાઠનું અધ્યયન બરાબર કર્યું હશે, તો નીચે લખેલા વાક્યો આપને સરળતાથી સમજાઈ જશે.

संस्कृत-वाचन-पाठ ।

पुराऽत्र महात्माऽहल्यासहितो गौतमऋषिस्तपोऽतप्यत्। इन्द्रो मुनिवेषधरो गौतमस्याऽश्रममेकदाऽऽजगाम । तव संगमिच्छामीति सोऽहल्यामब्रवीत् । गौतमो महामुनिः स तस्मिन्काले प्रविवेश स्वकीयमाश्रमम् ।

तदन्द्रो विषण्णवदनश्चाभवत् । तथा तं दृष्ट्वा मुनिरिन्द्रं शशाप । ततो गौतमो भार्यामपि शप्तवान् । यदा राम एतद्वनमागमिष्यति पूता तदा भविष्यसि ।

हे राम ! इममाश्रमं देवरूपिणीमहल्यां चाधुना तारय । इत्येवं विश्वामित्रस्यपेर्वचनं श्रुत्वा सलक्ष्मणो राम आश्रमं प्रविवेश । तत्र तपस्विनीं दीप्तामहल्यां रामो ददर्श । रामस्य दर्शनेन साऽहल्या पूता भूत्वा पूर्ववद्रूपसंपन्ना बभूव । रामस्य दर्शनादेव शापस्यान्तं गता साऽहल्या ।

गौतमवचनं स्मरन्ती साऽहल्या रामलक्ष्मणयोः पाद्यमर्घ्यमातिथ्यं च चकार ।

रामलक्ष्मणावपि तपोबलविशुद्धायास्तस्या अहल्याया पादौ जगृहतुः ।

गौतमोऽपि तदा तत्रागत्य रामं विधिवत् संपूज्य पूर्ववत्तपस्तेपे ।

ततो रामो लक्ष्मणेन सह विश्वामित्रं पुरस्कृत्य उत्तरां दिशं प्रस्थित ।

मिथिलापती राजा जनकस्तु तच्छ्रुत्वा विनयेन सहसा प्रत्युज्जगाम । तेन जनकेन दत्तं पूजार्घं प्रतिगृह्य विश्वामित्रो राज्ञः कुशलं यज्ञस्य च निर्विघ्नतां पप्रच्छ ।

तत्सर्वं निवेद्य राजाऽपि कृताञ्जलिर्मुनिं पप्रच्छ काविमौ वीरपुत्राविति ? विश्वामित्रोऽपि सर्वं पूर्वं वृत्तान्तं न्यवेदयत् । ततो जनक उवाच– 'धन्योऽनुगृहीतश्चास्मि' ।

વાચક આ સરળ સંસ્કૃત વાચે જો અગાઉના પાઠનો અભ્યાસ બરાબર કર્યો હશે, તો વિશેષ પરિશ્રમ કર્યા વગર આ પાઠ સમજાઇ જશે. જો કોઇ જગ્યાએ મુશ્કેલી નડે તો આજ પુસ્તકનો પાઠ ૮–૯ જુઓ, નેમા એ જ વાકયો પદચ્છેદપૂર્વક આપેલા છે હવે નીચેના વાકય વાચો

कश्चिच्चरो विदुरस्य सुहृत्कुशलः खनको विविक्ते पाण्डवानिदं वचनमब्रवीत् । अहं कुशलः खनको विदुरेण प्रहितोऽस्मि । वः पाण्डवानां किं प्रियं कार्यं करवाणीति ?

विदुरेण विश्वासात्प्रच्छन्नमुक्तं । इह त्वं पाण्डवानां श्रेय प्रतिपादयेति । अधुना व किं करवाणि ? कृष्णपक्षे अस्या चतुर्दश्यां रात्रौ पुरोचनस्तव भवनस्य द्वारि हुताशनं प्रदास्यति । पुरुषर्षभाः पाण्डवा मात्रा सह प्रदग्धव्या इति तस्य दुर्मतर्धा तराष्ट्रस्य व्यवसितम् ।

हे पाण्डव ! विदुरेण म्लेच्छवाचा किंचिद्य उक्तोऽसि। तत्त्वया च तथेत्युक्तमेतद्विश्वासकारणम्।

सत्यधृतिं कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरस्तमुवाच । हे सौम्य ! त्वा विदुरस्य सुहृदमभिजानामि। तथा शुचि प्रियं सदा दृढ-भक्तिकं प्राप्तं त्वामभिजानामि। कवेरविज्ञात किंचित्प्रयोजनं न विद्यते।

જો આગલા પાઠનો અભ્યાસ સારી રીતે કર્યો હશે તો આ પાઠ સરળતાથી સમજી શકાશે જો કોઇ જગ્યાએ શંકા થાય તો આ જ પુસ્તકનો પાઠ ૧૦મો જુઓ

જો વાચક આ પાઠ વારવાર ધ્યાનથી વાચશે તો સ ધી છૂટી પાડવાની અને તેનો અર્થ સમજવાની રીત પોતાની મેળેજ સમજી શકશે દરેક પાઠ વાર વાર વાચવો એજ સહુકરતા સગળ માર્ગ છે

હવે આ પાઠમા આવેલી સ ધી છૂટી પાડી બતાવીએ છીએ-

१ पुराऽहल्या = पुरा अहल्या।
२ गौतम ऋषि = गौतम ऋषि ।
३ तपोऽतप्यत् = तप अतप्यत्।
४ इन्द्रो गौतमस्याश्रममेकदाजगाम = इंद्र गौतमस्य आश्रमं एकदा आजगाम ।

५ तदेन्द्रो विषण्णवदनश्चाभवत् = तदा इन्द्रः विषण्णवदनः च अभवत्।

६ एतद्वनं = एतत् वनं।

७ चाधुना = च अधुना।

८ विश्वामित्रस्यर्षेः = विश्वामित्रस्य ऋषेः।

९ रामलक्ष्मणावपि = रामलक्ष्मणौ अपि।

१० कश्चिन्नरः = कः चित् नरः।

११ प्रहितोऽस्मि = प्रहितः अस्मि।

१२ कवेरविज्ञातं = कवेः अविज्ञातं।

એવી રીતે બીજી સંધિઓના વિષયમાં વાંચક વિચાર કરી તથા અગાઉના પાઠ જોઇ સમજવાનો પ્રયત્ન કરે. ધ્યાનપૂર્વક જોવાથી એમાં કોઇ મુશ્કેલી નહીં નડે.

સંધિ કરેલાં વાક્યો

स देवर्षिर्नारद एवमुक्त्वा विरराम, राजश्रेष्ठो युधिष्ठिरस्तु शोकेन परिप्लुतश्चिन्तयामास, मोहितश्चाभवत्। दीनमनसं शोकोपहतं तमातुरं युधिष्ठिरं राजानं माता कुन्ती इदमब्रवीत्-हे महाराज! त्वमेव शोचितुं नार्हसि।

—o—:o:—

પાઠ ૧૨

અકારાન્ત નાન્યતરજાતિના શબ્દોના રૂપ નીચે પ્રમાણે થાય છે—

१ मित्रं = મિત્ર	४ मित्राय = મિત્ર માટે
(हे) मित्र = (હે) મિત્ર	५ मित्रात् = મિત્રથી
२ मित्रं = મિત્રને	६ मित्रस्य = મિત્રનું
३ मित्रेण = મિત્રથી	७ मित्रे = મિત્રમાં

માત્ર પહેલી વિભક્તિનું રૂપ પુલ્લિંગથી જુદુ છે. બીજા રૂપ અકારાન્ત પુંલ્લિંગ શબ્દોના જેવાજ છે, એ વસ્તુ અહીં ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે. એજ પ્રમાણે નીચે લખેલા અકારાન્ત નાન્યતર જાતિના શબ્દોના રૂપ થાય છે—

पापं = પાપ	औषधं = દવા
दर्शनं = દર્શન	तोयं = પાણી
कार्पण्यं = કંજુસાઇ	कुसुमं = પુષ્પ
कार्यं = કર્તવ્ય	अब्जं = કમળ
दुःखं = દુઃખ	चक्रं = પૈડું
व्रतं = વ્રત, નિયમ	रूपं = સુંદરતા, સ્વરૂપ
दानं = દાન	लावण्यं = સુંદરતા
अंतःपुरं = અંદરનો ઓરડો	नेत्रं = આંખ
हृदयं = હૃદય	सूत्रं = દોરો

संस्कृत-वाक्यानि ।

१ पापी मनुष्य पापात् कथं मुक्तः भवति ? २ तव दर्शनाय अहं अद्य अत्र आगतः । ३ दानसमये कार्पण्यं मा कुरु । ४ रुग्णाय औषधं देहि । ५ तृषिताय तोयं देहि । ६ उद्यानात् कुसुमं स आनयति । ७ जले अब्जं भवति । ८ मनुष्य दुःख न वाञ्छति । ९ अहं व्रतं चरिष्यामि । १० सत्यं एव परमं व्रतं अस्ति । ११ ज्ञानस्य दानं धनस्य दानात् श्रेष्ठं । १२ गृहस्य मध्ये अंतःपुरं भवति । १३ अंतःपुरे गृहपत्नी वसति । १४ दुष्टस्य मुखे अमृतं हृदये च विष भवति । १५ पश्य, रथस्य चक्रं कथं भ्रमति ।

ભાષા–વાક્ય

(૧) પાપી માણસ પાપથી કેવી રીતે મુક્ત થાય છે? (૨) તારા દર્શન માટે હું આજે અહીં આવ્યો છુ (૩) દાન આપતી વખતે કંજુસાઈ ન કર (૪) રોગીને દવા આપો (૫) તરસ્યાને પાણી આપો (૬) બાગમાથી તે ફૂલ લાવે છે (૭) પાણીમા કમળ થાય છે (૮) માણસ દુખી થવા ઇચ્છતો નથી (૯) હુ વ્રત કરીશ (૧૦) સત્ય એ જ સાચુ વ્રત છે (૧૧) વિદ્યાનુ દાન ધનના દાનથી ઉત્તમ છે (૧૨)ઘરની વચમા અતપુર હોય છે (૧૩) અતપુરમા ગૃહિણી રહે છે (૧૪) દુષ્ટના મુખમા મિઠાશ અને હૃદયમા વિષ હોય છે (૧૫) જો, રથનુ પૈડુ કેવુ ફરે છે!

संस्कृत-वाक्यानि।

१६ वालकस्य रमणीयं रूपं अहं पश्यामि। १७ सः पुरुषः रूपेण बलेन लावण्येन च अतीव सुंदरः अस्ति। १८ तस्य नेत्रं इदानीं रुग्णं जातम्। १९ तत् श्वेतं सूत्रं अत्र आनय।

ભાષા-વાક્ય

(૧૬) બાળકનું સુંદર રૂપ હું જોઉં છું. (૧૭) તે માણસ રૂપ, બળ અને લાવણ્યથી અત્યંત સુંદર છે. (૧૮) તેની આંખ હવે બગડી ગઈ. (૧૯) તે સફેદ દોરો અહીંયા લાવ.

संस्कृत-वाक्यानि।

कविः सूत्रेण यज्ञोपवीतं करोति। यथा स नेत्रेण रूप पश्यति तथा कर्णेन शब्दं शृणोति। तस्य स्वरूपं पश्य। यंत्रस्य चक्रं इदानीं न भ्रमति। सः यंत्रस्य चक्रं कदा भ्रामयिष्यति? हृदयं शुद्धं कुरु। तत्र पापं मा अस्तु। यथा अंतःपुरे पुत्री भ्रमति तथा गृहाद् बहिः पुत्रः भ्रमति। दानेन पुण्यं भवति वा न? यदि दानेन पुण्यं भवति, तर्हि त्वं दानं किं न करोषि?

વાચક આ પાઠ વાંચે અને પોતે મનથી ઉપરના શબ્દોના વાક્યોમાં પ્રયોગ કરે, અને બની શકે ત્યાં સુધીઓ બનાવવાનો પ્રયત્ન કરે.

—o— o—o—

પાઠ ૧૩

संस्कृत-वाक्यानि।

१ जनकः उवाच- हे मुनिपुंगव! अत्र अस्ति धनुर्ष्यं शंकरस्य। २ क्षेत्रं कृषतः मे लांगलात् उत्थिता एका सुता च अस्ति। ३ क्षेत्रं शोधयता लब्धा अतः सा सीता इति नाम्ना विश्रुता। ४ सा इदानीं स्वयंवरयोग्या संजाता। ५ वर्धमानां तां सीतां सर्वे राजानः अत्र आगत्य वरयितुं इच्छन्ति। ६ वरयितुं इच्छतां अपि तेषां कन्यां न ददामि वीर्यशुल्का इति। ७ सर्वे नृपतयः वीर्यं जिज्ञासवः अत्र उपागच्छन्। ८ तेषां पुरस्तात् मया शैवं धनुः उपाहृतम्। ९ तस्य ग्रहणे तोलने अपि वा ते नृपाः न शेकुः।

ભાષા-વાક્ય

(૧) જનક બોલ્યા કે હે મુનિ (પુગવ) શ્રેષ્ઠ! અહીંયા છે શંકરનું ધનુષ્ય. (૨) ખેતર (कृषतः) ખેડનાર મારા હળથી ઉત્પન્ન થએલી એક પુત્રી પણ છે. (૩) ખેતરની શોધ કરનારાએ (लब्धा) પ્રાપ્ત કરી તેથી તે સીતાના નામથી (विश्रुता) પ્રસિદ્ધ છે. (૪) તે હવે સ્વયંવરને યોગ્ય થઇ છે. (૫) મોટી થતી એ સીતાને બધા રાજા અહીંયાં આવી વરવા ઇચ્છે છે. (૬) પણ વરવાની ઇચ્છા ધરાવનારા તેઓ(રાજાઓ) ને હું કન્યા નથી આપતો. (કારણકે) આ (विर्य शुल्का) વીર્યના બળથી લેવા યોગ્ય છે. (૭) બધા રાજાઓ શૌર્યની જીજ્ઞાસા કરી અહીં આવી ચુકયા (૮) તેમની સામે હું શિવજીનું ધનુષ્ય લાવ્યો. (૯) તેને પકડવા અને તેને ઉઠાવવામાં પણ તે રાજાઓ સમર્થ ન હતાં.

संस्कृत-वाक्यानि।

१० तत् एतत् परमभास्वरं धनुः रामलक्ष्मणयोः च अपि दर्शयिष्यामि। ११ रामः यदि अस्य आरोपणं कुर्यात् अहं सीतां तस्मै दद्याम्। १२ ततः जनकेन समादिष्टाः सचिवाः प्रयासेन धनुं तत्र आनयामासुः। १३ महर्षेः वचनात् तत्र धनुः दृष्ट्वा रामः अब्रवीत्। १४ इदं दिव्यं धनुः पाणिना संस्पृशामि। तस्य तोलने पूरणे अपि यत्नवान् च भविष्यामि।

ભાષા-વાક્ય

(૧૦) તે આ પરમ તેજસ્વી ધનુષ્ય રામલક્ષ્મણને પણ હું બતાવીશ. (૧૧) રામ જો એની ઉપર (आरोपणं) દોરી ચઢાવશે, તો હું સીતા તેને આપીશ. (૧૨) ત્યારે જનકની આજ્ઞાનુસાર મંત્રીઓ પ્રયત્ન કરી ધનુષ્યને ત્યાં લાવવા લાગ્યા. (૧૩) મહર્ષિના વચનોથી તે ધનુષ્ય જોઇ રામ બોલ્યા. (૧૪) આ દિવ્ય ધનુષ્યને (पाणिना) હાથથી સ્પર્શ કરૂં છું. તેને તોલવા અને પૂર્ણ કરવાનો પણ પ્રયત્ન કરીશ.

સંધિ કરેલાં વાક્યો

जनक उवाच-हे मुनिपुंगव! अत्रास्ति धनुष्यं भगवतो महादेवस्य। क्षेत्रं कृषतो मे लांगलादुत्थितैका सुता चास्ति। क्षेत्रं शोधयता सा लब्धा। अतः सा सीतेति नाम्ना विश्रुता। सेदानीं स्वयंवरयोग्या संजाता।

—::०::—

પાઠ ૧૪

संस्कृत-वाक्यानि ।

१ एवं उक्त्वा राम धनु मध्ये जग्राह । लीलया पूरयामास च । २ यदा रामेण मौर्वी आरोपिता तदा तत् धनु बभञ्ज च । ३ तदा राजा जनक प्राञ्जलि विश्वामित्रं उवाच । ४ अत्यद्भुतं इद । अचिन्त्यं अतर्कित च मया । ५ मे सुता सीता रामं भर्तारं प्राप्य कीर्तिं आहरिष्यति । ६ मे मंत्रिणः शीघ्र अयोध्या गच्छन्तु । राजानं दशरथं च अत्र आनयन्तु । ७ एवं समादिष्टा दूता त्रिरात्रेण अयोध्या प्राविशन् । ८ वृद्धं दशरथ राजान जनकस्य कृते कुशलं च पप्रच्छु । ९ तव पुत्रेण रामेण सीता निर्जिता ।

ભાષા વાક્ય

(૧) એમ કહીને રામે ધનુષ્યને વચમાથી ધર્યું અને લીલાથી પૂર્ણ કર્યું (૨) જ્યારે રામે (मौर्वी) દોરી ચઢાવી, ત્યારે તે ધનુષ્ય (बभञ्ज) તૂટી ગયુ (૩) ત્યારે રાજા જનકે હાથ જોડી વિશ્વામિત્રને કહ્યુ (૪) અતિ અદ્ભુત આ છે, અચિંત્ય અને મારાથી અતર્કિત છે (૫) મારી પુત્રી સીતા રામને પતિ તરીકે પ્રાપ્ત કરી કીર્તિ કમાશે (૬) મારા મંત્રી તરતજ અયોધ્યા જાય અને રાજા દશરથને અહિં લઇ આવે (૭) આ પ્રમાણે આજ્ઞા પામેલા દૂત ત્રણ રાત્રી પછી અયોધ્યામા પ્રવિષ્ટ થયા (૮) વૃદ્ધ દશરથ રાજા જનક માટે કુશળ પૂછવા લાગ્યા (૯) તારા પુત્ર રામે સીતાને જીતી લીધી છે

संस्कृत वाक्यानि

१० अतः जनकः राजा विवाहमंगलाय भवन्तं सपुरोहितं निमंत्रयति ।

ભાષા વાક્ય

(૧૦) તેથી જનક રાજા વિવાહ મંગલ માટે (भवन्तं) આપને પુરોહિતો સાથે નિમત્રણ આપે છે.

વાચક આ પાઠનો સારી રીતે અભ્યાસ કરે અને અનેક વાર વાંચે.

સંધિ કરેલાં વાક્યો

अत्रास्ति धनुष्यं शंकरस्य । शंकरस्य धनुष्यमत्रास्ति । धनुष्यमस्त्यत्र शंकरस्य । अस्त्यत्र धनुष्यं शंकरस्य ।

२ क्षेत्रं कृषतो मे लांगलादुत्थितैका सुता चास्ति । मे क्षेत्रं कृषतो लांगलादुत्थितैका चास्ति सुता । सुता चास्त्येका लांगलादुत्थिता मे क्षेत्रं कृषतः ।

३ क्षेत्रं शोधयता लब्धाऽतः सा सीतेति नाम्ना विश्रुता । लब्धा क्षेत्रं शोधयताऽतः सीतेति नाम्ना विश्रुता ।

४ सेदानीं स्वयंवरयोग्या संजाता । संजातेदानीं सा स्वयंवरयोग्या । स्वयंवरयोग्या सा संजातेदानीम् ।

+—o—+

પાઠ ૧૫

શ્લોકના પાઠોમાં પહેલાં પદ આપીને અન્વય આપવામાં આવતો, પણ આ પુસ્તકમાં શરૂઆતથીજ પદ આપવાનું બંધ કર્યું છે. વાચકોને પદ સંબંધી કોઇ સદેહ થાય તો તે અન્વયમાં પદ જોઈ શકે છે. વાચક પોતે અન્વયને જોઇ શ્લોકના પદ લખવાનો અભ્યાસ કરે. એવી રીતે તેમનો અભ્યાસ બહુ વધી જશે.

यथा तस्य तथा नस्त्वं निर्विशेषा वयं त्वयि ।
भवतश्च यथा तस्य पालयास्मान्यथा कविः ॥ ९ ॥
(म० भा० आदि १४९)

अन्वयः— यथा तस्य त्वं । तथा नः त्व । वयं त्वयि निर्विशेपाः । यथा तस्य तथा भवत । यथा कविः तथा अस्मान् पालय ॥

अर्थ—જેમ તે વિદુર માટે તુ છે, (तथा) તેમ (नः) અમારે માટે તુ છે. (वयं) અમે (त्वयि) તારામા (निर्विशेपा) વિશેષતા રહિત છીએ— (અર્થાત્ કોઇ બીજો ભાવ નથી રાખતા). જેમ તે વિદુરના સબધમાં તેમ જ (भवत) તારા સંબધમાં [અમારા મનમાં ભાવ છે]. જેમ (कविः) વિદુર તેમ તુ પણ (अस्मान्) અમારી (पालय) રક્ષા કર.

इदं शरणमाग्नेयं मदर्थमिति मे मतिः ।
पुरोचनेन विहितं धार्तराष्ट्रस्य शासनात् ॥ १० ॥

अन्वयः— इदं आग्नेय शरणं धार्तराष्ट्रस्य शासनात् पुरोचनेन मदर्थं विहितं इति मे मतिः ॥

અર્થ— આ (आग्नेयं) અગ્નિથી બળવા યોગ્ય (शरणं) ઘર ધૃતરાષ્ટ્ર પુત્રની (शासनात्) આજ્ઞાથી પુરોચને (विहितं) મારા માટે બનાવ્યું, એવો મારો મત છે.

स पापः कोशवांश्चैव ससहायश्च दुर्मतिः ।
अस्मानपि च पापात्मा नित्यकालं प्रबाधते ॥ ११ ॥

अन्वयः— स दुर्मतिः पापः कोशवान् च ससहायः एव पापात्मा अस्मान् अपि नित्यकालं प्रबाधते ॥

અર્થ—તે દુષ્ટબુદ્ધિ પાપી (कोश-वान्) ખજાનાથી યુક્ત અર્થાત ધનવાન (स-सहायः) સહાયી જનોથી યુક્ત પાપાત્મા, (अस्मान्) અમને (अपि) જ સદા સર્વદા બાધા પહોંચાડે છે.

स भवान्मोक्षयत्वस्मान्यत्नेनास्माद्धुताशनात् ।
अस्मास्विह हि दग्धेषु सकामः स्यात्सुयोधनः ॥ १२ ॥

अन्वयः—सः भवान् अस्मात् हुताशनात् यत्नेन अस्मान् मोक्षयतु । हि अस्मासु इह दग्धेषु सुयोधनः सकामः स्यात् ।

અર્થ—તે (भवान्) આપ (अस्मान्) આ અગ્નિથી પ્રયત્ન કરી અમને (मोक्षयतु) બચાવો, કારણકે અહીંયાં (अस्मासु दग्धेषु) અમારા બળી જવાથી (सुयोधनः) દુર્યોધન (स-कामः) સફળ ઇચ્છા ધરાવનાર થઇ જશે.

इदं तदशुभं नूनं तस्य कर्म चिकीर्षितम् ।
प्रागेव विदुरो वेद तेनास्मानन्वबोधयत् ॥ १४ ॥

अन्वयः—तस्य इदं चिकीर्षितं कर्म नूनं अशुभं । विदुरः

प्राक् एव वेद । तेन अस्मान् अन्वबोधयत् ॥

અર્થ— તેનું આ (चिकीर्षितं) સંકલ્પિત કર્મ (नूनं) નિઃસંદેહ અશુભ છે. વિદુર (प्राक्) પહેલાંથી જ (वेद) જાણે છે. (तेन) એજ કારણે (अस्मान्) અમને સાવધાન કીધા

सेयमापदनुप्राप्ता क्षत्ता यां दृष्टवान्पुरा ।
पुरोचनस्याविदितानस्माँस्त्वं प्रतिमोचय ॥ १५ ॥

अन्वय – सा इयं आपत् अनुप्राप्ता । यां क्षत्ता पुरा दृष्टवान् । त्वं पुरोचनस्य अविदितान् प्रतिमोचय ॥

અર્થ—તે (इयं) આ આપત્તિ પ્રાપ્ત થઇ છે. (यां) જેને (क्षत्ता) વિદુરે અગાઉ (दृष्टवान्) જોઇ હતી. તુ પુરોચનને (अ-विदितान्) માલમ ન પડે એમ (अस्मान्) અમને (प्रतिमोचय) બચાવ.

स तथेति प्रतिश्रुत्य खनको यत्नमास्थितः ।
परिखामुत्किरन्नाम चकार च महद्विलम् ॥ १६ ॥

अन्वय – स खनकः तथा इति प्रतिश्रुत्य यत्नं आस्थित । परिखां उत्किरन् नाम महत् बिलं चकार च ॥

અર્થ—તે ખોદનારો (तथा) ઠીક, એમ (प्रतिश्रुत्य) કહીને પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. (परिखां) ખડક (उत्किरन् नाम) ખોદવાના બહાને મોટું બિલ કરતો રહ્યો.

આ શ્લોકોમાં આવેલી સંધિઓના પદ હવે જુઓ-

१ नस्त्वं = न त्वं ।

२ भवतश्च = भवतः च ।
३ मदर्थमिति = मत् अर्थं इति।
४ पालयास्मान् = पालय अस्मान्।
५ कोशांश्चैव = कोशान् च एव।
६ मोक्षयत्वस्मान् = मोक्षयतु अस्मान् ।
७ यत्नेनास्माद्धुताशनान्=यत्नेन अस्मान् हुताशनान्।
८ अस्मास्विह = अस्मासु इह ।
९ प्रागेव = प्राक् एव।
१० विदुरो वेद = विदुरः वेद ।
११ सेयमापदनुप्राप्ता = सा इयं आपत् अनुप्राप्ता।
१२ अस्मांस्त्वं = अस्मान् त्वं ।

આ સંધિઓ જોઇ વાચક સંધિ સંબંધી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે.

સંધિ કરેલાં વાક્ય

यथा तस्य त्वं तथैवास्माकं त्वमसि । यथा कविरस्मान्पालयति, तथैव त्वमपि पालयास्मान । इदं लाक्षागृहं धार्तराष्ट्रस्याज्ञया पुरोचनेन निर्मितमिति मम मतिः। स दुर्मतिः पापो दुर्योधनो धनवान् सहायवांश्चास्मानित्यं प्रवाधते। अतो भगवान् यत्नेनास्माद् धुताशनादस्मान्मोक्षयतु।

==o::o::o==

પાઠ ૧૬

જો આપના અગાઉના પાઠ બરાબર થઈ ગયા હશે, તો આ પાઠમાં આપેલુ સરળ સંસ્કૃત આપને તરતજ સમજાઈ જશે. જુઓ–

जनक उवाच – हे मुनिपुंगव ! अत्रास्ति धनुष्यं शंकरस्य । क्षेत्रं कृषतो मे लाङ्गलादुत्थितैका सुता चास्ति । क्षेत्रं शोधयता लब्धा अतः सा सीतेति नाम्ना विश्रुता । सेदानीं स्वयंवरयोग्या संजाता । वर्धमानां तां सीतां सर्वे राजानोऽआगत्य वरयितुमिच्छन्ति ।

वरयितुमिच्छतामपि तेषां कन्यां न ददामि वीर्यशुल्केति । सर्वे नृपतयो वीर्यं जिज्ञासवोऽत्रोपागच्छन् । तेषां पुरस्तान्मया शैवं धनुरुपाहृतम् । तस्य ग्रहणे तोलनेऽपि वा ते नृपा न शेकुः । तदेतत्परमभास्वरं धनू रामलक्ष्मणयोश्चापि दर्शयिष्यामि । रामो यद्यस्यारोपणं कुर्यादहं सीता तस्मै दद्याम् । ततो जनकेन समादिष्टाः सचिवा प्रयासेन धनुस्तत्रानयामासुः ।

महर्षिवचनात्तद्धनुर्दृष्ट्वा रामोऽब्रवीत् । इदं दिव्यं धनुः पाणिना संस्पृशामि तस्य तोलने पूरणेऽपि यत्नवांश्च भविष्यामि ।

एवमुक्त्वा रामो धनुर्मध्ये जग्राह । लीलया पूरयामास च । यदा रामेण मौर्वी आरोपिता तदा तद्धनुर्बभञ्ज च ।

तदा राजा जनकः प्रांजलिर्विश्वामित्रमुवाच । अत्यद्भुतमिदम् । अचिंत्यमतर्कितञ्च मया । मे सुता सीता रामं भर्तारं प्राप्य

कीर्तिमाहरिष्यति। मे मंत्रिणः शीघ्रमयोध्यां गच्छन्तु। राजानं दशरथं चात्रानयन्तु।

एवं समादिष्टा दूतास्त्रिरात्रेणायोध्यां प्राविशन्। वृन्दं दशरथं राजानं जनकस्य कृते कुशलं च पप्रच्छुः।

तव पुत्रेण रामेण सीता निर्जिता। अतो जनको राजा विवाहमङ्गलाय भवन्तं सपुरोहितं निमन्त्रयति।

વાચક ઉપરના વાક્યોને વારંવાર વાંચે. અનેક વખતે વાચવાથી આ સરળ સંસ્કૃત વાચકો ને સમજાઇ જશે.

જો કોઇ જગ્યાએ અર્થ કે સંધિ વિષે ન સમજાય તો વાચક અગાઉના તેરમાં પાઠમાં જુએ. તેમાં આપેલા વાક્ય જોવાથી બધી શંકાઓ દૂર થશે. તેમાં દરેક વાક્ય પદચ્છેદપૂર્વક આપેલું છે, અને પૂર્ણ શબ્દાર્થ પણ આપ્યો છે. છતાં જોયા વગર વાચક આ પાઠ સમજવાનો પ્રયત્ન કરે, હવે હજુ જુઓ–

यथा तस्य त्वं, तथा नस्त्वम्। वयं त्वयि निर्विशेषाः। यथा तस्य तथा भवतः। यथा कविः तथा त्वमस्मान्पालय।

इदमाग्नेयं शरणं धार्तराष्ट्रस्य शासनात्पुरोचनेन विहितमिति मे मतिः।

स दुर्मतिः पापः कोशवांश्च ससहायश्चैव पापात्माऽस्मानपि नित्यकालं प्रबाधते।

स भवानस्माद्धुताशनाद्यत्नेनास्मान्मोक्षयतु। अस्मास्विह दग्धेषु सुयोधनः सकामः स्यात्। तस्येदं चिकीर्षितं कर्म नूनमशुभम्। विदुरः प्रागेव वेद। तेनास्मानन्वबोधयत्।

सेयमापदनुप्राप्ता। यां क्षत्ता पुरा दृष्टवान्। त्वं पुरोचनस्याविदितानस्मान्प्रतिमोचय।

स खनकस्तथेति प्रतिश्रुत्य यत्नमास्थितः। परिखामुत्किरन्नाम महद्बिलं चकार च।

વાચક આ પણ વારંવાર વાંચે. વાંચવાથી સંધિ છૂટી પાડવાની રીત સમજાઇ જશે. જો કોઈ જગ્યાએ શંકા થાય તો ૧૫ મો પાઠ જુઓ–તેમાં મૂળ શ્લોકના અન્વય, અર્થ વગેરે આપેલાં છે. જો અગાઉના પાઠ બરાબર થઇ ગયા હશે, તો એમાં કોઇ મુશ્કેલી જ નહીં નડે.પણ જો કોઇ શંકા રહી જાય તો અગાઉના પાઠ જોવાથી તેનું નિવારણ થઇ શકે છે.

નીચે લખેલા પ્રશ્નોના ઉત્તર સંસ્કૃતમાંજ આપો.

१ कस्य धनुष्यं तत् आसीत् ?
२ सीता कथं प्राप्ता ? केन प्राप्ता ?
३ स्वयंवरसमये सर्वे राजानः किं कुर्वन्ति ?
४ नृपाः तस्य धनुष्यस्य तोलने ग्रहणे वा समर्थाः सन्ति वा न ?
५ ततः रामेण किं कृतम् ?
६ यदा धनुः बभञ्ज तदा जनकेन किं कृतम् ?
७ जनकस्य मन्त्रिणः दशरथं किं ऊचुः ?
८ आग्नेयं शरणं केन विहितम् ?
९ कस्य शासनात् तेन विहितम् ?

१० कः पापात्मा दुर्मतिः ?
११ तेन पापेन किं कृतम् ?
१२ विदुरेण किं कृतम् ?

આ પ્રશ્નોના ઉત્તર સંસ્કૃતમાં જ આપવાનો પ્રયત્ન કરો. જો ન બને તો આજ પાઠના અગાઉના વાક્ય જોઇને ઉત્તર આપો. એમ કરવાથી આપની ઉન્નતિ નિઃસંદેહ થઇ શકે છે.

પ્રશ્નોના ઉત્તર બરાબર આપી શકાય, ત્યાં-સુધી આ પાઠનો અભ્યાસ કરતા રહો.

સંધિ કરેલાં વાક્યો

तत्कस्य धनुष्यमासीत्। नृपास्तस्य धनुष्यस्य तोलन ग्रहण वा समर्थाः सन्ति वा न? ततो रामेण किं कृतम्? यदा धनुर्बभञ्ज तदा जनकेन किं कृतम्? जनकस्य मन्त्रिणो दशरथं किमूचुः? आग्नेयं शरणं केन विहितम्? कस्य शासनात्तेन विहितम्? को दुर्मतिः पापात्मा?

एतत्परमभास्वरं तद्धनुः रामलक्ष्मणयोश्चेदानीं प्रदर्शयिष्यामि। रामो यद्यस्यारोपणं कुर्यात्, तर्हि सीतामहं दद्यामस्मै। ततो राज्ञा जनकेन समादिष्टाः सर्वे सचिवा महता प्रयासेन तद्धनुस्तत्रानयामासुः।

—०।०—

પાઠ ૧૭

सस्कृत-वाक्यानि।

१ तत दशरथ मिथिला उपेयिवान्। जनक च पूजा कल्पयित्वा एनं उवाच। २ दिष्ट्या प्राप्त आसि सह वसिष्ठेन। ददामि सीता रामाय, ऊर्मिला लक्ष्मणाय च। ३ विश्वामित्र च उवाच। राजन्! सदृश धर्मसबध रामस्य सीतया सह, लक्ष्मणस्य च ऊर्मिलया सह। ४ अन्यत् च। यवीयस जनकभ्रातु कुशध्वजस्य अपि सुताद्वय अस्ति। ५ भरतशत्रुघ्नयो पत्न्यर्थं सुताद्वयं अपि योग्यम्। ६ वसिष्ठेन् अपि तत् अनुमतम्।

ભાષા-વાક્ય

(૧) ત્યારપછી દશરથ મિથિલા ભણી રવાના થયા જનકે પૂજા કરી તેમનાથી વાતચીત કરી (૨) સૌભાગ્યથી તમે અહીં વસિષ્ઠ સાથે પ્રાપ્ત થયા છો (આવ્યા છો) હુ સીતાને રામ માટે, અને ઉર્મિલાને લક્ષ્મણ માટે આપુ છુ (૩) વિશ્વામિત્ર બોલ્યા— હે રાજન્! યોગ્ય ધર્મ સબધ જ છે, રામનો સીતા સાથે અને લક્ષ્મણનો ઉર્મિલા સાથે (૪) અને એ કે જનકના (यवीयस) અનુજ કુશધ્વજની પણ બે પુત્રિઓ છે (૫) ભરત અને શત્રુઘ્નની પત્નિઓ માટે તે બન્ને પુત્રિઓ યોગ્ય છે (૬) વસિષ્ઠે પણ તેની સંમતિ આપી

संस्कृत-वाक्यानि ।

७ जनकः तु प्राञ्जलिः उवाच । धन्यं मन्ये मम कुलम् । ८ यतः उभौ अपि मुनिपुंगवौ युवां अस्माकं कुलसंबंधं सदृशं ज्ञापयतः। ९ एकेन एव अह्ना चत्वारो राजपुत्राः चतसृणां राजपुत्रीणां पाणीन् गृह्णन्तु । १० ततः सर्वाभरणभूषितां सीतां समानीय, अग्नेः पुरस्तात् संस्थाप्य, राजा रामं अब्रवीत् । ११ मे सुता इयं सीता, अद्य तव सहधर्मचारिणी, प्रतीच्छ एनां पतिव्रतां, छायां इव अनुगामिनीम् । १२ ततः सर्वे महर्षयः साधु साधु इति ऊचुः।

ભાષા વાક્ય

(૭) જનક તો હાથ જોડી બોલ્યાં કે હું મારા કુળને ધન્ય માનું છું. (૮) કારણકે (युवां) આપ બન્ને મુનિ શ્રેષ્ઠ પણ અમારા કુળસંબંધને યોગ્ય (ज्ञापयतः) કહી રહ્યાં છો, (૯) એકજ દિવસે ચારે કુમારો ચારે રાજકુમારીઓના (पाणीन्) હાથ (गृह्णन्तु) ગ્રહણ કરે. (૧૦) પછી બધા ભૂષણોથી ભૂષિત સીતાને લાવી અગ્નિ સામે (संस्थाप्य) બેસાડી રાજાએ રામને કહ્યું. (૧૧) મારી પુત્રી આ સીતા આજથી તારી સહધર્મચારિણી (તારા સાથે ધર્માચરણ કરનારી) ની ઇચ્છા કર, આ પતિવૃતા સ્ત્રી છાયાની જેમ (अनुगामिनी) પાછળ આવનારી છે. (૧૨) ત્યારે બધા મહર્ષિ " ઉત્તમ છે " એમ કહેવા લાગ્યાં.

=:o::o::o:=

પાઠ ૧૮

' संस्कृत–वाक्यानि ।

१ लक्ष्मणं, भरतं, शत्रुघ्नं च तथैव क्रमेण ऊर्मिलया, मांडव्या श्रुतकीर्त्या च सह संयोजयामासुः ।२ ते अग्निं त्रिः परिक्रम्य भार्याः ऊढः । ३ अथ रात्र्यां व्यतीतायां विश्वामित्रः, आपृष्ट्वा रामचंद्रं, उत्तरपर्वतं जगाम।४ राजा दशरथः अपि मिथिलाधिपतिं जनकं पृष्ट्वा अयोध्यानगरीं आशु प्रस्थित । ५ मार्गे तु क्षत्रियविमर्दनं जामदग्न्यं रामं दशरथः ददर्श । ६ तदा दशरथः प्रांजलिः भूत्वा ' अभयं देहि' इति तं प्रार्थयामास ।

ભાષા વાક્ય

(૧) લક્ષ્મણ, ભરત, શત્રુઘ્નને તેજ ક્રમથી ઊર્મિલા, માંડવી અને શ્રુતકીર્તિ સાથે સંયુક્ત કર્યાં. (૨) તેમણે ત્રણ વાર અગ્નિની પરિક્રમા કરી ભાર્યાઓ સાથે (ऊढः) વિવાહ કર્યાં. (૩) ત્યાર પછી રાત્રિ વ્યતીત થવા પર વિશ્વામિત્ર રામચંદ્રને પૂછી ઉત્તર–પર્વતે ચાલ્યાં. (૪) રાજા દશરથ પણ મિથિલાધિપતિ જનકથી પૂછી અયોધ્યાં નગરી જવા (आशु.) તરતજ ચાલ્યા. (૫) માર્ગમાં ક્ષત્રિયઘાતકી જમદગ્નિપુત્ર રામને દશરથે જોયા. (૬) ત્યારે દશરથે હાથ જોડી 'અભયતા આપો' એવી તેની પ્રાર્થના કરી.

संस्कृत-वाक्यानि

७ अनादृत्य तद् वाक्यं, रामं एव जामदग्न्यः उवाच। पश्य अद्य एव मे पराक्रमम्। ८ रामः अपि धनुः सज्जीकृत्य उवाच। ब्राह्मण असि त्वम्। तस्मात् ते प्राणं न हरामि। ९ ततः जामदग्न्यः महेन्द्रपर्वतं तपश्चरणं कर्तुं गतः, रामः अपि अयोध्यां प्राप्तः।

(७) ते वाक्यनुं अनादर करी, रामने जमदग्निपुत्रे कह्युं, "जो हवे मारु पराक्रम." (८) राम पण धनुष्य चढावी बोल्या के तु ब्राह्मण छे, तेथी तारो प्राण हुं नहि लउं. (९) पछी जमदग्निपुत्र महेन्द्र-पर्वत उपर तप करवा माटे गया, अने राम पण अयोध्या पहोंच्या.

सांधि करेलां वाक्यो

अनादृत्य तद्वाक्यं राममेव जामदग्न्य उवाच। पश्याद्यैव मे पराक्रमम्। रामोऽपि धनुः सज्जीकृत्योवाच। ब्राह्मणोऽसि त्वम्। तस्मात्ते प्राणं न हरामि। ततो जामदग्न्यो महेन्द्रपर्वतं तपश्चरणं कर्तुं गत, रामोऽप्ययोध्यां प्राप्त।

—o—.o:—

પાઠ ૧૯

चक्रे च वेश्मनस्तस्य मध्ये नातिमहद्बिलम्।
कपाटयुक्तमज्ञातं समं भूम्याश्च भारत ॥ १७ ॥
(म॰ भारत आदि॰ अ॰ १४९)

अन्वयः—हे भारत! तस्य वेश्मनः मध्ये न अतिमहत् कपाटयुक्तं अज्ञातं भूम्याः च समं बिलं चक्रे ॥

અર્થ—હે ભારત! તે (वेश्मनः) ઘરની વચમાં (न अतिमहत्) અત્યંત મોટું નહિ અને (कपाट युक्तं) બારણાંઓથી યુક્ત તથા अज्ञातं) ગુપ્ત (भूम्याः—समं) ભૂમિ સમાન જ (बिल) બિલ (चक्रे) બનાવ્યું.

पुरोचनभयादेव व्यदधात्संवृतं मुखम्।
स तस्य तु गृहद्वारि वसत्यशुभधीः सदा ॥ १८ ॥

अन्वयः—पुरोचन-भयात् एव संवृतं मुखं व्यदधात्। सः अशुभधीः तस्य गृहद्वारि तु सदा वसति ॥

અર્થ—પુરોચનના ભયથી તે બિલનું મુખ (संवृत) ઢાંકી બંધ (व्यदधात्) કીધું. તે (अशुभधी) દુષ્ટ બુદ્ધિવાળો તે મકાનના દ્વારમાં જ હમેશાં (वसति) રહેતો હતો.

तत्र ते सायुधाः सर्वे वसन्ति स्म क्षपां नृप।
दिवा चरन्ति मृगयां पांडवेया वनाद्वनम् ॥ १९ ॥

अन्वयः—हे नृप! ते सर्वे पांडवेया सायुधाः क्षपां तत्र वसन्ति स्म, दिवा वनात् वनं मृगयां चरन्ति ॥

અર્થ-હે રાજા ! તે બધા પાડુના પુત્ર (स-आयुधा) હથિયારો સહિત (क्षपा) રાત્રે ત્યા (वसन्ति स्म) રહેતા હતા દિવસે એક વનથી બીજા વનમા મૃગયા માટે (चरंति) ફરતા હતા

विश्वस्तवदविश्वस्ता वञ्चयन्त पुरोचनम् ।
अतुष्टास्तुष्टवद्राजन्नूषु परमविस्मिता ॥ २० ॥

अन्वय—हे राजन् पुरोचनं वञ्चयन्त, अविश्वस्ता विश्वस्तवत्, अतुष्टा तुष्टवत्, परम-विस्मिता ऊषु ॥

અર્થ-હે રાજા ! પુરોચનને (वञ्चयन्त) ઠગતા (अ-विश्वस्ता) વિશ્વાસ ન કરવા છતા એ વિશ્વાસ કરવા સમાન, (अ-तुष्टा) સતુષ્ટ ન થવાપર પણ સતુષ્ટ થયાની જેમ, અત્યત (विस्मिता) વિસ્મિત થઇને (ऊषु) રહેવા લાગ્યા

न चैनानन्ववोधन्त नरा नगरवासिन ।
अन्यत्र विदुरामात्यात्तस्मात्खनकसत्तमात् ॥ २१ ॥

अन्वय—तस्मात् खनकसत्तमात् विदुरामात्यात् अन्यत्र नगरवासिन नरा एनान् न अन्ववोधन्त ॥

અર્થ તે ખોદનારાઓમા (सत् तम) શ્રેષ્ઠ વિદુરના (अमात्य) મત્રિ સિવાય (अन्यत्र) બીજા નગર વાસી (नरा) લોકો (एनान्) એમને ન (अन्ववोधन्त) જાણતા

—०— ३ —०—

પાઠ ૨૦

'तास्तु दृष्ट्वा सुमनसः परिसंवत्सरोषितान्।
विश्वस्तानिव संलक्ष्य हर्षं चक्रे पुरोचनः ॥ १ ॥
(म भारत आदि॰ अ १५०)

अन्वय —परि-संवत्सर-उषितान् सुमनसः तान् दृष्ट्वा, विश्वस्तान् इव संलक्ष्य पुरोचनः हर्षं चक्रे ॥

અર્થ-(સંવત્સર) વર્ષભર (ઉષિત) રહેલા ઉત્તમ મનવાળા તે પાડવોને (दृष्ट्वा) જોઈને, તેમનો વિશ્વાસ કર્યા સમાન (संलक्ष्य) અનુભવ કરી પુરોચન આનંદ માનવા લાગ્યો.

पुरोचने तथा हृष्टे कौन्तेयोऽथ युधिष्ठिरः ।
भीमसेनार्जुनौ चोभौ यमौ प्रोवाच धर्मवित् ॥२॥

अन्वय —तथा पुरोचने हृष्टे, अथ कौंतेयः धर्मवित् युधिष्ठिरः भीमसेनार्जुनौ उभौ यमौ च प्रोवाच ॥

અર્થ-તે પ્રમાણે પુરોચનને સંતુષ્ટ થયા (अथ) પછી (कौन्तेय) કુન્તીપુત્ર ધર્મજ્ઞાની યુધિષ્ઠિર, ભીમ, અર્જુન અને (उभौ) બન્ને (यमौ) જુડવા ભાઈ નકુલ સહદેવને (प्रोवाच=प्र+उवाच) કહ્યુ

આ પાઠના શ્લોકોમા આવેલી સંધિઓનો વિગ્રહ—

१ वेश्मनस्तस्य=वेश्मनः तस्य ।
२ नातिमहद्बिलम् = न अति महत् बिलम् ।
३ भूम्याश्च = भूम्याः च ।

४ भयादेव = भयात् एव।
५ वसत्यशुभधी. = वसति -अशुभ-धी ।
६ सायुधा. = स- आयुधा ।
७ वनाद्वन = वनात्-वनम्।
८ विश्वस्तवदविश्वस्ता = विश्वस्तवत् अविश्वस्ता ।
९ अतुष्टास्तुष्टवद्राजन्नूषु = अतुष्टा तुष्टवत् राजन् ऊषु ।
१० चैनानन्ववोधन्त = च एनान् अनु -अवोधन्त ।
११ तास्तु = तान् तु ।
१२ कौन्तेयोऽथ = कौन्तेय अथ ।
१३ भीमसेनार्जुनौ = भीमसेन--अर्जुनौ ।
१४ चोभौ = च उभौ ।
१५ प्रोवाच = प्र--उवाच ।

વાચક આ સધિઓ જુએ અને સધિ ઓળખવાનો પ્રયત્ન કરે

પહેલાના શ્લોકમા આવેલા સમાસોનુ વિવરણ

१ भीमसेनार्जुनौ = भीमसेन च अर्जुन च भीमसेनार्जुनौ
(ભીમ અને અર્જુન)

२ धर्मवित् = धर्म वेत्ति धर्मवित् (ધર્મ જાણનાર)

३ नगरवासिन = नगरे वसन्ति इति नगरवासिन ।
(નગરમા રહેનારા)

४ खनकसत्तम = खनकेषु सत्तम (ખોદનારાઓમા ઉત્તમ)

પાઠ ૨૧

संस्कृत-वाचन-पाठ ।

ततो दशरथो मिथिलामुपेयिवान् । जनकश्च पूजां कल्पयित्वैनमुवाच । दिष्ट्या प्राप्तोऽसि सह वासिष्ठेन । ददामि सीतां रामायोर्मिलां लक्ष्मणाय च ।

विश्वामित्रश्चोवाच । राजन् ! सदृशो धर्मसम्बन्धो रामस्य सीतया सह, लक्ष्मणस्य चोर्मिलया सह । अन्यच्च यवीयसो जनकभ्रातुः कुशध्वजस्यापि सुताद्वयमस्ति । भरतशत्रुघ्नयो पत्न्यर्थं सुताद्वयमपि योग्यम् । वसिष्ठेनापि तदनुमतम् ।

जनकस्तु प्राञ्जलिरुवाच- "धन्यं मन्ये मम कुलम् । यत उभावपि मुनिपुंगवौ युवामस्माकं कुलसंबन्धं सदृशं ज्ञापयत ।"

एकेनैवाह्ना चत्वारो राजपुत्राश्चतसृणां राजपुत्रीणां पाणीन् गृह्णन्तु । तत सर्वाभरणभूषिता सीता समानीयाग्ने पुरस्तात्संस्थाप्य राजा राममब्रवीत् "मे सुतेयं सीताद्य तव सहधर्मचारिणी, प्रतीच्छैनां पतिव्रता, छायामिवानुगामिनीम् ।" तत सर्वे महर्षय साधुसाध्वित्यूचु ।

लक्ष्मणं भरतं शत्रुघ्नं च तथैव क्रमेणोर्मिलया माण्डव्या श्रुतकीर्त्या च सह संयोजयामासु । तेऽग्निं त्रिःपरिक्रम्य भार्या उदूहुः ।

अथ रात्र्या व्यतीतायां विश्वामित्र आपृष्ट्वा रामचन्द्रमुत्तर पर्वतं जगाम ।

राजा दशरथोऽपि मिथिलाधिपतिं जनकं पृष्ट्वाऽयोध्यानगरीमाशु प्रस्थितः। मार्गे तु क्षत्रियविमर्दनं जामदग्न्यं रामं दशरथो ददर्श। तदा दशरथः प्राञ्जलिर्भूत्वा "अभयं देहीति" तं प्रार्थयामास।

अनादृत्य तद्वाक्यं राममेव जामदग्न्य उवाच 'पश्याद्य मे पराक्रमम्।' रामोऽपि धनुः सज्जीकृत्योवाच "ब्राह्मणोऽसि त्वं, तस्मात्ते प्राणं न हरामि।" ततो जामदग्न्यो महेन्द्रपर्वतं तपश्चरणं कर्तुं गतो, रामोऽप्ययोध्यां प्राप्तः।

हे भारत! स तस्य वेश्मनो मध्ये नातिमहत्कपाटयुक्तमज्ञातं भूम्याश्च समं विलं चक्रे। पुरोचनभयादेव संवृतं मुखं व्यदधात्। स पुरोचनोऽशुभधीस्तस्य गृहद्वारि तु सदा तिष्ठति।

हे नृप! ते सर्वे पाण्डवेयाः सायुधाः क्षपां तत्र वसन्ति स्म, दिवा च वनाद्वनं मृगयां चरन्ति। हे राजन्! पुरोचनं वञ्चयन्तो ऽविश्वस्ता विश्वस्तवत्, अतुष्टास्तुष्टवत्, परमविस्मिता ऊषुः। तस्मात्वनकसत्तमाद्विदुरामात्यादन्यत्र नगरवासिनो नरा एनान्नावबोधन्त।

संधी छूटी पाडेला वाक्यो

ततो दशरथो मिथिलामुपेयिवान् = ततः दशरथः मिथिलां उपेयिवान्।

जनकश्च पूजां कल्पयित्वैनमुवाच = जनकः च पूजां कल्पयित्वा एनं उवाच।

—०+०—

पाठ २२

परिसंवत्सरोपितान्सुमनसस्तान्दृष्ट्वा, विश्वस्तानिव संलक्ष्य, पुरोचनो हर्षं चक्रे। तथा पुरोचने हृष्टे, अथ धर्मविद्युधिष्ठिरो भीमार्जुनौ यमौ च प्रोवाच।

श्रेष्ठ उत्तमो मनुष्यो यद्यदाचरति तत्तदेवेतरो जन आचरति। यद्यदेव नृप आचरति तत्तदेव प्रजाजन आचरति। यथा विद्वानाचरति तथैव साधारणो जन आचरति। यथा त्वमाचरसि तथैवाहमाचरामि। यथाऽहमाचरामि तथा त्वं नाचरसि।

स श्रेष्ठ उत्तमः पुरुषो यद्यत्प्रमाणं कुरुते तत्तदेव लोक अनुवर्तते। यद्यद् भूपतिः प्रमाणं कुरुते तत्तदेव प्रजाजनः अनुवर्तते। यद्यद् भूपतिः प्रमाणं कुरुते साधारणो जनस्तत्तदेवानुवर्तते।

आत्मनाऽऽत्मानमुद्धरेत्। सदात्मानमेवात्मनोद्धरेत्। कदाऽप्यात्मनाऽऽत्मानं नावसादयेत्। मनुष्येण सदा तथा प्रयत्नः कर्तव्यो येन तस्योद्धारो भविष्यति।

आत्मैवात्मनो बंधुर्भवति, तथाऽऽत्मनः शत्रुरप्यात्मैव भवति। यः स्वकर्तव्यं करोति, स एवात्मनो बन्धुर्भवति, तथा य स्वकर्तव्यं न करोति, स एवात्मनः शत्रुर्भवति।

हे मनुष्य! मनो दुर्निग्रहं चलं चास्तीत्यसंशयं सत्यमेवास्ति। परंतु तस्य निग्रहोऽभ्यासेन वैराग्येण च भवति, नान्येन केनापि कर्मणा भवति।

यो वीर इदानीं युद्धेऽवस्थितः स विजयं प्राप्स्यति । यो वीरः पुरुषो युद्धं करोति सोऽवश्य विजय प्राप्नोति ।

तस्मात्त्वमुत्तिष्ठ । हे वीर ! इदानीं त्वं युद्धायोत्तिष्ठ, यशश्च लभस्व । शत्रूञ्जित्वा समृद्धं राज्यं भुंक्ष्व ।

एते वीरा मयैव पूर्वं निहता । अतस्त्वं निमित्तमात्रं भव । क्षत्रस्य धर्मस्य तत्त्वं ' धर्म्यं युद्धं कर्तव्य ' मित्येवास्ति । अतो धर्म्याद्युद्धापलायनं क्षत्रियाय न योग्यं भवति ।

तस्य क्षत्रियस्य किं नगरमस्ति ? स वीरः क्षत्रियो वीरपुरे निवसति । तस्मान्नगरात्स इदानीमेवात्रागत । स किमर्थमत्रागत ? स कदाऽस्मान्नगरात्स्वनगरं गमिष्यतीति त्वं जानासि किम् ?

आदौ वीरेणेन्द्रियाणि संयम्य शत्रुणा सहावश्यं युद्धं कर्तव्यम् । यो वीरो निर्मलो निश्चलो निर्विकारो नित्यपूतो निस्पृहो निर्मोह स एव प्रशंसनीयः । स एव युद्धे विजयं प्राप्नोति ।

पापी मनुष्य पापात्कथं मुक्तो भवति ? तव दर्शनायाहमत्रागत । दानसमये कार्पण्य मा कुरु । रुग्णायौषधं देहि । तृषिताय तोयं देहि ।

शीतेन पीडिताय वस्त्रं देहि । लेखकाय पत्रं देहि । पूजनाय पुष्पं देहि । पुष्पं पत्रं फलं जलं भक्त्या देहि ।

+—•—+

પાઠ ૨૩

संस्कृत-वाचन-पाठः ।

(१)

उद्यानात्कुसुमं स आनयति । जलेऽब्जं भवति । मनुष्यो दुःखं न वाञ्छति । अहं व्रतं चरिष्यामि । सत्यमेव परमं व्रतमस्ति । ज्ञानस्य दानं धनस्य दानाच्छ्रेष्ठम् । गृहस्य मध्येऽन्तःपुरं भवति । अन्तःपुरे गृहपत्नी वसति । दुष्टस्य मुखेऽमृतं हृदये च विषं भवति । पश्य रथस्य चक्रं कथं भ्रमति ?

बालकस्य रमणीयं रूपमहं पश्यामि । स पुरुषो रूपेण बलेन लावण्येन चातीव सुन्दरोऽस्ति । तस्य नेत्रमिदानीं रुग्णं जातम् । तच्छ्वेतं सूत्रमानय ।

कविः सूत्रेण यज्ञोपवीतं करोति । यथा स नेत्रेण रूपं पश्यति, तथा कर्णेन शब्दं शृणोति । तस्य रूपं पश्य । यन्त्रस्य चक्रमिदानीं न भ्रमति । स यन्त्रस्य चक्रं कदा भ्रामयिष्यति ? हृदयं शुद्धं कुरु । तत्र पात्रं माऽस्तु । यथाऽन्तःपुरे पुत्री भ्रमति, तथा गृहाद्बहिः पुत्रो भ्रमति । दानेन पुण्यं भवति वा न ? यदि दानेन पुण्यं भवति, तर्हि त्वं दानं किं न करोषि ?

(२)

युद्धं स्वर्गस्यैव द्वारमस्ति । यः क्षत्रियो धर्म्यं युद्धं करोति स तेनैव द्वारेण स्वर्गं गच्छति । यदि [redacted] युद्धे मृतो भवति तर्हि

स स्वर्गं गच्छति, यदि न मृतो विजयं प्राप्तस्तर्हि राज्यं प्राप्नोति।

अतः क्षत्रिय ईदृशं युद्ध सुखेन करोति। तेन स्वर्गं भूमिराज्यं वा प्राप्नोति। परंतु यो भीरु पुरुषो युद्धं कर्तुं न समर्थः स न स्वर्गं प्राप्नोति। नाप्यत्र भूमिराज्यं प्राप्नोति।

यः क्षत्रियो धर्मेण राज्यं रक्षति, राज्यस्य रक्षणार्थं चावश्यकं युद्धं करोति, स एव क्षत्रियो यशस्वी कीर्तियुक्तश्च भवति, नान्यः।

.:. उदधेर्जलं स्नानाय योग्यं भवति। उदधेर्जलस्य स्नानेन शरीरस्यारोग्यं भवति। तेन स्नानेन शरीरस्य रोगोऽपि दूरं गच्छति।

एको रथो भूमिमार्गेण गच्छति, स रथ इत्युच्यते। अन्यो रथो जलमार्गेण गच्छति, स जलरथ इत्युच्यते। तृतीयो रथ आकाशमार्गेण गच्छति, स विमान इत्युच्यते।

भूपतिः प्रजापालनेन यश इच्छति। ब्राह्मणो ज्ञानवर्धनेन श्रेयो वाञ्छति। वैश्यो धनवर्धनेनैश्वर्यं कांक्षति। शूद्रः कर्मणोत्कर्षं प्राप्नोति। सर्वोऽपि जनः स्वकर्मणैव यशस्वी भवति। न तूद्योगं त्यक्त्वा सिद्धिं कोऽपि प्राप्नोति।

—·॰ ॰·—

પાઠ ૨૪

ईश्वरो हृदयदेशे तिष्ठति। तं यदि त्वं शरणं गच्छसि, तर्हि स एव त्वां स्वर्गं नेष्यति।

यदि दिनसमये भानोः प्रकाशो भवति, तर्हि रात्रिसमये सोमस्य प्रकाशो भवति। सूर्यस्योष्णः प्रकाशस्तथा सोमस्य शीत प्रकाशोऽस्ति।

य स्वधर्मं पालयति स एवोत्कर्षं प्राप्नोति, नान्यः। तस्यैव सर्वत्र कीर्तिर्भवति नान्यस्य। स एवोत्तमं यशः प्राप्नोति, नान्यः।

अहं लोकस्य क्षयकृत्कालोऽस्मि। लोकान्समाहर्तुमिहास्मिन्युद्धे प्रवृत्तोऽस्मि। अस्मिन्युद्धे सर्वस्य लोकस्य क्षयं कर्तुमिच्छामि। ये वीरा अस्मिन्युद्धेऽत्रावस्थितास्ते सर्वेऽपि त्वामृतेऽपि न भविष्यन्त्येव।

यो वीर इदानीं युद्धेऽवस्थितः स विजयं प्राप्स्यति। यो वीरः पुरुषो युद्धं करोति, सोऽवश्यं विजयं प्राप्नोति।

तस्मात्त्वमुत्तिष्ठ। यशो लभस्व। हे वीर! इदानीं त्वं युद्धायोत्तिष्ठ, यशश्च लभस्व। शत्रूञ्जित्वा समृद्धं राज्यं भुङ्क्ष्व।

एते वीरा मयैव पूर्वं निहताः, अतस्त्वं निमित्तमात्रं भव।

सा ताटिका राक्षसी रजोमेघेन रामं मुहूर्तं व्यमोहयत्। परन्तु पश्चाद्रामस्तां राक्षसीं ताटिकां विव्याधोरसि शरेण।

तेन बाणेनोरसि विद्धा सा राक्षसी पपात ममार च।

ततस्ताटिकावधेन संतुष्टो मुनिवरो विश्वामित्रो राममुवाच। हे रामचन्द्र! सर्वथाऽहं संतुष्टोऽस्मि तेऽनेन शौर्येण। अत प्रीत्याऽहं ते सर्वाण्यस्त्राणि प्रयच्छामि। तैरस्त्रैः समन्वितो युद्धे त्वं शत्रूञ्जेष्यसि। इत्युक्त्वा विश्वामित्र सर्वाण्यस्त्राणि यथाशास्त्र रामाय न्यवेदयत् । ततः स विश्वामित्रो रामं लक्ष्मणं च गृहीत्वा स्वकीयं सिद्धाश्रमं प्राविशत्।

तत्र मुहूर्तं विश्रान्तौ रामलक्ष्मणौ 'मुनिश्रेष्ठो यज्ञदीक्षां प्रविशतु' इति तमनुवबन्धतुः। तच्छ्रुत्वा सर्वेऽपि मुनयो रामलक्ष्मणं प्रशशंसुः।

"अद्य प्रभृति षड्रात्रं रक्षतां युवां" इति चोचुः। तावपि यत्तो षडहोरात्रं तपोवनमरक्षताम्।

षष्ठ्यां रात्रौ मायां कुर्वाणौ राक्षसावभ्यधावताम्। परम-क्रुद्धो रामो मारीचस्य राक्षसस्योरसि मानवमस्त्रं चिक्षेप।

तेनास्त्रेण मारीचः सागरे क्षिप्तः। मारीचं सागरे क्षिप्तं दृष्ट्वा सुबाहोरुरस्याग्नेयास्त्रं रामो वेगेन चिक्षेप।

—•—

પાઠ ૨૫

જો આપનો અત્યાર સુધીનો અભ્યાસ ઠીક થયો હશે, તો નીચે લખેલાં સરળ સંસ્કૃતને તમે સમજી શકશો—

(१)

ततो दशरथो मिथिलामुपेयिवान् । जनकश्च पूजां कल्पयित्वैनमुवाच । दिष्टया प्राप्तोऽसि सह वसिष्ठेन । ददामि सीतां रामायोर्मिलां लक्ष्मणाय च ।

विश्वामित्रश्चोवाच । राजन् ! सदृशो धर्मसम्बन्धो रामस्य सीतया सह । अन्यच्च यवीयसो जनकभ्रातुः कुशध्वजस्यापि सुताद्वयमस्ति । भरतशत्रुघ्नयोः पत्न्यर्थं सुताद्वयमपि योग्यम् ।

वसिष्ठेनापि तदनुमतम् । जनकस्तु प्राञ्जलिरुवाच । धन्यं मन्ये मम कुलम् । यत् उभावपि मुनिपुंगवौ युवामस्माकं कुलसंबन्धं सदृशं ज्ञापयतः ।

एकेनैवाह्ना चत्वारो राजपुत्राश्चतसृणां राजपुत्रीणां पाणीन् गृह्णन्तु ।

ततः सर्वाभरणभूषितां सीतां समानीयाग्रे पुरस्तात्संस्थाप्य राजा राममब्रवीत् ।

'मे सुतेयं सीताऽद्य तव सहधर्मचारिणी, प्रतीच्छैना पतिव्रतां, छायामिवानुगामिनीम् ।'

ततः सर्वे महर्षयः साधु साध्वित्यूचुः। लक्ष्मणं भरतं शत्रुघ्नं च तथैव क्रमेणोर्मिलया मांडव्या श्रुतकीर्त्या च सह संयोजयामासुः। तेऽग्निं त्रिःपरिक्रम्य भार्या ऊहतुः। अथ रात्र्यां व्यतीतायां विश्वामित्र आपृष्ट्वा रामचन्द्रमुत्तरपर्वतं जगाम।

राजा दशरथोऽपि मिथिलाधिपतिं जनकं पृष्ट्वाऽयोध्यानगरीमाशु प्रस्थितः।

मार्गे तु क्षत्रियविमर्दनं जामदग्न्यं रामं दशरथो ददर्श, तदा दशरथः प्राञ्जलिर्भूत्वा 'अभयं देहि' इति तं प्रार्थयामास।

अनादृत्य तद्वाक्यं राममेव जामदग्न्य उवाच। पश्याद्यैव मे पराक्रमम्। रामोऽपि धनुः सज्जीकृत्योवाच। ब्राह्मणोऽसि त्वम्। तस्मात्ते प्राणं न हरामि।

ततो जामदग्न्यो महेन्द्रपर्वतं तपश्चरणं कर्तुं गतः। रामोऽप्ययोध्यां प्राप्तः।

—o—:o:—

પાઠ ૨૬

વાચકે આ પાઠને વારંવાર વાંચવો અને કંઇ મુશ્કેલી નડે તો પાઠ તેવીસમાં એજ વાક્યો તપાસવાં. ત્યાં એજ વાક્યો પદચ્છેદ પૂર્વક આપ્યાં છે. હવે નીચે લખેલો સંસ્કૃત પાઠ વાંચો.

हे भारत ! तस्य वेस्मनो मध्ये नातिमहत्कपाटयुक्तमज्ञातं भूम्याश्च समं विलं चक्रे। पुरोचनभयादेव संवृतं मुखं व्यदधात्। स अशुभधीस्तस्य गृहद्वारि तु सदा वसति।

हे नृप ! ते सर्वे पाण्डवेयाः साऽऽयुधाः क्षपां तत्र वसन्ति स्म। दिवा वनाद्वनं मृगयां चरन्ति स्म च।

हे राजन् ! पुरोचनं वञ्चयन्तोऽविश्वस्ता विश्वस्तवत्, अतुष्टास्तुष्टवत्, परमाविस्मिता ऊषुः।

तस्मात्खनकसत्तमाद्विदुरामात्यादन्यत्र नगरवासिनो नरा एनात्नान्ववोधन्त। परिसंवत्सरोपितान्सुमनसस्तान्दृष्ट्वा, विश्वस्तानिव संलक्ष्य पुरोचनो हर्षं चक्रे।

तथा पुरोचने हृष्टे अथ कौन्तेयो धर्मविद्युधिष्ठिरो भीमसेनार्जुनौ उभौ यमौ च प्रोवाच।

એને વારંવાર વાંચવાથી વાચક સરળતાથી સમજી શકશે. એમાં કંઇ અઘરૂં નથી. જે વાક્યો નહીં સમજી શકાય તેને વારંવાર વાંચવાંથી અને વિચાર કરવાથી સમજી શકાશે. જો કોઇ જગ્યાએ શંકા પડે તો પૂર્વ સ્થાનમાં જોવું. ત્યાં એજ વાક્યો પદચ્છેદ પૂર્વક આપ્યાં છે. તેથી તેમને તપાસવાથી બધી શંકા મટી જશે. વાંચક આ પ્રમાણે જો પોતાની બુદ્ધિ ચલાવશે તો તેનો સંસ્કૃત ભાષામાં પ્રવેશ સત્વર થશે.

*

હવે નીચે લખેલા સવાલોના જવાબ સંસ્કૃતમાંજ આપો—

१ दशरथः कुत्र उपेयिवान् ?
२ दशरथं दृष्ट्वा जनकः किं अवदत् ?
३ तदा विश्वामित्रः किं अब्रवीत् ?
४ राजपुत्राः कासां पाणिग्रहणं अकुर्वन् ?
५ सीतां अग्नेः पुरस्तात्संस्थाप्य राजा किं अब्रवीत् ?
६ रात्र्यां व्यतीतायां विश्वामित्रः कुत्र गतः ?
७ दशरथोऽपि कां नगरीं प्रस्थितः ?
८ मार्गे दशरथः कं ददर्श ?
९ तं दशरथः किं अब्रवीत् ?
१० जामदग्न्येन रामेण किं उक्तम् ?
११ तदा रामचन्द्रेण किं कृतम् ?
१२ जामदग्न्यः रामः कुत्र गतः ? किं कर्तुं गतः ?

આ સવાલોનાં ઉત્તર વાંચકે સંસ્કૃતમાંજ આપવા. જો કંઇ મુશ્કેલી માલમ પડે તો પૂર્ણ પાઠ તપાસવા. આ પાઠની શરુઆતમાં જે વાક્યો આપ્યાં છે, તેને તપાસવાથીજ આ સવાલોનાં જવાબ આપી શકાય છે.

+—o—+

પાઠ ૨૭

ઈકારાન્ત નાન્યતર જાતિય શબ્દોનાં રૂપ નીચે લખ્યા પ્રમાણે થાય છે—

१ वारि = પાણી	४ वारिणे = પાણીને માટે
(हे) वारि=(હે) પાણી	५ वारिणः = પાણીથી
२ वारि = પાણીને	६ " પાણીનું, નો, ની
३ वारिणा = પાણી વડે-થી	७ वारिणि = પાણીમાં

संस्कृत-वाक्यानि ।

१ तत्र कूपे वारि अस्ति । २ सः वृषभः वारि तत्र पिबति । ३ अहं वारिणा स्नानं करोमि। ४ स वारिणे कूपं गच्छति। ५ तस्मात् वारिणः सः मण्डूक अत्र आगच्छति। ६ तस्य वारिणः वर्ण पश्य।

ભાષા-વાક્ય

૧. તે કુવામાં પાણી છે. ૨ બળદ ત્યાં પાણી પીએ છે. ૩ હું પાણીથી સ્નાન કરૂં છું. ૪. તે પાણીને માટે કુવા પર જાય છે. ૫. તે પાણીમાંથી તે દેડકો અહીં આવે છે. ૬ તે પાણીના રંગ જુઓ.

संस्कृत-वाक्यानि ।

तव गृहे मञ्चकस्य उपरि मया तव पुस्तकं स्थापितं अस्ति। तव पुत्रः अश्वं कदा आरोहति इति त्वं जानासि किम् ? शत्रून् निहत्य एव राज्यं प्राप्तुं शक्यं अस्ति न अन्यथा। यदा

उपासनया ईश्वरस्य प्रसादः भवति तदा एव शाश्वतं सुखं भवति, इति निश्चयः एव अस्ति। यदा दशरथः अयोध्यायां राज्यं अकरोत्, तदा तस्मिन् राष्ट्रे दुष्टः पापी चौरः वा न आसीत्, तत्र सर्वः अपि जनः सुखपूर्णः मुदितः ईश्वरभक्तः च आसीत्।

यथा मूषकः वस्त्रं खादति, तथा एव अन्नं अपि खादति एव। यथा मानवः जलं पिबति, तथा रसं अपि पिबति एव। सः मनुष्यः आपणं गत्वा आम्रं सदा आनयति खादति च। सः सदा एव आम्रं खादति, परन्तु कदाचित् अपि पुस्तकं न पठति। तस्मात् नगरात् त्वं कदा अत्र आगतः?

यः मनुष्यः इन्द्रियाणि संयम्य ज्ञाननाशकं पापविचारं त्यजति, सः एव महात्मा इति उच्यते। ऋषिः मन्त्रविचारं करोति, मुनिः मौनं धारयति, महर्षिः तपः करोति, मनुष्यः भोजनं करोति, योगी योगं आचरति।

यदा वृक्षं कपिः आरोहति तदा त्वं किं करोषि? कपिः मनुष्यवत् एव सर्वं व्यवहारं करोति, परन्तु सः पठनं, मननं विचारं च कर्तुं न समर्थः भवति।

वारिधौ क्षारं जलं भवति, कूपे मधुरं जलं भवति। नदीजलं कदाचित् क्षारं कदाचित् मधुरं अपि भवति।

—०—:०:—०—

પાઠ ૨૮

मम कूपस्य जलं अतीव मधुरं अस्ति, न तथा तव कूपस्य। पुण्यकर्मकर्ता जनः स्वर्गं गच्छति, न तथा पापकर्मकर्ता मनुष्यः। अतः त्वं धर्मस्य एव आचरणं कुरु। कदाचित् अपि धर्मस्य विरोधकं पापं न कुरु।

तव गुरोः गृहं कुत्र अस्ति, कदा च सः तत्र भवति? मम गुरोः गृहं पुण्यनगरे संस्कृतपाठशालासमीपं एव अस्ति। स तत्र प्रातः सायं च भवति एव। दिवसस्य मध्यसमये न भवति। संस्कृतपाठशालां गत्वा शिष्यान् व्याकरणं पाठयति।

यदा मनुष्यः प्राणं धनं च त्यक्त्वा स्वराष्ट्रार्थं युद्धं करोति, तदा एव विजयं प्राप्नोति। सर्वस्वत्यागेन विना विजयः अशक्यः एव अस्ति।

युद्धसमये दुन्दुभिः शब्दं करोति, सैनिकः धावति, वीरः शस्त्रं गृहीत्वा अग्रे भवति। एवं सर्वत्र वीर्यं शौर्यं च भवति। तेन विजयः भवति।

આ વાકયો વાંચકે વાંચવા અને આ પ્રમાણે અનેક વાકયો બનાવતા રહેવું. જો વાચક વિવિધ વાકયો બનાવી કાગળ પર લખતા રહેશે તો ઠીક પડશે. જેટલા શબ્દો આવી ગયા છે, તેનો ઉપયોગ કરીને અનેક વાકયો બનાવવાથી સંસ્કૃતમાં ઘણીજ ઝડપથી પ્રગતિ થઇ શકે છે.

संस्कृत-वाक्यानि ।

१ अथ वृद्धस्य राज्ञः दशरथस्य एषा मतिः बभूव, यत् जीवति मयि रामः कथं राजा स्यात्। २ तं च समुदितैः गुणैः युक्तं समीक्ष्य, सचिवैः सार्धं निश्चित्य च तस्य यौवराज्यं अमन्यत। ३ नानानागरिकान् पृथग्जानपदान् अपि समानिनाय। ४ ततः सर्वां परिषदं आमन्त्र्य वसुधाधिपः उवाच। ५ कृत्स्नस्य लोकस्य हितं चरत एव मम इदं शरीरं जरितं, अतः विश्रान्तिं अभिरोचये ।

ભાષા-વાક્યો

૧. હવે વૃદ્ધ રાજા દશરથને એવી ઇચ્છા થઇ, કે [जीवति मयि] મારા જીવતાંજ રામ ક્યારે રાજા થાય? ૨. તેને ઉત્તમ ગુણ યુક્ત જોઇ અને પ્રધાનોની સાથે નક્કી કરી, તેને રાજ્યગાદી પર બેસાડવાનો નિશ્ચય કર્યો, ૩. જુદા જુદા વર્ગનાં સજ્જનો અને જુદા જુદા [जानपदान्] દેશોનાં લોકો [अपि] ને પણ [समानिनाय] આમંત્રવામાં આવ્યા. ૪ પછી [परिषदं] આખી સભાને આમંત્રણ આપીને [वसुधा-अधिपः] રાજા બોલ્યા. ૫ [कृत्स्न] સૌનું ભલું કરતાં કરતાંજ મારૂં આ શરીર [जरितं] ઘરડું થયું છે, તેથી આરામ લેવા [अभिरोचय] ઇચ્છું છું.

=:o::o::o:=

પાઠ ૨૯

संस्कृत-वाक्यानि।

१ श्रेष्ठः हि मम आत्मजः सर्वैः गुणैः। प्रातः यौवराज्ये तं नियोक्ता अस्मि, तद् अनुमन्यताम्। २ ते अपि तं ऊचुः। नृपते! ते सुतस्य बहवः कल्याणगुणाः। धर्मज्ञः, सत्यसन्धः, शीलवान्, अनसूयकः हि असौ। ३ विजितेन्द्रियः अपि सन् स्वजनवत् पौरान् नित्यं कुशलं पृच्छति। ४ नास्ति तस्य प्रसादः क्रोधश्च कदाचन निरर्थकः। ५ तस्मात् सर्वशत्रुदमनं इमं यौवराज्यस्थं वयं अपि द्रष्टुं इच्छामः। ६ तदा राजा दशरथः प्रत्युवाच। ७ अहो! प्रीतः अस्मि। रामस्य यौवराज्याय सर्वं एव उपकल्पताम्।

ભાષા—વાક્યો

૧. સર્વ ગુણોથી મારો (आत्म–ज) પુત્ર શ્રેષ્ઠજ છે. પ્રાતઃકાળે તેને રાજ્ય તિલક કરવાનો છુ, માટે સંમતિ આપો. ૨. તેઓ પણ તેને કહેવા લાગ્યા, હે રાજા! તારા (सुतस्य) પુત્રમાં ઘણાં કલ્યાણ-કારી ગુણ છે (असौ) તે ધર્મ જાણનાર સત્ય (सन्ध) પ્રતિજ્ઞા લેનાર સદ્‌ગુણી તથા (अन्–असूयक) અનિંદ્ય છે. ૩. ઇન્દ્રિયોને જીતી (सन्) હોવા છતાં પણ સ્વજનોની માફક (पौरान्) નગરજનો-ને હંમેશાં કુશળતા પૂછે છે. તેને (प्रसादः) હર્ષ અથવા તો ગુસ્સો (कदाचन) કદીપણુ નિરર્થક આવ્યો નથી ૫ તેથી અમે પણ બધા શત્રુઓને દમન કરનાર આ રામને રાજ્યગાદી પર (स्थ) બેસેલો જોવા ચાહીએ છીએ. ૬. ત્યારે રાજા દશરથ ઉત્તર દેવા લાગ્યા. ૭. અહો! હુ સંતોષ પામ્યો છું, રામના રાજ્યાભિષેક માટે બધુંય તૈયાર (सिद्ध) થાય.

संस्कृत वाक्यानि

८ भो सुमन्त्र! अत्र राम शीघ्रं आनीयताम्। ९ स अपि तया इति उक्त्वा रामं तत्र आनयाचक्रे।१० राम प्राञ्जलि प्रणतः पितु अन्तिके अभिप्रेत्य स्वं नाम श्रावितवान्। ११ पितु चरणौ च ववन्दे। तदा राजा तं इदं वच उवाच। १२ सदृश्या पत्न्या उत्पन्न गुणज्येष्ठ आत्मज असि, तस्मात् यौवराज्यं अवाप्नुहि। १३ हे पुत्र! ते स्नेहात् हितं वक्ष्यामि।

ભાષા—વાક્યો

૮ હે સુમન્ત્ર ! અહીં રામને લાવ ૯. તેણે પણ ભલે એમ કહી રામને ત્યા પહોચાડયા ૧૦ રામે (प्राञ्जलि) હાથ જોડી (प्रणत)નમ્રતાથી (पितु) પિતાની (अन्तिके) પાસે (अभिप्रेत्य) જઈને પોતાનુ નામ [श्रावितवान्] કહ્યુ. ૧૧ પિતાના ચરણની વન્દના કરી (પગે લાગ્યો) ત્યારે રાજાએ તેને કહ્યુ ૧૨ તું પટરાણીથી ઉત્પન્ન થયેલો અને શ્રેષ્ઠ ગુણોવાળો પુત્ર છે, તેથી રાજતિલક કરાવી રાજ્ય મેળવ (એસ) ૧૩ હે પુત્ર! તારા સ્નેહથી કલ્યાણનો ઉપદેશ (સલાહ) આપુ છું

— •-o-—

પાઠ ૩૦

संस्कृत-वाक्यानि ।

जितेन्द्रियो भव। कामक्रोधसमुत्थितानि व्यसनानि त्यजस्व। यः परोक्षया तथा प्रत्यक्षया अपि वृत्त्या मेदिनीं पालयति, तस्य मित्राणि नन्दन्ति ।

છાયા—વાક્ય

જિતેંદ્રિય બન. કામ અને ક્રોધથી ઉત્પન્ન થતાં વ્યસનોને ત્યજી દે. જે અપ્રત્યક્ષ અને પ્રત્યક્ષ (વૃત્ત્યા) વૃત્તિથી (મેદિનીં) પૃથ્વીનું પાલન કરે છે, તેના મિત્ર આનંદિત (રાજી) થાય છે.

સમાસ।

સંસ્કૃતમાં બે અથવા વધારે શબ્દો એકઠા થઇને સમાસ બને છે, અને તેનાં અર્થમાં વધારો થાય છે. તેને સમજવાની પદ્ધતિ આ છે—

१ नृपतिः=नृणां पतिः नृपतिः [મનુષ્યોનાં પતિ રાજા; નરેશ નૃપતિ] २ धर्मज्ञः=धर्मं जानाति इति [ધર્મને જે જાણે છે; ધર્મજ્ઞાની]। ३ सर्वशत्रुदमनः=सर्वशत्रूणां दमनः नाशकः [બધા દુશ્મનોનો નાશ કરનાર]

गुणज्येष्ठ=गुणै ज्येष्ठः [ગુણોથી શ્રેષ્ઠ]

આ પ્રમાણે વાંચકે સમાસોને તપાસવા અને તેને સમજવાને પ્રયત્ન કરવો. અહીં જેમ સમાસોને સંસ્કૃતમાંજ છૂટા પાડીને બતાવ્યા છે, તે પ્રમાણે હવે પછી પણ બતાવવામાં આવશે.

यदा निवृत्ता राजानो धनुषः सज्यकर्मणः ।
अथोदतिष्ठद्विप्राणां मध्याज्जिष्णुरुदारधीः ॥ १ ॥
(म. भा. आदि. अ. १९०)

अन्वयः— यदा राजानः धनुषः सज्यकर्मणः निवृत्ता, अथ विप्राणां मध्यात् उदारधी जिष्णुः उदतिष्ठत् ।

અર્થ—જ્યારે રાજાઓ ધનુષ્યને સજ્જ કરવાના કાર્યથી નિવૃત્ત થયા, ત્યારે બ્રાહ્મણોની વચમાંથી ઉદાર બુદ્ધિવાળો [जिष्णुः] અર્જુન ઉઠયો.

उदक्रोशन्विप्रमुख्या विधुन्वन्तोऽजिनानि च ।
दृष्ट्वा संप्रस्थितं पार्थमिन्द्रकेतुसमप्रभम् ॥ २ ॥

अन्वय— इन्द्रकेतुसमप्रभं पार्थं संप्रस्थितं दृष्ट्वा, विप्रमुख्याः अजिनानि विधुन्वन्तः उदक्रोशन् ।

અર્થ-[इन्द्रकेतु] વાદળાં જેવા તેજસ્વી અર્જુનને [संप्रस्थितं] જાતે જોઇને મુખ્ય બ્રાહ્મણ [अजिनानि] મૃગચર્મ [विधुन्वन्तः] કંપાવતાં કંપાવતાં [उदक्रोशन्] શોરબકોર મચાવવા લાગ્યો.

केचिदासन्विमनसः केचिदासन्मुदान्विताः ।
आहुः परस्पर केचिन्निपुणा बुद्धिजीविनः ॥ ३ ॥

अन्वयः— केचित् विमनसः आसन्, केचित् मुदान्विताः आसन्, कोचित् निपुणाः बुद्धिजीविनः परस्परं आहुः ।

અર્થ- કોઇ એક [विमनसः] દુઃખી [आसन्] થયેલા, [केचित्] કોઇ [मुदा-अन्विताः] આનંદિત થયેલાં, કોઇ નિપુણતાવાળા બુદ્ધિજીવી બ્રાહ્મણો કહેવા લાગ્યા.

પાઠ ૩૧

यत्कर्णशल्यप्रमुखैः क्षत्रियैर्लोकविश्रुतैः ।
नानतं बलवद्भिर्हि धनुर्वेदपरायणैः ॥ ४ ॥
तत्कथं त्वकृतास्त्रेण प्राणतो दुर्बलीयसा ।
बटुमात्रेण शक्यं हि सज्यं कर्तुं धनुर्द्विजाः ॥ ५ ॥
(म० भा० आदि० अ० १९०)

अन्वयः—यत् कर्णशल्यप्रमुखैः लोकविश्रुतैः धनुर्वेदपरायणैः बलवद्भिः क्षत्रियैः न आनतं, हे द्विजाः ! तत् धनुः हि कथं अकृतास्त्रेण, प्राणतः दुर्बलीयसा बटुमात्रेण तु सज्यं कर्तुं शक्यम् ?

અર્થ—જેને કર્ણ, શલ્ય વગેરે લોકપ્રસિદ્ધ ધનુર્વેદપ્રવીણ બળવાન્ ક્ષત્રિયો પણ (आनतं) નમાવી શક્યા નહિ, હે બ્રાહ્મણો ! તે ધનુષ કેવી રીતે (अकृत-अस्त्रेण) જેણે શસ્ત્રોમાં (શીખવામાં) પરિશ્રમ પણ લીધો નથી, એવા શક્તિથી જ દુર્બળ (बटुमात्रेण) બાળકથીજ (સજ્જ કરવાને) ચઢાવવાને શક્ય છે ?

अवहास्या भविष्यन्ति ब्राह्मणा सर्वराजसु ।
कर्मण्यस्मिन्नसंसिद्धे चापलाद्परीक्षिते ॥ ६ ॥

अन्वय. — चापलात् अपरीक्षिते अस्मिन् कर्मणि असंसिद्धे सर्वराजसु ब्राह्मणाः अवहास्या भविष्यन्ति ।

અર્થ—ચપળતાથી (अपरीक्षते) અજાણ આ કાર્યમાં (असंसिद्धे) સફળતા ન મળશે તો બધા રાજાઓમા બ્રાહ્મણ હાંસીને પાત્ર બનશે.

यद्येष दर्पाद्धर्षाद्वाऽप्यथ ब्राह्मणचापलात् ।
प्रस्थितो धनुरायन्तुं वार्यतां साधु मा गमत् ॥ ७ ॥

अन्वयः— यदि एषः दर्पात् हर्षात् वा अपि अथ ब्राह्मण-चापलात् धनुः आयन्तुं प्रस्थितः, वार्यतां, साधु मा गमत् ।

અર્થ—જ્યારે એ [दर्पात्] અભિમાનથી હર્ષથી અથવા તો બ્રાહ્મણોની ચપળતાથી ધનુષને [आयन्तुं] નમાવવાને માટે [प्रस्थितः] જઇ રહ્યો છે, એને [वार्यतां] રોકો, એ જાય નહિ.

ब्राह्मणाः ऊचुः ।

नावहास्या भविष्यामो न च लाघवमास्थिताः ।
न च विद्विष्टतां लोके गमिष्यामो महीक्षिताम् ॥ ८ ॥

अन्वयः— ब्राह्मणाः ऊचुः-अवहास्याः न भविष्यामः, लाघवं आस्थिताः च न, लोके महीक्षितां विद्विष्टतां च न गमिष्यामः ।

અર્થ—બ્રાહ્મણો બોલ્યા કે, અમે હાંસી પાત્ર થઇશું નહિ, ઠપકાને પાત્ર પણ થઇશું નહિ, તથા લોકોમાં (महीक्षितां) રાજાઓનાં દ્વેષને પ્રાપ્ત થઇશું નહિ.

समास

હવે આ પાઠનાં શ્લોકોમાં આવેલા સમાસોનું વિવરણ જુઓ—

१. उदारधीः = उदारा धीः बुद्धिः यस्य सः (ઉદાર છે બુદ્ધિ જેની તે)

२. विप्रमुख्याः = विप्रेषु मुख्याः [બ્રાહ્મણોમાં મુખ્ય]

३. इन्द्रकेतुसमप्रभ = इन्द्रस्य केतुः इन्द्रकेतुः मेघः । इन्द्रकेतोः

समा इन्द्रकेतुसमा। इन्द्रकेतुसमा प्रभा यस्य सः। [જેની (પ્રકાશ) કાંતિ વાદળાંના જેવી છે.]

४, बुद्धिजीविनः = बुद्धिभिः जीवन्ति इति बुद्धिजीविनः। [બુદ્ધિથી જીવનારે]

५, लोकविश्रुतः = लोके विश्रुतः [લોકોમાં પ્રસિદ્ધ]

धनुर्वेद परायणः = धनुषः वेदः धनुर्वेदः । धनुर्वेदे परायण धनुर्वेदपरायणः [ધનુર્વેદમાં પ્રવીણ]

७ अपरीक्षितं = न परीक्षितं अपरीक्षितं (નહિ જાણનાર)

વાંચકે આ સમાસોનો અભ્યાસ કરવો અને અર્થ મુજબ સમાસો છૂટા પાડવાનું જ્ઞાન સંપાદન કરવું. અહીં સમાસ સંસ્કૃતમાંજ છૂટા પાડવામાં આવ્યા છે. આ અભ્યાસથી વાંચકની ગતિ સંસ્કૃત ભાષામાં ઘણીજ ઝડપી થશે.

वाचनपाठ ।

तव गुरोर्गृहं कुत्राऽस्ति ? कदा च स तत्र भवति ? मम गुरोर्गृहं पुण्यनगरे संस्कृत-पाठशाला समीपमेवाऽस्ति । स तत्र प्रातः सायं च भवत्येव। दिवसस्य मध्यसमये तत्र स न भवति। संस्कृत-पाठ-शालां गत्वा शिष्यान् व्याकरणं पाठयति।

—•+•—

પાઠ ૩૨

પાછલા ચાર પાઠોમાં જે સંસ્કૃત વાક્યો આપેલાં છે, તેની સંધિ બનાવીને અહીં વાક્યો આપ્યાં છે, સંસ્કૃત શ્લોકોનાં અન્વયની સંધિ પણ અહીંજ વાંચક જોશે. જો પાછલા બે પાઠો પાકા થયા હશે, તો આ પાઠ વિના મુશ્કેલીએ સમજાશે.

संस्कृत-वाचन-पाठः।

अथ वृद्धस्य राज्ञो दशरथस्यैषा मतिर्बभूव, यज्जीवति मयि रामः राजा कथं स्यात्। तं च समुदितैर्गुणैर्युक्तं समीक्ष्य, सचिवैः सार्धं निश्चित्य च, यौवराज्यममन्यत। नानानागरिकान् पृथग्जनपदानपि समानिनाय।

ततः सर्वां परिषदमामन्त्र्य वसुधाधिप उवाच। कृत्स्नस्य लोकस्य हितं चरत एव ममेदं शरीरं जरितमतो विश्रान्तिमभिरोचये। श्रेष्ठो हि ममात्मजः सर्वैर्गुणैः। प्रातर्यौवराज्ये तं नियोक्ताऽस्मि। तदनुमन्यताम्। इति।

तेऽपि तमूचुः। नृपते! ते सुतस्य बहवः कल्याणगुणाः। धर्मज्ञः सत्यसन्धः शीलवाननसूयको ह्यसौ। विजितेन्द्रियोऽपि सन्स्वजनवत्पौरान् नित्यं कुशलं पृच्छति। नास्ति तस्य प्रसादः क्रोधश्च कदाचन निरर्थकः। तस्मात्सर्वे शत्रुदमनमिमं रामं यौवराज्यस्थं वयमपि द्रष्टुमिच्छाम। इति।

तदा राजा दशरथः प्रत्युवाच। अहो! प्रीतोऽस्मि। रामस्य यौवराज्याय सर्वमेवोपकल्प्यताम्। भोः सुमंत्र! अत्र रामः शीघ्रमानीयताम्।

सोऽपि तथेत्युक्त्वा राम तत्रानयाचक्रे । राम प्राञ्जलि प्रणत पितुरन्तिकेऽभिप्रेत्य स्व नाम श्रावितवान् । पितुश्चरणा च ववन्दे । तदा राजा तमिद वचन उवाच ।

सदृश्या पत्न्यामुत्पन्नो गुणज्येष्ठ आत्मजोऽसि । तस्माद्यौवराज्यमवाप्नुहि । हे पुत्र ! स्नेहाद्धित वक्ष्यामि । जितेन्द्रियो भव । कामक्रोधसमुत्थितानि व्यसनानि त्यज । य परोक्षया तथा प्रत्यक्षयाऽपि वृत्त्या मेदिनीं पालयति, तस्य मित्राणि नदन्ति ।

હવે શ્લોકોના પાઠનુ સધિ સહિત સસ્કૃત જુઓ—

यदा राजानो धनुष सज्यकर्मणो निवृत्ता, अथ विप्राणा मध्यादुदारधीर्जिष्णुरुदतिष्ठत् । इन्द्रकेतुसमप्रभ पार्थं सप्रस्थित दृष्ट्वा विप्रमुख्या अजिनानि विधुन्वन्त उदक्रोशन् ।

केचिद्विमनस आसन्, केचित्मुदिता आसन्, केचिन्निपुणा बुद्धिजीविन परस्परमाहु ।

× × ×

स सेवक ' तथा करोमि ' इति उक्त्वा राम तत्र आनयाचक्रे । राम तु तत्र गत । राज्ञ दशरथस्य समीप गत्वा राम प्राञ्जलि प्रणत स्थित । स्वकीयं 'राम' इति नाम श्रावितवान् । पितु दशरथस्य चरणौ ववन्दे च । राजा दशरथ त रामचन्द्र तत्र आगत दृष्ट्वा इद हितकर वचन उवाच ।

—०—

પાઠ ૩૩

यत्कर्णशल्यप्रमुखैर्लोकविश्रुतैर्धनुर्वेदपरायणैर्बलवद्भिः क्षत्रियैर्नानतं, हे द्विजा ! तद्धनुर्हि कथमकृतास्त्रेण प्राणतो दुर्बलीयसा बटुमात्रेण तु सज्यं कर्तुं शक्यम् । चापलादपरीक्षितेऽस्मिन् कर्मण्यसंसिद्धे सर्वराजसु ब्राह्मणा अवहास्या भविष्यन्ति । यद्येष दर्पाद्धर्षाद्वाऽप्यथ ब्राह्मणचापलाद्धनुरायन्तुं प्रस्थितो, वार्यतां, साधु मा गमत्।

ब्राह्मणा ऊचु , अवहास्या न भविष्यामो, लाघवमास्थिताश्च न, लोके महीक्षितां विद्विष्टता च न गमिष्याम ।

ચારે પાઠોનુ સરળ સંસ્કૃત આ છે એમા સંધિ બનાવી છે. વાચક બે–ચાર વાર વાચશે તો તેના ધ્યાનમા બધાનો અર્થ આવી શકશે છતા પણ કોઇ જગ્યાએ અર્થ ન સમજાય તો તે વાકયો પાછલા પાઠોમા જોઇ લેવા એમ કરવાથી બધી શંકા દૂર થશે હવે અહીં કેટલીક સંધિ છૂટી પાડી બતાવવામા આવી છે

राज्ञो दशरथस्य – राज्ञ दशरथस्य ।
दशरथस्यैषा – दशरथस्य एषा ।
गुणैर्युक्तं – गुणैः युक्तं ।
विजितेन्द्रियोऽपि – विजितेन्द्रिय अपि ।
प्रीतोऽस्मि – प्रीत अस्मि ।
प्रत्यक्षयाऽपि – प्रत्यक्षया अपि ।

હવે સંસ્કૃત વાક્યોનો સંસ્કૃતમાંજ અર્થ આપીએ છીએ.

१ वृद्धस्य राज्ञो दशरथस्यैषा मतिर्बभूव=जरठस्य नृपतेर्दशरथस्यैषा बुद्धिः सञ्जाता ।

२ तं च समुदितैर्गुणैर्युक्तं समीक्ष्य, सचिवैः सार्धं निश्चित्य च, तस्य यौवराज्यममन्यत=तं च शोभनैः शुभगुणैर्मण्डितं दृष्ट्वा, मन्त्रिभिः सह निश्चयं कृत्वा, च तस्य युवराजपदाभिषेचनममन्यत ।

३ ते सुतस्य बहवः कल्याणगुणाः =तव पुत्रस्य अनेकाः शोभना गुणाः सन्ति ।

४ अहो ! प्रीतोऽस्मि = अहो ! संतुष्टोऽस्मि ।

५ यदा राजानो धनुषः सज्यकर्मणो निवृत्ता= यस्मिन् काले क्षत्रिया धनुष्यस्य सज्यकरणप्रयत्नात् परावृत्ता ।

६ तदा विप्राणां मध्यादुदारधीर्जिष्णुरुदतिष्ठत् = तस्मिन् काले ब्राह्मणानां मध्यादुदारबुद्धिरर्जुन उत्थितवान् ।

७ ब्राह्मणा ऊचुः- वयं अवहास्या न भविष्यामः = विप्राः उक्तवन्तः- वयं ब्राह्मणाः उपहास्या न भविष्याम ।

વાચક આ વાક્યો વારંવાર વાંચે. સંસ્કૃતનો અર્થ સંસ્કૃતમાંજ કેવી રીતે આપવામાં આવે છે, અને તે કેટલોં સરળ થાય છે, તે જોઈ એનો અનુભવ કરવો. પાઠ અનેક વાર વાચવો; ઘણીવાર વાંચવાથીજ વધુ લાભ મળશે.

—:o.—

પાઠ ૩૪

આ પાઠમાં નીચે લખેલા શબ્દો મોઢે કરો. તે 'અ'કારાન્ત નરજાતિનાં શબ્દો છે એનાં રૂપ વાચક બનાવી શકે છે.

शब्दार्थ ।

अंशः	= ભાગ	काल	= સમય
स्नेहः	= મિત્રતા	अकालः	= અયોગ્યસમય
अभ्यासः	= અભ્યાસ	विरोधः	= વિરોધ, ઝગડો
वेदः	= વેદ	कालज्ञः	= સમય જાણનાર
जनः	= મનુષ્ય	जलदः	= વાદળાં, મેઘ
उदयः	= ઉદય	आतपः	= તાપ, સૂર્યકિરણ
समुद्र	= સમુદ્ર, દરિયો	क्रमः	= અનુક્રમ
क्रोध	= ગુસ્સો	पराक्रम	= પરાક્રમ
दण्डः	= દંડ	विक्रमः	= પરાક્રમ
कर्ण	= કાન	कर	= હાથ

આ શબ્દોના સાત વિભક્તિનાં રૂપ તમે પહેલાં બતાવેલી રીતે બનાવી શકો છો. હવે આ વાક્યો વાંચો—

संस्कृत–वाक्यानि ।

सः महाबाहु भीमः गदा गृहीत्वा युद्धाय गतः । स महाबाहुर्भीमो गदा गृहीत्वा युद्धाय गतः =તે મોટા ભુજાવાળો ભીમ ગદા લઇને લડવા ગયો.

संस्कृत-वाक्यानि ।

१ अयं अध्ययनस्य कालः सञ्जातः। २ गच्छ स्वकीयं स्थानं, पुस्तकं गृहीत्वा अभ्यासं कुरु। ३ कारणं विना तेन सह विरोधं मा कुरु। ४ सः सूर्यस्य आतपे भ्रमणं करोति। ५ विक्रमयुक्तस्य क्षत्रियस्य सर्वत्र यशः भवति। ६ आकाशे इदानीं जलदः नास्ति, अत अद्य वृष्टिः न भविष्यति। ७ अद्य प्रातः यदा सूर्यस्य उदय जातः, तदा एव त्वया एतत् कर्म कृतम्। ८ दण्डेन सर्पं हन्मि। ९ यथा समुद्रस्य जलं क्षारं भवति तथा तडागस्य जलं क्षारं न भवति। १० क्रोधं कदापि मा कुरु।

ભાષા—વાક્યો

૧ હવે ભણવાનો વખત થયો છે. ૨ જા, તારી જગ્યા પર, ચોપડી લઈને અભ્યાસ કર. ૩ વગર કારણે તેની સાથે ઝગડો કર નહિ. ૪ તે સૂર્યનાં તાપમા ભ્રમણ કરે છે ૫ પરાક્રમી ક્ષત્રિયના બધે ગુણ ગવાય છે ૬. આકાશમા અત્યારે વાદળા નથી. તેથી વરસાદ પડશે નહિ. ૭ આજે સવારે જ્યારે સૂર્યોદય થયો ત્યારે તેં આ કામ કર્યું. ૮ લાકડીથી સાપને મારૂં છું. ૯ જેમ દરિયાનુ પાણી ખારૂ લાગે છે, તેમ તળાવનુ પાણી ખારૂ લાગતુ નથી. ૧૦ ગુસ્સો કદી કરીશ નહિ.

+—●—+

પાઠ ૩૫

संस्कृत-वाक्यानि

१ स जनः यथा कर्णेन शृणोति, तथा त्वं अपि शृणोषि । २ मम एव सनातनः अंशः जीवलोके जीवभूतः । ३ अस्मिन् मम सहोदरस्नेहः अस्ति एव । ४ विद्याभ्यासेन एव मनुष्यस्य उद्धारः भवितुं शक्यः, न अन्यथा । ५ कालज्ञः यथाकालं पुरुषार्थं करोति । ६ धर्मज्ञस्य राज्ञः युधिष्ठिरस्य हस्तिनापुरे कदा शासनं आसीत् ? ७ मन्त्रज्ञं मन्त्रिवरं आहूय राजा किं करोति ? ८ यत्र गुरुः वसति, तत्र अधुना गच्छ । ९ तत् भाषणं श्रुत्वा नारदप्रमुखाः सर्वे अपि मुनयः तत्र नैव स्थिताः ।

ભાષા—વાક્યો

૧. તે માણસ કાનથી સાભળે છે; તેમ તું પણ સાંભળે છે. ૨ મારો જ સનાતન અંશ પૃથ્વીપર જીવ બન્યો છે. ૩ એમાં મારો (સહ–ઉદર) એકે પેટે જ-મેલા ભાઇ જેવો સ્નેહ છે જ. ૪ વિદ્યા અભ્યાસ વડેજ મનુષ્યોનો ઉદ્ધાર થવો શકય છે, બીજી કોઇ પણ રીતે થતો નથી ૫. કાળજ્ઞાની યોગ્ય સમયે પુરુષાર્થ કરે છે. ૬. ધર્મજ્ઞ રાજા યુધિષ્ઠિરનો (हस्तिनापुरे) દિલ્હીમાં કયારે રાજ્યઅમલ હતો ? ૭વિચાર જાણનાર મન્ત્રીઓમાં શ્રેષ્ઠને બોલાવી રાજા શું કરે છે? ૮ જ્યાં ગુરૂ રહે છે, ત્યાં હમણાં જા. ૯ તે ભાષણ સાંભળીને નારદ વિગેરે બધા મુનિ ત્યાં રહ્યા નહિ જ.

संस्कृत-वाक्यानि ।

१० तस्य युद्धस्य अन्ते तव पुत्रः कुत्र गतः ? ११ कुलस्य यशोवर्धनः एक एव वीरः पुत्र श्रेयान् भवति, न तु कुलघातिनः शतशः पुत्रा । १२ स तथा इति उक्त्वा युद्धाय प्रवृत्तः । १३ तस्मात् यज्ञात् निर्मलं यशः सर्वत्र प्रसृतम् । १४ त्वं पायसं पीत्वा पुष्टः भवसि किम् ? १५ यदा चैत्रः मासः भवति, तदा घर्मः अधिक एव अस्मिन् देशे भवति । १६ यदा राजपुत्रस्य जन्मो भवति, तदा अत्र महान् उत्सव भवति ।

ગુજરાતી-વાક્યો

૧૦ તે લડાઈ અંતે તારો પુત્ર કયા ગયો ? ૧૧ કુળની આબરૂ વધારનાર એકજ વીર પુત્ર કલ્યાણકારી હોય છે, પરન્તુ કુળનો નાશ કરનાર સેંકડો પુત્ર (કુળનું ભલું કરનાર) હોતા નથી. ૧૨. તે ભલે એમ કહી યુદ્ધને માટે તૈયાર થયો. ૧૩. તે યજ્ઞથી નિર્મળ કીર્તિ બધે પ્રસરી. ૧૪. તું ખીર પીને પુષ્ટ થાય છે શું ? ૧૫. જ્યારે ચૈત્રમાસ હોય છે, ત્યારે આ દેશમાં ઘણીજ ગરમી હોય છે. ૧૬. જ્યારે રાજકુંવરનો જન્મ થાય છે, ત્યારે અહીં મોટો ઉત્સવ થાય છે.

સંધિ કરેલાં વાક્યો

तस्य ग्रामस्यान्ते तस्य पुरुषस्य गृहमस्ति । स इदानीं स्वे गृहे वसति, नैव वहिर्गमिष्यति । तस्माद्यज्ञान्निर्मलं यश प्रसरति सर्वत्र । पुष्टो भवसि किं त्वं पायसं पीत्वा ? चैत्रे मासि भव -स्यधिको घर्मः ।

—o-:o:-—

પાઠ ૩૬

संस्कृत-वाक्यानि।

१ मंथरा तु अयोध्यां पुरीं सर्वशृङ्गारैः उद्भासितां, उच्छ्रित-ध्वजमालिनीं दृष्ट्वा, परं विस्मयं आगता। २ सा अदूरस्थितां धात्रीं पप्रच्छ। ३ धात्री तु हर्षेण विदीर्यमाणा इव रामस्य यौवराज्याभिषेकवृत्तान्तं मंथरायै आचचक्षे। ४ श्रुतमात्रेण तु धात्र्याः वचनेन क्षिप्रं अमर्षिता कुब्जा मंथरा। ५ क्रोधेन दह्यमाना इव पापदर्शिनी मंथरा शयानां एव कैकेयीं गत्वा इदं अब्रवीत्। ६ उत्तिष्ठ मूढे! शेषे किं? भयं अभिवर्तते त्वाम्

ભાષા-વાક્યો

૧. મંથરા અયોધ્યા નગરીને બધાં (शृङ्गारैः) શણગારોથી (उद्भासितां) તેજસ્વી, (उच्छ्रित) ઉંચે ચઢાવેલી (ध्वजमालिनीं) ધજા પતાકાઓની હારથી સજ્જ જોઈને, ભારે (विस्मयं) નવાઈ પામી. ૨. તેણે પાસે ઉભેલી દાસીને (पप्रच्छ) પૂછયું. ૩. દાસી તો જાણે કે હર્ષથી ફાટી ગઇ હોય તેમ બનીને યૌવરાજ્યાભિષેકનું વૃતાંત મંથરાને કહેવા લાગી. ૪. સાંભળતાંજ દાસીનાં વચનથી (क्षिप्रं) તરતજ (अमर्षिता) ગુસ્સે બનીને (कुब्जा) કુબ્જ મંથરા. ૫ ક્રોધથી સળગી ગઇ હોય એમ પાપી મંથરા પોઢેલી કૈકેયીની પાસે જઇ આમ બોલી. ૬ ઉઠ મૂરખ ! કેમ સુઇ રહી છે. ! તારા પર આફત આવી છે.

संस्कृत-वाक्यानि।

७ दशरथः यौवराज्ये रामं अभिषेक्ष्यति। सा अहं अनलेन दह्यमाना इव अस्मि, तव हितार्थं अत्र आगता। ८ हे महिषि! कथं त्वं राजधर्माणां उग्रत्वं न अवबुध्यसे? ९ तव भर्ता दशरथः त्वयि अनर्थकं सान्त्वं प्रयुञ्जानः अपि अद्य कौसल्यां अर्थेन एव योजयिष्यति। १० ते भरतं बन्धुषु अपवाह्य श्वः प्रभाते रामं निष्कंटके राज्ये स्थापयिता। ११ हे कैकेयि! सा त्वं आत्मनः हितं कुरु इदानीम्। त्रायस्व आत्मानं पुत्रं भरतं मां च।

ભાષા—વાકયો

૭ દશરથ યુવરાજપદે રામનો રાજ્યતિલક કરશે. તે હું (અનલેન) અગ્નિથી બળી ગએલી જેવી થઇ છુ, તારા ભલા માટે અહીં આવી છુ. ૮ હે રાણી! તું રાજ્યનીતિની કઠોરતા જાણતી નથી? ૯ તારો ધણી દશરથ તારે માટે મિથ્યા શાંતિનું ભાષણ (प्रयुञ्जानः) કરનાર આજે કૌસલ્યાને ઐશ્વર્યવાન બનાવશે. ૧૦ તારા ભરતને ભાઇઓની પાસે મોકલીને કાલે સવારે રામને નિષ્કંટક રાજ્યગાદી પર બેસાડશે. ૧૧. હે કૈકેયી! ત તારૂં ભલું હવે કર. રક્ષણ કર તારૂં, પુત્ર ભરતનું અને મારૂં.

સંધિ કરેલાં વાકયો

दशरथो रामं श्वः प्रभाते यौवराज्येऽभिषेक्ष्यति। साऽहं वह्निना दह्यमाना इवास्मि। अत्रागता तव हितार्थं। हे कैकेयि! कथं त्वं राजधर्माणा उग्रत्वं नावजानासि?

—०— ०—०—

પાઠ ૩૭

संस्कृत-वाक्यानि ।

१ हर्षपूर्णा शयनात् उत्थिता कैकेयी इदं अब्रवीत् । २ मंथरे ! इदं तु मह्यं त्वया परमं प्रियं आख्यातम् । ३ न अहं रामे वा भरते वा विशेषं उपलक्षये । ४ मंथरा तु तदा दुःखिता, एनां कैकेयीं उवाच च । ५ बालिशे ! किमर्थं अस्थाने हर्षं कृतवती असि ? शोकसागरस्य मध्यगतां अपि आत्मानं न अवबुध्यसे ? ६ सुभगा किल कौसल्या, यस्याः पुत्रः यौवराज्ये अभिषेक्ष्यते। तां एव कौसल्यां इदानीं दासीवत् त्वं उपस्थास्यसि । ७ ते पुत्र अपि रामस्य दास्यं कुर्यात् ।

ભાષા-વાક્યો।

૧ હર્ષથી ઘેલી બની જઇને પથારીમાથી ઉઠેલી કૈકેયી આમ બોલી. ૨ હે મ થરા ! આ તો મારે માટે તે ઘણુજ પ્રિય કહ્યુ. ૩ હું રામ અથવા તો ભરતમા વિશેષ ભેદ (તફાવત) જોતી નથી. ૪ મંથરા ત્યારે દુ ખ પામી, કૈકેયીને એમ બોલી. ૫ મૂર્ખ ! કેમ (અસ્થાને) અઘટીત પ્રસ ગે રાજી થાય છે? શોક સમુદ્રની મધ્યમાં પહોચી હોવા છતા (ડૂબી હોવા છતાં) પણ, પોતાની જાતને નથી ઓળખતી ? ૬ નક્કી, નસીબદાર કૌસલ્યાજ છે, જેના પુત્રનો યુવરાજપદે રાજતિલક થશે. તેજ કૌસલ્યાની પાસે હવે તું દાસીની માફક રહેશે. ૭ તારો પુત્ર રામની ચાકરી કરશે !

समास

હવે આ પાઠમા કેટલાક સમાસ જુઓ—

१ अदूरस्थिता-दूरे स्थिता दूरस्थिता । न दूरस्थिता अदूरस्थिता । (જે દૂર નથી—પાસે ઉભી રહેલી)

२ उग्रत्वं-उग्रस्य भाव उग्रत्व (ઉગ્રનો ભાવ ઉગ્રત્વ છે)

३ अनर्थक-न विद्यते अर्थ यस्मिन् तत् अनर्थकम् । (જે ધન આપનારો નથી નિરર્થક)

४ हर्षपूर्णा- हर्षेण पूर्णा ।(હર્ષથી પરિપૂર્ણ)

५ अस्थान- न स्थानं अस्थानम् (જે અયોગ્ય છે)

६ शोकसागर -शोकस्य सागर शोकसागर । (શોકનો સમુદ્ર)

मध्यगता- मध्ये गता मध्यगता । (વચ્ચે આવેલુ)

આ રીતે વાચક સમાસોનો અભ્યાસ કરે. સમાસ છૂટા પાડવાથી તેનો અર્થ તુરતજ ધ્યાનમા આવે છે.

સંધિ કરેલાં વાક્યો

दशरथो यौवराज्ये राममभिषेक्ष्यति । साऽहमनलेन दह्यमानेवास्मि, तव हितार्थमत्रागता । हे महिषि ! कथं त्व राजधर्माणामुग्रत्वं नावबुध्यसे ? तव भर्ता दशरथस्त्वय्यनर्थकं सान्त्वं प्रयुञ्जानोऽप्यद्य कौसल्यामर्थेनैव योजयिष्यति ।

—o†o—

પાઠ ૩૮

केचिदाहुर्युवा श्रीमान्नागराजकरोपमः ।
पीनस्कन्धोरुवाहुश्च धैर्येण हिमवानिव ॥ ९ ॥
सिंहखेलगतिः श्रीमान्मत्तनागेन्द्रविक्रमः ।
संभाव्यमस्मिन्कर्मेदमुत्साहाच्चानुमीयते ॥ १० ॥

(महाभारत आदि० १९०)

अन्वय — केचित् आहुः युवा, श्रीमान्, नागराजकरोपम, पीनस्कंधोरुवाहुः, धैर्येण हिमवान् इव, सिंहखेलगतिः, श्रीमान् मत्तनागेन्द्रविक्रमः । उत्साहात् अनुमीयते इदं कर्म अस्मिन् संभाव्यम् ।

અર્થ—કોઇ બોલ્યું કે આ (युवा) યુવક, શ્રીમાન્ (नागराज -कर-उपम) ગજરાજની સુંઢના જેવા હાથવાળો, (पीनस्कंध-उरु-बाहु) વિશાળ ગર્દન, જાંગ અને બાહુવાળો, ધૈર્યમાં હિમાચળ જેવો, સિંહના જેવી મંદ ચાલ ચાલનાર, શ્રીમાન, ઉન્મત્ત (नाग-इन्द्र-विक्रम)ગજશ્રેષ્ઠના જેમ વિક્રમી છે એના ઉત્સાહથી અનુમાન થાય છે, કે આ કામ તેનાથી શક્ય છે.

शक्तिरस्य महोत्साहा न ह्यशक्तः स्वयं व्रजेत् ।
न च तद्विद्यते किंचित्कर्म लोकेषु यद्भवेत् ॥ ११ ॥
ब्राह्मणानामसाध्यं च नृपु संस्थानचारिषु ।

अन्वयः— अस्य महोत्साहा शक्ति । अशक्तः हि स्वयं न व्रजेत् । लोकेषु तत् किञ्चित् कर्म न विद्यते यत् संस्थानचारिषु नृपु ब्राह्मणाना असाध्यं भवेत् ॥

અર્થ—એની ઉત્સાહ શક્તિ ભારે છે, (हि) કેમકે અશક્તિમાન પોતેજ બાત નહિ સંસારમાં એવુ કોઇપણ કાર્ય નથી કે જે [संस्थानचारिषु] સમુહમાં ચાલનાર મનુષ્યોમાંના બ્રાહ્મણોને માટે અસાધ્ય હોય

अम्भक्षा वायुभक्षाश्च फलाहारा दृढव्रताः ॥ १२ ॥
दुर्बला अपि विप्रा हि बलीयांस स्वतेजसा ।
ब्राह्मणो नावमन्तव्य सदसद्वा समाचरन् ॥ १३ ॥
सुखं दुःखं महद् ह्रस्वं कर्म यत्समुपागतम् ।

अन्वय—अम्भक्षा, वायुभक्षाः फलाहारा दृढव्रताः, दुर्बला अपि विप्रा हि स्वतेजसा बलीयांस । सत् असत्, सुखं दुःखं, महत् ह्रस्वं, यत् समुपागतं कर्म वा समाचरन् ब्राह्मण न अवमन्तव्य

અર્થ—(अप्-भक्षा) જળભક્ષણ કરનાર, વાયુભક્ષણ કરનાર, ફલાહાર કરનાર, દઢવ્રતધારી, દુર્બળ હોવા છતા પણ પોતાનાં તેજ વડે બળવાન્ જ હોય છે આ કારણથી સારૂ નરસુ, સુખદાયક અને દુઃખકારી, નાનું અને મોટુ જે કંઇ (समुपागतं) કાર્ય આવી પડે તેને (समाचरन्) કરનાર બ્રાહ્મણનુ અપમાન કરવુ ન જોઇએ.

अस्य शक्ति महती वर्तते । अशक्त कथं गच्छेत् ? लोकेऽस्मिन् ब्राह्मणानां असाध्यं कर्म किंचिदपि न वर्तते ।

— • •:—

પાઠ ૩૯

जामदग्न्येन रामेण निर्जिताः क्षत्रिया युधि ॥ १४ ॥
पीतः समुद्रोऽगस्त्येन अगाधो ब्रह्मतेजसा ।

अन्वयः— जामदग्न्येन रामेण युधि क्षत्रियाः निर्जिताः । ब्रह्मतेजसा अगस्त्येन अगाधः समुद्रः पीतः ।

અર્થ—જમદગ્નિપુત્ર પરશુરામે યુદ્ધમાં ક્ષત્રિયોનો (निर्जिताः) પરાજય કર્યો. બ્રાહ્મતેજથી તેજસ્વી અગસ્ત્યે અગાધ સમુદ્ર [पीतः] પીધો હતો !

तस्मात् ब्रुवन्तु सर्वेऽत्र बटुरेप धनुर्महान् ॥ १५ ॥
आरोपयतु शीघ्रं वै तथेत्यूचुर्द्विजर्षभाः ।

अन्वयः— तस्मात् सर्वे अत्र ब्रुवन्तु , एप महान् बटुः धनुः शीघ्रं आरोपयतु वै । द्विजर्षभाः तथा इति ऊचुः ।

અર્થ—તેથી બધા અહીં બોલ્યા (ब्रुवन्तु) કે આ મોટો યુવક ધનુષપર તુરતજ દોરી ચઢાવશેજ. મુખ્ય બ્રાહ્મણોએ એમજ થાય એમ કહ્યુ.

एवं तेपां विलपतां विप्राणां विविधा गिरः ॥ १६ ॥
अर्जुनो धनुषोऽभ्याशे तस्थौ गिरिरिवाचलः ।

अन्वयः— विविधाः गिरः एवं विलपतां तेपां विप्राणां अर्जुनः धनुषः अभ्याशे गिरिः इव अचलः तस्थौ ।

અર્થ—અનેક પ્રકારની (गिरः) વાતો આ પ્રમાણે (विलपतां) કરનારા તે બ્રાહ્મણોની વચ્ચેથી અર્જુન ધનુષ્યની પાસે (गिरिः)

પર્વતની માફક (अ चल) સ્થિર (तस्थौ) ઉભો રહ્યો

समास।

આ પાઠમા આવેલા સમાસોનો પરિચય હવે આપવામા આવે છે—

१ नागराजकरोपम – नागाना राजा नागराज । नागराजस्य कर नागराजकर । नागराजकरस्य उपमा यस्य स नागराजकरोपम । (હાથીઓનાના શ્રેષ્ઠ હાથીની સૂડની ઉપમા છે જેની)

२ पीनस्कन्धोरुबाहु – स्कन्ध च ऊरू च बाहू च स्कधोरुबाहव । पीना स्कन्धोरुबाहव यस्य स पीनस्कन्धोरुबाहु । (જેનો ખભો, જાગ અને હાથ વિશાળ છે,)

३ मत्तनागेन्द्रविक्रम – नागाना इन्द्र नागेन्द्र । मत्त च असौ नागेन्द्र च मत्तनागेन्द्र । मत्तनागेन्द्रस्य विक्रम इव विक्रम यस्य । (ઉન્મત્ત હાથીના જેમ વિક્રમ)

४ अशक्त – न शक्त । (શકિત વિનાનો)

५ दृढव्रत – दृढं व्रतं यस्य स । (દૃઢ નિયમવાળો)

આ પાઠના શ્લોકોમા કેટલાક બીજા પણ સમાસ છે પણ અહીં આપ્યા નથી જે આપ્યા છે તેનેજ વાચકે વારવાર વાચવા વારંવાર વાચવાથીજ સમાસનો સાર સમજવાનુ જ્ઞાન સંપાદન થાય છે આથી સમાસનુ વિવરણ જે સસ્કૃતમા આપ્યુ છે તેને વારવાર વાચકે વાચવુ

—०—

પાઠ ૪૦

પાછલા બે પાઠોમા જે સંસ્કૃત વાક્યો આપ્યાં છે, તેમની સધિ બનાવીને સરળ સસ્કૃત વાક્યો આ પાઠમાં આપ્યાં છે—

संस्कृत-वाचन-पाठ ।

(१)

मन्थरा त्वयोध्यां पुरीं सर्वशृंगारैरुद्भासितामुच्छ्रितध्वजमालिनीं दृष्ट्वा परं विस्मयमागता। साऽदूरस्थिता धात्रीं पप्रच्छ। धात्री तु हर्षेण विदीर्यमाणेव रामस्य यौवराज्याभिषेकवृत्तान्तं मन्थराया आचचक्षे। श्रुतमात्रेण तु धात्र्या वचनेन क्षिप्रममर्पिता कुब्जा मन्थरा। क्रोधेन दह्यमानेव मन्थरा पापदर्शिनी शयानामेव कैकेयीं गत्वेदानीमिदमब्रवीत्।

उत्तिष्ठ मूढ ! शेषे किम् ? भयमभिवर्तते त्वाम्। दशरथो यौवराज्ये राममभिषेक्ष्यति। साऽहमनलेन दह्यमानेवास्मि। तव हितार्थमनागता। हे महिषि ! कथं त्वं राजधर्माणामुग्रत्व नाव बुध्यसे ? तव भर्ता दशरथस्त्वय्यनर्थकं सान्त्वं प्रयुञ्जानोऽप्यद्य कौसल्यामर्थेनैव योजयिष्यति। ते भरतं बन्धुष्वपवाह्य श्वः प्रभाते रामं निष्कण्टके राज्ये स्थापयिता।

हे कैकेयि ! सा त्वमात्मनो हित कुर्विदानीम्। त्रायस्वात्मानं पुत्र भरतं मा च। हर्षपूर्णा शयनादुत्थिता कैकेयीदमब्रवीत्। मंथरे ! इदं [redacted] मह्य त्वया परम प्रियमाख्यातम्। नाहं रामे वा भरते वा विशेषमुपलक्षये।

मंथरा तु तदा दुःखिता । एनां कैकेयीमुवाच । बालिशे ! किमर्थमस्थाने हर्षं कृतवत्यसि ? शोकसागरस्य मध्यगतमप्यात्मानं नावबुध्यसे । सुभगा किल कौसल्या, यस्याः पुत्रो यौवराज्येऽभिषेक्ष्यते । तामेव कौसल्यामिदानीं दासीवत्त्वमुपस्थास्यसि । ते पुत्रोऽपि रामस्य दास्यं कुर्यात् ।

(१)

હવે પાછલા પાઠોના શ્લોકોના અન્વયનુ સંધિવાળુ સંસ્કૃત જુઓ—

केचिदाहुर्युवा श्रीमान्नागराजकरोपमः पीनस्कन्धोरुबाहुर्धैर्येण हिमवानिव सिंहखेलगतिर्मत्तनागेन्द्रविक्रमः । उत्साहादनुमीयते, इदं कर्मास्मिन्संभाव्यम् ।

अस्य महोत्साहा शक्तिः । ह्यशक्तः स्वयं न व्रजेत् । लोकेषु तत्किञ्चित्कर्म न विद्यते, यत्संस्थानचारिषु नृपु ब्राह्मणानामसाध्यं भवेत् ।

अब्भक्षा वायुभक्षा फलाहारा दृढव्रता दुर्बला अपि विप्रा हि स्वतेजसा बलीयासः । सदसत् सुखं दुःखं महद्ह्स्वं यत्समुपागतं कर्म वा समाचरन् ब्राह्मणो नावमन्तव्यः ।

—०—

પાઠ ૪૧

जामदग्न्येन रामेण युधि क्षत्रिया निर्जिताः। ब्रह्मतेजसाऽगस्त्येनागाधः समुद्रः पीतस्तस्मात्सर्वेऽत्र ब्रुवन्त्वेषमहान्वदुर्धनुः शीघ्रमारोपयतु वै। द्विजर्षभास्तथेत्यूचुः।

विविधा गिर एवं विलपतां तेषां विप्राणामर्जुनो धनुषोऽभ्याशे गिरिरिवाचलस्तस्थौ।

પાછલા પાઠોનું સરળ સંસ્કૃત આ છે. એમાં સંધિ કરવામાં આવી છે. વાંચક બે ચાર વાર વાચશે તો તેને એ પણ ધ્યાનમાં આવી જશે.જો કોઇ જગ્યાએ સમજણ ન પડે તો, તેમણે તે વાકયોને પાછલા પાઠોમાં જોઇને અર્થ જાણી લેવો. હવે થોડાં વાકયો સંધિ છૂટી પાડીને આપવામાં આવ્યાં છે–

शृंगारैरुद्भासिता = शृंगारैः उद्भासिता।
दह्यमानेव = दह्यमाना इव।
गत्वेदानीं = गत्वा इदानीं।
त्वय्यनर्थकं = त्वयि अनर्थकं।
बन्धुष्वपवाह्य = बन्धुषु अपवाह्य।
कैकेयीदमब्रवीत् = कैकेयी इदं अब्रवीत्।
कृतवत्यसि = कृतवती असि।
केचिदाहुः = केचित् आहुः।

હવે કેટલાક સંસ્કૃત વાકયોનો અર્થ સંસ્કૃતમાં જ આપવામાં આવે છે.

સંસ્કૃત વાક્યોનો સસ્કૃતમાં અર્થ

१ साऽदूरस्थिता धात्रीं पप्रच्छ = सा समीपस्था उपमातरं अपृच्छत् ।

२ उत्तिष्ठ मूढे = उत्तिष्ठ मूर्खे ।

३ साऽहमनलेन दह्यमानेवास्मि = सा अहं अग्निना ज्वलिता इव असि ।

४ सा त्वमात्मनो हितं कुर्विदानीं = त्वं सा स्वकीयं मङ्गलं विधेहि अधुना ।

५ इद तु मह्यं त्वया परमं प्रियमाख्यातं = एतत् तु मह्य त्वया अत्यन्त प्रीतिकरं कथितम् ।

६ शोकसागरस्य मध्यगतमप्यात्मानं नावबुध्यसे = दुःख-समुद्रस्य अन्तर्गतं अपि आत्मान न जानासि ।

७ ते पुत्रोऽपि रामस्य दास्य कुर्यात् = तव सुत अपि रामचन्द्रस्य सेवा कुर्यात् ।

આ પ્રમાણે સસ્કૃતનો અર્થ સસ્કૃતમાજ કરવાથી તમારો સસ્કૃત સાથેનો પરિચય ઘણોજ ગાઢ થશે

—०—

પાઠ ૪૨

હવે આ પાઠમાં નીચે લખેલા અકારાન્ત પુલ્લિંગ શબ્દોનો અભ્યાસ કરો–

व्यवहारः–વેપાર	पुरुष –પુરુષ
यवः–જવ	पुरुषोत्तम –નરોત્તમ, પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ
उपयोग –ઉપયોગ	प्रणय –પ્રેમ, મિત્રતા
अभियोग –યુદ્ધ, દાવો, કેસ	दम्भः–ઢોંગ, દંભ
दिवाकर –સૂર્ય	स्वेद –પરસેવો
न्यास –રાખવું, થાપણ, ત્યાગ	कण्टक –કાંટો
वत्स –વાછરડો	संस्कार –સંસ્કાર
बाल –બાળક	रस –રસ
गन्ध –ગંધ, સુગંધ	भेद –ભેદ
स्पर्श –સ્પર્શ	दीप દીવો
संयोग –સંજોગ	
दरिद्र –નિર્ધન, દરિદ્રનારાયણ	

અકારાન્ત પુલ્લિંગ શબ્દોની સાતે વિભક્તિનાં રૂપો બનાવવાનું વાચક ને આવડે છે જેથી તેઓ આ શબ્દોના રૂપ બનાવીને જુદા જુદા વાકયો પણ બનાવી શકે છે

संस्कृत-वाक्यानि।

१ व्यवहारे कुशल पुरुष विजय प्राप्नोति। २ स दिने यवान् रात्रौ च व्रीहीन् भक्षयति। ३ य बलस्य उपयोग जानाति, स एव श्रेष्ठ भवति, न अन्य । ४ त्वया तेन सह किमर्थं अभियोग कृत ? ५ राष्ट्रस्य उद्धाराय सर्वस्वस्य न्यास कर्तव्य एव। ६ स बाल भूत्वा वृद्ध इव वदति। ७ त गोवत्सं इदानीं अत्र आनय। ८ तस्य पुष्पस्य गन्ध शोभन अस्ति। ९ यदा पिता बालकं पश्यति, तदा सुखी भवति। १० एष पूर्वमार्गेण सह पश्चिममार्गस्य संयोग अस्ति। ११ दरिद्र पुरुष धनहीन भवति।

ભાષા-વાક્યો

૧ વ્યવહારમા કુશળ માણસ વિજય મેળવે છે ૨ તે દિવસે જવ અને રાત્રે ભાત ખાય છે ૩ જે બળનો ઉપયોગ જાણે છે તેજ શ્રેષ્ઠ હોય છે, બીજા (શ્રેષ્ઠ) હોતા નથી ૪ તેં તેની સાથે શા માટે યુધ્ધ કર્યુ? ૫ રાષ્ટ્રના ઉદ્ધાર માટે સર્વસ્વનુ દાન કરવુ જ જોઇએ. ૬ તે બાળક છતા પણ વૃદ્ધ જેવુ બોલે છે ૭ તે ગાયના વાછરડાને હવે અહીં લાવ ૮ તે ફૂલની વાસ ઉત્તમ છે ૯ જ્યારે પિતા બાળકને જુએ છે, ત્યારે આનંદ પામે છે ૧૦ આ પૂર્વ માર્ગની સાથે પશ્ચિમ માર્ગનો સંયોગ થાય છે (૧૧) દરિદ્ર માણસ ધનહીન હોય છે

— •-• —

પાઠ ૪૩

संस्कृत-वाक्यानि ।

१ पुरुषस्य भाग्यं देवः न जानाति, कुतः मनुष्यः ? २ पुरुषः पुरुषोत्तमस्य उपासनां करोतु । ३ दम्भेन मनुष्यस्य अधःपातः भवति । ४ ग्रीष्मकाले मनुष्यस्य शरीरात् स्वेदः निःसरति । ५ यदि वृक्षस्य कण्टकः पादे प्रविशति, तर्हि कण्टकेन एव सः बहिः निःसार्यः । ६ संस्कारेण हीनः शूद्रः। संस्कारेण एव द्विजः भवति । ७ फलानां मधुरः रसः एव पेयः । ८ भेद एव युद्धस्य मूलं अस्ति । ९ अन्धकारे दीपः एव मार्गं दर्शयति । १० अन्नस्यार्धभागं शूद्राय स ददाति ।

ભાષા—વાક્યો

૧ પુરુષનું ભાગ્ય દેવો પણ જાણતા નથી, તો મનુષ્ય કેવી રીતે જાણી શકશે ? ૨ પુરુષ પુરુષોમાં ઉત્તમની ઉપાસના કરે ! ૩ દંભથી મનુષ્યનું અધઃપતન થાય છે. ૪ ઉન્હાળામાં મનુષ્યનાં શરીરમાંથી પરસેવો નીકળે છે. ૫ જો વૃક્ષનો કાંટો પગમાં ભેંકાય, તો કાંટાથીજ તે બહાર કાઢવો યોગ્ય છે. ૬ સંસ્કાર વિનાનો શુદ્ર, સંસ્કારથીજ બ્રાહ્મણ બને છે. ૭ ફળોનો મધુર રસજ પીવાને યોગ્ય છે. ૮ વેરભાવજ લડાઇનું મૂળ (કારણ) છે. ૯ અંધકારમા દીપક જ માર્ગ બતાવે છે. ૧૦ અન્નનો અર્ધ ભાગ તે શુદ્રને આપે છે.

संस्कृत-वाचन-पाठः ।

यथा शूद्रः अन्नं खादति, तथा एव इतरः जनः भोजनं करोति । गान्धारी दुर्योधनं पुत्रं अजनयत् । कुन्ती च युधिष्ठिरं

पुत्र अजनयत् । राजा सैनिकान् दूरत विसृज्य आश्रम गच्छति । तस्य शब्दं श्रुत्वा राक्षसी तत्र एव आगता । पूजित मुनि इदं वचन अब्रवीत् यत् सत्यं एव परम धर्म इति । सा कन्या तस्मिन् एव आश्रमे विद्याऽध्ययनादिक समाप्य स्वगृह आगता । तेन राज्ञा तस्मै जनाय धन दत्त, तत् धन गृहीत्वा स देशान्तर गत तत्र विद्याऽध्ययन कर्तुम् । ज्ञानात् एव बन्धनात् मुक्ति भवति, तथा कर्मकरणात् अपि भवति ।

સંધિ કરેલાં વાક્યો

यथा शूद्रोऽन्न खादति तथैवेतरो जनो भोजन करोति गान्धारी दुर्योधन पुत्रमजनयत् कुन्ती च युधिष्ठिर पुत्रमजनयत् । राजा सैनिकान्दूरतो विसृज्याश्रमं गच्छति । तस्य शब्द श्रुत्वा राक्षसी तत्रैवागता । पूजितो मुनिरिद वचनमब्रवीद्यत्सत्यमेव परमो धर्म इति । सा कन्या तस्मिन्नेवाश्रमे विद्याऽध्ययनादिक समाप्य स्वगृहमागता ।

—०—

પાઠ ૪૪

संस्कृत-वाक्यानि ।

१ एवं तु उक्ता कैकेयी क्रुद्धा बभूव । अब्रवीत् च मंथराम् । रामं वनं अद्य क्षिप्रं प्रस्थापयामि । २ भरतं एव यौवराज्ये अभिषेचये । एतत् तु सम्पश्य केनापि उपायेन साधयेयम् । ३ पापदर्शिनी मंथरा अपि रामार्थं उपहसन्ती कैकेयीं अब्रवीत् । हन्त इदानीं पश्य, यथा ते भरत राज्यं प्राप्स्यति । ४ पुरा देवासुरयुद्धे ते पतिः देवराज्यस्य साहाय्यं अकरोत् । ५ तदा त्वा एव उपादाय गत आसीत् । ६ शम्बरासुरेण तत्र राजा महायुद्ध अकरोत् । ७ यदा असुरैः शस्त्रैः शकलीकृतः राजा अभवत्, तदा त्वया एव तत्र रक्षित ।

ભાષા—વાક્યો

૧ આ પ્રમાણે કહેવાથી કૈકેયી ગુસ્સે થઇ ગઇ, અને મથરાને કહેવા લાગી રામને આજે જ શીઘ્ર વનમા મોકલીશ ૨ ભરતનેજ યુવરાજપદે રાજતિલક કરીશ એ તુ જોજે કે કોઇ પણ ઉપાયથી હુ સિદ્ધ કરીશ. ૩ પાપી મથરા પણ રામની નિંદા કરનાર કૈકેયીને કહેવા લાગી અરે, હવે જોજે કેવી રીતે તારો ભરત રાજ્ય મેળવશે ૪ પ્રાચીન કાળમા દેવ અને દાનવોના યુદ્ધમા તારો પતિ દેવરાજને મદદ કરતો હતો. ૫ તને પણ લઇ ગયો હતો. શબરાસુરની સાથે ત્યા રાજાએ ભારે યુદ્ધ કર્યુ ૭ રાક્ષસોએ શસ્ત્રોથી જ્યારે રાજાને ઘાયલ કર્યો ત્યારે તેજ ત્યા રક્ષણ કર્યુ

संस्कृत–वाक्यानि।

८ तुष्टेन तदा तेन राज्ञा द्वौ वरौ ते दत्तौ। ९ स च त्वया उक्तः, यदा इच्छेय तदा गृह्णीया इति। १० याचस्व अधुना तौ वरौ। भरतस्य अभिषेचनं रामस्य प्रव्राजनं वर्षाणि चतुर्दश, इति रूपौ द्वौ वरौ। ११ तावता हि कालेन स्थिरो भविष्यति पुनः ते प्रजाभावगतस्नेहः। १२ पश्चात् कैकेयी एवं प्रोत्साहिता आभरणानि मुक्त्वा क्रोधागारं प्रविश्य, भूमौ एव निपतिता।

ભાષા—વાક્યો

૮ ખુશ થયેલા તે રાજાએ તને બે વરદાન આપ્યા. ૯ તેને તેં કહ્યું કે જ્યારે ઈચ્છા થશે ત્યારે માગીશ ૧૦ હવે તે બે વરદાન માગ—ભરતનો રાજ્યાભિષેક અને રામને ચૌદ વર્ષ દેશવટો, એમ બે વરદાન. ૧૧ એટલા વખતમા તારો પુત્ર પ્રજાના પ્રેમથી (કાયમ) સ્થિર થશે. ૧૨ પછી કૈકેયી આ પ્રમાણે ઉત્સાહિત બનીને આભૂષણો ફેંકી દઈને, કોપિત થઈ, જમીન પર પડી રહી.

—०+०—

પાઠ ૪૫

संस्कृत-वाक्यानि

१ महाराजः दशरथः प्रियार्हां प्रियं आख्यातु कैकेय्याः अन्तःपुरं प्रविवेश । २ शयनोत्तमे तां न ददर्श स । न हि तस्य तां वेलां देवी पुरा अत्यवर्तत । ३ प्रतिहारी तु कृताञ्जलिः उवाच । देव ! देवी भृशं क्रुद्धा अभिद्रुता क्रोधागारम् । ४ अपाप राजा पापसकल्पां तां कैकेयीं धरणीतले ददर्श । ५ स तां उवाच, किमर्थं भूमौ शेषे ? ६ कैकेयी उवाच– प्रतिजानीष्व प्रतिज्ञां यदि कर्तुं इच्छसि । ७ अनन्तरं ते व्याहरिष्यामि यथा मम अभिप्रार्थितम् ।

ભાષા-વાક્યો

૧ મહારાજ દશરથ વહાલને માટે યોગ્ય કૈકેયીને પ્રિય કહેવાને માટે કૈકેયીનાં અન્તઃપુરમા દાખલ થયા. ૨ સૂવાને માટે ઉત્તમ મંદિરમા તેણે તેણીને જોઇ નહિ ૩ દાસી હાથ જોડીને બોલી, ' હે (દેવ) રાજા ! દેવી ઘણીજ ગુસ્સે થઇ છે, અને (अभिद्रुता) ક્રોધાગારમા ગઇ છે ' ૪ નિર્દોષ રાજાએ પાપી મકલ્પ કરેલી તે કૈકેયીને ભૂમિપર પડેલી જોઈ ૫ તેણે તેણીને કહ્યુ, "શા માટે જમીન પર સૂતી છે?" ૬ કૈકેયી બોલી–(प्रतिजानीष्व) જો પ્રતિજ્ઞા પૂરી કરવા ચાહતો હોય તો, પ્રતિજ્ઞા કર. ૭ પછી તને જેવી મારી ઇચ્છા હશે તે કહીશ

समास।

१ देवासुरयुद्धं = देवा च असुरा च देवासुरा । देवासुराणां युद्धं देवासुरयुद्धं (દેવ અને રાક્ષસોનુ યુદ્ધ)

२ देवराज. = देवाना राजा देवराज (દેવોના રાજા)

३ शम्बरासुरः = शम्बर च असौ असुर च शम्बरासुरः। (શંબર નામનો રાક્ષસ)

४ क्रोधागारं = क्रोधस्य अगार क्रोधागार। (क्रोधभवन)

५ प्रजाभावगतस्नेहः = प्रजाया भाव प्रजाभाव। प्रजाभावे गतस्नेह। (પ્રજાભાવમા પ્રાપ્ત સ્નેહથી યુક્ત)

६ शयनोत्तम = शयनाय उत्तमं (સુવાને માટે ઉત્તમ)

७ कृताञ्जलि = कृता अञ्जलि येन स कृताञ्जलि। (હાથ જોડેલા)

+—०—+

પાઠ ૪૬

स तद्धनु परिक्रम्य प्रदक्षिणमथाकरोत् ॥ १७ ॥
प्रणम्य शिरसा देवमीशानं वरदं प्रभुम् ।
कृष्णं च मनसा ध्यात्वा जगृहे चार्जुनो धनु ॥ १८ ॥
(म भा. आदि. अ. १९०)

अन्वयः— अथ स तत् धनु परिक्रम्य प्रदक्षिणं अकरोत् । शिरसा देवं ईशानं वरदं प्रभुं प्रणम्य, मनसा कृष्णं च ध्यात्वा अर्जुनः धनु जगृहे ।

અર્થ—હવે તેણે તે ધનુષ્યની (परिक्रम्य) ચારે બાજુ ફરીને પ્રદક્ષિણા કરી. મસ્તકથી દેવોના ઇશ્વર વરદાન આપનાર પ્રભુને પ્રણામ કરી અને મનમા શ્રીકૃષ્ણનુ ધ્યાન ધરીને અર્જુને ધનુષ્યને (जगृहे) પકડયુ

चैलानि विव्यधुस्तत्र ब्राह्मणाश्च सहस्रशः ।
विलक्षितास्ततश्चक्रुर्हाहाकारांश्च सर्वश ॥ २३ ॥

अन्वय— सहस्रशः ब्राह्मणाः तत्र चैलानि विव्यधुः, ततः विलक्षिता सर्वशः हाहाकारान् च चक्रुः ।

અર્થ—હજારો બ્રાહ્મણો ત્યા પોતાના (चैलानि) દુપટ્ટા (विव्यधु) ઉડાડવા લાગ્યા તેથી (विलक्षिताः) વિલક્ષણ અર્થાત્ જેઓ તેવુ કરી નહીં શકયા હતા, તે બધી રીતે હાય હાય (चक्रुः) કરવા લાગ્યા

न्यपतंश्चात्र नभसः समन्तात्पुष्पवृष्टयः ।
शताङ्गानि च तूर्याणि वादका समवादयन् ॥ २४ ॥

अन्वय — अत्र च नभस समन्तात् पुष्पवृष्टयः न्यपतन्। वादका शताङ्गानि च तूर्याणि समवादयन्।

અર્થ—અહીં (नभस) આકાશમાથી (समन्तात्) ચારે બાજુથી પુષ્પ વૃષ્ટિ (न्यपतन्) થવા લાગી અર્થાત્ થઈ સેંકડો પ્રકારના વાજિંત્રોવાળા (तूर्य) ઢોલ વિગેરે વાજિંત્રો (समवादयन्) વગાડવા લાગ્યા.

सूतमागधसंघाश्चाप्यस्तुवस्तत्र सुस्वरा ।
तं दृष्ट्वा द्रुपद प्रीतो बभूव रिपुसूदन ।
सह सैन्यैश्च पार्थस्य साहाय्यार्थमियेष स ॥ २५ ॥

अन्वय — अत्र सूतमागधसघा च अपि सुस्वरा अस्तुवन्। तं दृष्ट्वा रिपुसूदन द्रुपद प्रीत बभूव। सैन्यै च सह स पार्थस्य साहाय्यार्थं इयेष।

અર્થ—અહીં સૂત અને માગધોના સઘ મધુર સ્વરથી (अस्तुवन्) પ્રાર્થના કરવા લગ્યા તેને જોઈને (रिपुसूदन) શત્રુનો નાશ કરનાર દ્રુપદ (प्रीत) સતોષ પામ્યો સૈન્યોની સાથે તેણે (पार्थस्य) અર્જુનને મદદ કરવાનુ (इयेष) ઇચ્છ્યુ

तस्मै दित्सति कन्या तु ब्राह्मणाय तदा नृपे ।
कोप आसीन्महीपानामालोक्या योन्यमन्तिकात् ॥
(म भा आदि १९१।१)

अन्वय — तदा तस्मै ब्राह्मणाय कन्या दित्सति नृपे अन्योऽन्यं आलोक्य महीपाना क्रोध आसीत्।

અર્થ—ત્યારે તે બ્રાહ્મણને કન્યાદાન (दित्सति) કરવાની (नृपे) રાજાની ઇચ્છા જાણી, એક બીજા તરફ (आलोक्य) જોઇને (मही-पानां) રાજાઓનો ગુસ્સો (आसीत) વધી ગયો, અર્થાત્ રાજાઓ ભારે ગુસ્સે થયા.

अस्मानयमतिक्रम्य तृणीकृत्य च सङ्गतान् ।
दातुमिच्छति विप्राय द्रौपदीं योपितां वराम् ॥ २ ॥

अन्वयः— अस्मान् सङ्गतान् तृणीकृत्य अतिक्रम्य च अयं योपितां वरां द्रौपदीं विप्राय दातुं इच्छति ।

અર્થ—અમને [संगतान्] બધાને તણખલાંની માફક ગણીને અને [अतिक्रम्य च] ઉલ્લંઘન કરીને [अयं] આ [योपितां] સ્ત્રીઓમાં [वरां] શ્રેષ્ઠ દ્રૌપદીને [विप्राय] બ્રાહ્મણને આપવાની ઇચ્છા કરે છે.

अवरोप्येह वृक्षं तु फलकाले निपात्यते ।
निहन्मैनं दुरात्मानं योऽयमस्मान्न मन्यते ॥ ३ ॥

अन्वयः— इह वृक्षं अवरोप्य तु फलकाले निपात्यते । यः अस्मान् न मन्यते, एनं दुरात्मानं निहन्म ।

અર્થ—અહીં વૃક્ષારોપણ કરીને ફળતી વખતે [निपात्यते] કાપી રહ્યો છે. જે અમને માન આપતો નથી, તે પાપાત્માને [निहन्म] મારી નાખશું.

समास

१ वरद –वरं ददाति इति । (વરદાન આપનારો)

२ पुष्पवृष्टि–पुष्पाणां वृष्टि (ફૂલોની વૃષ્ટિ)

३ शताङ्ग–शतानि अङ्गानि यस्य । (સો અંગ છે જેના)

४ वादक –वादयति इति । (જે વગાડે છે)

५ सूतमागधसंघा –सूता च मागधा च सूतमागधा, सूतमागधाना संघा सूतमागधसंघा । (સૂત અને માગધોનો સંઘ)

६ रिपुसूदन–रिपो सूदन । (શત્રુનો ઘાતક)

७ महीप –महीं पाति इति । (પૃથ્વીનું પાલન કરનાર)

८ फलकाल–फलस्य काल । (ફળવાનો સમય)

९ दुरात्मा–दुष्ट आत्मा यस्य । (પાપી છે આત્મા જેનો)

વાચકે આ સમાસ વિવરણ વારંવાર વાચીને સારી રીતે સમજવાનો પ્રયત્ન કરવો

સંધિ કરેલાં વાક્યો

अथ स तदनु परिक्रम्य प्रदक्षिणमकरोत् । शिरसेशानं वरदं प्रभु प्रणम्य, मनसा कृष्णं च ध्यात्वा, अर्जुनो धनुर्जगृहे । सहस्रशो ब्राह्मणास्तत्र चैलानि विदधु । ततो विलक्षिताश्च सर्वशो हाहाकाराश्चक्रु ।

—०—०—

પાઠ ૪૭

પ્રથમ ત્રણ પાઠોમા જે સસ્કૃત વાકયો આપ્યા છે, તેનુ સંક્ષીકૃત સરળ સસ્કૃત હવે આપવામા આવ્યુ છે

एवं तूक्ता कैकेयी क्रुद्धा बभूव । अब्रवीच्च मथराम् । रामं वनमद्य क्षिप्रं प्रस्थापयामि । भरतमेव यौवराज्येऽभिषेचये । एतत्तु संपश्य केनोपायेन साधयेयम् ।

पापदर्शिनी मंथराऽपि रामार्थमुपहसन्तीं कैकेयीमब्रवीत् । हन्तेदानीं पश्य, यथा ते भरतो राज्यं प्राप्स्यति ।

पुरा दैवासुरयुद्धे ते पतिर्देवराजस्य साहाय्यमकरोत् । तदा त्वामेवोपादाय गत आसीत् । शम्बरासुरेण तत्र राजा महायुद्धमकरोत् । यदासुरैः शरैः शकलीकृतो राजाऽभवत्तदा त्वयैव तत्र रक्षित । तुष्टेन तदा तेन राज्ञा द्वौ वरौ ते दत्तौ । स च त्वयोक्त । यदेच्छेयं तदा गृह्णीयामिति । यावस्त्वाधुना तौ वरौ । भरतस्याभिषेचनं रामस्य प्रव्राजनं वर्षाणि चतुर्दशेतिरूपा द्वौ वरौ । तावता हि कालेन स्थिरो भविष्यति पुत्रस्ते प्रजाभावगतस्नेह ।

पश्चात्कैकेय्येवं प्रोत्साहिताऽऽभरणानि मुक्त्वा क्रोधागारं प्रविश्य भूमावेव निपातिता ।

महाराजो दशरथ प्रियार्हां प्रियमाख्यातुं कैकेय्या अन्त पुरं प्रविवेश । शयनोत्तमे ता न ददर्श स । नहि तस्य ता वेला देवी पुराऽत्यवर्तत ।

प्रतिहारी तु कृताञ्जलिरुवाच । देव ! देवी भृशं क्रुद्धा अभि-द्रुता क्रोधागारम् ।

अपापो राजा पापसङ्कल्पां तां कैकेयीं धरणीतले ददर्श । स तामुवाच । किमर्थं भूमौ शेषे ?

कैकेय्युवाच– प्रतिजानीष्व प्रतिज्ञां, यदि कर्तुमिच्छसि । अनन्तरं ते व्याहरिष्यामि, यथा ममाभिप्रार्थितमिति ।

હવે શ્લોકોના પાઠનું સંધિકૃત સરળ સંસ્કૃત જુઓ—

अथ स तद्धनुः परिक्रम्य प्रदक्षिणमकरोत् । शिरसा देवमीशानं वरदं प्रभुं प्रणम्य मनसा कृष्णं च ध्यात्वाऽर्जुनो धनुर्जगृहे । तदा सहस्रशो ब्राह्मणास्तत्र चैलानि विव्यधुः । ततो विलक्षिताः सर्वशो हाहाकारांश्च चक्रुः । अत्र च नभसः समन्तात्पुष्पवृष्टयो न्यपतन् । वादकाः शताङ्गानि च तूर्याणि समवादयन् ।

अत्र सूतमागधसङ्घाश्चापि सुस्वरा अस्तुवन् । तं दृष्ट्वा रिपुदमनो द्रुपदः प्रीतो बभूव । सैन्यैश्च सह स पार्थस्य साहाय्यार्थमियेष ।

तत्र सूतानां मागधानां च सङ्घाः सुस्वरयुक्ता भूत्वा तं अस्तुवन् । तं विजयं तत्र दृष्ट्वा शत्रूणां विनाशकः राजा द्रुपदः सन्तुष्टो अभवत् ।

—०—

પાઠ ૪૮

तदा तस्मै ब्राह्मणाय कन्यां दित्सति नृपेऽन्योन्यमालोक्य महीपालानां क्रोध आसीत्। अस्मान्संगतांस्तृणीकृत्यातिक्रम्य चायं योषितां वरां द्रौपदीं विप्राय दातुमिच्छति । इह वृक्षमवरोप्य तु फलकाले निपात्यते। योऽस्मान्न मन्यते । एनं दुरात्मानं निहन्म ।

संधि ।

હવે આ પાઠની કેટલીક સંધિઓને છૂટી પાડી આપવામાં આવી છે.

अब्रवीच्च	– अब्रवीत् च ।
यौवराज्येऽभिषे०	– यौवराज्ये अभिषे० ।
केनोपायेन	– केन उपायेन ।
पतिर्देवराजस्य	– पतिः देवराजस्य ।
त्वामेवोपादाय	– त्वां एव उप–आदाय ।
यदेच्छेयं	– यदा इच्छेयं ।
शयनोत्तमे	– शयन–उत्तमे ।
अपापो राजा	– अपापः राजा ।
कैकेय्युवाच	– कैकेयी उवाच ।

હવે સંસ્કૃતનો અર્થ સંસ્કૃતમાંજ આપવામાં આવ્યો છે, તેનો અભ્યાસ વાંચકે સારી પેઠે કરવો.

१ रामं वनमद्य क्षिप्रं प्रस्थापयामि = रामचन्द्रं अरण्यं अस्मिन्दिने शीघ्रं प्रेषयिष्यामि ।

२ हन्तेदानीं पश्य यथा ते भरतो राज्यं प्राप्स्यति = शोभनं अधुना अवलोकय येन उपायेन तव भरतः राज्यं अवाप्स्यति ।

३ पुरा देवासुरयुद्धे ते पतिः देवराजस्य साहाय्यमकरोत् = पूर्वं सुरासुरसंग्रामे तव भर्ता सुरपतेः सहाय्यतां कृतवान् ।

४ तदा त्वामेवोपादाय गत आसीत् = तस्मिन् समये त्वां गृहीत्वा एव स गतवान् ।

५ तुष्टेन तदा तेन राज्ञा द्वौ वरौ ते दत्तौ = सन्तुष्टेन तस्मिन्समये तेन भूपेन द्वौ वरौ तुभ्यं दत्तौ ।

६ मनसा कृष्णं ध्यात्वाऽर्जुनो धनुर्जगृहे = हृदयेन वासुदेवं ध्यात्वा पार्थः धनुष्यं गृहीतवान् ।

વાચકે આનો અભ્યાસ કરવો.

સંધિ કરેલાં વાક્યો.

रामचन्द्रमरण्यमास्मिन्दिने शीघ्रं प्रेषयिष्यामि। शोभनमधुनावलोकय येनोपायेन तव भरतो राज्यमवाप्स्यति । पूर्वं सुरासुरसंग्रामे तव भर्ता सुरपतेस्सहाय्यतां कृतवाँस्तस्मिन्समये त्वां गृहीत्वैव स गतवान् ।

अद्य रामं सत्वरं वनं प्रस्थापयामि । इदानीं पश्य यथा ते पुत्रो भरतो अद्यैव राज्यं प्राप्स्यति । पुरा देवासुरयुद्धे तव पतिः इन्द्रस्य साहाय्यं अकरोत् ।

—०।०—

*

પાઠ ૪૯

संजय उवाच-

वर्तमाने तथा युद्धे क्षत्रियाणां निमज्जने ।
गाण्डीवस्य महाघोषः श्रूयते युधि मारिष ॥ १ ॥
(म० भा० कर्णपर्व अ० ५३)

अन्वयः- हे मारिष ! तथा क्षत्रियाणां निमज्जने युद्धे वर्तमाने युधि गाण्डीवस्य महाघोषः श्रूयते ।

અર્થ— હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! તે પ્રમાણે ક્ષત્રિઓનો નાશ કરનાર યુદ્ધ શરુ થયા પછી તે યુદ્ધમાં ગાંડીવ ધનુષ્યનો ભારે અવાજ સંભળાયો.

संशप्तकानां कदनमकरोद्यत्र पाण्डवः ।
कोसलानां तथा राजन्नारायणबलस्य च ॥ २ ॥

अन्वयः—हे राजन् ! यत्र पाण्डवः संशप्तकानां कोसलानां तथा नारायणबलस्य च कदनं अकरोत् ।

અર્થ— હે રાજા ! જ્યાં પાંડવ અર્જુન સંશપ્તક સૈન્ય, કોસલોના અને નારાયણીય દળોનો નાશ કરતો હતો.

संशप्तकास्तु समरे शरवृष्टीः समन्ततः ।
अपातयन्पार्थमूर्ध्नि जयगृद्धा प्रमन्यवः ॥ ३ ॥

अन्वयः— जयगृद्धाः प्रमन्यवः संशप्तकाः तु समरे पार्थमूर्ध्नि शरवृष्टीः अपातयन् ।

અર્થ—વિજય મેળવવાની ઇચ્છા રાખનાર ક્રોધથી પૂર્ણ સંશપ્તક વીર તો તે યુદ્ધમાં પૃથાપુત્ર અર્જુનના માથા પર બાણોનો વરસાદ વરસાવવા લાગ્યો.

ता वृष्टीः सहसा राजंस्तरसा धारयन् प्रभुः ।
व्यगाहत रणे पार्थो विनिघ्नन् रथिनां वरान् ॥ ८ ॥

अन्वयः— हे राजन् ! सहसा ताः वृष्टीः धारयन् तरसा च रथिनां वरान् विनिघ्नन् प्रभुः रणे व्यगाहत ।

અર્થ— હે રાજા ! બસ હિમ્મતથી તે બાણવર્ષાને સહન કરતાં કરતાં અને રથયોદ્ધાઓમાં શ્રેષ્ઠ, શત્રુના વીરોને મારતાં મારતાં વીર પાર્થ અર્જુન યુદ્ધમાં ફરવા લાગ્યો.

विगाह्य तद्रथानीकं कङ्कपत्रैः शिलाशितैः ।
आससाद ततः पार्थः सुशर्माणं वरायुधम् ॥ ९ ॥

अन्वयः— तत् रथानीकं विगाह्य, ततः पार्थः वरायुधं सुशर्माणं शिलाशितैः कङ्कपत्रैः आससाद ।

અર્થ— તે રથસૈન્યમાં ઘૂસીને, પછી પૃથ્વીપુત્ર અર્જુન ઉત્તમ શસ્ત્રોથી સજ્જ સુશર્માની સાથે શિલાપર ઘસેલા કંકપત્રવડે યુદ્ધ કરવાને નીકળી પડયો.

स तस्य शरवर्षाणि ववर्ष रथिनां वरः ।
तथा संशप्तकाश्चैव पार्थे बाणैः समार्पयन् ॥ १० ॥

अन्वयः— स रथिनां वरः तस्य शरवर्षाणि ववर्ष, तथा संशप्तकाः च एव पार्थे बाणैः समार्पयन् ।

અર્થ— તે રથ યોદ્ધાઓમાં શ્રેષ્ઠ યોદ્ધાએ તેના પર બાણુનો વરસાદ વરસાવ્યો. તથા સંશપ્તક વીરોએ પણ અર્જુન પર બાણ છોડવાનું શરૂ કર્યું.

सुशर्मा तु ततः पार्थं विध्वा दशभिराशुगैः ।
जनार्दनं त्रिभिर्बाणैरहनद्दक्षिणे भुजे ॥ ७ ॥

अन्वयः— ततः सुशर्मा तु पार्थं दशभिः आशुगैः विध्वा जनार्दनं दक्षिणे भुजे त्रिभिः बाणैः अहनत् ।

અર્થ— પછી સુશર્માએ અર્જુન પર દસ બાણ મારીને શ્રીકૃષ્ણને જમણા હાથ પર ત્રણ બાણ માર્યાં.

ततोऽपरेण भल्लेन केतुं विव्याध मारिष ।
स वानरवरो राजन् विश्वकर्मकृतो महान् ॥ ८ ॥
ननाद सुमहानादं भीषयाणो जगर्ज च ।

अन्वयः— हे मारिष ! ततः अपरेण भल्लेन केतुं विव्याध, हे राजन् ! स महान् विश्वकर्मकृतः वानरवरः भीषयाणः सुमहानादं ननाद जगर्ज च ।

અર્થ—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! પછી બીજા તીક્ષ્ણ બાણુથી ધ્વજને વીંધી. હે રાજા ! ત્યારે તે મોટા વિશ્વકર્માનો બનાવેલ વાનરોમાં શ્રેષ્ઠ, ભયાનક શબ્દ કરવા લાગ્યો અને ત્વરાથી ગર્જવા લાગ્યો.

—:o:—

પાઠ ૫૦

સંધિ કરેલાં વાક્યો

हे मारिष ! तथा क्षत्रियाणा निमज्जने युद्धे वर्तमाने युधि गाण्डीवस्य महाघोष श्रूयते । हे राजन् ! यत्र पाण्डव सशस्त्रकाना कोसलाना तथा नारायणबलस्य च कदनमकरोत् । जयगृद्धा प्रमन्यव संशप्तकास्तु समरे पार्थमूर्ध्नि शरवृष्टीरपातयन् । हे राजन् ! सहसा ता वृष्टीर्धारयन्तरसा च रथिना वरान्विनिघ्नन्प्रभु पार्थो रणे व्यगाहत । तद्रथानीक विगाह्य तत पार्थो वरायुध सुशर्माण शिलाशितै कङ्कपत्रैराससाद । स रथिना वरस्तस्य शरवर्षाणि ववर्ष, तथा संशप्तकाश्चैव पार्थ बाणै समार्पयन् । तत सुशर्मा तु पार्थ दशभिराशुगैर्विध्वा जनार्दन दक्षिणे भुजे त्रिभिर्बाणैरहनत । हे मारिष ! ततोऽपरेण भल्लेन केतु विव्याध । हे राजन् ! महान्विश्वकर्मकृतो वानरवरो भीषयाण सुमहामहानाद ननाद जगर्ज च ॥

समास

क्षत्रिय – क्षतात् त्रायते इति क्षत्रिय । (દુઃખથી મુક્તિ અપાવનાર)

वर्तमान – वर्तते तत् वर्तमान (જે છે)

नारायणबल – नारायणाना बल (નારાયણોનું બળ)

जयगृद्धा – जये गृद्धा जयगृद्धा । (વિજયની ઇચ્છા વાળા)

प्रमन्यव – प्रकर्षेण मन्यु येषा ते प्रमन्यव । (ભારે ક્રોધવાળા)

पार्थमूर्धा– पार्थस्य मूर्धा पार्थमूर्धा। (અર્જુનનું માથું)
शरवृष्टि – शराणां वृष्टिः शरवृष्टिः (બાણોનો વરસાદ)
पार्थ – पृथाया अपत्यं पुमान् पार्थ । (કુન્તી પુત્ર)
आशुग–आशु गच्छतीत्याशुग । (ઝડપથી ચાલ ચાલનાર)
विश्वकर्मकृत – विश्वकर्मणा कृत विश्वकर्मकृत । (વિશ્વકર્માએ બનાવેલુ)
वानरवर – वानरेषु वर वानरवर । (વાનરોમા શ્રેષ્ઠ)
भीपयाण – भीपयतेऽसो भीपयाण । (ભય જનક)
सुमहानाद–महाश्च असौ नादश्च महानाद । शोभन महानाद सुमहानाद । (સારો મોટો અવાજ)
रथी– रथोऽस्यास्तीति । (રથમા બેસનાર)
रथानीकं– रथानां अनीकं । (રથનેના)
जनार्दन – जनं (જન્મ) अर्दयति इति । (જન્મનો નાશ કરનાર અર્થાત્ મુક્તિ દેનાર)
महाघोष–महान् च असौ घोष च महाघोष ।
वरायुधं–वरं च तत् आयुधं च वरायुधम् ।
अपर–न पर अपर

—o—.o:—

પાઠ ૫૧

कपेस्तु निनदं श्रुत्वा सन्त्रस्ता तव वाहिनी ।
भयं विपुलमाधाय निश्चेष्टा समपद्यत ॥
(म भा कर्ण अ. ५३)

अन्वय — कपेः तु निनदं श्रुत्वा तव वाहिनी संत्रस्ता, विपुलं भयं आधाय निश्चेष्टा समपद्यत ।

અર્થ— વાનરનો અવાજ સાભળીને તારી સેના ભયભીત થઇ ગઇ. ઘણીજ ભયભીત બનીને મૂર્છા પામી

ततः सा शुशुभे सेना निश्चेष्टाऽवस्थिता नृप ।
नानापुष्पसमाकीर्णं यथा चैत्ररथं वनम् ॥ १० ॥

अन्वय – हे नृप ! ततः निश्चेष्टा अवस्थिता सा सेना शुशुभे, यथा नानापुष्पसमाकीर्णं चैत्ररथं वनम् ॥

અર્થ— હે રાજા ! પછી જડ બની ઉભેલી તે સેના એવી તો શોભવા લાગી કે જાણે વિવિધ પ્રકારના ફૂલો વાળુ ચૈત્રરથ નામનુ વન શોભતુ હોય

प्रतिलभ्य ततः संज्ञां योधास्ते कुरुसत्तम ।
अर्जुनं सिषिचुर्बाणैः पर्वतं जलदा इव ॥ ११ ॥

अन्वय — हे कुरुसत्तम ! ततः ते योधाः संज्ञां प्रतिलभ्य बाणैः अर्जुनं सिषिचुः, जलदाः पर्वतं इव ।

અર્થ— હે કુરૂશ્રેષ્ઠ ! પછી તે વીરો ચેતન બનીને બાણોને અર્જુન પર વરસાવવા લાગ્યા, જેમ કે વાદળા પર્વત પર વૃષ્ટિ કરે છે

पारिवव्रुस्ततः सर्वे पाण्डवस्य महारथम् ।
निगृह्य तं प्रचुक्रुशुर्वध्यमानाः शितैः शरैः ॥ १२ ॥

अन्वयः– ततः सर्वे पाण्डवस्य महारथं परिवव्रुः । शितैः शरैः वध्यमानाः तं निगृह्य प्रचुक्रुशुः ।

અર્થ— પછી બધા વીરોએ અર્જુનના મહારથીઓને ચારે બાજુથી ઘેરી લીધા. તીક્ષ્ણ બાણોથી પીડા પામીને તે વીરો અર્જુનને પકડીને કોલાહલ કરવા લાગ્યા.

ते हयान् रथचक्रे च रथेषां चापि मारिष ।
निग्रहीतुमुपाक्रामन् क्रोधाविष्टाः समन्ततः ॥ १३ ॥

अन्वयः— हे मारिष ! ते क्रोधाविष्टाः हयान्, रथचक्रे च, रथेषां च अपि, समन्तात् निग्रहीतुं उपाक्रामन् ।

અર્થ—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! તેઓ ક્રોધાતુર બનીને ઘોડાઓને, રથના પૈડાને અને જુંસરીને પણ ચારે બાજુથી પકડવા લાગ્યા.

निगृह्य तं रथं तस्य योधास्ते तु सहस्रशः ।
निगृह्य बलवत् सर्वे सिंहनादमथानदन् ॥ १४ ॥

अन्वयः– ते तु सहस्रशः योधाः तस्य तं रथं निगृह्य सर्वे बलवत् निगृह्य अथ सिंहनादं अनदन् ।

અર્થ— તે હજારો વીર તેના તે રથને ખૂબ જોરથી પકડીને પછી સિંહનાદ કરવા લાગ્યા.

अपरे जगृहुश्चैव केशवस्य महाभुजौ ।
पार्थमन्ये महाराज रथस्थं जगृहुर्मुदा ॥ ५ ॥

अन्वयः- अपरे केशवस्य महाभुजौ जगृहु, हे महाराज ! अन्ये रथस्थं पार्थं मुदा जगृहुः ।

અર્થ— બીજાએ કેશવની મોટી ભુજાઓને પકડી લીધા હે મહારાજ ! બીજા કેટલાકે રથમાં રહેલા પૃથાપુત્ર અર્જુનને આનંદથી પકડી લીધો.

केशवस्तु ततो बाहू विधुन्वन् रणमूर्धनि ।
पातयामास तान् सर्वान् दुष्टहस्तीव हस्तिपान् ॥ १६ ॥

अन्वयः- केशवः तु ततः बाहू विधुन्वन् रणमूर्धनि तान् सर्वान् पातयामास, दुष्टहस्ती हस्तिपान् इव ।

અર્થ— પછી કેશવે હાથો વડે ઝટકો મારીને બધાને રણમેદાનમાં ગબડાવી પાડ્યા, જેમ દુષ્ટ હાથી મહાવતોને ગબડાવે છે, તેમ.

वाचन पाठः

कपेः तु निनदं श्रुत्वा तव वाहिनी सन्त्रस्ता । विपुलं भयं आधाय निश्चेष्टा समपद्यत । हे नृप ! ततः निश्चेष्टा अवस्थिता सा सेना तथा शुशुभे यथा नानापुष्पसमाकीर्णं चैत्ररथं वनम् ।

हे कुरुसत्तम ! ततः ते योधा सज्ञां प्रतिलभ्य बाणैः अर्जुनं सिषिचुः । जलदा पर्वतं इव । ततः सर्वे पाण्डवस्य महारथं परिवव्रुः । शितैः शरैः वध्यमाना तं निगृह्य प्रचुक्रुशुः । हे मारिष ! ते क्रोधाविष्टा हयान्, रथचक्रे च रथेषा च अपि समन्तात् निग्रहीतुं उपाक्रमन् ।

—.०.—

कर्णो ह्येको रणे हन्ता पाण्डवान् सृञ्जयैः सह ।
इति दुर्योधनः सूत प्राब्रवीन्मां मुहुर्मुहुः ॥ २ ॥
पराजितं तु राधेयं दृष्ट्वा भीमेन संयुगे ।
ततः परं किमकरोत् पुत्रो दुर्योधनो मम ॥ ३ ॥

(म. भा. कर्ण. अ. ५१

अन्वयः— हे संजय ! इदं दुष्करं कर्म भीमेन कृतम् । येन महाबाहुः कर्णः रथोपस्थे निपातितः । हे सूत ! हि एकः कर्णः सृञ्जयैः सह पाण्डवान् हन्ता इति दुर्योधनः मां मुहुर्मुहुः प्र-अब्रवीत् । भीमेन संयुगे तु राधेयं पराजितं दृष्ट्वा ततः परं मम पुत्रः दुर्योधनः किं अकरोत् ?

અર્થ— હે સંજય ! આ અઘરૂં કાર્ય ભીમે કર્યું. જેણે મોટી ભૂજવાળા કર્ણને રથના આગલા ભાગમાં ગબડાવ્યો. હે સૂત ! કારણ કે એકલો કર્ણજ સંજયની સાથે પાંડવોનો નાશ કરનાર છે, આ વાત દુર્યોધનને મેં વારંવાર કહી હતી. ભીમે યુદ્ધમાં રાધાપુત્ર કર્ણને પરાજિત કરેલો જોઈને પછી મારા પુત્ર દુર્યોધને શું કર્યું ?

સંધિ કરેલાં વાક્યો

दुष्करमिदं कर्म कृतं भीमेन । कर्णो महाबाहुर्येन रथोपस्थे निपातितः । हे सूत ! एको हि कर्णः सह सृञ्जयैः पाण्डवान् हन्तेति मां दुर्योधनो मुहुर्मुहुः प्राब्रवीत् । संयुगे तु भीमेन राधेयं पराजितं दृष्ट्वा ततः परं मम पुत्रो दुर्योधनः किमकरोत् ?

—:०:—

पाठ ५३

संस्कृत-वाचन-पाठः

अथ अर्जुनः परिक्रम्य तत् धनुः, अकरोत् प्रदक्षिणम्। देवं ईशानं वरदं प्रभुं शिरसा प्रणम्य, कृष्णं च भगवन्तं मनसा ध्यात्वा, धनुः अर्जुनः जगृहे। तदा सहस्रशः ब्राह्मणाः तत्र स्वकीयानि चैलानि विव्यधुः। ततः विलक्षिताः च सर्वेशः तत्र हाहाकारान् चक्रुः। अथ च नभसः समन्तात् पुष्पाणां वृष्टयः न्यपतन्। वादकाः तूर्याणि वादित्राणि च समवादयन्।

तत्र सूतानां मागधानां च संघाः सुस्वरं तं अस्तुवन्। तं अर्जुनं दृष्ट्वा शत्रुविनाशकः राजा द्रुपदः सन्तुष्टः अभवत्। सैनिकैः सह स पार्थस्य साहाय्यं कर्तुं इयेष।

तदा तस्मै ब्राह्मणाय स्वकीयां कन्यां दित्सति नृपे द्रुपदे महीपालानां तेषां महान् आसीत् क्रोधः। सर्वान् अस्मान् महीपतीन् तृणीकृत्य, अस्मान् अतिक्रम्य च, अयं द्रुपदः योषितां वरां श्रेष्ठां द्रौपदीं विप्राय दातुं इच्छति। एषः वृक्षं आरोप्य फलसमये तं एव वृक्षं निपात्यते। यतः एषः अस्मान् नृपतीन् न मन्यते, अतः एनं दुरात्मानं निहन्म।

(२)

हे धृतराष्ट्र! क्षत्रियाणां राज्ञां युद्धे वर्तमाने अर्जुनस्य गाण्डीवस्य महान् घोषः श्रूयते। तत्र अर्जुनः संशप्तकानां, कोसलदेशीयानां सर्वेषां सैनिकानां नारायणीयानां सैनिकानां च

પાઠ પર

સંધિ કરેલાં વાક્યો

कपेस्तु निनदं श्रुत्वा तव वाहिनी सन्त्रस्ता । विपुलं भयमाधाय निश्चेष्टा समपद्यत । हे नृप ! ततो निश्चेष्टाऽवस्थिता सा सेना शुशुभे, यथा नानापुष्पसमाकीर्णं चैत्ररथं वनम् । हे कुरुसत्तम ! ततस्ते योधा संज्ञां प्रतिलभ्य बाणैरर्जुनं सिषिचुर्जलदा पर्वतमिव । ततः सर्वे पाण्डवस्य महारथं परिवव्रुः । शितैः शरैर्वध्यमानास्ते निगृह्य प्रचुक्रुशुः । हे मारिष ! ते क्रोधाविष्टा हयान्रथचक्रं च रथेषां चापि, समन्तान्निग्रहीतुमुपक्रामन् । ते तु सहस्रशो योधास्तस्य तं रथं निगृह्य, सर्वे बलवन्निगृह्याथ सिंहनादमनदन् । अपरे केशवस्य महाभुजौ जगृहुः । हे महाराज ! अन्ये रथस्थं पार्थं मुदा जगृहुः । केशवस्तु ततो बाहू विधुन्वन् रणमूर्धनि तान्सर्वान् पातयामास दुष्टहस्ती हस्तिपानिव ॥

समास।

संत्रस्ता- सम्यक्त्रस्ता सन्त्रस्ता। (ઘણીજ દુઃખી)

निश्चेष्टा निर्गता चेष्टा यस्या सा निश्चेष्टा (ચેતના વિનાની)

नानापुष्पसमाकीर्णं- नानाविधैः पुष्पैः समाकीर्णम् (અનેક પ્રકારના ફૂલો વાળું)

कुरुसत्तम अतिशयेन सन् सत्तम, कुरुषु सत्तम कुरुसत्तमः (કુરુવંશમાં જન્મેલામાં ઉત્તમ)

विनाश अकरोत्। जयस्य इच्छुका महाक्रोधिन संशप्तका वीरा अर्जुनस्य शिरसि शराणा वृष्टी अपातयन्। हे राजन्! ता शराणा वृष्टी सहसा वारयन् अर्जुन, तरसा रथिना श्रेष्ठान् विनिघ्नन्, रणप्रभु अर्जुन युद्धे व्यगाहत। तस्य रथसैन्य विगाह्य तत पार्थ श्रेष्ठायुधधारिणं वीर सुशर्माण शिलाशितै कङ्कपत्रै शरै आससाद। सः रथिना श्रेष्ठ तस्य उपरि शरवर्षाणि ववर्ष। तथा संशप्तका च वीरा पार्थं बाण समार्पयन। तत सुशर्मा वीरश्रेष्ठ अर्जुन दशभि शरै विध्वा जनार्दनं भगवन्त दक्षिणे भुजे त्रिभि बाण अहनत्।

हे राजन् धृतराष्ट्र! तत अन्येन भल्लेन अर्जुनस्य केतु स विव्याध। तत विश्वकर्मणा कृत महान् वानरवर भीषयाण सुमहानाद ननाद जगर्ज च।

तस्य वानरस्य निनदं श्रुत्वा तव सैन्य सन्त्रस्तम्। विपुलं भय आधाय तव सैन्य निश्चेष्ट समपद्यत। हे राजन्! तदा निश्चेष्टा सा सेना तथा शुशुभे यथा नानापुष्पसमाकीर्णं चैत्ररथ वनम्।

हे कुरुश्रेष्ठ! तत ते सैनिका पुन सञ्ज्ञा प्राप्य, अर्जुन निशितै बाणै सिषिचु। तत ते सर्वे सैनिका पाण्डवस्य अर्जुनस्य महा त रथ परिवव्रु। तीक्ष्णै बाणै विध्यमाना ते सर्वे सैनिका त निगृह्य प्रचुक्रुशु। हे धृतराष्ट्र! ते क्रोधाविष्टा सैनिका गजान् रथचक्रे च समन्तान् निगृहीत उपाक्रमन्।

+—o—+

ॐ

भाग ४

સંસ્કૃત–સ્વયં–શિક્ષક

(સંસ્કૃત ભાષાનો અભ્યાસ કરવાનો સહેલો ઉપાય)

ચોથો ભાગ

લેખક

પં. શ્રીપાદ દામોદર સાતવળેકર

સંવત્ ૨૦૦૮, શક ૧૮૭૩, ઈ સ ૧૯૫૧

સ્વાધ્યાય-મંડળ, પારડી (જિ. સૂરત)

નામોનાં રૂપ

—o—:o:—

નામની સાતે વિભક્તિઓનાં રૂપ બનાવવાની રીત આ પુસ્તકમાં આપવાની શરૂઆત કરી છે. વાંચક સારી રીતે અભ્યાસ કરશે તો તેને સંસ્કૃત વાક્યો બનાવવાનો ઉત્તમ (અભ્યાસ) મહાવરો થશે.

સાથે સાથે ક્રિયાઓનાં રૂપ પણ બતાવવામાં આવ્યા છે. એવા અભ્યાસથી વાંચક પોતેજ ક્રિયાપદ બનાવી તેનો ઉપયોગ કરી શકશે.

આશા છે, કે વાચક એનો યોગ્ય અભ્યાસ કરી લાભ ઉઠાવશે.

સ્વાધ્યાય-મંડળ
'આનંદાશ્રમ'
પારડી (જિ. સુરત)

લેખક
શ્રીપાદ દામોદર સાતવળેકર

મુદ્રક અને પ્રકાશક— વસંત શ્રીપાદ સાતવળેકર,
સ્વાધ્યાય-મંડળ, ભારત મુદ્રણાલય,
'આનદાશ્રમ' પારડી (જિ. સુરત)

ॐ

સંસ્કૃત-સ્વયં-શિક્ષક

-ः-ः-

ભાગ ચોથો

---:*....*:---

પાઠ ૧

સંસ્કૃતમાં " વચન " ત્રણ છે. ભાષામાં માત્ર બે જ (વચન) છે. એક સંખ્યાને " એકવચન " કહે છે, અને અનેક સંખ્યાને ' અનેક વચન ' કહે છે, જેમકે—

एकः अश्वः = એક ઘોડો (એકવચન)
बहवः अश्वाः = ઘણાં ઘોડા (અનેક વચન)

પરંતુ સંસ્કૃતમાં એની વચ્ચે એક ' દ્વિવચન ' પણ આવે છે, જેમકે—

एकः गजः = એક હાથી (એકવચન)
द्वौ गजौ = બે હાથી (દ્વિવચન)
बहवः गजाः = ઘણાં હાથી (બહુ વચન)

અન્ય ભાષાઓના વ્યવહારમાં અને સંસ્કૃત ભાષાનાં વ્યવહારમાં આ વચનોનાં ભેદ ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય છે.

*

અત્યાર સુધીમાં વાંચકે એક વચનનાં રૂપ બનાવવાની યોગ્યતા મેળવી છે, અને એવાં રૂપ બનાવીને કેટલાંયે વાકય પણ બનાવતાં શીખ્યા છે. માટે હવે ત્રણે વચનોનાં રૂપ બનાવવાની રીત બતાવવાનો વિચાર કર્યો છે. આશા છે, કે વાંચક આ પાઠનું યોગ્ય અધ્યયન કરીને શબ્દોનાં રૂપ બનાવવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરશે.

'અકારાન્ત' નર જાતિનાં શબ્દોની સાત વિભકિતઓ અને ત્રણે વચનોનાં રૂપ આ પ્રમાણે થાય છે—

गजः (હાથી)

विभक्ति	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथमा	गजः	गजौ	गजाः
संबोधन	(हे) गज !	(हे) गजौ !	(हे) गजाः !
द्वितीया	गजं	गजौ	गजान्
तृतीया	गजेन	गजाभ्यां	गजैः
चतुर्थी	गजाय	गजाभ्यां	गजेभ्यः
पंचमी	गजात्	गजाभ्यां	गजेभ्यः
षष्ठी	गजस्य	गजयोः	गजानाम्
सप्तमी	गजे	गजयोः	गजेषु

એનો અર્થ નીચે પ્રમાણે થાય છે—

१ गजः – એક હાથી
प्रथमा २ गजौ – બે હાથી
३ गजाः – ઘણાં હાથી

सबोधन
१ गज – (હે) એક હાથી !
२ गजौ – (હે) બે હાથીઓ !
३ गजा – (હે) ઘણાં હાથીઓ !

द्वितीया
१ गजं – એક હાથીને
२ गजौ – બે હાથીઓને
३ गजान् – ઘણાં હાથીઓને

तृतीया
१ गजेन – એક હાથીએ
२ गजाभ्यां– બે હાથીઓએ
३ गजैः – ઘણા હાથીઓએ

चतुर्थी
१ गजाय – એક હાથીને માટે
२ गजाभ्यां–બે હાથીને માટે
३ गजेभ्यः – ઘણાં હાથીઓને માટે

पंचमी
१ गजात् – એક હાથીથી
२ गजाभ्यां– બે હાથી વડે
३ गजेभ्यः – ઘણાં હાથી વડે

षष्ठी
१ गजस्य – એક હાથીનાં
२ गजयो – બે હાથીઓનાં
३ गजानां – ઘણાં હાથીઓનાં

सप्तमी
१ गजे – એક હાથીમાં
२ गजयो – બે હાથીઓમાં
३ गजेषु – ઘણાં હાથીઓમાં

અગાઉનાં ભાગોમાં અકારાન્ત પુલ્લિંગ શબ્દો ઘણાં આવ્યા છે. તેનાં રૂપો વાંચક જાતેજ આ પ્રમાણે બનાવી શકે છે. એકવચનનાં રૂપ તો વાંચક જાતે બનાવી શકે છે જ.

દ્વિવચનનાં રૂપ–પ્રથમા, સંબોધન અને બીજીના સરખાંજ છે. ત્રીજી, ચોથી અને પંચમીનાં પણ એક સરખાંજ થાય છે, તથા છઠ્ઠી અને સાતમીનાં પણ સરખાં થાય છે. વાંચક આ **સમાનતા**ને ધ્યાનમાં લેશે તો દ્વિવચનનાં રૂપ બનાવવાં તેને માટે સહેલાં થઇ પડશે.

બહુવચનનાં રૂપ–પ્રથમા અને સંબોધનના પરસ્પર સરખાં છે. ચોથી અને પાંચમીના પણ સમાન છે.

આ સમાનતા વાંચકોનાં ધ્યાનમાં આવવાને માટે એક બીજા શબ્દનાં પણ રૂપ બતાવવામાં આવે છે—

हस्तः (હાથ)

विभक्ति	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
१	हस्तः	हस्तौ	हस्ताः
सं०	(हे) हस्त !	(हे) ,,	(हे) ,,
२	हस्तं	,,	हस्तान्
३	हस्तेन	हस्ताभ्यां	हस्तैः
[illegible]	हस्ताय	,,	हस्तेभ्यः
५	हस्तात्	,,	,,
६	हस्तस्य	हस्तयोः	हस्तानाम्
७	हस्ते	[illegible]	हस्तेषु

જે રૂપ ઉપરનાં રૂપ જેવાજ થાય છે, ત્યાં (") આ ચિન્હ મૂક્યુ છે.

વાક્ય

सः मनुष्यः पादाभ्यां गच्छति = તે માણસ (બે) પગે જાય છે.
अहं कर्णाभ्यां शृणोमि = હું (બે) કાનોથી સાભળું છું.
गजेभ्यः जलं देहि = (ઘણા) હાથીઓને માટે પાણી આપ.
तत्र गजानां पंक्तिः अस्ति = ત્યા (ઘણાં) હાથીઓનું ટોળું છે.
सः बाल शब्दानां प्रयोगं जानाति = તે બાળક (ઘણા) શબ્દોના પ્રયોગ જાણે છે.
अश्वानां शब्दं शृणु = [ઘણા] ઘોડાઓનો અવાજ સાભળ.
सः नराणां पालकः अस्ति = તે માણસોનો પાલક છે.

સંધિ કરેલાં વાક્યો.

स नराणां पालकोऽस्ति । गजेभ्यो जलं देहि । तत्र गजानां पंक्तिरस्ति। पंक्तिर्नास्ति तत्र गजानाम् । पालको नराणां सोऽस्ति । त्वं देहि जलं गजेभ्यः । अस्ति पंक्तिस्तत्र गजानाम् । तत्र नास्ति पंक्ति- र्गजानाम् ।

—o—

પાઠ ૨

આ પાઠમાં પણ પુનઃ અકારાન્ત નર જાતિનાં શબ્દોનાં રૂપો બનાવવાની રીત બતાવી છે—

नरः (માણસ)

विभक्ति	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
१	नरः	नरौ	नराः
सं०	(हे) नर !	(हे) ,,	(हे) ,,
२	नरम्	,,	नरान्
३	नरेण	नराभ्याम्	नरैः
४	नराय	,,	नरेभ्यः
५	नरात्	,,	नरेभ्यः
६	नरस्य	नरयोः	नराणाम्
७	नरे	,,	नरेषु

જે રૂપો સમાન થાય છે તે જગ્યાએ ["] આ ચિન્હ મૂક્યું છે. વાંચકે એને સારી પેઠે ધ્યાનમાં લેવું.

આ રૂપો યાદ રાખવાથી વાંચક ઘણીજ સરળતાથી વિભક્તિઓનાં રૂપ બનાવી શકે છે.

એનો હવે ઉપયોગ જુઓ—

" प्रथमा "

एकः नरः तत्र अस्ति = એક માણસ ત્યાં છે.

द्वौ नरौ तत्र न स्तः = બે માણસો ત્યાં નથી.
बहवः नराः अत्र सन्ति = ઘણાં માણસો અહીં છે.

"संबोधन"

हे नर ! त्वं किं करोषि ? = હે (એક) મનુષ્ય ! તું શું કરે છે ?
हे नरौ ! कुत्र गच्छथः ? = હે (બે) મનુષ્યો ! તમે ક્યાં જાઓ છો ?
हे नराः ! मद्वचनं शृणुत = હે (ઘણા) મનુષ્યો ! મારૂં વચન સાંભળો.

"द्वितीया"

धन पुरुषार्थिनं नरं आगच्छति = ધન પુરુષાર્થી મનુષ્ય પ્રતિ આવે છે.
स पुरुषं नरौ प्रति गच्छति = તે માણસ [બે] મનુષ્યો તરફ જાય છે.
त्वं तान् नरान् अत्र आनय = તું તે (ઘણાં) માણસોને અહીં લાવ.

"तृतीया"

तेन नरेण इदानीं किं कृतम् ? = તે માણસે હમણાં શું કર્યું ?
नराभ्यां न किमपि कृतम् = (બે) માણસોએ કંઇ પણ કર્યું નહિ.
सर्वैः नरैः किं उक्तम् ? = બધા મનુષ્યોએ શું કહ્યું ?

"चतुर्थी"

त्वं तस्मै नराय किं ददासि ? = તું તે માણસ માટે શું આપે છે ?
नराभ्यां उदकं देहि = (બે) માણસો માટે પાણી આપો.

सः नरेभ्यः अन्नं ददाति = તે (ઘણા) માણસો માટે અન્ન આપે છે.

"पंचमी"

तस्मान् नरात् मया धनं लब्धं = તે મનુષ્યથી મેં ધન પ્રાપ્ત કર્યું.
ताभ्यां नराभ्यां त्वं किं इच्छसि ? = તે (બે) મનુષ્યોથી (પાસેથી) તમે શું ચાહો છો ?
नीचेभ्य नरेभ्य त्वं अत्र आगच्छ = નીચ મનુષ્યોથી તું અહીં આવ.

"षष्ठी"

तस्य नरस्य प्रशस्तं रूपं अस्ति = તે મનુષ્યનું યોગ્ય રૂપ છે
तयो नरयो· इदानीं युद्धं जातं = તે (બે) મનુષ્યોનું હવે યુદ્ધ થયું.
इदानीं तत्र नराणां महान् समूह· संमिलितः = હવે ત્યાં (ઘણાં) મનુષ્યોનું મોટું ટોળું જમાય છે

"सप्तमी"

तस्मिन् नरे क विशेषः ? = તે માણસમાં શું વિશેષ છે ?
तयो नरयो न क अपि विशेष· = તે (બે) મનુષ્યોમાં કંઈ વિશેષ નથી.
नरेषु विद्वान् पुरुष प्रशस्यते = મનુષ્યોમા વિદ્વાન પુરુષ પ્રશંસા પામે છે

' અકારાન્ત ' નર જાતિ ' નર ' શબ્દોની સાતે વિભક્તિઓના રૂપો વાક્યોમા આ પ્રમાણે કરવામા આવે છે વાચકે આ પ્રમાણે રૂપો બનાવીને તે રૂપો વડે અનેક સંસ્કૃત વાક્યો બનાવવાનો અભ્યાસ કરવો.

अकारान्त पुंल्लिंग शब्द

स्वाध्याय	= સ્વઅધ્યયન	कोविदः	= જ્ઞાની
सज्जन	= સત્પુરુષ	त्याग	= દાન
आर्य	= આર્ય	जय	= વિજય
वर्ण	= રંગ	बुध	= વિદ્વાન
आश्रम	= આશ્રમ	आचार्य	= આચાર્ય
याग	= યજ્ઞ	उपवास	= ઉપવાસ

વાક્ય

त्वं किं स्वाध्यायं न करोषि ? = તુ સ્વાધ્યાય કેમ કરતો નથી

तव गुरुः सज्जन अस्ति । = તારો અધ્યાપક સજ્જન છે

आर्येण किं अधीतम् ? = આર્યે શુ અધ્યયન કર્યું ?

शास्त्रेषु कोविदः अत्र न कः अपि अस्ति = શાસ્ત્રોમા જ્ઞાની અહીં કોઇ પણ નથી

य धनस्य त्याग करोति स एव त्यागी इति उच्यते = જે ધનનુ દાન આપે છે, તે ત્યાગી કહેવાય છે.

अहं जयाय यत्नं करोमि = હું વિજય માટે યત્ન કરૂં છું.
अद्य अहं उपवासं करोमि = આજે હું ઉપવાસ કરૂં છું.

સંધિ કરેલાં વાક્યો.

आर्येण किमधीतम् ? किमधीतमार्येण ? किमार्येणाधीतम् ? आर्येणाधीतं किम् ? शास्त्रेषु कोविदोऽत्र न कोऽप्यस्ति। अत्र न कोऽपि शास्त्रेषु कोविदोऽस्ति। कोविदः शास्त्रेष्वत्र न कोऽप्यस्ति। कोऽपि नास्त्यत्र कोविदः शास्त्रेषु। अद्याहमुपवासं करोमि। करोम्युपवासमद्याहम्। अहमद्य करोम्युपवासम्। उपवासमहमद्य करोमि। करोम्यहमद्योपवासम्। यो धनस्य त्यागं करोति स एव त्यागीत्युच्यते। यः करोति त्यागं धनस्य स एवोच्यते त्यागीति। त्यागीति स एवोच्यते यस्त्यागं धनस्य करोति। उच्यते स एव त्यागीति यः करोति धनस्य त्यागम्। करोति यो धनस्य त्यागं स एवोच्यते त्यागीति।

—:*:—

પાઠ ૩

પૂર્વનાં બે પાઠોમાં નામનાં ત્રણે વચનો વિષે થોડા વિચાર કર્યો છે. નામોનાં વચનોની સાથે સાથે ક્રિયાઓનો પણ વિચાર કરવો જરૂરી છે. માટે આ પાઠમાં ક્રિયાઓનો ઓછો ખ્યાલ કર્યો છે. જે પ્રમાણે નામોની વિભક્તિનાં રૂપોમાં એકવચન, દ્વિવચન અને બહુવચન એવાં ત્રણ વચન હોય છે, એજ પ્રમાણે ક્રિયાઓમાં પણ ત્રણ વચન હોય છે. જેમકે—

વર્તમાન કાળ

"वद्" (બોલવું)

પુરુષ	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
પહેલો પુરુષ	वदामि	वदावः	वदामः
બીજો પુરુષ	वदसि	वदथः	वदथ
ત્રીજો પુરુષ	वदति	वदतः	वदन्ति

વર્તમાનકાળ = જે વર્તમાન સમયનું વર્ણન કરે છે તેને વર્તમાન કાળ કહે છે.

૧ "वदामि" નો અર્થ "હું અત્યારે (હમણાં) બોલું છું."

૨ ભૂતકાળ = જે ભૂત અર્થાત્ ગયા વખતની સ્થિતિ બતાવે છે તે.

૩ ભવિષ્યકાળ = જે હવે પછી આવનારો વખત બતાવે છે તે.

વર્તમાન કાળનાં રૂપ ઉપર આપ્યાં છે, ભૂત અને ભવિષ્ય કાળનાં રૂપ પાછળથી આપવામાં આવશે.

ઉપર ત્રણ પુરુષો આપ્યા છે, તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—

उत्तम पुरुष = " હું " એવો અર્થ બતાવનાર. એને ભાષામાં " પ્રથમ પુરુષ " પણ કહે છે.

मध्यम पुरुष = ' તું ' એવો અર્થ બતાવનાર. એને ભાષામાં ' દ્વિતીય પુરુષ ' પણ કહે છે.

तृतीय पुरुष = ' તે ' અથવા ' ત્રીજો ' એવો અર્થ બતાવનાર. એને સંસ્કૃતમાં ' प्रथम पुरुष ' કહે છે, અને ભાષામાં ' તૃતીય પુરુષ ' કહે છે.

વાકય બનાવવા પહેલાં (अहं) હું અને (त्वं) તું નાં ત્રણે વચનોનાં રૂપ જાણવાની જરૂર છે. માટે તે રૂપો અહીં આપવામાં આવે છે—

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
(उत्तम पुरुष)	अहं	आवां	वयं
प्रथमा	(હું)	(અમે બે)	(અમે બધાં)
(मध्यम पुरुष)	त्वं	युवां	यूयं
प्रथमा	(તું)	(તમે બે)	(તમે બધાં)
(तृतीय पुरुष)	सः	तौ	ते
प्रथमा	(તે)	(તેઓ બે)	(તેઓ બધાં)

ત્રીજા પુરુષની જગ્યાએ કોઈ પણ નામનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે; પરંતુ ઉત્તમ અને મધ્યમ પુરુષોનાં સ્થાનપર જણાવેલાં સર્વનામોના શબ્દોનો જ પ્રયોગ થાય છે. જણાવેલી ક્રીયાના રૂપોની સાથે એક એક શબ્દ પહેલાં, બીજા અને ત્રીજા પુરુષનો જોડીને વાક્ય બને છે, પહેલા પુરુષની ક્રિયાઓની સાથે ક્રમશઃ વચનોનાં અનુસાર પહેલા પુરુષનાં સર્વનામ તથા બીજાઓની સાથે અન્ય જોડાય છે. જુઓ—

"उत्तम पुरुष"

१ अहं वदामि = હું બોલું છું.
२ आवां वदावः = અમે (બે) બોલીએ છીએ.
३ वयं वदामः = અમે (બધા) બોલીએ છીએ.

"मध्यम पुरुष"

१ त्वं वदसि = તું બોલે છે.
२ युवां वदथः = તમે (બે) બોલો છો.
३ यूयं वदथ = તમે (બધા) બોલો છો.

"तृतीय पुरुष"

१ सः वदति = તે બોલે છે.
२ तौ वदतः = તે (બે) બોલે છે.
३ ते वदन्ति = તે (બધા) બોલે છે.

—અથવા—

१ रामः वदति = રામ બોલે છે.
२ रामलक्ष्मणौ वदतः = રામલક્ષ્મણ બોલે છે.
३ मनुष्याः वदन्ति = (બધા) માણસો બોલે છે.

આ રીતિ સારી પેઠે ધ્યાનમાં આવે એ માટે થોડાં વાકયો અહીં આપવામાં આવે છે—

१ अहं गच्छामि = હું જાઉં છું.
२ आवां गच्छावः = અમે (બે) જઇએ છીએ.
३ वयं गच्छामः = અમે (બધા) જઇએ છીએ.
१ त्वं गच्छसि = તું જાય છે.
२ युवां गच्छथः = તમે (બે) જાઓ છો.
३ यूयं गच्छथ = તમે (બધાં) જાઓ છો.
१ सः गच्छति = તે જાય છે.
२ तौ गच्छतः = તે (બે) જાય છે.
३ ते गच्छन्ति = તે (બધા) જાય છે.

—किंवा—

१ मनुष्यः गच्छति = માણસ જાય છે.
२ मनुष्यौ गच्छतः = (બે) માણસ જાય છે.
३ मनुष्याः गच्छन्ति = (બધા) માણસ જાય છે.

પ્રત્યેક વચનના રૂપની સાથેજ ક્રિયાનું તેજ વચનનું રૂપ લાગે છે. ભાષામાં ક્રિયામાં પણ માત્ર બે વચનજ છે, પરંતુ સસ્કૃતમાં ત્રણ વચન છે. વાંચકે એનો ઉપયોગ ખાસ ધ્યાનપૂર્વક તપાસવો અને યાદ રાખવો જેથી આગળ ભૂલ ન થાય.

આ વિષય અત્યત મહત્વનો છે, માટે ધ્યાનમાં રાખવાની ખાસ જરૂર છે.

—o:—:o—

પાઠ ૪

હવે આ પાઠમાં કેટલાક અકારાન્ત શબ્દ આપવામાં આવે છે. એનાં રૂપ અગાઉ લખ્યા પ્રમાણેના નિયમો અનુસારજ કરવાં.

શબ્દ (અકારાન્ત પુલ્લિંગ)

ग्रामः = ગામ	अपूप = માલપૂડો
आपणः = બજાર	सूपः = દાળ
लेखकः = લેખક	ओदनः = ભાત
पर्वत = પહાડ	रथ = રથ, ગાડી
मार्गः = માર્ગ, રસ્તો	अर्भकः = છોકરો
चरणः = પગ	प्रसा: = મહેરબાની, કૃપા
मूषकः = ઉંદર	रक्षकः = રક્ષણ કરનાર
वत्सः = વાછરડો	सेवकः = નોકર

વાક્યો

अहं ग्रामं गच्छामि = હું ગામમાં જાઉં છું.
सः ग्रामात् आगच्छति = તે ગામથી આવે છે.
तौ ग्रामं गच्छतः = તે (બે) ગામ જાય છે.
ते मनुष्याः ग्रामात् आगच्छन्ति = તે માણસો ગામથી આવે છે.
सेवकः आपणं गच्छति = નોકર બજાર જાય છે.
सेवकौ आपणं गच्छतः = (બે) નોકર બજાર જાય છે.
सेवकाः आपणं गच्छन्ति = (ઘણાં) નોકર બજાર જાય છે.

तव लेखकः कदा आगमिष्यति ? = તારો લેખક ક્યારે આવશે?
मम लेखकौ अधुना आगमिष्यतः = મારા (બે) લેખક હવે આવશે.
ते सर्वे पुरुषाः श्वः आगमिष्यन्ति = તે બધા માણુસો કાલે આવશે.
हिमपर्वतस्य मार्गं त्वं जानासि किम् ? = શું હિમપર્વતનો માર્ગ તું જાણે છે?
तव वत्सः किं करोति ? = તારો વાછરડો શું કરે છે ?
मम द्वौ वत्सौ धावतः = મારા બે વાછરડા દોડે છે.
तस्य पुत्र तत्र धावति = તેનો છોકરો ત્યાં દોડે છે.
मम सर्वे पुत्राः इदानीं धावन्ति = મારા બધા પુત્રો હવે દોડે છે.

વાક્ય

. હવે આ બધી વિભક્તિનો ખ્યાલ આપના ધ્યાનમાં આવ્યો હશે તો, આપ નીચે લખેલાં વાક્યો સહેલાઈથી સમજી શકશો.

त्वं कुत्र गच्छसि ? युवां कुत्र गच्छथः ? यूयं कदा अत्र आगच्छथ ? अहं तत्र न गच्छामि। आवां तत्र न गच्छावः। वयं कदापि तत्र न गच्छामः।

तत्र त्वं किं न गच्छसि ? तत्र युवां किं न गच्छथः ? तत्र यूयं किं न गच्छथ ? यत् अहं पठामि, तत् त्वं

किं न वदसि ? यत् अहं न पठामि, तत् युवां किं वदथः ? यत् अहं पठामि, तत् यूयं किं न वदथ ?

रामः इदानीं उद्यानं गच्छति । रामलक्ष्मणौ इदानीं उद्यानं गच्छतः । रामलक्ष्मणभरताः इदानीं उद्यानं गच्छन्ति ।

अद्य सः मनुष्यः आपणं गच्छति । अद्य तौ मनुष्यौ आपणं गच्छतः । अद्य ते मनुष्याः आपणं गच्छन्ति ।

श्वः अहं तत्र नैव गमिष्यामि । श्वः आवां तत्र नैव गमिष्यावः । श्वः वयं तत्र नैव गमिष्यामः ।

कदा तौ पाठशालां गच्छतः ? कदा ते ग्रामं गच्छन्ति ? कदा सः नगरं गच्छति ?

स सर्वदा नगरात् नगरं किं गच्छति ? तौ सदा ग्रामात् ग्रामं किं गच्छतः ? ते सर्वदा ग्रामात् ग्रामं किं गच्छन्ति ?

बालकः उद्यानं कदा गच्छति ? द्वौ बालकौ उद्यानं गत्वा पश्चात् आपणं गच्छतः । सर्वे बालकाः अध्ययनस्य पश्चात् भ्रमणाय गच्छन्ति ।

त्वं सायंकाले कुत्र गमिष्यसि ? युवां प्रातःसमये

कुत्र गमिष्यथः ? यूयं मध्याह्नसमये अत्र किं न आगच्छथ ?

अहं रात्रौ गुरोः गृहं गच्छामि । आवां दिनसमये पाठशालां गच्छावः । वयं अनध्यायसमये कुत्र अपि न गच्छामः ।

यथा अहं तत्र गच्छामि, तथा त्वं अपि तत्र आगच्छसि किम् ? अहं तत्र कथं गन्तुं शक्नोमि ? यदि त्वं आगमिष्यसि, तर्हि अहं अपि आगमिष्यामि ।

વાંચકે આ વાક્યોમાં નામો અને ક્રિયાઓનાં વચનોનો સંબંધ તપાસવો. એક વચનનાં નામની સાથે એક વચનની ક્રિયા આવે છે, અને દ્વિવચનની સાથે દ્વિવચનની અને બહુવચનની સાથે બહુવચનની ક્રિયા આવે છે, આ ખાસ યાદ રાખવું જોઈએ.

સંધિ કરેલાં વાક્યો

यदहं पठामि तद्यूयं किं वदथ ? यदहं पठामि तदेव यूयं किं वदथ ? राम इदानीमुद्यानं गच्छति । गच्छतीदानीमुद्यानं रामः । रामो गच्छतीदानीमुद्यानम् । गच्छत्युद्यानमिदानीं रामः । इदानीं रामो गच्छत्युद्यानम् ।

--:--

પાઠ ૫

આ પાઠમા અકારાન્ત નામોના કેટલાક પ્રત્યય આપ્યા છે, એમને નામો સાથે જોડવાથી વિભક્તિના રૂપો સરળતાથી બનાવી શકાય છે—

વિભક્તિનાં પ્રત્યય

विभक्ति	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
१	-:	-औ	-अः
सं०	—	-,,	,,
२	-म्	,,	-अन्
३	-इन	-आभ्यां	-ऐः
४	-आय	-,,	-इभ्यः
५	-आत्	-,,	-,,
६	-स्य	-योः	-अनां
७	-ई	-,,	-इषु

આ પ્રત્યયોને અકારાન્ત પુલ્લિંગ નામોની સાથે જોડીને વિભક્તિઓના રૂપ બનાવો—

१	मोदकः	मोदकौ	मोदकाः
सं०	(हे) मोदक	(हे) ,,	(हे) ,,
२	मोदकं	,,	मोदकान्
३	मोदकेन	मोदकाभ्यां	मोदकैः
४	मोदकाय	,,	मोदकेभ्यः

५	मोदकात्	मोदकाभ्यां	मोदकेभ्यः
६	मोदकस्य	मोदकयोः	मोदकानां
७	मोदके	,,	मोदकेषु

વાંચકે આ નામોનાં પ્રત્યયોનો અનુભવ કરવો અને આ પ્રમાણે પ્રત્યયો યાદ રાખીને નામોનાં રૂપ બનાવવાનો પ્રયત્ન કરવો. એક વાર આ રીત સારી પેઠે ધ્યાનમાં આવી જશે તો પછી કંઇ પણ મુશ્કેલી રહેશે નહિ.

હવે થોડા અકારાન્ત પુલ્લિંગ શબ્દ મોઢે કરો અને તેમના પહેલાંની જેમ રૂપ બનાવો.

अकारान्त पुल्लिंग शब्द ।

आम्रः = કેરી	वृक्षः = વૃક્ષ
वेदः = વેદ	मन्त्रः = મંત્ર
दण्डः = દંડ, લાકડી	धूम्रः = ધુમાડો
लोभः = લોભ	कुमारः = છોકરો
वासः = રહેવું	समुद्रः = સાગર, સમુદ્ર
स्वरः = અવાજ	रसः = રસ
जनः = મનુષ્ય	इन्द्रः = ઇન્દ્ર, પ્રમુખ.

વાક્ય

अहं आम्रं खादामि = હું કેરી ખાઉં છું.

आवां आम्रौ खादावः = (બે) અમે (બે) કેરી ખાઇએ છીએ.

वयं आम्रा खादामः = અમે (બધા) બે કેરી ખાઇએ છીએ.

વાચકે આમા એક ખાસ વાત પર ધ્યાન આપવાનુ છે દરેક વાકયમા " કર્તા " હોય છે ક્રિયાનો કરનાર કર્તા હોય છે ઉપલા વાકયોમા ખાવાની ક્રિયા કરનાર શબ્દ કર્તા છે પહેલા વાકયમા " અહં " એ કર્તા છે કર્તાના વચન પ્રમાણે જ ક્રિયાના વચન થાય છે પહેલા વાકયમા કર્તાનુ એકવચન છે, એટલા માટે ક્રિયા પણ એક વચનમા બની છે બીજા વાકયમા કર્તા દ્વિવચનમા છે, માટે ક્રિયા દ્વિવચનમા બની છે, અને ત્રીજા વાકયમા કર્તા બહુ-વચનમા છે, માટે ક્રિયા પણ બહુવચનમા થઇ ગઇ છે આ પ્રમાણે કર્તાના વચન પ્રમાણે ક્રિયાનુ વચન પણ થવુ જ જોઇએ.

કર્તા અને ક્રિયા આ બે પદોને બાદ કરતા ઉપલા વાકયોમા જે ત્રીજો શબ્દ છે, તેને ' કર્મ ' કહે છે કર્તા જે કાર્ય કરે છે, તે કાર્યનુ પરિણામ જે પદાર્થ પર પરિણમે, તેનુ નામ ' કર્મ ' હોય છે

કેટલીક ક્રિયા કર્મની સાથે થાય છે, તેને ' સકર્મક ક્રિયાપદ ' કહે છે તથા કેટલીક ક્રિયા કર્મ વિના થાય છે, તેને ' અકર્મક ક્રિયાપદ ' કહે છે. એ બ નેના ઉદાહરણ જુઓ—

સકર્મક ક્રિયાપદ

राम आम्र भक्षयति = રામ કેરી ખાય છે
विष्णु विश्व धारयति = વિષ્ણુ વિશ્વ ધારણ કરે છે
कृष्ण युद्ध करोति = કૃષ્ણ યુદ્ધ કરે છે

मनुष्यः जलं पिबति = માણસ પાણી પીએ છે.
सः पुस्तकं नयति = તે ચોપડી લઈ જાય છે.
त्वं पाठं पठसि = તું પાઠ ભણે છે.

આ ક્રિયાપદ સકર્મક છે, કારણકે એ ક્રિયાઓને કર્મની અપેક્ષા રહે છે. જો ફક્ત " सः पठति " એટલુંજ કહેવામાં આવે તો સવાલ થાય છે, કે " શું ભણે છે ? " પ્રશ્નનો ઉત્તર આવે અર્થાત્‌ ' કર્મ ' બતાવે ત્યાં સુધી સમાધાન જ થતું નથી. માટે ક્રિયાપદ સકર્મક કહેવાય છે. હવે " અકર્મક ક્રિયાપદ " જુઓ—

અકર્મક ક્રિયાપદ

सः अस्ति = તે છે.
अहं धावामि = હું દોડું છું.
सः तिष्ठति = તે થોભે છે.
सः भवति = તે થાય છે.

આ ક્રિયાપદો અકર્મક છે, કારણ કે કોઈ પણ બીજા કર્મની અપેક્ષા આ ક્રિયાપદોને નથી. " धावति " કહેવાથી જ માત્ર ક્રિયાનો અર્થ પૂરેપૂરો સમજાય છે. " खादति " તે પ્રમાણે નથી, કારણકે એ ક્રિયાના ઉચ્ચારની સાથે ખાવાની વસ્તુ પણ કહેવી જરૂરી બને છે. વાંચકે આ વાતનો સારી પેઠે અભ્યાસ કરવો અને સમજવું કે આ ક્રિયાઓનો ભેદ કેવો છે, જેથી આગળ જતાં ભૂલો ન થાય.

—:o:—

પાઠ ૬

આ પાઠમાં ક્રિયાપદોનાં પ્રત્યય આપવામા આવ્યા છે, તે લગાડીને ક્રિયાપદોનાં રૂપ વાચક બનાવી શકે છે—

पुरुष	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
उत्तम०	–मि	–वः	–मः
मध्यम०	–सि	–थः	–थ
तृतीय०	–ति	–तः	–अन्ति

જે પ્રત્યયોનાં આરંભમાં 'म' અથવા 'व' હોય છે, તેના પહેલાંના અકારનો આ થાય છે. દાખલા તરીકે—

१	गच्छामि	गच्छावः	गच्छामः
२	गच्छसि	गच्छथः	गच्छथ
३	गच्छति	गच्छतः	गच्छन्ति

वाक्यानि ।

अहं गच्छामि । आवां गच्छावः । वयं गच्छामः । त्वं गच्छसि । युवां गच्छथः । यूयं गच्छथ । सः गच्छति । तौ गच्छतः । ते गच्छन्ति । पुरुषः गच्छति । मनुष्यौ गच्छतः । देवाः गच्छन्ति । अहं वदामि । आवां न वदावः । वयं कथं वदामः ? त्वं वदसि किं ? युवां किं वदथः ? यूयं शब्दान् वदथ । जन मुखेन वदति । अश्वौ न वदतः । मयूराः वदन्ति ।

હવે કેટલીક ક્રિયાઓ આપી છે, તેનાં રૂપ પહેલાંના જેમ જ કરો—

ધાતુ	અર્થ	રૂપ
१ गम (गच्छ)	જવું	गच्छति
२ भक्ष्	ખાવું	भक्षयति
३ दृश् (पश्य्)	જોવું	पश्यति
४ नी (नय्)	લઇ જવું	नयति
५ पठ्	ભણવું, વાંચવું	पठति
६ स्था (तिष्ठ्)	બેસવું	तिष्ठति
७ धाव्	દોડવું	धावति
८ पा (पिब्)	પીવું	पिबति
९ वद्	બોલવું	वदति
१० क्रीड्	રમવું	क्रीडति

આ ધાતુઓનાં વર્તમાન કાળનાં રૂપ બનાવવાનાં પ્રત્યય આ પાઠમાં આપ્યા છે. મૂળ ધાતુઓનાં જે ભિન્ન રૂપ બને છે, તે કૌંસમાં ( ) આપ્યાં છે.

वाक्यानि ।

अहं पुस्तकं पठामि = હું પુસ્તક વાચું છું.
आवां पुस्तकं न पठाव =(બે) અમે પુસ્તક વાંચતાં નથી.
वयं ग्रन्थं पठामः = અમે (બધા) ગ્રંથ વાંચીએ છીએ.
रामः लेखं नैव पठति = રામ લેખ વાંચતો નથી.

बालकौ पुस्तकं किं न पठत ? = (બે) બાળક પુસ્તક કેમ વાચતા નથી ?

बालका ग्रन्थं इदानीं पठन्ति = (ઘણા) બાળકો ગ્રંથ હમણા વાચે છે

अहं अत्र क्रीडामि = હું અહીં રમુ છું

आवां अत्र न क्रीडाव = અમે (બને) અહીં રમતા નથી

वयं अत्र एव क्रीडाम = અમે (બધા) અહીંજ રમીએ છીએ

त्वं कुत्र क्रीडसि ? = તુ ક્યા રમે છે ?

युवां स्वगृहे क्रीडथ = તમે (બને) પોતોના ઘરમા રમો છો

यूयं मम गृहे न क्रीडथ = તમે (બધા) મારા ઘરમા રમતા નથી

स पुस्तकं कुत्र नयति ? = તે ચોપડા ક્યા લઈ જાય છે ?

तौ वस्त्रं अत्र आनयत = તેઓ (બને) કપડા અહીં લાવે છે

ते अन्नं न नयन्ति = તે (બધા) અન્ન લઈ જતા નથી

मनुष्य मार्गे तिष्ठति = માણુસો માર્ગમા બેસે છે

नरौ मंदिरे तिष्ठत = (બે) માણુસો મંદિરમા બેસે છે

जना वने न तिष्ठन्ति = (બધા) માણુનો વનમા ચોભતા નથી

एक जनः जलं पिबति = એક માણુસ પાણી પીએ છે

द्वौ पुरुषौ दुग्धं पिबतं = બે મનુનો દૂધ પીએ છે.

सर्वे मानवा रसं न पिबन्ति = બધા માણુનો રસ પીતા નથી

यथा त्वं वदसि, तथा तौ न वदत = જેમ તુ બોલે છે, તેમ તેઓ (બને) બોલતા નથી.

यथा तौ धावतः, तथा अहं न धावामि = જેમ તે (બંને) દોડે છે, તેમ હું દોડી શકતો નથી.
तौ किं भक्षयतः ? = તેઓ (બંને) શું ખાય છે ?
युवां कुत्र क्रीडथः ? = તમે (બંને) ક્યાં રમો છો ?
आवां अत्र पठावः = અમે (બંને) અહીં ભણીએ છીએ.
वयं रूपं पश्यामः = અમે(બધા) રૂપ જોઇએ છીએ.

વાંચક આ પ્રમાણે નામોનાં વચન અને ક્રિયાઓનાં વચન એનો સારી પેઠે સંબંધ જોઇ લે અને સમજી લે કે જેથી એમાં ભૂલ ન થાય. અહીં એટલાં ઉદાહરણ આપ્યાં છે, કે જેને વિચારપૂર્વક તપાસવાથી બધી સમજણ પડી જશે.

સંધિ કરેલાં વાક્યો

सर्वे मानवा रसं न पिबन्ति । न पिबन्ति रसं सर्वे मानवाः । बालका इमं ग्रन्थमिदानीं पठन्ति । पठन्तीदानीं बालका इमं ग्रन्थम् । ग्रन्थमिममिदानीं पठन्ति बालकाः । पठन्ति बालका इदानीमिमं ग्रन्थम् । ग्रन्थं पठन्तीमं बालका इदानीम् । स मनुष्यस्तेन मार्गेण गच्छति ।

—o:o—

પાઠ ૭

संस्कृत-वाक्यानि ।

१ राजा दशरथः उवाच- हे कैकेयि ! रामात् अन्यः मे त्वत्तः प्रियतरः कः अपि नास्ति । २ तेन राघवेण एव शपे । ३ अतः इदानीं तव मनसेप्सितं ब्रूहि, तत् अधुना करिष्यामि । ४ तेन हृष्टा कैकेयि महाघोरं स्वाभिप्रायं व्याजहार । ५ अत्र अयं सत्यसंधः सत्यवाक् राजा दशरथः मे वरं ददाति । ६ अनेन एव रामस्य अभिषेकसमारम्भेण मे भरतः राज्ये अभिषिच्यताम् । ७ रामः च चीराजिनधरः चतुर्दशवर्षाणि दण्डकारण्यं आश्रितः तापसो भवतु ।

ગુજરાતી વાક્યો

૧ રાજા દશરથ બોલ્યા-હે કૈકેયિ ! રામથી બીજું તારા સિવાય મને કોઇ પણ વહાલું નથી. ૨ તે રામચંદ્રના જ સોગંદ લઉં છું. ૩ તારા મનનું (ईप्सितं) ઇષ્ટ કહે, હમણાંજ કરીશ. ૪ તેથી સંતોષ પામેલી કૈકેયિ પોતાનો અતિકઠોર અભિપ્રાય કહેવા લાગી. ૫ અહીં આ સત્યપ્રતિજ્ઞ સત્યવાદી રાજા દશરથ મને વરદાન આપે છે. ૬ - એજ રામનાં રાજ્યતિલક સમારંભમા . મારા ભરતને રાજ્યતિલક કરો. ૭ અને રામ વલ્કલ અને ચર્મ ધારણ કરી ચૌદ વર્ષ દંડકારણ્ય-વનમાં રહી વનવાસી બને.

संस्कृत–वाक्यानि ।

८ एष मे परमः कामः । त्वया दत्तं एव वरं वृणे । अद्य एव रामं वने प्रयान्तं पश्यामि । ९ इति एवं दारुणं वचः श्रुत्वा महाराजः दशरथः सद्यः निःसंज्ञः इव बभूव । १० पुनः संज्ञां प्राप्य, असंवृतायां एव भूम्यां आसीनः, दीर्घं उष्णं च निःश्वस्य, भूयः अपि मोहं आपेदिवान् । ११ चिरेण तु संज्ञां प्रतिलभ्य क्रुद्धः राजा कैकेयीं इदं अब्रवीत् । १२ पापे ! किं ते रामेण अपकृतं ? १३ सदा तव विषये जननीतुल्यां वृत्तिं रामः वहति ।

ગુજરાતી વાક્યો

૮ આ મારી શ્રેષ્ઠ ઇચ્છા છે. તે આપેલું વરદાનજ (वृणे) સ્વીકાર કરૂં છું. આજેજ રામને વનમાં જતો જોઇશ. ૯ આ પ્રમાણે આ ભયાનક વાણી સાંભળીને મહારાજા દશરથ (सद्य) તેજ પળે (निःसंज्ञ) બેભાન જેવા થઇ ગયા. ૧૦ પુન (संज्ञां) ચેતના પામીને, (अ–संवृतायां) કંઇ પણ પાથર્યા વિના ભૂમિ પર બેસીને, દીર્ઘ અને ઉષ્ણ શ્વાસ છોડીને, વારંવાર મૂર્ચ્છા પામવા લાગ્યા. ૧૧ પાછળથી ફરીથી ચેતન પામીને ક્રોધિત રાજા કૈકેયીને એમ બોલ્યા ૧૨ હે પાપી સ્ત્રી ! રામે તારો શો અપરાધ કર્યો ? ૧૩ હંમેશા તારે માટે માતૃવત્ વૃત્તિજ રામ સેવે છે.

संस्कृत–वाक्यानि ।

१४ तीक्ष्णविषा सर्पिणी इव मया त्वं आत्मविनाशाय एव स्वभवनं निवेशिता। १५ रामं अपश्यतः तु मम चेतनं नष्टं भवति । १६ तत् अलं । त्यज्यतां एष निश्चयः । अपि एषः अहं ते चरणौ मूर्ध्ना स्पृशामि, प्रसीद । १७ अथ कैकेयी रौद्रात् रौद्रं प्रत्युवाच । १८ हे राजन् ! यदि वरौ दत्त्वा पुनः अनुतप्यसे तर्हि पृथिव्यां धार्मिकत्वं कथं कथयिष्यसि ? १९ अहं तव अग्रतः अद्य एव मरिष्यामि विषं पीत्वा, यदि रामः अभिषिच्यते । २० ऋते रामविवासनात् अहं न तुष्येयम् ।

ગુજરાતી વાકયો

૧૪ ઉગ્ર ઝેરવાળી સર્પિણી જેવી તને મેં મારાજ નાશને માટે મારાજ ઘરમા દાખલ કરી છે. ૧૫ રામના દર્શન ન કરવાથી તો મારી ચેતનાજ નાશ પામે છે. ૧૬ માટે બસ, છોડી દે આ નિશ્ચયને, હવે આ હું તારા ચરણોને મસ્તકવડે સ્પર્શ કરૂં છું, પ્રસન્ન હો ! ૧૭ હવે કૈકેયી ઘણુજ ભયકર બોલવા લાગી. ૧૮ હે રાજા ! જો બે વરદાન આપીને પછી પશ્ચાત્તાપ કરો છો તો પછી જગતમાં ધાર્મિક કેવી રીતે કહેવાશો ? ૧૯ જો રામને રાજતિલક થશે તો હુ તારી નજર સમક્ષ ઝેર પીને મરીશ. ૨૦ રામના વનવાસ (ऋते) વિના હુ સન્તોષ પામીશ નહિ

समासाः

१ रामविवासनं - रामस्य विवासनं (રામનો વનવાસ)
२ स्वाभिप्रायः - स्वस्य अभिप्रायः (પોતાનો અભિપ્રાય)
३ सत्यसन्धः - सत्या सन्धा प्रतिज्ञा यस्य (સત્ય છે પ્રતિજ્ઞા જેની)
४ सत्यवाक् - सत्या वाक् वाणी यस्य (સત્ય છે વચન જેનું)
५ अभिषेकसमारम्भः - अभिषेकस्य समारम्भः (રાજ્ય-તિલકનો સમારંભ)
६ चीराजिनधरः - चीरं च अजिनं च चीराजिने । चीराजिने धरति इति चीराजिनधरः (વલ્કલ અને ચર્મ ધારણ કરનાર)

વાચકે આ સમાસોનો તથા આ પાઠના વાક્યોનો પણ સારો અભ્યાસ કરવો. અને જો બની શકે તો આ વાક્યોની સંધિ બનાવી સરળ સંસ્કૃત વાક્યો બનાવીને લખી રાખવા.

સંધિ કરેલાં વાક્યો

अहं तवाग्रतोऽद्यैव मरिष्यामि विषं पित्वा यदि रामोऽभिषिच्यते । रामो यद्यभिषिच्यते तर्ह्यहं विषं पीत्वाऽद्यैवाग्रतस्तव मरिष्यामि । मरिष्याम्यग्रतस्तवाद्यैवाहं विषं पीत्वा यदि रामोऽभिषिच्यते ।

—:o:—

પાઠ ૮

तथा तान्दुःखितान्दृष्ट्वा पाण्डवान्धृतराष्ट्रजः ।
क्लिश्यमानां च पाञ्चालीं विकर्ण इदमब्रवीत् ॥११॥
(म. भा. सभा. ६८)

(तथा) एवं प्रकारेण तान् पाण्डवान् दुःखितान् दृष्ट्वा (धृतराष्ट्रजः) धृतराष्ट्रात् जातः पुत्रः (विकर्णः (क्लिश्यमानां) क्लेशैः पीडितां दुःखितां (पाञ्चालीं) द्रौपदीं च दृष्ट्वा इदं (अब्रवीत्) अवदत् ।

याज्ञसेन्या यदुक्तं तद्वाक्यं विब्रूत पार्थिवाः ।
अविवेकेन वाक्यस्य नरकः सद्य एव नः ॥१२॥

हे (पार्थिवाः) नृपाः ! (याज्ञसेन्या) द्रौपद्या यत् (उक्तं) कथितं (वाक्यं) वचनं तत् (विब्रूत) विशेषेण ब्रूत कथयत । द्रौपद्याः प्रश्नस्य उत्तरं दातव्यं इति अर्थः । वाक्यस्य (अविवेकेन) अविचारेण (नः) अस्माकं सर्वेषां (सद्यः) तत्क्षणं एव नरकः भविष्यति ।

भीष्मश्च धृतराष्ट्रश्च कुरुवृद्धतमावुभौ ।
समेत्य नाहतुः किञ्चिद्विदुरश्च महामतिः ॥ १३ ॥

भीष्मः च धृतराष्ट्रः च (उभौ) द्वौ अपि (कुरुवृद्धतमौ) सर्वेषु कुरुषु अत्यन्तवृद्धौ । तौ द्वौ अपि (समेत्य) संगत्य किञ्चित् न (आहतुः) न उक्तवन्तौ

(महामतिः) महाबुद्धिमान् विदुरः च किंचित् अपि न आह ।

भारद्वाजश्च सर्वेषामाचार्यः कृप एव च ।
कुत एतावपि प्रश्नं नाहतुर्द्विजसत्तमौ ॥१४॥

(भारद्वाजः) द्रोणः च सर्वेषां कुरूणां आचार्यः । (कृपः) कृपनामकः एव च सर्वेषां कुरूणां आचार्यः । एतौ द्वौ अपि आचार्यौ (द्विजसत्तमौ) द्विजश्रेष्ठौ (कुतः) किमर्थं प्रश्नं न आहतुः ?

ये त्वन्ये पृथिवीपालाः समेताः सर्वतो दिशम् ।
कामक्रोधौ समुत्सृज्य ते ब्रुवन्तु यथामति ॥१५॥

ये तु अन्ये (पृथिवीपालाः) भूपाः सर्वतः दिशं (समेताः) संगताः प्राप्ताः ते कामक्रोधौ (समुत्सृज्य) त्यक्त्वा परित्यज्य यथामति (ब्रुवन्तु) कथयन्तु ।

यदिदं द्रौपदी वाक्यमुक्तवत्यसकृच्छुभा ।
विमृश्य कस्य कः पक्षः पार्थिवा वदतोत्तरम् ॥१६॥

शुभा द्रौपदी (असकृत्) अनेकवारं यद् इदं वाक्यं उक्तवती । हे (पार्थिवाः)नृपाः ! (विमृश्य) विचार्य कस्य कः पक्षः इति उत्तरं (वदत) कथयत ।

આ પાઠમાં સંસ્કૃત શ્લોકોના અર્થ સરળ સંસ્કૃતમાં આપ્યા છે. વાચક ધ્યાનપૂર્વક એને વારંવાર વાંચશે તો તેના ધ્યાનમાં

બધા અર્થ આવી જશે. શ્લોકોના અઘરા શબ્દ કૌંસમાં રાખ્યા છે. જો આ અર્થ વિના મુશ્કેલીએ વાચકને ધ્યાનમાં આવી ગયા તો સમજવું કે સારી પ્રગતિ થઇ છે. હવે અહીં શ્લોકોના સમાસ આપવામાં આવ્યા છે.

समास ।

१ धृतराष्ट्रजः– धृतराष्ट्रात् जातः (ધૃતરાષ્ટ્રથી ઉત્પન્ન થયેલો)

२ कुरुवृद्धतमौ– कुरुषु वृद्धः कुरुवृद्धः । अत्यन्त कुरुवृद्धः कुरुवृद्धतमः तौ कुरुवृद्धतमौ (કોરવોમા એ અતિવૃદ્ધ)

३ महामति– महती विशाला मति बुद्धि यस्य । (વિશાળ બુદ્ધિવાળો)

४ द्विजसत्तम – द्विजेषु ब्राह्मणक्षत्रियवैश्येषु सत्तमः श्रेष्ठः द्विजसत्तमः । (દ્વિજોમા શ્રેષ્ઠ)

५ पृथिवीपाल – पृथिव्या पालः पालक । (પૃથ્વીનો પાલક)

६ कामक्रोधौ– काम च क्रोधः च कामक्रोधौ (કામ અને ક્રોધ)

७ असकृत् – न सकृत् असकृत् (એકવાર નહિ અનેકવાર)

વાચકે આ સમાસોનો સારી પેઠે અભ્યાસ કરવો. આ અભ્યાસથી સમાસોનુ ઉત્તમ જ્ઞાન થશે.

संधि ।

१ विकर्ण इदं– विकर्णः इदं ।

२ यदुक्तं– यत् उक्तं ।

३ तद्वाक्यं-- तत् वाक्यं ।

४ सद्य एव-- सद्यः एव ।

५ भीष्मश्च-- भीष्मः च ।

६ कूप एव-- कूपः एव ।

७ एतावपि-- एतौ अपि ।

८ नाहतुर्द्विज०-- न आहतुः द्विज० ।

९ त्वन्ये-- तु अन्ये ।

१० सर्वतो दिशं-- सर्वतः दिशं ।

११ उक्तवत्यसकृच्छुभा--उक्तवती अ-सकृत् शुभा ।

વાંચકે આ સંધિઓને ધ્યાનથી તપાસવી.

સંધિ કરેલાં વાક્યો

व्याधो बाणैर्मृगं विध्यति । विध्यति मृगं बाणै-र्व्याधः । बाणैर्व्याधो विध्यति मृगम् । विध्यति व्याधो मृगं बाणैः । बाणैर्मृगं व्याधो विध्यति ? किं व्याधस्तत्र बाणैर्मृगं विध्यति ? कदा खलु बाणैर्विध्यति मृगं व्याधः ? एष व्याधोऽत्र विध्यति मृगं बाणैः ।

પાઠ ૯

। અગાઉના બે પાઠોમાં જે સંસ્કૃત વાક્યો આપ્યાં છે, તેની સંધિ કરીને સરળ સંસ્કૃત આ પાઠમાં આપવામાં આવ્યું છે—

राजा दशरथ उवाच— हे कैकेयि ! रामादन्यः मे त्वत्तः प्रियतरः कोऽपि नास्ति । तेन राघवेणैव शपे। अत इदानीं मनसेप्सितं ब्रूहि, तदधुना करिष्यामि । तेन हृष्टा कैकेयी महाघोरं स्वाभिप्रायं व्याजहार।

अत्रायं सत्यसन्धः सत्यवाग्राजा दशरथो मे वरं ददाति । अनेनैव रामस्याभिषेकसमारंभेण मे भरतो राज्येऽभिषिच्यताम् । रामश्च चीराजिनधरश्चतुर्दश-वर्षाणि दण्डकारण्यमाश्रितस्तापसो भवतु ।

एष मे परमः कामः। त्वया दत्तमेव वरं वृणे। अद्यैव रामं वने प्रयान्तं पश्यामि ।

इत्येवं दारुणं वचः श्रुत्वा महाराजो दशरथः सद्यो निःसंज्ञ इव बभूव । पुनः संज्ञां प्राप्य असं-वृतायामेव भूम्यामासीनो, दीर्घमुष्णं च निःश्वस्य भूयोऽपि मोहमापेदिवान् ।

चिरेण तु संज्ञां प्रतिलभ्य क्रुद्धो राजा कैकेयी-मिदमब्रवीत् । पापे ! किं ते रामेणापकृतं ? सदा तव विषये जननीतुल्यां वृत्तिं रामो वहति । तीक्ष्णविषा

सर्पिणीव मया त्वमात्मविनाशायैव स्वभवनं निवेशिता । राममपश्यतस्तु मम चेतनं नष्टं भवति । तदलं; त्यजतामेष निश्चयः । अप्येषोऽहं ते चरणौ मूर्ध्ना स्पृशामि, प्रसीद ।

अथ कैकेयी रौद्राद्रौद्रं प्रत्युवाच । हे राजन् ! यदि वरौ दत्त्वा पुनरनुतप्यसे,तर्हि पृथिव्यां धार्मिकत्वं कथं कथयिष्यसि ? अहं तवाग्रतोऽद्यैव मरिष्यामि विषं पीत्वा, यदि रामोऽभिषिच्यते । ऋते रामविवासनादहं न तुष्येयम् ।

સાતમા પાઠના સંસ્કૃત વાક્યોનું આ સંધિયુક્ત સંસ્કૃત છે. જો એમાં કંઇ અઘરૂં માલમ પડે તો, સાતમો પાઠ તપાસવાથી શંકા દૂર થશે.

હવે પૂર્વ પાઠોમાં આપેલા શ્લોકોનું સરળ સંસ્કૃત આ છે. જુઓ—

तथा तान्पाण्डवान्दुःखितान्दृष्ट्वा धृतराष्ट्रजो विकर्णः क्लिश्यमानां पाञ्चालीं च दृष्ट्वेदमब्रवीत् ।

हे पार्थिवाः ! याज्ञसेन्या यद्वाक्यमुक्तं तद्विब्रूत । वाक्यस्य अविवेकेन सद्य एव नरकः ।

भीष्मश्च धृतराष्ट्रश्चोभौ कुरुवृद्धतमौ समेत्य किंचिन्नाहतुः, महामतिः विदुरश्च किंचित् नाह ।

भारद्वाजः सर्वेषामाचार्यः, कृप एव चेतावपि द्विजसत्तमौ कृतं प्रश्नं नाहतुः ।

ये त्वन्ये पृथिवीपालाः सर्वतो दिशं समेतास्ते कामक्रोधौ समुत्सृज्य यथामति ब्रुवन्तु।

शुभा द्रौपद्यसकृत्यादिदं वाक्यमुक्तवती। हे पार्थिवाः! विमृश्य कस्य कः पक्ष इत्युत्तरं वदत।

આ સંધિયુકત વાકયો છે. એના મૂળ શ્લોક પૂર્વ પાઠોમાં છે. શંકા પડે તો વાંચકે તે જોવા અને શંકા દૂર કરવી.

સૂચના— આ વાકયોમાં પૂર્વ શ્લોકો કરતાં કોઇ કોઇ જગ્યાએ વધુ શબ્દો આપવામાં આવ્યા છે. સરળતાથી અર્થ સમજી શકાય તેથી એ પ્રમાણે કરવું પડ્યું છે.

संधि।

१ दशरथ उवाच-- दशरथः उवाच।

२ रामादन्यः-- रामात् अन्यः।

३ कोऽपि-- कः अपि।

४ राघवेणैव-- राघवेण एव।

५ तदधुना-- तत् अधुना।

६ स्वाभिप्रायं-- स्व अभिप्रायम्।

७ सत्यवाग्राजा-- सत्यवाक् राजा।

८ अद्यैव-- अद्य एव।

९ इत्येवं-- इति एवं।

१० क्रुद्धो राजा।--क्रुद्धः राजा।

११ सर्पिणीव-- सर्पिणी इव।

વાંચક આ સંધિઓનો અભ્યાસ કરે અને અન્ય સંધિ ખોલવાનો અભ્યાસ કરે.

પાઠ ૧૦

આ પાઠમાં નીચે લખેલા અકારાન્ત પુલ્લિંગ શબ્દો મોઢે કરો—

अर्थः – પૈસા, ધન	उद्यमः – ઉદ્યોગ
वानरः – વાંદર	कुक्कुरः – કૂતરો
छात्रः – શિષ્ય	समाजः – સમાજ
दण्डः – સોટી, લાકડી	दैत्यः – રાક્ષસ
मृगः – હરણ	पाठः – પાઠ
स्तेनः – ચોર	ब्राह्मणः – બ્રાહ્મણ
द्विरेफः – ભ્રમર	शक्रः – ઈંદ્ર
व्याधः – શિકારી	पान्थः – મુસાફર
लेखः – લેખ	अलंकारः – અલંકાર, ઘરેણું
करः – હાથ	स्नेहः – મિત્રતા
प्रवाहः – પ્રવાહ	विचारः – વિચાર

વાક્ય

सः अर्थं वांच्छति = તે ધનની ઈચ્છા રાખે છે.

वानरौ वृक्षस्य उपरि भवतः = (બે) વાનર ઝાડ ઉપર હોય (રહે) છે.

छात्राः गुरोः समीपं पठन्ति = (બધા) શિષ્ય ગુરુ પાસે વાંચે છે.

दण्डं धरति इति दण्डधरः = દંડ ધારણ કરનાર દંડધારી (હોય)છે.

तौ द्वौ दण्डौ अत्र आनय = તે બે લાકડી અહીં લાવ.

व्याधः दण्डेन एव मृगान् ताडयति = શિકારી દંડ વડેજ (બધાં) હરણોને મારે છે.

स्तेनाय दण्ड देहि = ચોરને દંડ આપો.

सः हस्ताभ्यां भारं नयति = તે (બે) હાથવડે ભાર ઉપાડી જાય છે.

व्याध बाणै मृगं विध्यति = શિકારી બાણોથી હરણને વીંધે છે.

द्विरेफ शब्दं करोति = ભ્રમર ગુંજે છે

लेखक लेखं न लिखति = લેખક લેખ લખતો નથી.

य न लिखति स लेखक भवितुं न योग्य = જે નથી લખતો, તે લેખક થવાને યોગ્ય નથી.

अहं कराभ्यां मुखं आच्छादयामि = હુ (બે) હાથોવડે મો ઢાકુ છુ.

इदानीं अत्र जलस्य महान् प्रवाह अस्ति = હવે અહીં પાણીનો મોટો પ્રવાહ (વહે) છે.

उद्यमेन हि कार्याणि सिद्ध्यन्ति, न मनोरथैः = ઉદ્યોગથી કાર્ય સિદ્ધ થાય છે, મનોરથથી નહીં.

व्याध कुक्कुरै व्याघ्रं अन्वेषति = શિકારી કૂતરાઓથી વાઘને શોધે છે.

यदा मनुष्याणा महान् समाज भवति, तदा तस्मिन् बहु बलं अस्ति = જ્યારે માણસોનો મોટો સમાજ બને છે ત્યારે તેમા ભારે (બળ) શક્તિ આવી (હોય) છે

दैत्यः मनुष्यं भक्षयति = રાક્ષસ માણુસોને ખાય છે.
अद्य त्वं कं पाठं पठसि ? આજે તું કયો પાઠ ભણ્યો છે ?
प्राज्ञः ब्राह्मणः वेदं पठति = જ્ઞાની બ્રાહ્મણ વેદ ભણ્યો છે.
स्वर्गे शक्रः राज्यं करोति = સ્વર્ગમાં ઈન્દ્ર રાજ્ય કરે છે.
पान्थाय जलं देहि = મુસાફરને માટે પાણી આપો.
मूर्खः अलंकारैः देहं भूषयति = મૂર્ખ માણુસ દાગીનાથી શરીરને શણગારે છે.
स्नेहेन सुखं लभते = મિત્રતાથી સુખ પ્રાપ્ત થાય છે.

वाचनपाठः ।

यदा त्वं जलं पिबसि, तदा एव अहं दुग्धं पिबामि ! यदा त्वं तत्र आगमिष्यसि, तदा अहं एतत्पुस्तकं पठिष्यामि । अहं रात्रौ बहिः न गमिष्यामि । अहं इदानीमेव गृहं गत्वा आम्रं भक्षयामि । दुग्धेन सह आम्रस्य भक्षणं अतीव मधुरं भवति । आकाशात् द्विरेफः पतति । सः पुरुषः किमर्थं पुस्तकं आनयति ? अहं यदा तत्र गता, तदा सः तत्र नासीत् । अहं वनं गत्वा पुष्पमालां शीघ्रं कृत्वा अत्र आनयिष्यामि । त्वं उद्यानपुष्पाणां मालां इच्छसि वा वनपुष्पाणां मालां वांच्छसि ? यत्र यज्ञदत्तः गच्छति तत्र देवदत्तः

न गच्छति । परंतु यज्ञदत्तदेवदत्तौ सदा अत्र भवतः । त्वं मम वस्त्रं गृहीत्वा शीघ्रं अत्र आगच्छ, मम रक्तं वस्त्रं एव अत्र आनय, न श्वेतं वस्त्रम् ।

વાચક આ પ્રમાણે અનેક વાક્યો બનાવી પોતાનો અભ્યાસ વધારે વાક્ય બનાવતી વેળા એકવચન, દ્વિવચન અને બહુવચનનો વિચાર હમેશા કરવો, નહિ તો વાક્ય અશુદ્ધ બનશે ઉપર જે વાક્ય આપ્યા છે તેમનુ મનન કરવાથી સરળતાથી અભ્યાસ થઇ જશે

સંધિ કરેલાં વાક્યો

~ यत्र यज्ञदत्तो गच्छति, तत्र देवदत्तो न गच्छति । न गच्छति तत्र देवदत्तो, यत्र गच्छति यज्ञदत्तः । गच्छति यत्र यज्ञदत्तस्तत्र न गच्छति देवदत्तः । त्वं, मम वस्त्रं गृहीत्वा शीघ्रमत्रागच्छ । आगच्छ त्वमत्र शीघ्रं, गृहीत्वा मम वस्त्रम् । मम वस्त्रं शीघ्रं गृहीत्वागच्छ त्वमत्र । मम रक्त वस्त्रमेवात्रानय । आनयात्रैव मम रक्तं वस्त्रम् । अत्रैवानय मम रक्तं वस्त्रम् । कोऽसौ यज्ञदत्तो यो न जलं पिबति ?

स वस्त्रमानयति । स रक्तं वस्त्रमानयति । स इदानीमेव मम रक्तं वस्त्रमत्रानयति । स इदानीमेव सत्वरं मम रक्तं वस्त्रं तस्माद्गृहादत्रानयति ।

— ० —

પાઠ ૧૧

આ પાઠમાં નીચે લખેલી ધાતુ મોઢે કરીને તેનાં રૂપ પહેલાંની જેમજ બનાવો—

धातु	अर्थ	रूप
१ आ-गम् (आगच्छ्)	આવવું	आगच्छति
२ आ-नी (आनय्)	લાવવું	आनयति
३ भू (भव्)	હોવુ, થવું	भवति
४ पत्	પડવુ	पतति
५ चल्	ચાલવું	चलति
६ चर्	ફરવુ	चरति
७ लिख्	લખવું	लिखति
८ स्था (तिष्ठ्)	થોભવું	तिष्ठति
९ पच्	રાંધવું	पचति
१० उपविश्	બેસવુ	उपविशति
११ वस्	રહેવું	वसति
१२ वह्	વહેવું, ઉચકી જવું	वहति
१३ वप्	વાવવું	वपति
१४ रट् —	બોલવું	रटति
१५ रण —	અવાજ કરવો	रणति
१६ भण् —	ભણવુ, મોટેથી બોલવું	भणति

વાંચક આ ધાતુઓના રૂપ અગાઉ બતાવેલી રીત પ્રમાણે કરીને વાક્યો બનાવે—

વાક્યો

पुरुषः आगच्छति = પુરુષ આવે છે.
मनुष्यौ आनयतः = (બે) માણસો લાવે છે.
बालकाः तत्र भवन्ति = બાળક ત્યાં હોય છે.
हे मनुष्य! त्वं पतसि = હે મનુષ્ય! તું પડે છે.
हे वीरौ! युवां चलथः = હે વીરો! તમે (બે) ચાલો છો
हे मानवाः! यूयं चरथ = હે માનવો! તમે (બધા) ફરો છો.
अत्र अहं लेखं लिखामि = અહીં હું લેખ લખું છું.
आवां अत्र तिष्ठावः = અમે (બે) અહીં છીએ.
वयं तत्र उपविशामः = અમે (બધા) ત્યાં બેસીએ છીએ.
सूदः अन्नं पचति = રસોઇઓ અન્ન રાંધે છે.
परिचारकौ तत्र वसतः = (બે) સેવક ત્યાં રહે છે.
अश्वाः रथं वहन्ति = ઘોડા રથને ખેંચે છે.
कृषीवलः बीजं वपति = ખેડૂત બી વાવે છે.
बालकौ तत्र किमपि रटतः = (બે) બાળકો ત્યાં કંઇ પણ બોલે છે.

घंटाः रणन्ति = ઘંટીઓનો નાદ થાય છે.
त्वं किं इदानीं भणसि? = તું હમણાં શું બોલે છે?

वाक्य ।

अहं आगच्छामि । त्वं आगच्छसि । स आगच्छति । आवां आगच्छावः । युवां आगच्छथः । तौ आगच्छतः । वयं आगच्छामः । यूयं आगच्छथ । ते आगच्छान्ति ।

अहं फलं आनयामि । आवां जलं आनयावः । वयं धान्यं आनयामः । त्वं पात्रं आनयासि । तौ अश्वं आनयतः । ते अश्वं आनयन्ति ।

वृक्षः भवति । वृक्षौ भवतः । वृक्षाः भवन्ति । त्वं भवसि । युवां भवथः । यूयं भवथ । अहं भवामि । आवां भवावः । वयं भवामः ।

बालकः पतति। बालकौ पततः । बालकाः पतन्ति। त्वं पतसि । युवां पतथः । यूयं पतथ । अहं पतामि । आवां पतावः । वयं पतामः ।

अहं ग्रामं चलामि । आवां नगरं चलावः । वयं देशान्तरं चलामः । त्वं कदा चलसि ? युवां कुत्र चलथः ? यूयं किं न चलथ ? सः इदानीं न चलति । तौ इदानीं न चलतः । ते इदानीं एव चलन्ति ।

अश्वः वने चरति । अश्वौ वने चरतः । अश्वाः

वने चरन्ति । त्वं कुत्र चरसि ? युवां कुत्र चरथः ? यूयं कुत्र चरथ ? सः न चरति । तौ तत्र चरतः । ते न चरन्ति ।

गंगाधरः लिखति । विश्वामित्रभरद्वाजौ लिखतः । छात्राः लिखन्ति । त्वं किं न लिखसि ? युवां लिखथः । किं यूयं लिखथ ? अहं अत्र लिखामि । आवां अत्र लिखावः । वयं अत्र न लिखामः ।

ધાતુઓનાં રૂપ બનાવવાનો અભ્યાસ આ પ્રમાણે વાચકે કરવો. કર્તાનું વચન અને ક્રિયાપદનું વચન એક હોવું જોઇએ થોડાજ શબ્દો વડે દરેક ધાતુના રૂપ જોડીને આ પ્રમાણે અનેક વાકયો બનાવી શકાય છે જો વાચક આ રીતે હમેશા અભ્યાસ કરશે તો તેને સંસ્કૃત વાકય બનાવવાનું સહેલું પડશે

સંધિ કરેલાં વાકયો

अश्वो वने चरति । चरत्यश्वो वने । वनेऽश्वो चरति । गंगाधरो लिखति । वयमत्र न लिखामः । अत्र न लिखामो वयम् । न वयं लिखामोऽत्र । तौ तत्र चरथः । चरथस्तत्र तौ । तत्र चरथस्तौ । आवामत्र लिखावः ।

પાઠ ૧૨

નીચે લખેલા શબ્દો મોઢે કરો—

अकारान्त पुल्लिंग शब्द

कूपः – કૂવો	यवः – જવ
दुर्जनः – દુષ્ટ માણસ	लोभः – લોભ
विनयः – નમ્રતા	ओष्ठः – હોઠ
शुकः – પોપટ	मयूरः – મોર
मार्जनलेपः – સાબુ	सुजनः – સજ્જન
देहः – શરીર	कामः – કામ, ઇચ્છા
ओदनः – રાંધેલો ભાત	पेटकः – પેટી
प्रश्नः – પ્રશ્ન, સવાલ	प्रकाशः – પ્રકાશ, ઉજાસ
जडः – જડ, મૂઢ	काचः – કાચ
नागः – સાપ, હાથી	जनकः – પિતા, બાપ

इदानीं तव कूपस्य जलं पिबामि = હવે હું તારા કૂવાનું પાણી પીઉં છું.

दुर्जनं दूरत परित्यज = દુષ્ટ માણસનો દૂરથી ત્યાગ કર.

विद्वान् विनयेन शोभते = વિદ્વાન નમ્રતાથી શોભે છે.

शुकः वृक्षस्य उपरि वसति = પોપટ ઝાડ પર રહે છે.

मार्जनलेपेन जलेन च शरीरं निर्मलं कुरु = સાબુ તથા પાણીથી શરીર સ્વચ્છ કર.

अश्वस्य देहः मनुष्यस्य शरीरात् बलिष्ठतरः अस्ति- ઘોડાનુ શરીર મનુષ્યના દેહથી વધુ બળવાન છે
त्वं कथं ओदनं पचसि ? તું કેવી રીતે ભાત રાંધે છે
स इदानीं प्रश्नं पृच्छति- તે હવે સવાલ પૂછે છે
जडः ज्ञानेन हीनः भवति- મૂઢ જ્ઞાનહીન હોય છે
नागः विषयुक्तः भवति- સાપ વિષયુક્ત હોય છે
तव जनकः किं लिखति ?- તારા પિતા શું લખે છે ?
काचः त्वया दृष्टः किं ?- શું તેં કાચ જોયો છે ?
इदानीं शुभ्रः सूर्यस्य प्रकाशः अस्ति- હવે સૂર્યનો પ્રકાશ શુભ્ર છે
तव पेटके मम पुस्तकं अस्ति તારી પેટીમાં મારી ચોપડી છે
यथा कामः तथा एव लोभः- જેવું કામ તેવોજ લોભ છે
सुजनं नमस्करोमि- સજ્જનને નમસ્કાર કરૂ છુ
मयूरः अतीव शोभनः भवति- મોર ઘણોજ સુંદર હોય છે
ओष्ठः कथं रक्तवर्णः न भवति ?- હોઠ કેમ લાલરંગનો નથી હોતો ?

वाक्य ।

त्वं मुद्गं किं न पचसि ? मुद्गमिश्रितः ओदनः मधुरः भवति। मुद्गानां अन्नं मधुरं भवति । तस्य हिमपर्वतस्य शिखरं अतीव रमणीयं अस्ति । एकस्य

बालकस्य पुस्तकं अन्यः नयति । तदा द्वौ अपि बालकौ युद्धं कुरुतः । यस्य बालकस्य मुखं मलिनं भवति सः मूढः भवति ।

सः बालकः इदानीं किं भक्षयति ? सः इदानीं आम्रं भक्षयति, दुग्धं च पिबति । आम्रस्य भक्षणानंतरं जलं न पिब । तस्मै मार्गं देहि । सः अंधः बधिरः च अस्ति ।

आचार्यः धर्मस्य वचनं उपदिशति । त्वया तत् किं न श्रुतम् ? उपदेशकः धर्मवचनस्य अमृतं ददाति । तत् यथा इच्छासि तथा पिब ।

नृपतिः चोरं ताडयति । राजा यदा नगरात् बहिः गच्छति, तदा एव चोरः अत्र आगच्छति ।

त्वं अत्र कुमारं किमर्थं ताडयसि ? किं तेन कृतं ? सः शोभनः छात्रः अस्ति । तं न ताडय । सः इदानीं स्वपाठं करोति ।

स्वादु दुग्धं मिष्टं भवति । तथा फलानां रसः अपि मिष्टः अस्ति । अस्य कूपस्य जलं मधुरं नास्ति, तत् अतीव क्षारं अस्ति । अस्य कारणं किं अस्ति ?

विष्णुमित्रः कदा स्नानं करोति ? त्वं कदा भोजनं करोषि ? तव पुत्रः कदा पठति ? त्वं कुत्र वससि ? युवां

कुत्र वसथः ? अहं प्रातः वनं गतः, इदानीं एव गृहं आगतः।

વાચકે આ પ્રમાણે નાના વાકયો બનાવીને બોલવાનો પ્રયત્ન કરવો. જે જે શબ્દો વાંચકને અત્યાર સુધીમાં મોઢે થયા છે, તેનો ઉપયોગ કરીને અનેક વાકયો વાંચક બોલી શકશે.

આ પ્રમાણે નાનાં નાનાં વાકયો બનાવવાનો મહાવરો વખતે વખતે વાચક કરશે તો તેને સેંકડો વાકયો બનાવવાની તક મળશે અને તેને વિશ્વાસ પણ આવશે, કે તેની પ્રગતિ સંસ્કૃત ભાષા માં કેટલી થઇ ચુકી છે.

સંધિ કરેલાં વાકયો.

मुद्गमिश्रित ओदनो मधुरो भवति। भवति मधुरो मुद्गमिश्रित ओदनः। यस्य बालकस्य मुखं मलिनं भवति, स मूढो भवति। भवति स मूढो बालको यस्य मुखं मलिनं भवति। स बालकोऽत्र किं भक्षयतीदानीम्? स इदानीमाम्रं भक्षयति दुग्धं च पिबति। पिबतीदानीं स दुग्धमाम्रं च भक्षयति। सोऽन्धो बधिरश्चास्ति। सोऽस्त्यन्धो बधिरश्च। अहं प्रातर्वनं गत इदानीमेव गृहमागतः। गृहमिदानीमेवागतोऽहं प्रातश्च वनं गतः। तथा फलानां रसोऽपि मिष्टोऽस्ति। अस्ति मिष्टः फलानां रसः।

પાઠ ૧૩

संस्कृत-वाक्यानि ।

१ श्रुत्वा तत् कैकेयीवचनं राजा दशरथः निःश्वस्य छिन्नः तरुः इव अपतत् । २ दीनया वाचा च कैकेयीं अपृच्छत् । ३ केन त्वं एवं उपदिष्टा ? ४ नानादिग्भ्यः समागताः राजानः किं मां वक्ष्यन्ति ? ५ रामं वनं गच्छन्तं, सीतां च रुदतीं दृष्ट्वा चिरं जीवितुं न आशंसे । ६ हे कैकेयि ! सर्वान् अस्मान् नरके प्रक्षिप्य सुखिता भव । ७ मयि मृते, रामे वनं गते च, त्वं विधवा भूत्वा एव राज्यं कारिष्यसि । ८ तथा विलपतः दशरथस्य सूर्यः अस्तं गतः । रजनी च अभ्यावर्तत । प्रभातकालः अपि जातः ।

ગુજરાતી વાક્યો.

૧ તે કૈકેયીનું ભાષણ સાંભળીને રાજા દશરથ નિશ્વાસ નાંખતા કાપેલા ઝાડની માફક ઢળી પડયો. ૨. દીન વાણીથી કૈકેયીને પૂછવા લાગ્યો. ૩. તને આ પ્રમાણે શીખામણ કોણે આપી ? ૪. બધા દેશથી આવેલા રાજાઓ મને શું કહેશે ? ૫. રામને વનમાં જતા અને સીતાને રડતી જોઇ લાંબો વખત જીવવાની આશા નથી. ૬. હે કૈકેયી ! અમને નરકમાં ફેંકીને સુખી થા ! ૭. મારા મરણ પછી અને રામના વન ગયા પછી, તું વિધવા બનીને રાજ્ય કરશે. ૮. આ પ્રમાણે વિલાપ કરતાં કરતા, સૂર્ય અસ્ત થયો. રાત્રી પડી અને પ્રાતઃકાળ પણ થયો.

संस्कृत-वाक्यानि ।

९ प्रभाते एव आशु वसिष्ठः संभारान् उपगृह्य राजमंदिरं प्रविवेश । १० सचिवं सुमन्त्रं आहूय प्रोवाच । ११ मां आगतं नृपतेः क्षिप्रं आचक्ष्व । १२ तथा त्वरस्व, यथा पुष्यनक्षत्रे रामः राज्यं अवाप्नुयात् । १३ एवं श्रुत्वा सः अपि प्रविवेश अन्तःपुरम् । १४ राज्ञः अवस्थां अज्ञात्वा एव तं अभिष्टोतुं प्रचक्रमे । १५ धार्मिकः राजा दशरथः रामं प्रति भग्नहृदयः शोकरक्तेक्षणः तं उवाच । १६ एतैः वाक्यैः खलु त्वं मम मर्माणि कृन्तसि । १७ सुमन्त्रः अस्य वाक्यस्य अर्थं न अन्वबुध्यत ।

ગુજરાતી વાક્યો.

૯ પ્રાતઃકાળે વસિષ્ઠ સામગ્રી લઇને રાજમંદિરમાં દાખલ થયા. ૧૦ મંત્રી સુમંત્રને બોલાવીને બોલ્યા. ૧૧ હું આવ્યો છું, એમ રાજાને શીઘ્ર કહી દો. ૧૨ એટલી ઉતાવળ રાખો કે જેથી પુષ્ય-નક્ષત્રમાં રામને રાજ્ય મળે. ૧૩ એ સાંભળીને તે પણ અંતઃપુરમાં દાખલ થયો. ૧૪ રાજાની અવસ્થા જાણ્યા વગર જ તેનાં વખાણ કરવા શરૂ કર્યાં. ૧૫ ધાર્મિક રાજા દશરથ રામ પ્રતિ છિન્ન હૃદય બનીને શોકથી રાતી (ईक्षण) આંખથી તેને બોલ્યા. ૧૬ આ વાક્ય વડે તો તું મારૂં હૃદયજ ચીરી રહ્યો છે. ૧૭ સુમન્ત્ર આ વાક્યનો અર્થ ન સમજ્યો.

संस्कृत-वाक्यानि ।

१८ यदा दशरथः दैन्यात् न वक्तुं शशाक, तदा मन्त्रज्ञा कैकेयी सुमंत्रं प्रत्युवाच । १९ हे सुमन्त्र ! राजा रजनीं प्रजागरपरिश्रान्तः निद्रां गतः, अतः त्वरितं रामं अत्र आनय ।

ગુજરાતી વાક્યો.

૧૮ જ્યારે દશરથ દુઃખથી બોલવાને પણ સમર્થ રહ્યો નહિ, ત્યારે વિચારનો ભાવ સમજનારી (મનોભાવના જાણનારી) કૈકેયી સુમંત્રને કહેવા લાગી. ૧૯ હે સુમંત્ર ! રાજા રાત્રે જાગરણથી થાકેલા સૂતા છે. માટે તુરતજ રામને અહીં લાવ.

समास ।

१ कैकेयीवचन—कैकेय्या वचनं कैकेयीवचनं (કૈકેયીનુ ભાષણ)
२ विधवा—विगतः मृतः धवः पतिः यस्याः सा विधवा पतिहीना मृतपतिका स्त्री । (જેનો પતિ મરી ગયો છે.)
३ राजमंदिरं—राज्ञः मंदिरं राजमंदिरं (રાજ ભવન)
४ भग्नहृदयः—भग्नं हृदयं यस्य स भग्नहृदयः । (જેનું હૃદય છિન્નભિન્ન થયું છે.)
५ मंत्रज्ञा—मंत्रं जानाति इति मन्त्रज्ञा (વિચારનો ભાવ જાણનારી)
६ प्रजागरपरिश्रान्त— प्रकर्षेण अतिशयेन जागरः जागरणं प्रजागरः । परितः सर्वतः श्रान्तः परिश्रान्तः । प्रजागरेण परिश्रांतः प्रजागरपरिश्रांतः । (જાગરણના લીધે થાકેલો)

વાંચકે સમાસોનો પણ અભ્યાસ સારી પેઠે કરવો. અને આ પાઠનાં વાક્યોનો પણ સારી પેઠે અભ્યાસ કરવો, અને જ્યારે આખો પાઠ પૂરો થાય ત્યારે ફક્ત વાક્યોજ વારંવાર વાચતા રહેવું.

સંધિ કરેલાં વાક્યો

श्रुत्वा तत्कैकेयीवचनं राजा दशरथो निःश्वस्य छिन्नस्तरुरिवापतत्। दीनया वाचा च कैकेयीमपृच्छत्। केन त्वमेवमुपदिष्टा ? नानादिग्भ्यः समागता राजानः किं मां वक्ष्यन्ति ? रामं वनं गच्छन्तं, सीतां च *रुदतीं दृष्ट्वा, चिरं जीवितुं नाशंसे। हे कैकेयि, सर्वा*-नस्मान्नरके प्रक्षिप्य सुखिता भव। मयि मृते, रामे च वनं गते, त्वं विधवा भूत्वैव राज्यं करिष्यसि। तथा विलपतो दशरथस्य सूर्योऽस्तं गतः। रजनी चाप्या-वर्तत। प्रभातकालोऽपि जातः। प्रभात एवाशु वसिष्ठः संभारानुपगृह्य राजमन्दिरं प्रविवेश। सचिवं सुमन्त्रमाहूय प्रोवाच। मामागतं नृपतेः क्षिप्रमाचक्ष्व।

—०:०—

પાઠ ૧૪

भीमकर्णयोर्युद्धम् ।

रणे ज्वलन्तं पावकं इव क्रुद्धं भीमसेनं दृष्ट्वा कर्णः वातेन उद्धूतः अर्णवः इव अन्यं रथं आस्थाय अभ्ययात् । क्रुद्धं कर्णं दृष्ट्वा सर्वे भीमसेनं हुताशने हुतं इव अमन्यन्त । ततः घोरं चापशब्दं कृत्वा राधेयः भीमसेनरथं प्रति अभ्यद्रवत् । ततः तयोः भीमकर्णयोः घोरं युद्धं प्रारब्धम् । परस्परवधेच्छया लोचनैः दहन्तौ इव अन्योन्यं ददृशतुः, परुषाणि च वाक्यानि ऊचतुः । ततः कर्णः नवभिः शितैः शरैः महाबलं भीमं विव्याध ।

ભીમ અને કર્ણનું યુદ્ધ

યુદ્ધમાં બળતી આગનાં જેમ ગુસ્સે થયેલા ભીમસેનને જોઇને કર્ણ હવામાં તરંગોને ઉછાળતા સમુદ્રની જેમ, બીજા રથ પર ચઢીને આવ્યો. ગુસ્સે બનેલા કર્ણને જોઇને બધા ભીમસેનને અગ્નિમાં હોમી દીધેલો સમજવા લાગ્યા. ત્યારે ભયંકર ધનુષ્ટંકાર કરીને કર્ણ ભીમસેનનાં રથ તરફ દોડયો. આ પછી તે ભીમ અને કર્ણનું ભયંકર યુદ્ધ થયું. એકબીજાને મારવાની ઇચ્છાથી આંખોથી બાળતા એકબીજાને જોવા લાગ્યા, અને કઠોર વચનો કહેવા લાગ્યા. ત્યારે કર્ણે નવ તેજ બાણો વડે બલિષ્ઠ ભીમને વીંધી નાખ્યો.

भरतशार्दूलः भीमसेनः तु हेमपृष्ठ महत् धनुः रथे निक्षिप्य करे गदां गृहीत्वा कर्णरथं प्रति वेगात् अभ्यधावत् । तं पाण्डवर्षभं तथा वेगेन आपतन्तं विलोक्य कर्णः अपि मत्तः द्विपः मत्तं द्विप इव युद्धाय प्रत्युद्ययौ । तौ तथाविधौ दृष्ट्वा उभये अपि बले सर्वे च महारथाः कौतुकपरवशाः चित्रं इव तस्थुः । तस्मिन् समये तयोः जयपराजयौ न व्यक्त अलक्ष्यताम् । ततः तौ अन्योन्य तीक्ष्णैः बाणैः जिघांसन्तौ वृष्टिमन्तौ अम्बुदौ इव प्रेक्षणीयतरौ आस्ताम् । ताभ्यां मुक्ताः गृध्रपत्राः शराः आकाशे शरदि मत्तानां सारसानां श्रेण्यः इव चकाशिरे ।

ભરતકુળમા વાઘની માફક ભીમસેન, સોનાની પીઠવાળા મહાન્ ધનુષને રથમા નાખીને હાથમા ગદા લઇ કર્ણના રથ તરફ અતિવેગથી દોડ્યો તે પાડુવોમા શ્રેષ્ઠને એ પ્રમાણે વેગથી આવી પડતો જોઇને કર્ણ પણ મસ્ત હાથી સાથે મસ્ત હાથીના જેમ લડાઇ લડવા સામો ગયો (ધસ્યો) તે બન્નેને તે પ્રમાણે (સ્થિતિમા) જોઇને બને બાજુની સેના તથા બધા મહારથી-ગણ કૌતુકને વશ થયા હોય તેમ ચિત્રની માફક થઇ ગયા તે વેળા તેમનો જય કે પરાજય સ્પષ્ટ માલમ પડતો ન હતો ત્યારે તે બને એક બીજાને તેજ બાણોથી મારવાની ઇચ્છા રાખતા, બાણવર્ષા કરતા કરતા વૃષ્ટિવાળા બે વાદળોની જેમ અત્યત દર્શનીય દેખાતા હતા તેણે છોડેલા ગીધની પાખવાળા બાણ આકાશમા શરદ્ ઋતુમા મસ્ત થયેલા સારસોની હારોની જેમ શોભવા લાગ્યા.

एवं प्रवृत्ते भीमः कर्णस्य धनुः त्रिभिः विशिखैः चकर्त; रथात् च सारथिं अपातयत्। तदा महाबलः कर्णः निःश्वसन् उरगः इव जीवितस्य अन्तकरीं महाशक्तिं उत्क्षिप्य भीमसेनाय चिक्षेप। ततः सूतनन्दनः राधेयः शक्तिं पुरन्दरः अशनिं इव विसृज्य सुमहानादं ननन्द। तस्य नादं निशम्य कौरवाः अत्यन्तं मुमुदुः। तां कर्णेन निर्मुक्तां अर्कप्रभां शक्तिं भीमः आशुगैः शरैः वियति एव चिच्छेद। एवं अन्योन्यं प्रजिहीर्षन्तौ गोष्ठेषु महर्षभौ इव परस्परं अभिवीक्षन्तौ तदा सायकान् व्यसृजताम्।

આ પ્રમાણે યુદ્ધ જામતાં ભીમે કર્ણના ધનુષને ત્રણ બાણોથી કાપી નાંખ્યું. અને રથમાંથી સારથીને તોડી પાડયો. ત્યારે અતિ બળવાળા કર્ણે ફૂફાડારતા નાગ જેમ જીવનનો અંત લાવનારી (મૃત્યુજનક) ભારે શક્તિને ઉઠાવીને ભીમસેન પ્રતિ છોડી. આ પછી સારથીપુત્ર કર્ણ એને ઇન્દ્રના વજ્રની માફક છોડીને ભારે હુંકાર કરતાં આનંદ માનવા લાગ્યો. એનો અવાજને સાંભળીને કૌરવો ઘણાજ રાજી થવા લાગ્યા. તે કર્ણે છોડેલી સૂર્યસમાન તેજસ્વી શક્તિને ભીમે તેજ ગતિવાળા બાણોથી આકાશમાં જ કાપી નાંખી. આ પ્રમાણે એકબીજાને હરાવવાની ઇચ્છા કરતાં, ગૌશાળામાંનાં બે મોટા (સાંઢ) આખલાની જેમ એક બીજાને જોતા, ત્યારે બાણોને છોડવા લાગ્યા.

ततः कर्णः भीमस्य शरैः आहतः अश्रुभिः पूर्णाक्षः विह्वलः रणं हित्वा महाभयात् जवनैः अश्वैः प्राद्रवत्। एवं कर्णे रणात् अपगते भीमः धृतराष्ट्रात्मजान् यमालयं निन्ये। तान् तथा पतितान् दृष्ट्वा प्रतापवान् कर्णः महता क्रोधेन आविष्टः पुनरपि युद्धाय कृतनिश्चयः समरभूमिं समाययौ। पुनः च तयोः प्रारब्धे युद्धे कर्णः सायकैः भीमसेनस्य कवच पाटयामास।

भीमसेनः तु कर्णस्य हयान् हत्वा, सारथिं च विनिहत्य प्रजहास। तत् दृष्ट्वा कर्णः तस्मात् रथात् अवारोहत्, गदां च गृहीत्वा रुषा भीमाय प्राहिणोत्।

ત્યારે કર્ણ ભીમના બાણોથી મરાયો, અશ્રુપૂર્ણ આંખો વાળો, દુખી થતો થતો રણને છોડીને ભારે ભયથી વેગવાળા ઘોડા પર ભાગી ગયો. આ પ્રમાણે કર્ણના રણમાથી ભાગી જવાથી ભીમ ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોને (કૌરવોને) યમપુરી પહોચાડવા લાગ્યો. તેઓને આ પ્રમાણે પડતા જોઇને પ્રતાપી કર્ણ ભારે ક્રોધથી ફરીને પાછો લડાઇ લડવાનો નિશ્ચય કરીને યુદ્ધ ભૂમિપર આવ્યો, અને પાછુ તે બને વચ્ચે યુદ્ધ શરૂ થતા કર્ણે બાણ વડે ભીમસેનના કવચને તોડી નાખ્યુ

ભીમસેન કર્ણના ઘોડા અને સારથીને મારીને અટ્ટહાસ્ય હસવા લાગ્યો એ જોઇને કર્ણ તે રથમાથી ઉતરી પડયા, અને ગદા લઇને ક્રોધથી ભીમ તરફ ફેંકીને મારી.

महागदां आपतन्तीं भीमः आलक्ष्य स्वनिशितैः शरैः सर्वसैन्यस्य पश्यतः एव अवारयत्। एवं पुनः अपि विफलमनोरथः कर्णः पदातिः एव भीमसेनात् पराङ्मुखः अभवत्।

તે મોટી ગદાને આવતી જોઈને ભીમે પોતાનાં તેજ બાણોથી આખી ફોજને જોતજોતામાં થંભાવી દીધી. આ પ્રમાણે ફરી પાછો અસફળ મનોરથી કર્ણ પગેજ ભીમસેનથી મોં મચેડી ચાલ્યો ગયો.

समास।

१ चापशब्दः--चापस्य शब्दः।
२ हुताशनः--हुतं अश्नाति भक्षयति इति हुताशनोऽग्निः।
३ भीमकर्णौ--भीमश्च कर्णश्च।
४ परस्परवधेच्छा--परस्परस्य वधेच्छा। वधस्य इच्छा वधेच्छा।
५ विफलमनोरथः – विफलः निष्फलः मनोरथः यस्य सः।
६ सर्वसैन्यं–सर्वं च तत् सैन्यं च।
७ कृतनिश्चयः–कृतः निश्चयः येन सः।

—०—

પાઠ ૧૫

काकशृगालौ ।

एकदा एकेन काकेन इतः ततः पर्यटता एकं मांसखण्डं समासादितम् । तत् चञ्चुना गृहीत्वा सः कस्मिंश्चित् तुङ्गशाखिनः शिखरे भक्षणाय यावत् तिष्ठति, तावत् केनापि शृगालेन अदृश्यत । शृगालः असौ बुभुक्षार्तः आसीत् । सकलं अपि दिनं पर्यटता तेन न प्राप्तं आसीत् किं अपि बुभुक्षात्राणाय इति । अतः तं वायसं दृष्ट्वा तेन चिन्तितं, यत् येन केन प्रकारेण अपि अस्मात् इदं मांसखण्डं हरणीयं, नोचेत् प्राणयात्रा अपि दुष्करा भविष्यति इति ।

કાગડો અને શિયાળ

એકવાર એક કાગડાને અહીંતહીં ફરતાં ફરતાં (રખડતાં) એક માંસનો ટુકડો મળ્યો. તેને તે ચાંચમાં લઇને કોઇ ઉંચા ઝાડની ટોચપર ખાવાને માટે જેવો બેઠો કે તેવોજ તેને કોઇએક શિયાળે જોયો. તે શિયાળ ભૂખ્યું હતું. આખો દિવસ ભટકતાં પણ તેને ભૂખ મટાડવાને કંઇ પણ મળ્યું નહિ. આથી તેણે તે કાગડાને જોઇને વિચાર્યું કે કોઇ પણ પ્રકારે આ માંસનો ટુકડો ઝૂટવી લેવો જોઇએ; નહીં તો જીવવું પણ ભારે પડશે.

इत्थं मनसि संप्रधार्य, असौ उपायं क्षणं चिन्तयामास। उपायं संचिन्त्य असौ प्रसन्नवदनः काकं सम्बोधयन् प्राह-अहो नु खलु अदृष्टपूर्वः विलक्षणः भवान् विहगः। मन्ये किल भवान् विहङ्गमराजः। सौन्दर्यातिशयं तु भवतः नूनं वचसा वर्णयितुं न शक्यते। अहो नु खलु तव गतिः। मन्ये हंसमपि प्रत्यादेष्टुं सृष्टः भवान्। इत्येवं सर्वाङ्गसुन्दरत्वात् भवतः स्वरेण अपि अतीव सुमधुरेण भाव्यम्। यदि च सत्यं एतत् तर्हि अवश्यं अद्य भवान् मे श्रवणसरणिं स्वमधुरेण आलापेन कृतार्थयिष्यति इति।

આ પ્રમાણે મનમાં વિચાર કરીને થોડી વાર ઉપાય વિચારવા લાગ્યો. યુક્તિ વિચારીને (શોધીને) તે પ્રસન્નવદનવાળો કાગડાને સંબોધીને બોલ્યો કે, અહો ! આપના જેવું વિચિત્ર પક્ષી તો ક્યાંય જોયું નથી ! હું માનું છું આપ પક્ષીઓના રાજા છો. આપની સુન્દરતાનું તો વાણીથી વર્ણન પણ થઇ શકતું નથી. અહો ! તમારી ચાલના તો શા વખાણ કરવા ! મારી સમજમાં તો હંસને પણ શીખવવાને માટે આપને બનાવ્યા છે. આ પ્રમાણે સર્વાંગ-સુંદર આપનો કંઠ પણ ચોકકસ મીઠો હોવો જોઇએ, અને જો આ વાત સાચી હોય તો જરૂર આપ આજે મારા કર્ણને આપના મધુર આલાપથી આભારી કરશો.

वायस तु इमां कपटस्तुतिं आकर्ण्य विस्मृत्यात्मनः स्वरूपं नितरां मुमोद । स्वरमाधुर्यं च प्रदर्शयितुकामः "का का" इत्येव नितान्तं कर्णकटुनाद यावत् कर्तुं आरभते, तावत् तत् मांसखण्डं अधःस्थितस्य शृगालस्य मुखे न्यपतत् । जम्बुक तु तत् भक्षयित्वा वायसमुपहसन् तारस्वरेण प्राह, अल आलापेन । किमर्थं व्यर्थं कर्णविवरं विदारयसि कर्णकटुना अनेन आलापेन? तत् अन्यत्र गत्वा स्वैरं कुरु आलापमिति ।

य पुरुष स्वगुणान् सम्यक् इह न परीक्षति सः

કાગડો આ કપટપૂર્ણ પ્રશંસાને સાભળીને પોતાનુ સ્વરૂપ ભૂલી જઇને ઘણો જ રાજી થયો અને પોતાના સ્વરની મધુરતા બતાવવા ની ઇચ્છાથી "કા કા" આ પ્રમાણે કર્ણને ઘણોજ કર્કશ અવા જ જેવો કરવા લાગ્યો કે તેવામા તે માસનો ટુકડો નીચે બેઠેલા શિયાળના મોઢામા જઇ પડયો તે શિયાળ તેને ખાઇને કાગડાને હસતો હસતો (મશ્કરી કરતો) મોટેથી કહેવા લાગ્યો કે 'આ લાપ કર નહિ શા માટે નાહક કાનોને કર્કશ લાગે એવા તારા આલાપથી કાનોને ફાડી રહ્યા છે? બીજે ક્યાય જઇને મનગમતો આલાપ કર'

જે મનુષ્ય પોતાના ગુણોની સંસારમા સારી પેઠે પરીક્ષા

खलु मिथ्याऽभिमानेन परितुष्यन् वायसदशां लभते इति अत्र नास्ति संशयः।

(કસોટી) કરતો નથી, તે મિથ્યાભિમાનથી ફૂલાઇને કાગડા જેવી દશા પામે છે, એમાં લેશમાત્ર પણ શંકા નથી.

समास।

१ काकशृगालौ-काकश्च शृगालश्च (કાગડો અને શિયાળ)
२ मांसखण्डे-मांसस्य खण्डम् (માંસનો ટુકડો)
३ बुभुक्षार्तः- बुभुक्षया आर्तः। (ભુખથી દુઃખી)
४ प्राणयात्रा -प्राणानां यात्रा। (જીવન યાત્રા)
५ प्रसन्नवदनः-प्रसन्नं वदनं यस्य सः (પ્રસન્નવદનવાળા)
६ अदृष्टपूर्वः-न दृष्टं अदृष्टं। अदृष्टं पूर्वं यस्य। (પહેલો ન જોએલો)
७ विहङ्गमराजा-विहङ्गमानां राजा। (પક્ષિરાજ)
८ सौंदर्यातिशयः-सौंदर्यस्य अतिशयः (અતિ સુંદરતા)
९ सर्वांगसुन्दरत्वं-सर्वाणि च तानि अंगानि सर्वांगानि, सर्वाङ्गानां सुंदरत्वं। सुंदरस्य भावः सुंदरत्वं। (બધા અંગો વડે સુંદર)
१० कपटस्तुतिः-कपटयुक्ता स्तुतिः। (કપટથી કરેલી સ્તુતિ)
११ तारस्वरः-तारश्चासौ स्वरश्च। (ઉંચો સ્વર)
१२ कर्णविवरं कर्णस्य विवरं। (કાનનું છિદ્ર)

—:*:—

પાઠ ૧૬

અ-કારાન્ત પુલ્લિંગ શબ્દોના રૂપ વાંચકો જાણેજ છે. છતાં બરાબર ધ્યનમાં રહે માટે અહીં ફરીથી આપવામાં આવે છે.

जनः (મનુષ્ય)

(१) जनः, जनौ, जनाः, । (सं०) हे जन, हे जनौ, हे जनाः । (२) जनं, जनौ, जनान् । (३) जनेन, जनाभ्यां, जनैः । (४) जनाय, जनाभ्यां, जनेभ्यः । (५) जनात्, जनाभ्यां, जनेभ्यः । (६) जनस्य, जनयोः, जनानां । (७) जने, जनयोः, जनेषु ॥

रामः ।

(१) रामः, रामौ, रामाः । (सं०) हे राम, हे रामौ, हे रामाः । (२) रामं, रामौ, रामान् । (३) रामेण, रामाभ्यां, रामैः । (४) रामाय, रामाभ्यां, रामेभ्यः । (५) रामात्, रामाभ्यां, रामेभ्यः । (६) रामस्य, रामयोः, रामाणां । (७) रामे, रामयोः, रामेषु ॥

વાંચક આ બન્ને શબ્દોનાં રૂપ તપાસે એમના રૂપોમા થોડો ફેર છે.

	जनः	रामः
तृतीया एकवचन–	जनेन	रामेण
षष्ठी बहुवचन–	जनानां	रामाणां

અહીં 'जन' શબ્દનાં રૂપમાં પ્રત્યયનો જે 'न' છે, તે 'राम' શબ્દનાં રૂપમાં ભળીને 'ण' માં બદલાઇ ગયો છે. એનો નિયમ આ છે—

૧૮ નિયમ

['र અથવા ष' ની પછી આવનાર 'न' કારનો ण' થાય છે, અને એની વચ્ચે સ્વર, क વર્ગ, ह, य, व, र ના આવવાથી પણ 'न' નો 'ण' થાય છે. જુઓ—

'राम' શબ્દ 'र्+आ+म् +अ' આટલા શબ્દોથી બન્યો છે. એની સન્મુખ ત્રીજીનો 'इन'પ્રત્યય આવે તો =[राम+इन] = બનીને—

र्+ [आ+म्+अ+इ] +न = रामेण

આમ બને છે, અર્થાત્ 'र' અને 'न' ની વચ્ચે 'आ+म्+अ+इ' આટલા વર્ણો આવવાથી પણ ઉપરનાં નિયમાનુસાર 'न' નો 'ण' થાય છે.

આ પ્રમાણે 'रामाणां' ની જગ્યાએ પણ આ નિયમથી 'न' કારનો 'ण' કાર થાય છે. એવું જ બીજે પણ સમજવું.

'जनेन, जनानां' આ રૂપોમાં 'र અથવા ष' નથી, માટે અહીં નકારનો ण થતો નથી.

शब्द ।

पट	= વસ્ત્ર	ज्वर	= જ્વર
पाक	= રાંધેલુ અન્ન	भृत्य	= નોકર
दीप	= દીવો	बुध	= જ્ઞાની
योध	= વીર	कपोत	= કબુતર
तरंग	= લહેર, મોજા	आश्रम	= આશ્રમ
आतप	= તડકો	पायस	= ખીર
ग्रन्थ	= પુસ્તક	वायस	= કાગડો
पार्थिव	= રાજા	वैद्य	= વૈદ્ય

संस्कृत-वाक्यानि ।

हे मित्र ! मां पटं अत्र आनय । सः पटः कस्य अस्ति ? केन तत्र स्थापितः ? केन सः क्रीतः ?

इदानीं भोजनस्य समयः जातः । किं पाकः सिद्धः न वा ? यदि पाकः सिद्धः अस्ति, तर्हि इदानीं एव भोजनाय अहं आगन्तुं इच्छामि ।

अस्मिन् स्थाने दीपः नास्ति । त्वया अत्र दीपः किं न स्थापितः ? शीघ्रं त्वं तत्र गच्छ दीपं च अत्र आनय । सः मनुष्य ज्वरेण पीडितः अस्ति । इदानीं

तस्य शरीरे अतीव ज्वरः आस्ति। अतः एतत् औषधं तस्मै देहि। अधुना एव देहि।

तव भृत्यः इदानीं अत्र नास्ति किम्? तेन त्वः किं कृतम्? येन सः कुपितः आसि।

बुधः सदा योग्यं वचनं एव उपदिशति। कदा अपि अयोग्यं भाषणं न वदति। अतः बुधस्य एव मित्रता संपादनीया।

यथा योधः संग्रामं इच्छति तथा त्वं अपि इच्छसि किम्? योधे धैर्यं भवति। शौर्यं अपि तत्रैव भवति।

बुधः इदानीं शोभनं ग्रंथं लिखति। तस्य ग्रंथस्य पठनं कः करिष्यति?

यदि तव गृहे पायसः अस्ति तर्हि मह्यं देहि। अहं पातुं इच्छामि।

वायसः कठोरं शब्दं करोति, न तथा कोकिलः। कोकिलः मधुरं शब्दं करोति।

मम आश्रमे उत्तमः कोकिलः अस्ति। सः प्रतिदिनं मधुरं गायनं करोति। सायंकाले तस्य मधुरं शब्दं श्रुत्वा मम हृदयं सन्तोषं प्राप्नोति।

—:*:—

પાઠ ૧૭

હવે નીચે લખેલા શબ્દો મોઢે કરો—

अकारान्त पुल्लिंग शब्द

शब्दः	= શબ્દ	दुर्जनः	= દુષ્ટ મનુષ્ય
द्वेषः	= દ્વેષ, શત્રુતા	पाठः	= પાઠ
प्रयत्न	= યત્ન, પ્રયત્ન	होम	= યજ્ઞ, હવન
वर्णः	= રંગ, વર્ણ	यज्ञः	= ,,
आर्यः	= આર્ય	आश्रम	= આશ્રમ
बुधः	= જ્ઞાની	याग	= યજ્ઞ
अध्यापक	= ગુરુ	धीर	= ધૈર્યવાન
दमः	= ઇન્દ્રિયદમન	आचार्यः	= આચાર્ય
शमः	= મનનુ સંયમ	उपवास	= ઉપવાસ
		जयः	= વિજય

અકારાન્ત પુલ્લિંગ નામોના જેમજ એના રૂપ થાય છે વાચક એના રૂપો બનાવીને અનેક વાકયો બનાવી શકે છે.

संस्कृत-वाक्यानि ।

१ यथा गर्दभस्य शब्दः तथा एव उष्ट्रस्य रूपम् ।
२ उष्ट्रस्य विवाहे गर्दभः गायकः भवति ।

ગુજરાતી વાકયો

૧ જેવો ગધેડાનો અવાજ તેવુ જ ઉંટનુ રૂપ. ૨ ઉંટના વિવાહમાં ગાયક ગધેડો હોય છે.

संस्कृत–वाक्यानि ।

३ गर्दभस्य विवाहे उष्ट्रः नर्तकः भवितुं अर्हति । ४ शब्दे नित्यः अर्थः विद्यते । ५ यथा मूषकस्य मार्जारेण सह स्वाभाविकः द्वेषः अस्ति, तथैव सिंहस्य गजेन सह वैरं आस्ति । ६ प्रयत्नेन सर्वं सिद्धं भवति । ७ यत्ने कृते यदि न सिध्यति तत्र कः दोषः ? ८ आर्यः सर्वदा प्रयत्नं करोति । ९ तव कः वर्णः ? तस्य किं कर्तव्यं ? १० बुधः सर्वं जानाति न तथा मूढः । ११ दुर्जनं प्रथमं वंदेत् सज्जनं तदनंतरम् । १२ अद्य तव अध्यापकेन कः पाठः पाठितः ?

ગુજરાતી વાકયો

૩ ગધેડાનાં લગ્નમાં ઉંટ નર્તક થવાને યોગ્ય છે. ૪ શબ્દમાં હમેશાં અર્થ હોય છે. ૫ જેમ ઉંદરનું બિલાડી સાથે સ્વાભાવિક વૈર છે, તેમ સિંહનું હાથીની સાથે વેર છે. ૬ યત્નથી સર્વ સિદ્ધ થાય છે. (મળે છે) ૭ યત્ન કરવાથી પણ જો તેમાં સિદ્ધિ ન મળે તો તેમાં શો દોષ છે ? ૮ આર્ય હમેશાં પ્રયત્ન કરે છે. ૯ તારો વર્ણ (રંગ) કયો છે ? તેનું શું કર્તવ્ય છે ? ૧૦ જ્ઞાની બધું જાણે છે, તેવું મૂર્ખ જાણતો નથી. (૧૧) દુષ્ટ માણસને પ્રથમ વંદન કરો ત્યાર પછી સજ્જનને. (૧૨) આજે તારા ગુરુએ કયો પાઠ ભણાવ્યો છે ?

संस्कृत-वाक्यानि।

१३ ब्राह्मणः यज्ञं करोति। १४ धीरः आचार्यः यथा उपदिशति तथा एव स्वयं आचरति। १५ शिष्यः नमस्कृत्य, आचार्यात् विद्यां गृह्णाति। १६ आचार्येण सह शिष्यः वनं गत्वा तत्र पठति।

ગુજરાતી વાક્યો

૧૩ બ્રાહ્મણ યજ્ઞ કરે છે. ૧૪ ધીરજવાન ગુરુ જેવો ઉપદેશ કરે છે, તેવુજ પોતે આચરણ કરે છે ૧૫ શિષ્ય નમસ્કાર કરીને આચાર્યની પાસે વિદ્યા ગ્રહણ કરે છે ૧૬ ગુરુની સાથે શિષ્ય વનમાં જઇને ત્યાં ભણે છે.

संस्कृत-वाक्यानि।

प्राणेन एव शरीरे बलं भवति। अन्नं अपि शरीरस्य बलं वर्धयति। तृषाशमनार्थं जलस्य पानं अवश्यं कर्तव्यम्। प्राणायामेन प्राणस्य वर्धनं भवति। ध्यानेन मनःशक्तिसंवर्धनं भवति।

रावणस्य राज्यं लंकायां आसीत्। तस्य रावणस्य हननं रामेण कृतम्। लंकाराज्यं राक्षसानां आसीत्। दुर्गं आश्रित्य राक्षसः युद्धं कर्तुं न शक्तः।

वृक्षस्य पत्रं पुष्पं फलं च सर्वं उत्तमं अस्ति। पुष्पस्य उत्तमः गन्धः, फलस्य शोभनः रसः, पत्रस्य च वर्णः आनन्दकरः भवति।

सः एव वीर्यवान् भवति यः मरणात् न बिभेति। यः मरणात् भीतः सः भीरुः इति उच्यते। राज्यस्य हेतोः क्षत्रियेण किं पातकं न क्रियते?

युद्धे शत्रुं निहत्य पापं न भवति। युद्धात् यदि पलायनं क्रियते तर्हि पातकं भवति। यदि क्षत्रियः युद्धे मृतः भवति, तर्हि सः स्वर्गं आप्नोति। यदि विजयं प्राप्तः तर्हि सः राज्यं प्राप्नोति।

इदानीं सर्वः स्वकीयां रक्षां करोति। ज्ञानेन रक्षणं भवति। यथा बुधः स्वकीयं रक्षणं कर्तुं समर्थः, अस्ति, न तथा अज्ञः मूढः मनुष्यः। अतः ज्ञानं अवश्यं प्राप्तव्यम्।

आदौ इंद्रियाणि नियम्य ज्ञाननाशनं क्रोधं कामं च जहि। तेन एव नरः सुखी भवति।

સંધિ કરેલાં વાક્યો

स एव वीर्यवान्भवति यो मरणान्न बिभेति। यो मरणाद्भीतः स भीरुरित्युच्यते। राज्यस्य हेतोः क्षत्रियेण किं पातकं न क्रियते? युद्धे शत्रुं निहत्य पापं न भवति। युद्धाद्यदि पलायनं क्रियते तर्हि पातकं भवति। यदि क्षत्रियो युद्धे मृतो भवति, तर्हि स स्वर्गमाप्नोति। यदि विजयं प्राप्तस्तर्हि स राज्यं प्राप्नोति।

—:o:—

પાઠ ૧૮

આ પાઠનાં ઈકારાન્ત નરજાતિનાં નામોનાં રૂપો આપવામાં આવ્યાં છે.

रविः (सूर्य)

विभक्ति	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
१	रविः	रवी	रवयः
सं०	हे रवे	हे ,,	हे ,,
२	रविम्	,,	रवीन्
३	रविणा	रविभ्याम्	रविभिः
४	रवये	,,	रविभ्यः
५	रवेः	,,	,,
६	,,	रव्योः	रवीणाम्
७	रवौ	,,	रविषु

આ શબ્દોમાં પણ 'रविणा' અને 'रवीणां' આ રૂપોમાં નકારનો णकार અગાઉનાં પાઠમાં જણાવેલા નિયમ પ્રમાણે થાય છે.

कविः (જ્ઞાની, કાવ્યકર્તા)

(१) कविः, कवी, कवयः (सं) हे कवे, हे कवी, हे कवयः (२) कविं, कवी, कवीन् । (३) कविना, कविभ्यां, कविभिः । (४) कवये, कविभ्यां, कविभ्यः (५) कवेः, कविभ्यां, कविभ्यः । (६) कवे, कव्योः, कवीनां । (७) कवौ, कव्योः, कविषु ।

આ શબ્દોનાં રૂપોમાં નકારનો णकार થયો નથી, એનું કારણ એમાં र અથવા ष અક્ષરની ગેરહાજરી છે.

હવે ઇકારાન્ત પુલ્લિંગ શબ્દ જુઓ—

शब्द ।

पाणिः	= હાથ	रश्मिः	= કિરણ
मुष्टिः	= મુઠ્ઠી	कविः	= કવિ
मणिः	= મણી	नृपतिः	= રાજા
रविः	= સૂર્ય	भूपतिः	= રાજા
उदधिः	= સમુદ્ર	ग्रंथिः	= ગાંઠ
इषुधिः	= ભાથું	कपिः	= વાંદર
ऋषिः	= ઋષિ	दुंदुभिः	= ઢોલ
मुनिः	= મુનિ	प्रजापतिः	= પ્રજાપતિ

संस्कृत-वाक्यानि ।

त्वं एकेन पाणिना इदानीं किं करोषि ? अहं पाणिभ्यां वस्त्रं आनयामि । सः पाणौ धनं गृह्णाति । इदानीं मम पाणिः मलिनः अस्ति । सः मुष्टिना युद्धं करोति । त्वं मुष्टियुद्धं जानासि किम् ? तेन सः मुष्टिभिः ताडितः । पुरुषेण मुष्टियुद्धं अवश्यं कर्तव्यम् । अहं मणिं कंठे धारयामि । सः मणीनां मालां पुत्रस्य कंठे स्थापयति । यदा मणिषु सूत्रं प्रविष्टं भवति तदा तेषां माला भवति । रविः प्रातः समये आगच्छति । सः तस्य

उदयः इति उच्यते । सः सूर्यः सायंकाले अस्तं गच्छति । सायंकालानंतरं रात्रिः भवति । रात्रिसमये अंधकारः भवति । प्रकाशस्य अभावः एव अंधकार । त्वया उदधिः दृष्टः न वा ? मया उदधिः दृष्टः । यदा अहं मुंबापुरीप्रदेशे गतः तदाः तत्र उदधिःमया दृष्टः। उदधेः जलं क्षारं भवति । उदधिजलात् एव लवणं प्राप्नोति । यदा उदधे जलं सूर्यस्य रश्मिभिः शुष्यति, तदा लवणं भवति । इषुधौ बाणाः भवन्ति । वीरः इषुधे बाणं गृह्णाति ।

ऋषि आश्रमे स्थित्वा किं करोति ? स स्वशिष्यान् किं उपदिशति ? स वेदमन्त्रान् उपदिशति । शिष्याः वेदमंत्रान् पठन्ति । तेषां मननं च कुर्वन्ति। य· मननं करोति सः एव मनुष्यः भवति। मुनि मौनं साधयति । मननाय मौनं एव आवश्यकं अस्ति । सूर्यस्य रश्मि अद्य शोभनः अस्ति । यदा मेघाः भवन्ति, तदा एव सूर्यस्य रश्मिः न भवति । नृपतिः नरान् पालयति । भूपति· भूमिं रक्षति । प्रजापतिः प्रजानां पालनं करोति । कपि वृक्षे भवति । यदा सः ग्रामं आगच्छति तदा कुमाराः तं दण्डैः ताडयन्ति ।

त्वया दुंदुभेः शब्दः श्रुतः न वा ? इदानीं दुंदुभेः महान् शब्दः भवति ।

પાઠ ૧૯

નીચે લખેલાં શબ્દો મોઢે કરો—

पठितुं = ભણવાને માટે	मह्यं = મારે માટે
पुनः = ફરીપાછું, પુનઃ	तुभ्यं = તારે માટે
विमानः = વિમાન	वस्त्रकारः = વણકર
काष्ठं = લાકડાં	रथकारः = રથ બનાવનાર
निर्माणं = બનાવટ	कुंभकारः = કુંભાર
मृत्तिका = માટી	सुवर्णकारः = સોની
सुवर्णं = સોનું	लोहकारः = લુહાર
माला = માળા	मालाकारः = માળી
रथांगं = રથનો ભાગ	लेखकः = લેખક
श्रोता = સાંભળનારા, શ્રોતા	याजकः = યાજ્ઞિક
पूजकः = પુજારી	शिक्षकः = અધ્યાપક
विचारणा = વિચાર	धारयित्वा = ધારણ કરી
मननं = મનન	योगाचारः = યોગનો આચાર
मनोबलं = મનોબળ	यशोवर्धकः = કીર્તિ વધારનાર
कंदुकः = દડો	अनध्यायः = રજા

આ શબ્દોને મોઢે કર્યાં પછી, નીચે લખેલાં વાક્યો વાંચક વિના મુશ્કેલીએ સમજી શકશે—

वाचनपाठः ।

हे मित्र ! तव पुस्तकं अहं पठितुं इच्छामि । कुत्र अस्ति तव पुस्तकं ? यदि त्वं अधुना तत् न पठसि

तर्हि मह्यं देहि । अहं तत् श्वः वा परश्वः वा तुभ्यं पुनः दास्यामि । रामः रथेन अन्यं ग्रामं गच्छति । विष्णुमित्रः जलरथेन अन्यं देशं गन्तुं इच्छति । गोपालः आकाशरथेन विमानेन अन्यं प्रदेशं गच्छति ।

वस्त्रकारः सूत्रेण वस्त्रं करोति । रथकारः काष्ठात् रथस्य निर्माणं करोति । कुम्भकारः मृत्तिकापात्रं करोति । सुवर्णकारः सुवर्णस्य आभूषणं करोति । मालाकारः पुष्पाणां मालाः करोति । लोहकारः लोहस्य रथांगानि करोति । लेखकः पुस्तकं लिखति ।

पाठकः लेखं पुस्तकं च पठति । उपदेशकः धर्मस्य उपदेशं करोति । श्रोता तस्य श्रवणं मननं च करोति । याजकः यजनं करोति । पूजक पूजां करोति । शिक्षक शिष्यं पाठयति । योधः युद्धं करोति । सैनिक शस्त्रं गृहीत्वा धावति । वीर अश्वं आरोहति । राजा सैनिकान् प्रेरयति । मंत्रि युद्धस्य विचारणां करोति ।

ऋषि वने आश्रमस्थाने तपः तपति । मुनिः मौनं धारयित्वा मननं करोति । योगी योगाचारं आश्रित्य स्वकीयं मनोबलं वर्धयति ।

ये मनुष्या भिन्ना· वर्तन्ते तेषां योगक्षेमं नैव

कल्पते। भिन्नानां मनुष्याणां विनाशः एव शीघ्रं भवति। तेषां कः अपि तरणोपायः नैव अस्ति।

कुलस्य ..वर्धनाय सदाचारसंपन्नः पुत्रः आवश्यकः अस्ति। एकः अपि सत्पुत्रः यशोवर्धकः भवति। अहं अद्य सायंकाले तव गृहं प्रति आगमिष्यामि। त्वं तदा तत्र भविष्यसि किम्? यदि त्वं तत्रैव स्थास्यसि तर्हि अहं आगमिष्यामि, नोचेत् नैव आगमिष्यामि।

अस्मिन् गृहे एकः बालकः दुग्धं पिबति। अन्यः पुत्रः जलं पिबति। तत्र वृद्धमनुष्यः फलस्य रसं पिबति। कश्चित् तरुणः पुरुषः मोदकं भक्षयति।

अत्र बालः कंदुकेन क्रीडति। सः तत्र जले क्रीडति। अन्यः कश्चित् पुरुषः शीघ्रं धावति।

इदानीं तस्मिन् कूपे किञ्चित् अपि जलं नास्ति, परंतु अस्मिन् तडागे शोभनं सलिलं अस्ति। अत्र गुरुः इदानीं पर्यन्तं न आगतः, तथा च शिष्यः अपि न आगतः। अद्य इदानीं कः अपि नैव आगमिष्यति। अद्य अनध्यायः अस्ति। पश्य तस्य वीरस्य पराक्रमं सः शस्त्रस्य उपयोगं कर्तुं जानाति।

વાંચકે આ પાઠો વારંવાર વાંચવા અને સારી પેઠે અભ્યાસ કરવો—

—:o:—

પાઠ ૨૦

संस्कृत–वाक्यानि ।

१ सुमंत्रः गत्वा रामं ददर्श। ववन्दे च तं। उवाच च। २ हे राम! पिता त्वां द्रष्टु इच्छति। राज्ञी कैकेयी अपि त्वां द्रष्टु इच्छति। गम्यतां तत्र। मा चिरं इति। ३ एवं उक्तः नरसिंहः रामः सीतां संमान्य अन्तःपुरं अत्यगात्। अभिवाद्य च पितुः चरणौ सुसमाहितः कैकेय्या अपि चरणौ ववन्दे। ४ नृपतिः तु दीनः न शशाक ईक्षितुं, किं पुनः अभिभाषितुम्? तद्य नरपतेः दुःरूप भयावह दृष्ट्वा भयं आपन्नः रामः।

ગુજરાતી વાક્યો

૧ સુમંત્રે જઈને રામને જોયા તેને નમસ્કાર કર્યાં, અને બોલ્યા ૨ હે રામ! પિતા તને મળવા ચાહે છે રાણી કૈકેયી પણ તને મળવા ચાહે છે ત્યાં જાઓ, સમય ન જાય ૩ આ પ્રમાણે કહેવાયેલા નરશ્રેષ્ઠ રામ સીતાનું સન્માન કરી અન્તઃપુરમાં ગયા પિતાના ચરણોને નમસ્કાર કરીને તેણે સાવધાન બનીને કૈકેયીના ચરણોની પણ વંદના કરી ૪ રાજા તો દીન બનીને જોવાને માટે પણ સમર્થ ન હતો, તો પછી શું બોલી શકે? તે રાજાના ડરામણા સ્વરૂપને જોઈને રામ ભયભીત થયા

संस्कृत-वाक्यानि ।

५ कैकेयीं अभिवाद्य एव अब्रवीत्-काचित् मया न अपराद्धं येन मे कुपितः पिता ? कच्चित् न भरते शत्रुघ्ने मातॄणां वा मे अशुभम् ? ६ नृपे तु कुपिते मुहूर्तमपि जीवितुं न उत्सहे । ७ कैकेयी तु निर्लज्जा तदा आत्महितं वचः उवाच । राम ! राजा न कुपितः । न अस्य किंचन व्यसनं । मनोगतं तु किंचित् त्वद्भयात् न अनुभाषते । ८ त्वां अप्रियं वक्तुं न प्रवर्तते अस्य वाणी । एष हि पुरा मां अभिपूज्य वरं च दत्वा पश्चात् तप्यते राजा, यथा अन्यः प्राकृतः ।

ગુજરાતી વાક્યો

૫ કૈકેયીને અભિવાદન કરીને બોલ્યા કે શું મેં તો કંઇ અપરાધ નથી કર્યોને, કે જેથી મારા પિતા ગુસ્સે થયા ? ભરત, શત્રુઘ્ન અને માતાઓની બાબતમાં મેં કંઇ અણુઘટતું તો ન કર્યું હોય. ૬ રાજાના ગુસ્સે થવાથી એક પળ પણ જીવવાને માટે મને ઉત્સાહ નથી. ૭ નિર્લજ્જ કૈકેયી ત્યારે પોતાનાં ભલાની વાણી બોલવા લાગી. હે રામ ! રાજા ગુસ્સે થયા નથી. તેને કંઇપણ દુ:ખ નથી. મનનાં કંઇક વિચારો તારા ભયથી ઉચ્ચારતા નથી. ૮ તારે માટે અપ્રિય બોલવાને એની વાણી તૈયાર થતી નથી. એ તો પ્રથમ મને પૂજીને અને વરદાન આપીને પછી ગુસ્સે થઇ રહ્યા છે રાજા, જેમ (अन्यः प्राकृतः) સાધારણ મનુષ્ય થાય છે. તેમ.

संस्कृत-वाक्यानि ।

९ एतत् श्रुत्वा रामः व्यथितः उवाच । अहो धिक् । हे देवि ! मां एवं वक्तुं न अर्हसि । राज्ञः वचनात् पावके अपि पतेयम् । तत् राज्ञः यत् अभिकांक्षितं तत् ब्रूहि । १० रामः द्विः न अभिभाषते । ११ ततः कैकेयी तं दारुणं वचः उवाच । १२ हे राम ! ते पित्रा मे वरौ दत्तौ । तत्र मे याचितः अधुना राजा, भरतस्य अभिषेचनं, तव च अद्य एव दंडकारण्ये गमनं । यदि पितरं आत्मानं च सत्यप्रतिज्ञं कर्तुं इच्छसि, तत् पितुः सन्निदेशे तिष्ठ ।

ગુજરાતી વાક્યો.

૯ આ સાંભળી રામ દુઃખ પામી બોલ્યા. અરે ધિક્કાર છે. હે દેવિ ! મને આવું કહેવાને તું લાયક નથી. રાજાની આજ્ઞાથી અગ્નિમાં પણ પડીશ. માટે રાજાને જે ઇષ્ટ છે, તે કહે. ૧૦ રામ બે વાર બોલતો નથી. ૧૧ ત્યારે કૈકેયી તેને કટુવચન બોલી ૧૨ હે રામ ! તારા પિતાએ મને બે વરદાન આપ્યા હતા. તે માટે મેં રાજાને હમણાં વિનંતી કરી કે ભરતનો રાજ્યાભિષેક અને તને આજે જ દંડકારણ્યમાં જવું પડે. જો પિતાને અને પોતાને સત્ય પ્રતિજ્ઞા કરવાની (સત્યનું પાલન કરવાની) ઇચ્છા હોય તો, પિતાની આજ્ઞા પાળ.

संस्कृत–वाक्यानि ।

१३ नव पञ्च च वर्षाणि त्वया अरण्यं प्रवेष्टव्यम् । त्यक्त्वा अभिषेकं जटाचीरधारी भव । भरतः तु इमां पृथिवीं प्रशास्तु । १४ मरणोपमं वचनं श्रुत्वा रामः न विव्यथे । कैकेयीं च अब्रवीत् ।

ગુજરાતી વાક્યો

૧૩ નવ અને પાંચ વર્ષ તારે વનવાસ ભોગવવો. રાજ્યાભિષેક તજીને જટા અને વલ્કલ ધારણ કરનારો થા. ભરત આ ભૂમિનું રાજ્ય કરે. ૧૪ મૃત્યુનાં જેવાં વચનો સાંભળી રામને દુઃખ ન થયું. અને કૈકેયીને કહ્યું.

વાંચકે આ વાક્યોનો ઉત્તમ અભ્યાસ કરવો. સંસ્કૃત વાક્યોમાં શબ્દો આગળ પાછળ હોય છે. તેનો અર્થ પૂર્વાપર સંબંધથી જોવો અને સમજવાનો પ્રયત્ન કરવો.

સંધિ કરેલાં વાક્યો.

नव च पञ्च वर्षाण्यरण्यं त्वया प्रवेष्टव्यम् । प्रवेष्टव्यमरण्यं त्वया नव पञ्च च वर्षाणि । त्वयाऽरण्यं प्रवेष्टव्यं नव पञ्च च वर्षाणि ।

त्यक्त्वाऽभिषेकं जटाचीरधारी भव ।भव जटाचीरधार्यभिषेकं त्यक्त्वा । भरतस्त्विमां पृथिवीं प्रशास्तु । प्रशास्त्विमां पृथिवीं भरतः ।

—o–:o:—

પાઠ ૨૧

આ પાઠમા ઉકારાન્ત પુલ્લિંગ શબ્દોના રૂપ આપવામા આવ્યા છે—

सूनुः (પુત્ર, છોકરો)

विभक्ति	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
१	सूनुः	सूनू	सूनवः
सं०	हे सूनो	हे ,,	हे ,,
२	सूनुं	,,	सूनून्
३	सूनुना	सूनुभ्यां	सूनुभिः
४	सूनवे	,,	सूनुभ्यः
५	सूनोः	,,	,,
६	,,	सून्वोः	सूनूनां
७	सूनौ	,,	सूनुषु

આ પ્રમાણે ઉકારાન્ત નર જાતિના શબ્દોના રૂપ બનાવી શકાય છે

गुरुः (ગુરુ)

(१) गुरुः, गुरू, गुरवः। (सं.) हे गुरो, हे गुरू, हे गुरवः। (२) गुरुं, गुरू, गुरून्। (३) गुरुणा, गुरुभ्यां, गुरुभिः। (४) गुरवे, गुरुभ्यां, गुरुभ्यः। (५) गुरोः, गुरुभ्यां, गुरुभ्यः। (६) गुरोः, गुर्वोः, गुरूणां। (७) गुरौ, गुर्वोः, गुरुषु ॥

આ ' गुरु ' શબ્દનાં રૂપોમાં " गुरुणा " અને " गुरूणां " માં અઢારમાં પાઠમાં આપેલા નિયમથીજ न ની જગ્યાએ ण થયો છે.

उकारान्त पुल्लिंग शब्द—

मृत्युः – મોત, મરણ	ऋतुः – બે માસનો કાળ
गुरुः – ગુરૂ, અધ્યાપક	क्रतुः – યજ્ઞ
इक्षुः – શેરડી	साधुः – સાધુ
मेरुः – મેરૂ પર્વત	तन्तुः – દોરો
वायुः – વાયુ	इषुः – બાણ
सेतुः – પુલ	स्तनयित्नुः – વાદળાં
प्रभुः – સ્વામી.	बाहुः – હાથ, ભુજા
भिक्षुः – ભિખારી	पशुः – પશુ
शिशुः – બાળક	जन्तुः – પ્રાણી

संस्कृत-वाक्यानि ।

यदा गुरुः पाठशालां आगच्छति तदा पठनं भवति। यथा गुरुः वदति, तथा एव त्वं पठ। मृत्युः सर्वस्य ईशः अस्ति। मृत्युना सर्वं व्याप्तम्। मृत्यवे त्वं किं दास्यसि? मृत्योः आत्मानं रक्षः। इक्षोः रसः अतिमधुरः भवति। इक्षुरसात् एव गुडः भवति। इक्षुं भक्षय इदानीम्। स भृत्यान् इक्षुभिः ताडयति। इक्षूणां रसं तस्मिन् भाण्डे स्थापय। मेरुः नामकः एकः पर्वतः अस्ति। उत्तरदेशे मेरोः स्थानं अस्ति। मेरौ देवानां एका सभा आसीत्। इदानीं वायुः वाति। यथा इदानीं

પાઠ ૨૨

अटति	= ફરે છે.	क्रीडति	= રમે છે.
ग्रीष्मः	= ઉનાળો	वसंतः	= વસંત ઋતુ

संस्कृत-वाक्यानि ।

१ रामः उवाच, मातः ! एवं अस्तु । अहं इतः वनं गमिष्यामि । राज्ञः प्रतिज्ञां अनुपालयन् जटाचीर-धरः च भवामि । हे देवि । मन्युः न कार्यः । २ इदं तु ज्ञातुमिच्छामि, किमर्थं महीपतिः यथापूर्वं मां इदानीं न अभिनंदति ? हितेन, गुरुणा, कृतज्ञेन, नृपेण, पित्रा नियुज्यमानः अहं किं प्रियं न कुर्याम् ? ३ एतत् एकं एव मे हृदयं दहति, यद् राजा मां स्वयं एव भरतस्य अभिषेचनं न आह ।

ગુજરાતી વાક્યો.

૧. રામ બોલ્યા – માતા ! બરોબર છે. હું અહીંથી વનમાં જઇશ. રાજાની પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરતાં જટા અને વલ્કલધારી બનીશ. હે દેવી ! ગુસ્સો કરો નહિ. ૨. હું એ જાણવાની ઇચ્છા રાખું છું કે કેમ રાજા પૂર્વવત્ હવે મને અભિનંદન કરતા નથી ? હિતકારક, મોટું, કૃતજ્ઞ, રાજા, પિતાથી નિયુક્ત કરેલ હું કયું પ્રિય કાર્ય ન કરીશ ? ૩. આ એક જ વાત મારા હૃદયને સંતાપે છે કે રાજાએ જાતે મને ભરતનાં રાજ્યાભિષેકની બાબતમાં કંઇ કહ્યું ન હ.

संस्कृत–वाक्यानि।

४ तथापि राजानं आश्वासय । दूताः गच्छन्तु भरतं मातुलकुलात् आनयितुम्। एष अहं अपि गच्छामि दण्डकारण्यं चतुर्दश समाः वस्तुम् । ५ एतत् श्रुत्वा हृष्टा कैकेयी त्वरयामास राघवं प्रस्थानार्थम् । ६ कैकेयी उवाच–व्रीडान्वितः नृपः स्वयं न अभिभाषते त्वाम् । यावत् त्वं न यातः असि न तावत् तव पिता स्नास्यते भोक्ष्यते अपि । ७ राजा दशरथः एतत् वचनं श्रुत्वा दीर्घं निःश्वस्य ' धिक् कष्टं' इति उक्त्वा मूर्छितः न्यपतत् ।

ગુજરાતી વાક્યો

૪ છતા પણ રાજાનુ સમાધાન કર ભરતને મામાના ઘરથી લાવવા માટે સેવકો ચાલી જાય હું પણ દડકારણ્યમા ચૌદ વર્ષ વાસ કરવાને માટે જાઉં છુ. ૫ એ સાભળીને સતોષ પામેલી કૈકેયી રામને મોકલવાને માટે ઉતાવળ કરવા લાગી ૬ કૈકેયી બોલી, લજ્જા યુકત રાજા જાતે તને કહેતા નથી જ્યા સુધી તુ જશે નહી ત્યા સુધી તારા પિતા સ્નાન કરશે નહિ અને ભોજન પણ કરશે નહિ ૭ રાજા દશરથ આ વચન સાભળીને દીર્ઘ શ્વાસ લઈને ' ધિક્કાર છે ! દુ ખ છે ! ' એવુ બોલી મૂર્છા પામી ઢળી પડયા

संस्कृत-वाक्यानि ।

८ कशया हतः वाजी इव रामः अपि वनं गन्तुं कृतत्वरः बभूव । सः राजानं उत्थाप्य उवाच । ९ देवि ! न अहं अर्थपरः । मां धर्मे आस्थितं विद्धि । पितृशुश्रूषायाः महत्तरं किंचित् धर्माचरणं नास्ति । १० भवतु ! मातरं आपृच्छे तावत् । सीतां च अनुनयामि । ततः अद्य एव महत् वनं गमिष्यामि । ११ भवत्या तथा कर्तव्यं यथा भरतः राज्यं पालयेत् पितरं च शुश्रूषेत्, नः सः एव हि धर्मः ।

ગુજરાતી વાક્યો

૮. ચાબુકથી ફટકારાયેલા ઘોડાની જેમ રામ પણ વનમાં જવાને માટે ઉતાવળ કરવા લાગ્યા. તે રાજાને બેઠા કરી બોલ્યા ૯. હે દેવી ! હું ધનનો લોભી નથી. હું ધર્મ ઉપર સ્થિત છું એમ જાણ. પિતાની સેવા કરવા સિવાય વધારે મોટું કોઈ પણ ધર્મનું આચરણ નથી, ૧૦. અસ્તુ ! માતાને પૂછું છું. સીતાને સાથે લઇ જઇશ. તો આજેજ મોટા વનમાં જઇશ. ૧૧. આપ એવું કરો કે જેથી ભરત રાજ્યશાસન કરે અને પિતાની સેવા – ચાકરી કરે, કારણકે અમારો એજ ધર્મ છે.

संस्कृत-वाक्यानि ।

१२ विसंज्ञस्य अपि राज्ञः तथा कैकेय्याः अपि चरणौ रामः निष्पपात । निष्क्रम्य च अंतःपुरात् स्वं सुहृज्जनं च ददर्श । १३ क्रुद्धः लक्ष्मणः बाष्पपूरित-लोचनः तं अनुजगाम । १४ तदा माता कौसल्या तं आह-हे राम ! राजर्षीणां धर्मशीलानां कुलोचितं धर्मं कीर्तिं आयुः च प्राप्नुहि ।

ગુજરાતી વાક્યો

૧૨ મૂર્છિત પડેલા હોવા છતા પણ રાજાનાં તથા કૈકેયીના ચરણો પર રામે વંદન કર્યાં. અંતઃપુરથી બહાર નીકળી પોતાનાં મિત્રજ-નોને જોયા. ૧૩ ગુસ્સે થયેલો લક્ષ્મણ અશ્રુપૂર્ણનયનોથી તેમની પાછળ નીકળ્યો (ચાલ્યો). ૧૪ ત્યારે માતા કૌશલ્યા તેને બોલી કે હે રામ ! વૃદ્ધ રાજર્ષિનાં ધર્મ કુળને ઉચિત ધર્મને તથા કીર્તિ અને આયુષ્યને મેળવ.

વાંચકે આ વાક્યોનો સારી પેઠે અભ્યાસ કરવો અને સંસ્કૃત વાક્યોના પાઠ વારંવાર કરવા. ઓછામાં ઓછા વીસથી પચ્ચીસ વાર એને વાંચવો.

સંધિ કરેલાં વાક્યો

विसंज्ञस्यापि राज्ञस्तथा कैकेय्या अपि चरणौ रामो निष्पपात । निष्क्रम्य चान्तःपुरात्स्वं सुहृज्जनं च ददर्श ।

—०:०—

પાઠ ૨૩

આ પાઠમાં ઋકારાન્ત પુલ્લિંગ શબ્દોનાં રૂપ આપ્યાં છે.

कर्तृ (કરનાર, કર્તા)

वि०	एक०	द्वि०	बहु०
१	कर्ता	कर्तारौ	कर्तारः
स०	हे कर्तः	हे ,,	,,
२	कर्तारं	,,	कर्तॄन्
३	कर्त्रा	कर्तृभ्यां	कर्तृभिः
४	कर्त्रे	,,	कर्तृभ्यः
५	कर्तुः	,,	,,
६	,,	कर्त्रोः	कर्तॄणाम्
७	कर्तरि	,,	कर्तृषु

આ પ્રમાણે ઋકારાન્ત પુલ્લિંગ શબ્દોનાં રૂપ બને છે. ઋકારાન્ત શબ્દોમાં રકાર હોવાથી એ શબ્દોનાં નકારનો ण થાય છે, જેમકે 'कर्तॄणां' છઠ્ઠીનું બહુવચન થયું છે. 'पितृ' શબ્દનાં રૂપમાં થોડો ફરક છે. એના રૂપ જુઓ –

१	पिता	पितरौ	पितरः
सं	हे पितः	हे ,,	,,
२	पितरं	,,	पितॄन्
३	पित्रा	पितृभ्यां	पितृभिः

४	पित्रे	पितृभ्यां	पितृभ्यः
५	पितुः	"	"
६	"	पित्रोः	पितृणाम्
७	पितरि	"	पितृषु

એમાં જે ફરક છે, તે પણ તપાસો—

प्रथमा	कर्ता	कर्तारौ	कर्तारः
"	पिता	पितरौ	पितरः

અહિ 'कर्तारौ' ની જેમ 'पितारौ' નથી થયું, 'कर्तारः' ની જેમ 'पितारः' થયું નથી આ ફરક વાચકે ધ્યાનમાં રાખવો.

वक्तृ (વક્તા)

(१) वक्ता, वक्तारौ, वक्तारः। (सं.) हे वक्तः, हे वक्तारौ, हे वक्तारः। (२) वक्तारं, वक्तारौ, वक्तॄन्। (३) वक्त्रा, वक्तृभ्यां, वक्तृभिः। (४) वक्त्रे, वक्तृभ्यां, वक्तृभ्यः। (५) वक्तुः, वक्तृभ्यां, वक्तृभ्यः। (६) वक्तुः, वक्त्रोः, वक्तॄणां। (७) वक्तरि, वक्त्रोः वक्तृषु।

આ પ્રમાણે વાંચક ઋકારાન્ત શબ્દોના રૂપ બનાવી શકે છે. વાંચકોની સગવડને માટે હવે નીચે ઋકારાન્ત શબ્દ આપવામાં આવ્યો છે. પહેલા જણાવેલી રીત પ્રમાણે એના રૂપ બનાવીને વાંચકે વાક્યો બનાવવા—

शब्द ।

कर्तृ = કરનાર, કર્તા	स्रष्टृ = ઉત્પન્ન કરનાર
स्तोतृ = સ્તુતિ કરનાર	मर्तृ = ભરણ કરનાર
धातृ = ધારણ કરનાર	निर्मातृ = નિર્માણ કરનાર
विधातृ = " "	+नृ = મનુષ્ય
वक्तृ = વક્તા, બોલનાર	+भ्रातृ = ભાઇ
क्षत्तृ = સારથી	+जामातृ = જમાઇ
त्वष्टृ = સુથાર	+देवृ = દીયર

[+આ શબ્દોનો 'पितृ' શબ્દનાં સમાન રૂપ થાય છે.]

આ શબ્દોના રૂપ બનાવીને વાંચકે પહેલાંના જેમ વાકયો બનાવવાનો પ્રયત્ન કરવો.

संस्कृत–वाक्यानि ।

१ अस्य विश्वस्य कः कर्ता अस्ति ? २ जगत्स्रष्टारं अहं पूजयामि । ३ स्तोता इदानीं किं वदति? ४ धात्रा इदं विश्वं रचितम् । ५ अस्य विश्वस्य ईश्वरः एव विधाता अस्ति । ६ तव जामाता कुत्र गतः ?

ગુજરાતી વાક્યો

૧. જગત્‌નો કર્તા કોણ ? ૨. જગત્ નિર્માતાની હું પૂજા કરૂં છું. ૩. સ્તુતિ કરનાર હવે શું બોલે છે ? ૪. બ્રહ્માએ જગત્ રચ્યું છે. ૫. જગતનો કર્તા ઇશ્વરજ છે. ૬. તારો જમાઇ કયાં ગયો છે. ?

संस्कृत–वाक्यानि ।

७ त्वं जामात्रे किं दातुं इच्छसि ? ८ तव जामातुः गृहं अत्र नास्ति । ९ मम पञ्च भ्रातृभिः एतत् निर्मितम् । १० त्वष्टारं अत्र आनय । ११ क्षत्तारं तत्र इदानीं एव नय । १२ तव गृहस्य निर्माता इदानीं एव अत्र आगमः । १३ धातुः इच्छा बलीयसी ।

ગુજરાતી વાક્યો

૭ તું જમાઇને માટે શું આપવા ઇચ્છે છે ? ૮ તારા જમાઇનું ઘર અહીં નથી. ૯ મારા પાંચ ભાઇઓએ આ કર્યું છે. ૧૦ તખાણને અહીં લાવ. ૧૧ સારથીને ત્યાં હવે લઇ જા ૧૨ તારુ ઘર બાંધનાર (ઘરનો કર્તા) હમણાં અહીં આવ્યો હતો. ૧૩ બ્રહ્મા (ઇશ્વર) ની ઇચ્છા બળવાન છે.

આ પ્રમાણે નાનાં નાના વાક્યો બનાવવાનો મહાવરો વાંચકોએ કરવો જોઇએ. સાતે વિભક્તિઓનાં રૂપ બનાવવાથી તેનો વાક્યોમાં પ્રયોગ કરવો સહેલો બને છે. માટે આ પાઠમા આ શબ્દોનાં રૂપ બનાવવાનું વાંચકે શીખવું.

પાઠ ૨૪

પૂર્વ પાઠોમાં આપેલા રામાયણોનાં વાક્યો આ પાઠમાં સંધિ કરીને આપ્યાં છે. એનું અધ્યયન કરવાથી સંધિઓનું જ્ઞાન વાંચકોને થાય છે.

सुमंत्रो गत्वा रामं ददर्श । ववन्दे च तमुवाच च । हे राम ! पिता त्वां द्रष्टुमिच्छति । गम्यतां तत्र, मा चिरमिति । एवमुक्तो नरसिंहो रामः सीतां संमान्यान्तःपुरमलगात् । अभिवाद्य च पितुश्चरणौ सुसमाहितः कैकेय्या अपि चरणौ ववन्दे । नृपतिस्तु दीनो न शशाकेक्षितुं किं पुनरभिभाषितुम् ? तच्च नरपते रूपं भयावहं दृष्ट्वा भयमापन्नो रामः ।

कैकेयीमभिवाद्यैवाब्रवीत्, कच्चिन्मया नापराद्धं येन मे कुपितः पिता ? कच्चिन्न भरते शत्रुघ्ने मातॄणां वा मेऽशुभम् ? नृपे तु कुपिते मुहूर्तमपि जीवितुं नोत्सहे।

कैकेयी तु निर्लज्जा तदाऽऽत्महितं वच उवाच । राम ! राजा न कुपितः । नास्य किंचन व्यसनं, मनोगतं तु किंचित्त्वद्भयान्नानुभाषते । त्वामप्रियं वक्तुं न प्रवर्ततेऽस्य वाणी । एष हि पुरा मामभिपूज्य वरं च दत्त्वा पश्चात्तप्यते राजा यथाऽन्यः प्राकृतः ।

एतच्छ्रुत्वा रामो व्यथित उवाच । अहो धिक् !

हे देवि ! मामेवं वक्तुं नार्हसि । राज्ञो वचनात्पाव- केऽपि पतेयम् । तद्राज्ञो यदभिकांक्षितं तद् ब्रूहि । रामो द्विर्नाभिभाषते । ततः कैकेयी तं दारुणं वच उवाच । हे राम ! ते पित्रा मे वरौ दत्तौ । तत्र मे याचितोऽधुना राजा, भरतस्याभिषेचनं तव चाद्यैव दण्डकारण्ये गमनम् । यदि पितरमात्मानं च सत्य- प्रतिज्ञं कर्तुमिच्छसि तत्पितुः सन्निदेशे तिष्ठ । नव पंच च वर्षाणि त्वयाऽरण्यं प्रवेष्टव्यम् । त्यक्त्वा- ऽभिषेकं जटाचीरधारी भव । भरतस्त्विमां पृथिवीं प्रशास्तु । मरणोपमं वचः श्रुत्वा रामो न विव्यथे । कैकेयीं चाब्रवीत् ।

આ પાઠને એકવાર વાંચવો. એથી સંધિયુક્ત સંસ્કૃત અભ્યાસ કરવાનો અને સમજવાનો મહાવરો થશે. હવે આ પાઠમા આવેલા 'સમાસોનું' વિવરણ આપવામા આવે છે. એનો અભ્યાસ વાચકે ધ્યાનપૂર્વક કરવો.—

समास ।

नरसिंहः = नराणां सिंहः (મનુષ્યોમા સિંહ)
सुसमाहितः = सुष्टु समाहितः (ઉત્તમ શાંત)
नृपतिः = नृणां पतिः (મનુષ્યોનો પતિ)
नरपतिः = नराणां पतिः („ „)
अशुभं = न शुभं (જે શુભ નથી)

मनोगतं = मनसि गतं (મનમાં ગએલું)
त्वद्भयं = तव भयं (તારો ભય)
अप्रियं = न प्रियं (જે પ્રિય નથી)
सत्यप्रतिज्ञः = सत्या प्रतिज्ञा यस्य सः (સત્ય છે પ્રતિજ્ઞા જેની તે)
जटाचीरधारी = जटा च चीरं च जटाचीरे। जटाचीरे धारयतीति जटाचीरधारी। (જટા અને વલ્કલ ધારણ કરનાર)
मरणोपमं = मरणस्य उपमा यस्य तत्। (મરણની ઉપમા છે જેની)

હવે વાંચકોની સગવડ માટે થોડી સંધિઓ અહીં આપી છે.—

सुमंत्रो गत्वा--सुमंत्रः गत्वा। चोवाच--च उवाच।
नरसिंहो रामः--नरसिंहः रामः।
तद्ब्रूहि-- तत् ब्रूहि।
पितुश्चरणौ-- पितुः चरणौ।
कैकेय्या अपि-- कैकेय्याः अपि।
शशाकेक्षितुं-- शशाक ईक्षितुम्।
तच्च नरपते रूपं - तत् च नरपतेः रूपं।
नापराद्धं-- न अपराद्धं। एतच्छ्रुत्वा--एतत् श्रुत्वा।
किंचित्त्वद्भयान्नानुभाषते-- किंचित् त्वत्-- भयात् न अनुभाषते।

વાચકે આ પ્રમાણે સંધિઓનો વિચાર કરવો. વારંવાર જોવાથીજ એનો પરિચય થશે અને એકવાર પરિચય થશે તો પછી કંઇ પણ ભારે રહેશે નહિ.

પાઠ ૨૫

પુલ્લિંગ શબ્દોનાં રૂપો બનાવવાનું આપ શીખી ગયા છો. હવે થોડાજ અભ્યાસથી નપુંસકલિંગ શબ્દોનાં રૂપ બનાવવાનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થશે, માટે એની રીત અહીં આપવામાં આવી છે. અકારાન્ત નપુંસક (નાન્યતર) લિંગ શબ્દોનાં રૂપ નીચે લખેલી રીતે થાય છે.

ज्ञानम् शब्दः १

विभक्ति	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
१	ज्ञानम्	ज्ञाने	ज्ञानानि
सं०	हे ज्ञान	हे ,,	हे ,,
२	ज्ञानम्	,,	,,
३	ज्ञानेन	ज्ञानाभ्याम्	ज्ञानैः
४	ज्ञानाय	,,	ज्ञानेभ्यः
५	ज्ञानात्	,,	,,
६	ज्ञानस्य	ज्ञानयोः	ज्ञानानाम्
७	ज्ञाने	,,	ज्ञानेषु

પહેલી, સંબોધન અને બીજી વિભક્તિઓનાં રૂપો છોડીને બીજી વિભક્તિઓનાં રૂપ અકારાન્ત પુલ્લિંગ શબ્દોના રૂપ જેવાંજ થાય છે. આ સમાનતા વાંચકે અવશ્ય તપાસવી. એ જાણવાથી નપુંસકલિંગ શબ્દોનાં રૂપ બનાવવા ઘણાંજ સહેલાં પડશે.

मित्र शब्दः ।

१	मित्रं	मित्रे	मित्राणि
सं०	हे मित्र	हे ,,	हे ,,
२	मित्रं	,,	,,

બાકીનાં રૂપો અકારાન્ત પુલ્લિંગ શબ્દોનાં રૂપોની માફકજ થાય છે, જેમકે—

(३) मित्रेण, मित्राभ्यां, मित्रैः । (४) मित्राय, मित्राभ्यां, मित्रेभ्यः । (५) मित्रात्, मित्राभ्यां, मित्रेभ्यः । (६) मित्रस्य, मित्रयोः, मित्राणां । (७) मित्रे, मित्रयोः, मित्रेषु ।

'मित्र' શબ્દમાં રકાર હોવાના કારણે "मित्राणि, मित्रेण, मित्राणां," આ રૂપોમાં, नं કારનો णं થયો છે. એનો નિયમ સોળમા પાઠમાં આપ્યો છે.

શબ્દ ।

हृदयं = હૃદય	आननं = મુખ
क्षत्रं = ક્ષાત્રતેજ	भेषजं = ઔષધ
दारिद्र्यं = દરિદ્રતા	क्षेत्रं = ખેતર
शरीरं = શરીર	श्रोत्रं = કાન
वदनं = મોં	रत्नं = રત્ન
मुखं = ,,	वसनं = વસ્ત્ર
कुंडलं = કાનનો શણગાર (કુંડળ)	अंशुकं = ,,
कंकणं = કંકણ	सुवर्णं = સોનું

क्षौमं = રેશમી વસ્ત્ર	ताम्रं = તાંબુ
कौशेयं = ,,	चंदनं = ચંદન
दुकूलं = ,,	सख्यं = મિત્રતા
आसनं = આસન	तर्पणं = તૃપ્તિ
ब्राह्मण्यं = બ્રાહ્મણત્વ	चातुर्वर्ण्यं = ચાર વર્ણોની વ્યવસ્થા
कुलं = કુળ	उद्यानं = બાગ
वनं = અરણ્ય	यानं = રથ
विपिनं = ,,	वेतनं = વેતન
काननं = ,,	

આ અકારાન્ત નાન્યતર નામના સાતે વિભક્તિઓના રૂપે તમે બનાવીને હવે અનેક વાક્યો બનાવી શકો છો —

संस्कृत–वाक्यानि ।

१ मम हृदयं कंपते । २ रामचंद्रस्य क्षत्रं प्रशंसनीयं । ३ तस्य मुखे शोभनं आपण मरानि । ४ रोगस्य निवारकं औषधं देहि । ५ तस्य क्षेत्रे एकः तडागः आस्ति ।

ગુજરાતી વાક્યો

૧. મારું હૃદય કંપે છે ૨ રામચંદ્રનું ક્ષાત્રતેજ પ્રશંસાને પાત્ર છે. ૩. તેનાં મોમાં સુંદર વાણી છે ૪ રોગને મટાડનાર ઔષધ આપ ૫. તેના ખેતરમા એક તળાવ છે.

संस्कृत–वाक्यानि ।

६ त्वं विविधैः रत्नैः कंठं किं न भूषयसि ? ७ मम कंकणं कौशेयं वस्त्रं च कुत्र रक्षितं इति न स्मरामि । ८ सुवर्णस्य कंकणं भवति । ९ तस्य कंकणानि बहूनि सन्ति । १० सः अनेकानि यानानि गृहीत्वा उद्याने भ्रमति । ११ जनानां हितार्थाय चातुर्वर्ण्यं कृतम् ।

ગુજરાતી વાકયો

૬. તું વિવધ રત્નોવડે ગળાને કેમ શણગારતો નથી ? ૭. મારૂં કંકણ અને રેશમી વસ્ત્ર કયાં મૂક્યું, એ યાદ આવતું નથી. ૮. સોનાનું કંકણ હોય છે. ૯. તેની પાસે કંકણ ઘણાં છે. ૧૦. તે અનેક ગાડીઓ લઇને બાગમાં ફરે છે. ૧૧. લોકોનાં ભલાં માટે ચાર વર્ણો કર્યાં.

વાંચકે આ પ્રમાણે નાનાં મોટાં વાકયો બનાવવાં અને શબ્દોનો ઉપયોગ કરવાનો અભ્યાસ પાકો કરવો. આટલાં સાહિત્યથી વાંચક ઘણાં વાકયો બનાવી શકે છે.

સંધિ કરેલાં વાકયો.

१ त्वं विविधै रत्नैः कण्ठं किं न भूषयसि ?
२ मम कंकणं कौशेयं च वस्त्रं कुत्र रक्षितमिति न स्मरामि ।
३ सोऽनेकानि यानानि गृहीत्वोद्याने भ्रमति ।

–:०:–:०–

પાઠ ૨૬

આ પાઠમાં ઇકારાન્ત નપુંસકલિંગ શબ્દોનાં રૂપ તપાસો—

वारि (જલ)

१	वारि	वारिणी	वारीणि
सं	हे वारे, हे वारि !	हे ,,	हे ,,
२	वारि	,,	,,
३	वारिणा	वारिभ्यां	वारिभिः
४	वारिणे	,,	वारिभ्यः
५	वारिणः	,,	,,
६	,,	वारिणोः	वारीणाम्
७	वारिणि	,,	वारिषु

આ શબ્દનાં રૂપો જેવાં ઇકારાન્ત નાન્યતર જાતીના નામોનાં રૂપ વાંચકે બનાવવા. પ્રાયઃ સંસ્કૃતમાં વિશેષણ પ્રસંગે ઇકારાન્ત નપુંસકલિંગ શબ્દોના રૂપ બનાવવા પડે છે. કારણકે સ્વતંત્ર શબ્દ ઘણાંજ થોડા છે, અને કેટલાએ શબ્દો એવા છે, કે જેના રૂપો થોડી ભિન્નતાથી જ બને છે.

दधि (દહીં)

१	दधि	दधिनी	दधीनि
सं०	हे दधे, हे दधि !	हे दधिनी	हे दधीनि
२	दधि	,,	,,

३	दध्ना	दधिभ्याम्	दधिभिः
४	दध्ने	,,	दधिभ्यः
५	दध्नः	,,	दधिभ्यः
६	दध्नः	दध्नोः	दध्नाम्
७	दध्नि, दधनि	,,	दधिषु

વાંચકે અહીં એકવચનનાં રૂપોમાં જે ખાસ ફરક છે, તે ધ્યાનમાં રાખવો. આ પ્રમાણે નીચે જણાવેલ શબ્દોનાં રૂપ બને છે.

इकारान्त पुल्लिंग शब्द

अस्थि = હાડકું
सक्थि = જાંઘ
अक्षि = આંખ

सः पुरुषः सक्थ्ना तं ताडयति = તે માણસ જાંઘથી તેને મારે છે.

अस्थ्ना अस्थि रोहतु = હાડકાથી હાડકું વધે.
जंतुः अक्षिभ्यां पश्यति = પ્રાણી આંખો વડે જુએ છે.
सः दध्ना सह ओदनं भक्षयति = તે દહીં સાથે ભાત ખાય છે.

હવે આ પાઠમાં પૂર્વ પાઠોમાં આપેલા રામાયણનાં વાકયોનાં સંયુકત વાકયો બનાવીને આપીએ છીએ—

राम उवाच, मातः! एवमस्तु। अहमितो वनं गमिष्यामि। राज्ञः प्रतिज्ञामनुपालयन् जटाचीरधरश्च भवामि। इदं तु ज्ञातुमिच्छामि, किमर्थं महीपतिर्यथापूर्वं मामिदानीं नाभिनन्दति। हितेन गुरुणा कृत-

ज्ञेन नृपेण पित्रा नियुज्यमानोऽहं किं प्रियं न कुर्याम्? एतदेकमेव मे हृदयं दहति यद्राजा मां स्वयमेव भरतस्याभिषेचनं नाऽऽह। तथापि राजानमाश्वासय। दूता गच्छन्तु भरतं मातुलकुलादानयितुम्। एष अहमपि गच्छामि दण्डकारण्यं चतुर्दशसमा वस्तुम्।

एतच्छ्रुत्वा हृष्टा कैकेयी त्वरयामास राघवं प्रस्थानार्थम्। कैकेय्युवाच-व्रीडान्वितो नृपः स्वयं नाभिभाषते त्वाम्। यावत्त्वं न यातोऽसि न तावत्तव पिता स्नास्यते भोक्ष्यतेऽपि।

राजा दशरथ एतद्वचनं श्रुत्वा दीर्घं निःश्वस्य 'धिक्कष्टं' इत्युक्त्वा मूर्च्छितो न्यपतत्। कशया हतो वाजीव रामोऽपि वनं गन्तुं कृतत्वरो बभूव। स राजानमुत्थाप्योवाच।

देवि! नाहमर्थपरः। मां धर्ममास्थितं विद्धि। पितृशुश्रूषाया महत्तरं किंचिद्धर्माचरणं नास्ति। भवतु मातरमापृच्छे तावत्, सीतां चानुनयामि। ततोऽद्यैव महद्वनं गमिष्यामि। भवत्या तथा कर्तव्यं यथा भरतो राज्यं पालयेत् पितरं च शुश्रूषेत, नः स एव हि धर्मः।

विसंज्ञस्यापि राज्ञस्तथा कैकेय्या अपि चरणौ

रामो निष्पपात । निष्क्रम्य चान्तःपुरात्स्वं सुहृज्जनं च ददर्श । क्रुद्धो लक्ष्मणो बाष्पपूरितलोचनस्तमनुजगाम । तदा माता कौसल्या तमाह– हे राम ! राजर्षीणां वृद्धानां धर्मशीलानां कुलोचितं धर्मं कीर्तिमायुश्चाप्नुहि ।

વાંચકે આ પાઠો વારંવાર વાંચવા અને સારો અભ્યાસ કરવો. કોઈ વાક્યમાં કંઈ અઘરૂં માલમ પડે તો આજ ચોપડીનાં પાઠ બાવીસમાં જોવું. ત્યાં પદચ્છેદ પૂર્વક આજ વાક્યો આપ્યાં છે, એ જોવાથી બધી શંકા દૂર થશે.

સંધિ કરેલાં વાક્યો

१ विसंज्ञस्यापि राज्ञस्तथा कैकेय्या अपि चरणौ रामो निष्पपात । २ रामश्चरणौ कैकेय्यास्तथा विसंज्ञस्य राज्ञोऽपि निष्पपात । ३ निष्पपात रामः कैकेय्याश्चरणौ तथा विसंज्ञस्य राज्ञोऽपि । ४ निष्क्रम्य चान्तःपुरात्स्वं सुहृज्जनं च ददर्श । ५ ददर्श च स्वं सुहृज्जनमन्तःपुरान्निष्क्रम्य । ६ लक्ष्मणः क्रुद्धो बाष्पपूरितलोचनस्तमनुजगाम । ७ अनुजगाम तं क्रुद्धो लक्ष्मणो बाष्पपूरितलोचनः । ८ बाष्पपूरितलोचनो लक्ष्मणस्तमनुजगाम । ९ तमनुजगाम बाष्पपूरितलोचनो लक्ष्मणः ।

—:※:—

પાઠ ૨૭

આ પાઠમાં ઉકારાન્ત નપુંસકલિંગ શબ્દોનાં રૂપોનો અભ્યાસ કરો—

मधु शब्दः ।

१ मधु	मधुनी	मधूनि
सं० हे मधो, हे मधु !	हे ,,	हे ,,
२ मधु	,,	,,
३ मधुना	मधुभ्यां	मधुभिः
४ मधुने	,,	मधुभ्यः
५ मधुनः	,,	,,
६ ,,	मधुनोः	मधूनां
७ मधुनि	,,	मधुषु

આ રીતે ઉકારાન્ત નપુંસકલિંગ શબ્દોનાં રૂપ વાંચક બનાવી શકે છે.

शब्द ।

वस्तु = પદાર્થ	अश्रु = આંસુ
मधु = મધ	दारु = લાકડી
श्मश्रु = દાઢી	तालु = તાળવું
जानु = ઘુંટણ	जतु = લાખ
त्रपु = ટીન, સીસું	सानु = પર્વતનું શિખર

આ શબ્દોનાં રૂપ બનાવીને ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે વાક્યોમાં તેનો પ્રયોગ કરવાનો અભ્યાસ કરવો—

संस्कृत-वाक्यानि ।

१ तत्र तव पेटिकायां कानि वस्तूनि सन्ति ? २ अस्य मधुनः मधुरः गन्धः भवन्ति । ३ सः इदानीं अश्रूणि मोचयति । ४ अत्र दारूणां भवनं त्वया किं न निर्मितं ? ५ त्वं स्वयं एव श्मश्रु मुंडसि न वा ? ६ तव तालुनि का व्यथा आस्ति ? ७ सानूनि गंधः सुगंधीकरोति । ८ इदानीं तव जानुनी कथं स्तः ?

ગુજરાતી વાક્યો

૧.ત્યાં તારી પેટીમાં કયી વસ્તુઓ છે? ૨. આ મધની મીઠી ગંધ હોય છે. ૩. તે હવે આંસુ સારી રહ્યો છે. ૪. અહીં લાકડાનું ઘર તેં કેમ ન બનાવ્યું ? ૫. તું જાતેજ દાઢી કરચે કે ? ૬. તારાં તાળવામાં શી પીડા (થાય) છે? ૭. શિખરોને સુવાસ સુગંધીમય બનાવે છે. ૮. હવે તારાં બંને ઘુંટણો કેમ છે ?

હવે આ પાઠમાં કેટલાક શ્લોકોના અર્થ જુઓ—

श्लोक ।

आत्मोपभोगलिप्सार्थं नेयमर्थेप्सुता मम ।
भरणार्थं तु विप्राणां ब्रह्मन्कांक्षे न लोभतः ॥

(म० भा० वन० अ. २।९२)

अन्वयः–हे ब्रह्मन् ! इयं मम अर्थेप्सुता आत्मोपभोगलिप्सार्थं न । विप्राणां भरणार्थं तु कांक्षे, न लोभतः ।

संस्कृत-टीका–हे (ब्रह्मन्) ! हे ब्राह्मण ! इयं मम (अर्थेप्सुता) अर्थस्य धनस्य ईप्सुता इच्छा (आत्मोपभोगलिप्सार्थं) आत्मनः उपभोगः आत्मोपभोगः आत्मोपभोगस्य लिप्सा इच्छा आत्मोपभोगलिप्सा । आत्मोपभोगलिप्सार्थं स्वकीयोपभोगस्य इच्छार्थं न नास्ति । विप्राणां ब्राह्मणानां भरणार्थं पोषणार्थं तु एव कांक्षे इच्छामि । न तु लोभतः, लोभेन न कांक्षे ।

અર્થ – હે બ્રાહ્મણ ! આ મારી ધન પ્રાપ્તિની ઇચ્છા પોતાના ભોગને માટે નથી. પરંતુ બ્રાહ્મણોના પોષણ ને માટેજ હુ ધનની ઇચ્છા કરૂ છુ, લોભથી નહિ

कथमस्माद्विधो ब्रह्मन्वर्तमानो गृहाश्रमे ।
भरणं पालनं चापि न कुर्यादनुयायिनाम् ॥
(म० भारत वन० २।५३)

अन्वयः — हे ब्रह्मन् ! गृहाश्रमे वर्तमानः अस्मद्विधः अनुयायिनां अपि भरणं पालनं च कथं न कुर्यात् ?

संस्कृत-टीका– हे ब्रह्मन् ! हे विप्र ! गृहाश्रमे

गृहस्थाश्रमे वर्तमानः वसन् अस्मद्विधः अस्मत्सदृशः क्षत्रियः अनुयायिनां अनुगामिनां जनानां अपि भरणं पोषणं, पालनं रक्षणं च कथं न कुर्यात् ? अस्मत्सदृशेन क्षत्रियेण अवश्यं कर्तव्यम् इति भावः।

અર્થ—હે બ્રાહ્મણ ! ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેનારા અમારા જેવા ક્ષત્રિયો વડે પોતાના અનુયાયિઓનું પણ પાલન પોષણ કેવી રીતે ન થઇ શકે ?

વાંચકે આ પ્રમાણે શ્લોકોનો અભ્યાસ કરવો. આ શ્લોકો મોઢે કરવા યોગ્ય છે. અર્થાત્ શ્લોકોને મોઢે કરીને તેનો અર્થ સંસ્કૃતમાંજ પ્રથમ કરવાનો યત્ન વાંચકે કરવો. અન્વય અને સંસ્કૃતમાં ટીકા જોયા પછી પણ કંઇ મુશ્કેલી રહે તો, તે વેળા ભાષાનો અર્થ જોવો જરૂરી છે. બીજી કંઇ પણ જરૂરીયાત નથી. આથી વાંચકોને સંસ્કૃત સાથેનો પરિચય વધુ ગાઢ બનતો જશે. માટે આ સૂચનાનો વિચાર વાંચકે કરવો અને તે મુજબ ઉત્તમ અભ્યાસ કરવો.

સંધિ કરેલાં વાક્યો

अस्मादृशः क्षत्रियोऽनुयायिनामनुगामिनां जनानामपि भरणं पोषणं पालनं रक्षणं च कथं न कुर्यात् ? अस्मत्सदृशेन क्षत्रियेणानुयायिनां पालनं अवश्यं कर्तव्यमिति भावः।

—o:—:o—

પાઠ ૨૮

આ પાઠમાં ઋકારાન્ત નપુંસકલિંગ શબ્દોનાં રૂપ જુઓ—

कर्तृ (કરનાર)

१		कर्तृ	कर्तृणी	कर्तॄणि
सं.		हे कर्तृ	हे ,,	हे ,,
२		कर्तृ	,,	,,
३	कर्त्रा,	कर्तृणा	कर्तृभ्यां	कर्तृभिः
४	कर्त्रे,	कर्तृणे	,,	कर्तृभ्यः
५	कर्तुः,	कर्तृणः	,,	,,
६	,,	,,	कर्तृणोः	कर्तॄणां
७	कर्तरि,	कर्तृणि	,,	कर्तृषु

ત્રીજી વિભક્તિથી આ રૂપોમાં વાંચક જોઇ શકે છે, કે એકવચનનાં રૂપોમાં એક રૂપ પુલ્લિંગ ઋકારાન્ત શબ્દનાં રૂપોની જેમ છે અને બીજું નપુંસક શબ્દની જેમ છે. વાચકે આ વિશેષતા ધ્યાનમાં રાખે.

"कर्तृ" શબ્દનો અર્થ "कर्ता, કરનાર" છે. માટે એ વિશેષણ છે. જ્યારે એનાં રૂપ પુલ્લિંગના કાર્યમાં વપરાશે ત્યારે પુલ્લિંગ પ્રકરણોમાં આપેલાં રૂપો જેમ કરવાં જોઇએ, પરંતુ એનો ઉપયોગ નપુંસકલિંગના શબ્દોની સાથે કરવો હોય ત્યાં નપુંસકલિંગના રૂપોની પ્રમાણે રૂપ જોડવા જોઇએ. આ નિયમો આ શબ્દોના ઉપયોગ વેળા અવશ્ય ધ્યાનમાં રાખવા જોઇએ.

शब्द।

ज्ञातृ	= જાણનારો	गृहीतृ	= લેનાર
कर्तृ	= કરનાર	वक्तृ	= બોલનાર
दातृ	= આપનાર	ईशितृ	= સ્વામી થનાર
भोक्तृ	= ભોગવનાર	धातृ	= ધારણ કરનાર
नेतृ	= ચલાવનાર	भवितृ	= થનાર

આ શબ્દોનાં પુલ્લિંગ રૂપ બનાવતી વખતે પુલ્લિંગની રીત પ્રમાણે અને નપુંસકલિંગના પ્રયોગ વેળા નપુંસકની રીત પ્રમાણે રૂપ બનાવવા.

વાક્યો

ज्ञानं एव सर्वस्य कर्तृ अस्ति–જ્ઞાનજ બધાનો કર્તા છે.
नेत्रं जन्तोः नेतृ भवति– આંખ પ્રાણીઓને દોરનાર (હોય) છે.
ब्रह्म सर्वस्य ईशितृ अस्ति–બ્રહ્મ સૌનો સ્વામી છે.

આ પ્રમાણે વાક્યો બનાવવાનો વાંચકે અભ્યાસ કરવો. આ પ્રમાણેનો ઉપયોગ ભાગ્યેજ થાય છે, માટે અહીં ઘણા વાક્યો આપ્યાં નથી. હવે કેટલાક શ્લોક આપ્યા છે—

(श्लोकः)

तृणानि भूमिरुदकं वाक्चतुर्थी च सूनृता ।
सतामेतानि गेहेषु नोच्छिद्यन्ते कदाचन ॥
(म० भारत वन० २।५५)

अन्वयः— तृणानि भूमिः उदकं, चतुर्थी सूनृता वाक्, एतानि सतां गेहेषु कदाचन न उच्छिद्यन्ते।

संस्कृतटीका— तृणानि तृणमयानि आसनानि, भूमिः पृथिवी स्थानं, उदकं जलं, चतुर्थी सूनृता सत्या वाक् वाणी, एतानि सतां सज्जनानां गेहेषु गृहेषु कदाचन कदा अपि न उच्छिद्यन्ते छिन्नानि न भवन्ति।

અર્થ—ઘાસનું આસન, ભૂમિ અર્થાત્ સ્થાન, જળ અને સાદું સત્યભાષણુ એ સજ્જનોનાં ઘરે કદાપિ ઘટતુ નથી. (મતલબ કે અતિથિ આવવાથી તેની સેવાને માટે આટલી વસ્તુઓ તો અવશ્ય રહે જ છે.)

देयमार्तस्य शयनं स्थितश्रान्तस्य चासनम्।
तृषितस्य च पानीयं क्षुधितस्य च भोजनम्॥
(म० भारत वन० २/५६)

अन्वयः — आर्तस्य शयनं देयं, स्थितश्रान्तस्य च आसनं देयं, तृषितस्य च पानीयं, क्षुधितस्य च भोजनम्।

संस्कृतटीका— आर्तस्य रोगार्तस्य शयनं देयं, स्थितश्रान्तस्य स्थितः ऊर्ध्वं स्थितः तत्सहितस्य श्रांतस्य च आसनं देयं, तृषितस्य तृषया क्लिष्टस्य

पानीयं जलं देयं, क्षुधितस्य च भोजनं दातव्यम् ।

અર્થ—રોગીને માટે શય્યા, થાકેલાં અને માંદાં માટે આસન, તરસ્યાં માટે જળ અને ભૂખ્યાંને અન્ન આપવું જોઇએ.

अतिथिसत्कार

चक्षुर्दद्यान्मनो दद्याद्वाचं दद्यात्सुभाषिणीम्।
उत्थाय चासनं दद्यादेष धर्मः सनातनः॥
(म० भारत, वन० २१५७)

अन्वयः — चक्षुः दद्यात्, मनः दद्यात्, सुभाषिणीं वाचं दद्यात्, उत्थाय च आसनं दद्यात्, एषः सनातनः धर्मः ।

અર્થ—(અતિથિ આપણે ઘરે આવે ત્યારે) આપણી આંખ આપવી, મન આપવું, મધુર વચન કહેવાં, ઉઠીને આસન આપવું, એ સનાતન ધર્મ છે.

અતિથિનાં કાર્યને માટે આંખ, મન, વિ. પોતાનાં અવયવો અર્પણ કરવાં જોઇએ, એમ તાત્પર્ય છે.

सूचना ।

વાંચક આ શ્લોકોનો સારી પેઠે અભ્યાસ કરે અને અન્વય વિગેરે તરફ પણ સારી પેઠે ધ્યાન આપે, કારણકે તેનાં સમજવામાં કંઇ પણ ગેરસમજુતિ રહેવી ન જોઇએ.

—:o:—

પાઠ ૨૯

આ પાઠમાં નીચે જણાવેલા શ્લોકોનો અભ્યાસ કરો—

आत्मार्थं पाचयेन्नान्नं न वृथा घातयेत्पशून् ।
न च तत्स्वयमश्नीयाद्विधिवद्यन्न निर्वपेत् ॥
(म० भा० वन० २१५९)

अन्वयः–आत्मार्थं अन्नं न पाचयेत् । पशून् वृथा न घातयेत् । तत् स्वयं न अश्नीयात्, यत् विधिवत् न निर्वपेत् ।

संस्कृतटीका– आत्मार्थं आत्मनः स्वस्य अर्थं स्वार्थाय एव अन्नं भोजनादिकं न पाचयेत् न पक्तव्यम् । पशून् चतुष्पदान् वृथा व्यर्थं न घातयेत् । तत् अन्नादिकं स्वयं न अश्नीयात् भुंजीयात् यत् विधिवत् विधिं अनुसृत्य न निर्वपेत् ॥

અર્થ— પોતાને માટેજ ભોજન રાંધવું ન જોઈએ. પશુઓને વ્યર્થ મારી નાખવા ઉચિત નથી. જે વિધિપૂર્વક આપવામાં આવતું નથી, તે અન્ન જાતે ખાવું ન જોઈએ.

श्वभ्यश्च श्वपचेभ्यश्च वयोभ्यश्चाऽऽवपेद्भुवि ।
वैश्वदेवं हि नामैतत्सायं प्रातश्च दीयते ॥
(म. भारत, वन. २१६०)

अन्वयः-श्वभ्यः च श्वपचेभ्यः च वयोभ्यः च भुवि आवपेत्। एतत् वैश्वदेवं नाम सायं प्रातः च दीयते।

संस्कृतटीका— श्वभ्यः श्वानेभ्यः, श्वपचेभ्यः चाण्डालेभ्यः,वयोभ्यः वायसेभ्यः भुवि भूमौ पृथिव्यां आवपेत् निर्वपेत् । एतत् वैश्वदेवनामकं अन्नदानं सायं सायंकाले तथा प्रातःकाले अपि दीयते ।

અર્થ— કુતરું, ચાંડાલ, કાગડા, વિગેરે માટે ભૂમિપર અન્ન રાખવું. એમ વૈશ્વદેવ નામનું સાયંકાળ અને પ્રાતઃકાળે અન્નદાન આપવામાં આવે છે.

विघसाशो भवेत्तस्मान्नित्यं चामृतभोजनः ।
विघसो भुक्तशेषं तु यज्ञशेषं तथाऽमृतम् ॥
(म० भा० वन० २।६१)

अन्वयः- तस्मात् नित्यं विघसाशः अमृतभोजनः च भवेत् । भुक्तशेषं तु विघसः, यज्ञशेषं तथा अमृतम् ।

संस्कृतटीका- तस्मात् पूर्वोक्तकारणात् एव नित्यं प्रतिदिनं विघसाशः विघसं भुक्तशेषं अन्नं अश्नाति इति विघसाशः तथा जनः अमृतं यज्ञशेषं अन्नं भोजनं यस्य सः अमृतभोजनः भवेत् । भुक्तशेषं सर्वेषां अतिथीनां भोजनानन्तरं यद् अवशिष्टं तत् अन्नं भुक्तशेषं तद् एव भक्षणीयं अथवा यज्ञशेषं

यज्ञस्य शिष्टं अवशिष्टं अन्नं तत् अमृतरूपमेव भवति तत् भक्षणीयम् ।

અર્થ— માટે દરરોજ અતિથિ ભોજનથી બચેલું અન્ન અને યજ્ઞના પ્રસાદરૂપ અન્ન જ ખાવું યોગ્ય છે અતિથિભોજન પછી જે બચે છે, તે અન્નનું નામ વિઘસ છે, અને યજ્ઞનુ અવશેષ જે અન્ન છે, તે અમૃત કહેવાય છે.

चक्षुर्दद्यान्मनो दद्याद्वाचं दद्याच्च सूनृताम् ।
अनुव्रजेदुपासीत स यज्ञः पञ्चदक्षिणः ॥
(म. भा. वन. २६६२)

अन्वयः– चक्षुः दद्यात्, मनः दद्यात्, सूनृतां वाचं दद्यात्, अनुव्रजेत्, उपासीत, सः पञ्चदक्षिणः यज्ञः।

અર્થ— (અતિથિ માટે) પોતાની આંખ આપે, મન આપે, ઉત્તમ મધુર ભાષણ આપે, તેની પાછળ ચાલે, તેની પાસે બેસે, આ પાંચ દક્ષિણાઓ વડે યુક્ત યજ્ઞ કહેવાય છે

एवं यो वर्तते वृत्तिं वर्तमानो गृहाश्रमे ।
तस्य धर्मं परं प्राहुः कथं वा विप्र मन्यसे ॥
(म. भा. वन. २६६४)

अन्वयः– यः गृहाश्रमे वर्तमानः एवं वृत्तिं वर्तते, तस्य परं धर्मं प्राहुः। हे विप्र! कथं वा मन्यसे ?

संस्कृतटीका– यः मनुष्यः गृहाश्रमे गृहस्थाश्रमे वर्तमानः स्थितः एवं ईदृशीं वृत्तिं वर्तते, ईदृशं आचरणं करोति, तस्य मानवस्य धर्मं परं श्रेष्ठं प्राहुः वि-

शेषेण आहुः । हे विप्र ! कथं वा मन्यसे ? तव मतं कीदृक् अस्ति ?

અર્થ—જે ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેનારો માણસ આ પ્રમાણે વર્તન કરે છે, તેનો ધર્મ શ્રેષ્ઠ કહેવાય છે. હે બ્રાહ્મણ તારો અભિપ્રાય શો છે ?

વાંચકે આ શ્લોકોનો સારી પેઠે અભ્યાસ કરવો. શ્લોક, અન્વય અને સંસ્કૃત ટીકાનો સારી પેઠે અભ્યાસ અને મનન કરવાથી પાઠકોને ઘણો લાભ થઇ શકે છે. આટલા શ્લોકો ભણ્યા પછી વાંચકોની પ્રગતિ વધી જશે.

સંધિ કરેલાં વાક્યો

१ रविः प्रातःसमये आगच्छति । आगच्छति प्रातःसमये रविः । रविरागच्छति प्रातःसमये ।

२ स तस्योदयकाल इत्युच्यते । तस्योदयकालः स इत्युच्यते । उच्यते स तस्योदयकाल इति । उदयकालस्तस्य स इत्युच्यते ।

३ स सायंकालेऽस्तं गच्छति । अस्तं गच्छति स सायंकाले । सोऽस्तं गच्छति सायंकाले । सायंकालेऽस्तं गच्छति सः । गच्छत्यस्तं स सायंकाले ।

४ त्वयोदधिर्दृष्टो न वा ? उदधिर्दृष्टस्त्वया न वा ? दृष्टस्त्वयोदधिर्न वा ? उदधिस्त्वया दृष्टो न वा ?

५ भूपतिर्भूमिं रक्षति । भूमिं रक्षति भूपतिः । रक्षति भूपतिर्भूमिम् ।

પાઠ ૩૦

तौ महात्मानौ वरायुधधरौ वीरौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ दृष्ट्वा सुग्रीवः शङ्कितः अभवत् । ततः भयसन्त्रस्तं तं सुग्रीवं हनुमान्वाक्यकोविदः वाक्य उवाच । एषः वालिकृते महान् सम्भ्रमः त्यज्यताम् । मलयः अयं गिरिवरः । इह वालिनः भयं नास्ति । सुग्रीवः तु हनुमतः शुभं वाक्यं श्रुत्वा, ततः शुभतरं वाक्यं हनुमन्तं उवाच–एतौ दीर्घबाहू विशालाक्षौ शरचापासिधारिणौ सुरसुतोपमौ दृष्ट्वा कस्य न भयं स्यात् ।

સુગ્રીવનો ભેટો

તેમને મહાત્મા શ્રેષ્ઠ શસ્ત્રોને ધારણ કરનાર વીર ભાઇઓ રામ અને લક્ષ્મણને જોઇને સુગ્રીવને શંકા થઇ ત્યારે ભયથી બીધેલા તે સુગ્રીવને વાચામાં પંડિત હનુમાન બોલ્યા–'આ વાલી વિષેના ભારે ગભરાટનો ત્યાગ કરો આ પર્વતોમાં શ્રેષ્ઠ મલય પર્વત છે અહીં વાલીનો ભય નથી ' સુગ્રીવે હનુમાનનાં શુભ વચનો સાંભળીને, તેનાથી પણ વધુ શુભ વાક્યો હનુમાનને કહ્યા ' લાંબા લાંબા બાહુઓવાળા, મોટી મોટી આંખોવાળા, બાણ ધનુષ અને તલવારને ધારણ કરનારા દેવપુત્રોના જેવા એ બંનેને જોઇને કોને ભય ન લાગે ? '

राजानः हि बहुमित्राः भवन्ति । तस्मात् अत्र विश्वासः न क्षमः । यदि तु एतौ शुद्धात्मानौ, तर्हि जानीहि त्वम् । सुग्रीवस्य महात्मनः वचो निशम्य हनुमान ऋष्यमूकात् पर्वतात् रामलक्ष्मणौ प्राप्तवान् । मारुतात्मजः हनुमान् ततः कपिरूपं परित्यज्य भिक्षुरूपं भेजे। ततः हनुमान् विनीतवत् उपागम्य राघवौ प्रणिपत्य श्लक्ष्णया सुमनोज्ञया वाचा मृदु वाक्यं उवाच-'भवन्तौ राजर्षिदेवप्रतिमौ तापसौ वरवर्णिनौ संशितव्रतौ इमं देशं कथं प्राप्तौ ? सुग्रीवः नाम धर्मात्मा कश्चित् वीरः वानरपुङ्गवः भ्रात्रा विनिकृतः दुःखितः जगत् भ्रमति ।

રાજાઓનાં ઘણાં મિત્રો હોય છે. માટે એમાં વિશ્વાસ મૂકવો ઠીક નથી. જો એ બંને શુદ્ધ આત્માવાળા છે. તો એની તું ખોજ કર. મહાત્મા સુગ્રીવની વાત સાંભળીને હનુમાન ઋષ્યમૂક પર્વતથી રામલક્ષ્મણ પાસે ગયા. પવન-પુત્ર હનુમાને ત્યારે (તે વેળા) વાંદરરૂપનો ત્યાગ કરીને ભિક્ષુકરૂપ ધારણ કર્યું. પછી હનુમાને પ્રાર્થીની જેમ પાસે જઇને રામ લક્ષ્મણને પ્રણામ કરીને શુદ્ધ અને સુંદર વાણી વડે કોમળ વાકય કહ્યાં— 'રાજર્ષિ દેવનાં જેવા તપસ્વી, સુંદર રૂપવાળા, વ્રતધારણ કરેલા, આપ બંને આ દેશમાં કેવી રીતે આવી પહોંચ્યા ? સુગ્રીવ નામનો ધર્માત્મા, વાનરોમાં શ્રેષ્ઠ વીર ભાઇ દ્વારા તિરસ્કાર કરાયેલો, દુઃખી બનીને સંસારમાં ફરી રહ્યા છે.

तेन सुग्रीवेण महात्मना प्रेषितः हनुमान् नाम वानरः अहं प्राप्तः। स हि युवाभ्यां सख्यं इच्छति। सुग्रीवप्रियकारणात् भिक्षुरूपप्रतिच्छन्नं ऋष्यमूकात् इह प्राप्तं मां तस्य सचिवं विद्धि।' एतत् तस्य वचः श्रुत्वा प्रहृष्टवदनः रामः पार्श्वतः स्थितं भ्रातरं लक्ष्मणं अब्रवीत्। 'अयं कपीन्द्रस्य महात्मनः सुग्रीवस्य सचिवः इह ममान्तिकं आगतः। नूनं अनेन कृत्स्नं व्याकरणं बहुधा श्रुतं यतः बहु व्याहरता तेन न किञ्चित् अपि अपशब्दितम्। अनया चित्रया वाचा कस्य उद्यतासेः अरेः अपि चित्तं नाराध्यते?'

તે સુગ્રીવ મહાત્માથી મોકલાયેલો હું હનુમાન નામક વાનર આપની પાસે આવ્યો છું તે આપ બન્ને જોડે મૈત્રિ કરવા ઈચ્છે છે. સુગ્રીવને રાજી કરવાને માટે ભિક્ષુકના રૂપમાં છુપાએલા, ઋષ્યમૂકથી અહીં આવેલા મને તેનો મંત્રી જાણવો.' આ તેનું વચન સાંભળીને પ્રસન્નમુખ રામ એક બાજુ પાછળ ઉભેલા ભાઈ લક્ષ્મણને બોલ્યા—'આ મહાત્મા, કપિઓના સ્વામી, સુગ્રીવનો મંત્રી અહીં મારી પાસે આવ્યો છે. નક્કી એણે સારૂં વ્યાકરણ અનેકવાર સાંભળ્યું છે. કારણકે, ઘણું બોલવા છતાં પણ તેણે કોઈ પણ અપશબ્દ કહ્યો નથી આ આશ્ચર્યકારી વાણીથી કયા તલવાર ઉગામી રાખેલા શત્રુનું ચિત્ત પણ રાજી ન થાય?'

'यस्य पार्थिवस्य एवंविधाः दूताः न भवेयुः, तस्य कार्याणि कथं सिद्ध्येयुः?' एवं उक्तः वाक्यज्ञः सौमित्रिः वाक्यज्ञं सुग्रीवसचिवं पवनात्मजं अभ्यभाषत- 'विद्वन् ! सुग्रीवस्य गुणाः विदिताः। सुग्रीववचनाद् यथा त्वं ब्रवीषि तत्तथा आवां करिष्यावः ' ततः परमसंहृष्टः प्लवगोत्तमः हनुमान् वाक्यविशारदं रामं प्रत्युवाच- 'पंपामण्डितकाननं नानाव्यालमृगैः युतं घोरं वनं सानुजः श्रीमान् किमर्थं आगतः?' तस्य तद्वचनं श्रुत्वा रामचोदितः लक्ष्मणः आचचक्षे- 'द्युतिमान् धर्मवत्सलः दशरथः नाम राजा।'

'જે રાજાનાં આવા દૂત ન હોય, તેનાં કાર્ય કેવી રીતે પાર પડશે ?' આ પ્રમાણે કહેવાયેલો, વાતને સમજનારો લક્ષ્મણ વાકયને જાણનાર સુગ્રીવના મંત્રી, પવનપુત્રને બોલ્યો– 'હે વિદ્વાન્! સુગ્રીવના ગુણ અમે જાણી લીધા। સુગ્રીવનાં કહેવાથી જેમ તું કહે છે તેમ અમે કરીશું.' ત્યારે બહુ પ્રસન્ન થઈ વાંનરોમાં શ્રેષ્ઠ, વાકય બોલવામાં હોશિયાર હનુમાન રામને બોલ્યા– 'પંપાનામના સરોવરથી શોભાયમાન, જે નાનાં સર્પ, પશુ વિગેરેથી યુકત છે, એવાં ભયંકર વનમાં ભાઈ સાથે આપ શા માટે આવ્યા છો ?' તેની તે વાત સાંભળીને રામે પ્રેરણા આપી હોય તેમ લક્ષ્મણ કહેવા લાગ્યો – 'તેજસ્વી, જેને ધર્મ પ્રીય છે,એવા દશરથ નામના રાજા છે.'

'तस्य अयं जनैः श्रुतः रामः नाम पूर्वजः पुत्रः। राजलक्षणसंयुक्तः राज्यसंपदा च संयुक्तः राज्यात् भ्रष्टः मया सार्धं, हे महाभाग ! सीतया भार्यया अनुगतः वने वस्तुं इह आगतः । अहं गुणैः दास्यं उपागतः अस्य नामतः लक्ष्मणः नाम अवरः भ्राता। अस्य भार्या रक्षसा अपहृता। केन कुत्र हृता इति न ज्ञायते। यस्य सीता स्नुषा आसीत्, यश्च धर्मवत्सलः शरण्यः आसीत्, तस्य शरण्यस्य पुत्रः सुग्रीवं शरणं गच्छति । यस्य प्रसादे सततं इमाः प्रजाः प्रसीदेयुः स रामः वानरेन्द्रस्य प्रसादं अभिकांक्षते।'

'તેનો આ પ્રસિદ્ધ રામનામનો સૌથી મોટો દીકરો છે ઘણોજ ભાગ્યશાળી છે ! રાજ્યચિન્હોથી યુક્ત બનીને અને રાજ્યસંપત્તિથી, યુક્ત બનીને આ રાજ્યથી ભ્રષ્ટ બનીને મારી સાથે અને સીતા નામની પોતાની પત્નીની સાથે વનમા રહેવાને માટે અહીં આવ્યો છે. હું ગુણોને લીધે એની સાથે છુ હું નામથી લક્ષ્મણ એવો પ્રસિદ્ધ એનો નાનો ભાઇ છું. એની સ્ત્રીને રાક્ષસે હરણ કરી લીધી છે કોણ કયા હરી ગયો, એ જાણીતુ નથી જેની સીતા પુત્ર વધૂ હતી અને જે ધર્મવત્સલ સૌને આસરો આપતો હતો, તે શરણ્યના પુત્ર સુગ્રીવના આત્રે આસરે જાય છે ! જેની મહેરબાનીથી હંમેશા પ્રજા પ્રસન્ન થાય છે, તે રામ વાનરોના રાજાની મહેરબાનીની અભિલાષા રાખે છે '

एवं करुणं साश्रुपातं ब्रुवाणं सौमित्रिं हनुमान् प्रत्युवाच । ' स हि राज्यात् विभ्रष्टः वालिना कृतवैरः, हृतदारः, भ्रात्रा विनिकृतः, भास्करात्मजः सुग्रीवः अस्माभिः सह सीतायाः परिमार्गणे युवयोः साहाय्यं करिष्यति ।' ततः भिक्षुरूपं परित्यज्य वानरं रूपं आस्थितः तौ वीरौ पृष्ठं आरोप्य कपिकुञ्जरः ऋष्यमूकात् मलयं गिरिं जगाम । तदा च सः कपिराजाय राघवौ वीरौ आचचक्षे । वानराधिपः सुग्रीवः हनुमतो वाक्यं श्रुत्वा दर्शनीयतमो भूत्वा राघवं प्रीत्या उवाच ।

આ પ્રમાણે કરુણાપૂર્ણ અશ્રુઓને સારતાં, લક્ષ્મણને હનુમાન ઉત્તર આપવા લાગ્યો, ' રાજ્યથી ભ્રષ્ટ કરાયેલો, વાલી સાથે જેણે વેર બાંધ્યું છે, જેની સ્ત્રી હરણ કરાઈ ગઈ છે, જે ભાઈથી તરછોડાયેલો છે, એવો તે સૂર્યનો પુત્ર સુગ્રીવ અમારી સાથે મળીને સીતાની શોધમાં તમને બંનેને મદદ કરશે. ' ત્યારે ભિક્ષુના રૂપનો ત્યાગ કરીને વાનરનાં રૂપમાં આવેલો તે બંને વીરોને પીઠપર બેસાડીને તે કપિઓમાં શ્રેષ્ઠ ઋષ્યમૂકથી તે મલય પર્વતે ગયો, અને ત્યારે કપિરાજે તે બંને વીર રામલક્ષ્મણની બાબતમાં કહ્યું. વાનરોનાં રાજા સુગ્રીવ હનુમાનની વાત સાંભળીને પોતાને દર્શન યોગ્ય બનાવીને રામ સાથે પ્રીતિપૂર્વક બોલ્યા.

पाठ ३१

' यदि मे सख्यं रोचते तर्हि एषः बाहुः प्रसारितः। पाणिना पाणिः गृह्यतां, ध्रुवा मर्यादा च बध्यताम्।' सुग्रीवस्य एतत् सुभाषितं वचनं श्रुत्वा संप्रहृष्टमना रामः पाणिना हस्तं पीडयामास। ततः तौ दीप्यमानं अग्निं प्रदक्षिणां चक्रतुः। सुग्रीवः राघवः च वयस्यत्वं उपागतौ। सुग्रीवः राघवं उवाच-' त्वं मे हृद्यः वयस्यः असि। नौ एकं दुःखं सुखं च अस्ति। हे राम ! सेवकः मन्त्रिसत्तमः अयं ते आख्याति यत् त्वया धीमता लक्ष्मणेन च वियुक्ता रुदती जनकात्मजा रक्षसा अपहृता।'

જો મારી મિત્રતા સારી લાગતી હોય તો આ હાથ હું લંબાવું છું. હાથથી હાથ મળાવી ચોક્કસ મર્યાદા નક્કી કરો, અર્થાત્ પ્રતિજ્ઞા કરો. ''સુગ્રીવની આ સારી વાત સાંભળીને પ્રસન્નમન રામ હાથથી હાથ દબાવવા લાગ્યા. ત્યારે તે બ ન્નેએ પ્રકાશિત અગ્નિની પ્રદક્ષિણા કરી. સુગ્રીવ અને રામ મૈત્રિથી જોડાયા. સુગ્રીવે રામને કહ્યુ-' તું મારો અતિપ્યારો મિત્ર છે, આપણને બ ન્નેને સુખ અને દુઃખ સરખાં છે. હે રામ ! મ ન્ત્રિઓમાં શ્રેષ્ઠ સેવક, એમ કહે છે, કે તારી શાણી અને લક્ષ્મણથી વિયોગ પામેલી, રડતી જનકની પુત્રી રાક્ષસથી હરણ કરાઈ છે

'रक्षसा रौद्रकर्मणा ह्रियमाणा, राम राम इति लक्ष्मण इति च विस्वरं क्रोशन्ती सा मया दृष्टा। शैलतले स्थितं मां दृष्ट्वा शुभानि आभरणानि उत्तरीयं च तया त्यक्तम्। तानि अस्माभिः गृहीतानि निहितानि च। तानि अहं आनयिष्यामि।' एवं उक्त्वा सः सुग्रीवः शैलस्य गहनां गुहां प्रविवेश। तानि आभरणानि उत्तरीयं च गृहीत्वा 'पश्य इदं' इति उक्त्वा दर्शयामास। ततः वासः आभरणानि च गृहीत्वा नीहारेण चन्द्रमाः इव बाष्पसंरुद्धो अभवत्। स तं अलङ्कारं उत्तमं बहुशः हृदि कृत्वा बिलस्थः रोषितः सर्पः इव भृशं निशश्वास।

'ભયાનક કર્મવાળા રાક્ષસથી હરણ કરાય જતી' રામ! રામ! લક્ષ્મણ!' આ પ્રમાણે મોટેથી આક્રંદ કરી રડતી તે મેં જોઇ. શિલા પર બેઠેલા મને જોઇને તેણીએ સુંદર આભૂષણો અને ઉત્તરીય વસ્ત્ર ફેંક્યું. તે અમે લઇ લીધાં અને રાખી મૂક્યાં. તેને હું લાવીશ.' એમ કહી તે સુગ્રીવ પર્વતની ઉંડી ગુફામાં ઘુસ્યો. તે આભૂષણો અને ઉત્તરીય વસ્ત્રને લાવીને "આ જો" એમ કહીને બતાવવા લાગ્યો. ત્યારે વસ્ત્રો અને આભૂષણોને લઇને વાદળાંથી ઢંકાયેલા ચંદ્રમાની જેમ તે (રામ) આંસુઓથી ઢંકાઇ ગયો. તેઓ તે ઉત્તમ આભૂષણોને વારંવાર હૃદયથી ચાંપીને, દરમાં રહેલા, ગુસ્સે થયેલા સર્પની જેમ વારંવાર ઉંડો શ્વાસ લેવા લાગ્યા.

'लक्ष्मण ! ह्रियमाणया वैदेह्या संत्यक्तं शरीरात् उत्तरीयं इदं भूषणानि च पश्य ।' एवं रामेण उक्तः लक्ष्मणः 'तु' 'नाहं जानामि केयूरे नाहं जानामि कुण्डले, नूपुरे तु अभिजानामि नित्य पादाभिवन्दनात्' इति अगादीत् । ततः राघवः सुग्रीव इदं अब्रवीत्-' हे सुग्रीव ! कं देशं रौद्ररूपेण रक्षसा ह्रियन्ती मम प्राणप्रिया त्वया लक्षिता ? मह्त् व्यसनद तत् रक्षः क्व वा वसति ? यत् निमित्तं अहं सर्वान् राक्षसान् नाशयिष्यामि ।' एव आर्तेण रामेण उक्तः सुग्रीवः बाष्पगद्गदः सन् सबाष्पं प्राञ्जलिः उवाच ।

'હે લક્ષ્મણ ! હરણ કરી જવાતી વૈદેહીથી અંગથી ત્યાગ કરાયેલું તે ઉત્તરીય વસ્ત્ર તથા આભૂષણોને જો' આ પ્રમાણે રામથી કહેવાયેલો લક્ષ્મણ 'બંને ભુજબંધો (ઉંચે હાથે પહેરવાનું ઘરેણું) ને હું ઓળખતો નથી અને આ બે કુંડલોને પણ ઓળખતો નથી હા, આ બંને નૂપુરોને હમેશા પગે આગળ પગે લાગવાના કારણથી ઓળખું છું' એમ બોલ્યો ત્યારે રામ સુગ્રીવને એમ કહેવા લાગ્યા-' હે સુગ્રીવ ! ક્યા દેશ તરફ ભયાનક રૂપવાળા રાક્ષસથી હરણ કરી જવાતી મારી પ્રાણપ્રિયાને તેં જોઇ હતી ? મને ભારે કષ્ટ આપનાર તે રાક્ષસ ક્યા રહે છે ? જેને કારણે હું બધા રાક્ષસોનો નાશ કરી નાખીશ' આ પ્રમાણે દુઃખી રામથી કહેવાયેલો સુગ્રીવ અશ્રુઓથી ગદ્ગદ થતો થતો અશ્રુપૂર્ણ, હાથ જોડીને બોલ્યો.

' तस्य पापरक्षसः निलयं सर्वथा न जाने । तस्य सामर्थ्यं विक्रमं कुलं वा न जानामि । तथापि अरिन्दम! शोकं त्यज । सत्यं प्रतिजानामि यत् तथा करिष्यामि यथा मैथिलीं प्राप्स्यसि । सगणं रावणं हत्वा आत्मपौरुषं परितोष्य तथा कर्ता अस्मि, यथा न चिरात् प्रीतः भविष्यसि । मया अपि भार्याविरहजं व्यसनं प्राप्तं, न च अहं एवं शोचामि, न च धैर्यं परित्यजे, तस्मात् वैक्लव्यं मा स्म गमः, आत्मगतं धैर्यं स्मर । ये शोकं अनुवर्तन्ते तेषां सुखं न विद्यते, तेषां तेजः क्षयते ।'

' તે પાપી રાક્ષસનાં નિવાસસ્થાનને સર્વથા જાણતો નથી, તેનું સામર્થ્ય પરાક્રમ અને કુળને જાણતો નથી. તો પણ હે શત્રુઓને દમન કરનાર ! શોકને ત્યજ ! હું સત્ય પ્રતિજ્ઞા લઉં છું, કે હું એવું કરીશ કે જેથી તું મૈથિલીને મેળવશે. રાવણને તેનાં સમૂહ–સહિત મારીને પોતાનાં પુરુષાર્થને સંતોષીને એવું કરીશ કે જેથી તું તુરતજ પ્રસન્ન થઇ જશે. અને પણ સ્રી વિયોગથી થનારૂં દુઃખ થયું છે. તો પણ હું તેવો શોક કરતો નથી, અને ધીરજ પણ છોડતો નથી. માટે અત્યન્ત દુઃખી થા નહિ. તારામાં રહેલાં ધૈર્યનું સ્મરણ કર. જે શોકની પાછળ પડી રહે છે (હમેશાં શોક કર્યા કરે છે) તેને સુખ મળતું નથી, તેનું તેજ ક્ષીણ થાય છે. '

—:*....*:—

પાઠ ૩૨

संस्कृत–सुभाषित

१ नैकं चक्रं परिभ्रमयति = એક ચક્રથી ગાડી ચાલી શકે નહીં.

२ कार्यान्धस्य प्रदीपो मन्त्राः = કિંકર્તવ્ય વિમૂઢ માટે મંત્રણાજ માર્ગદર્શિકા છે.

३ अलब्धलाभो नालसस्य = આળસી માણુસને અપ્રાપ્ત વસ્તુની પ્રાપ્તિ નથી થતી.

४ हीयमानस्सन्धिं कुर्यात् = પોતાનો પક્ષ નિર્બળ હોય તો સંધિ કરી લેવી જોઇએ.

५ गजपादयुद्धमिव बलवद्विग्रह = બળવાન્ સાથે યુદ્ધ કરવું, પગે ચાલતા હાથી સાથે યુદ્ધ કરવા સમાન છે

६ आमपात्रमामेन सह विनश्यति = કાચા માટલાને બીજા કાચા માટલા ઉપર પટકવાથી બન્નેનો વિનાશ થાય છે.

७ आर्जवं हि कुटिलेषु न नीतिः = કુટિલ જનો સાથે સરળતાનો વ્યવહાર યોગ્ય નથી, નીતિયુક્ત નથી.

८ न व्यसनपरस्य कार्यावाप्ति = વ્યસની માણુસને કાર્યમાં સફળતા નથી મળતી.

९ अग्निदाहादपि विशिष्टं वाक्पारुष्यम् = કઠોર વાક્ય અગ્નિમાં દાઝવા કરતાં પણ વધુ ત્રાસદાયક હોય છે

१० आत्मायत्तौ वृद्धि विनाशौ = આપણી ઉન્નતિ અને અવનતિ આપણા હાથમાં જ છે.

११ नास्त्यग्नेर्दौर्बल्यम् = 'અગ્નિ દુર્બળ છે' એમ કદી પણ કહી શકાય નહિ

१२ कार्यान्तरे दीर्घसूत्रता न कर्तव्या = કોઈ પણ કાર્ય હાથમાં લીધા પછી દીર્ઘસૂત્રતા ન કરવી જોઈએ.

१३ क्षीरार्थी वत्सो मातुरूधः प्रतिहन्ति = દૂધ પીવા ઇચ્છા રાખનાર વાછરડું માની કોખમાં ઢૂંસા મારે છે.

१४ अश्रेयसे न वा कस्य विश्वासो दुर्जने जने ? = દુષ્ટોનો વિશ્વાસ કરવાથી કોણ સુખી થઇ શકે ?

१५ अतिभारः पुरुषमवसादयति = શક્તિ ઉપરાંત બોઝ ઉપાડવાથી માણસ થાકી જાય છે.

१६ क्षुधाऽर्तो न तृणं चरति सिंहः = સિંહ ભૂખ લાગવાથી ઘાસ નથી ખાતો.

१७ पिशुनः श्रोता पुत्र दारैरपि त्यज्यते = કાચા કાનના માણસનો પત્ની અને પુત્ર પણ ત્યાગ કરે છે.

१८ क्षीराश्रितं जलं क्षीरमेव भवति = દૂધમાં મેળવેલું પાણી પણ દૂધ બની જાય છે.

१९ रजतं कनक संगात्कनकं भवति = સોનાના સંપર્કમાં આવવાથી ચાંદી પણ સોનુ બની જાય છે.

२० अश्नुते स हि कल्याणं व्यसने यो न मुह्यति = જે વિપત્તિઓથી ગભરાતા નથી તે જ સંસારમાં સુખી બને છે.

२१ विषं विषमेव सर्वकालम् = વિષ હંમેશા વિષ જ રહેવાનું.

२२ स्वजनस्य दुर्वृत्तं निवारयेत् = સ્વજનોમાં દુર્ગુણ નજરે ચઢે તો તેમને દૂર કરવા જોઇએ.

ભાગ ૪

સંસ્કૃત-સ્વયં-શિક્ષક

(સંસ્કૃત ભાષાનો અભ્યાસ કરવાનો સહેલો ઉપાય)

ચોથો ભાગ

લેખક

પં. શ્રીપાદ દામોદર સાતવળેકર

અધ્યક્ષ-સ્વાધ્યાયમંડળ, સાહિત્ય-વાચસ્પતિ, ગીતાલંકાર

બીજી આવૃત્તિ

વિક્રમ સંવત ૨૦૧૦, ઈ. સ. ૧૯૫૪

સંધિ-વિચાર

સંસ્કૃત ભાષામાં બે વર્ણ એકજ જગ્યાએ નજીકનજીકમાં આવ્યા હોય તો તેની જરૂર સંધિ થાય જ છે. આ સંધિ વિચારનો ખાસ નિયમ છે તે એકદમ સરળ રીતથી આ પુસ્તકમાં આપ્યા છે. એટલા જ નિયમો ચોક્કસ સમજી લીધા બાદ જરૂરી સંધિઓ કેવી રીતે કરવાની તે વાચકને સમજમાં આવશે.

આ પુસ્તકમાં સંસ્કૃત ગદ્ય અને પદ્યના પાઠો આપેલા છે. સારી રીતથી અભ્યાસ કર્યો હશે તો વાચકોનો પ્રવેશ સંસ્કૃત ભાષાના મંદિરમાં જલ્દી થશે.

આ પુસ્તકમાં સંધિ વગરના તથા સંધિ કરેલા, એમ બંને પદ્ધતિના દાખલાઓ આપેલા છે. બન્નેની તુલના કરેલી હશે તો વાચકોના ધ્યાનમાં સંધિ કરવાના નિયમ એકદમ સહેલાઇથી આવી જશે.

લેખક

શ્રીપાદ દામોદર સાતવળેકર

પ્રકાશક અને મુદ્રક— વસંત શ્રીપાદ સાતવળેકર, બી. એ.
સ્વાધ્યાય-મંડળ, ભારત મુદ્રણાલય,
આનંદાશ્રમ, કિલ્લા પારડી (જિ સુરત)

ॐ

સંસ્કૃત–સ્વયં–શિક્ષક

ચોથો ભાગ

પાઠ ૧

સંધિ વિચાર

સસ્કૃતમા સધિ વિચાર અગ્રસ્થાન ભોગવે છે આ વખતે વાચકોને જે વાક્યો આપ્યા છે, તે સધિ વગરના હતા હવે આ પાઠોમા કેટલાએક સધિ–નિયમો આપવામા આવશે આ નિયમોને જે વાચક થોડાથોડા ધ્યાનમા રાખશે, તો તેને સધિઓનુ ઘણુ સારૂં જ્ઞાન થશે

સધિઓમા સ્વરસધિ અને વ્યજનસધિ એવા બે ભાગ છે બે સ્વરોની જે સધિ થાય છે, તેને સ્વરસધિ કહે છે, અને બે વ્યજનોની જે સધિ થાય છે, તેને વ્યજન–સધિ કહે છે વ્યજન અને સ્વરોની પણ સધિ થાય છે એનુ સ્વરૂપ હવે થોડા વખતમા વાચકોની સમક્ષ આવશે

*

સંધિ-વિચાર

સંસ્કૃત ભાષામાં બે વર્ણ એકજ જગ્યાએ નજીકનજીકમાં આવ્યા હોય તો તેની જરૂર સંધિ થાય જ છે. આ સંધિ વિચારનો ખાસ નિયમ છે તે એકદમ સરળ રીતથી આ પુસ્તકમાં આપ્યા છે. એટલા જ નિયમો ચોક્કસ સમજી લીધા બાદ જરૂરી સંધિઓ કેવી રીતે કરવાની તે વાચકને સમજમાં આવશે.

આ પુસ્તકમાં સંસ્કૃત ગદ્ય અને પદ્યના પાઠો આપેલા છે. સારી રીતથી અભ્યાસ કર્યો હશે તો વાચકોનો પ્રવેશ સંસ્કૃત ભાષાના મંદિરમાં જલ્દી થશે.

આ પુસ્તકમાં સંધિ વગરના તથા સંધિ કરેલા, એમ બન્ને પદ્ધિતિના દાખલાઓ આપેલા છે. બન્નેની તુલના કરેલી હશે તો વાચકોના ધ્યાનમાં સંધિ કરવાના નિયમ એકદમ સહેલાઇથી આવી જશે.

લેખક

શ્રીપાદ દામોદર સાતવળેકર

પ્રકાશક અને મુદ્રક— વસંત શ્રીપાદ સાતવળેકર, બી. એ.
સ્વાધ્યાય-મંડળ, ભારત મુદ્રણાલય,
આનંદાશ્રમ, કિલ્લા પારડી (જિ. સુરત)

ॐ

સંસ્કૃત–સ્વયં–શિક્ષક

ચોથો ભાગ

પાઠ ૧

સંધિ વિચાર

સંસ્કૃતમાં સંધિ વિચાર અગ્રસ્થાન ભોગવે છે. આ વખતે વાચકોને જે વાક્યો આપ્યાં છે, તે સંધિ વગરના હતાં હવે આ પાઠોમાં કેટલાએક સંધિ–નિયમો આપવામા આવશે આ નિયમોને જે વાચક થોડાથોડા ધ્યાનમાં રાખશે, તો તેને સંધિઓનું ઘણું સારૂં જ્ઞાન થશે.

સંધિઓમાં સ્વરસંધિ અને વ્યંજનસંધિ એવા બે ભાગ છે. બે સ્વરોની જે સંધિ થાય છે, તેને સ્વરસંધિ કહે છે, અને બે વ્યંજનોની જે સંધિ થાય છે, તેને વ્યંજન–સંધિ કહે છે વ્યંજન અને સ્વરોની પણ સંધિ થાય છે. એનું સ્વરૂપ હવે થોડા વખતમા વાચકોની સમક્ષ આવશે.

*

સ્વર

ह्रस्व स्वर- अ, इ, उ, ऋ, ऌ
दीर्घ स्वर- आ, ई, ऊ, ॠ [ऌ કારને દીર્ઘ નથી.]
संयुक्त स्वर- ए, ऐ, ओ, औ
अनुस्वार— अं (ं)
विसर्ग — अः (:)

વ્યંજન

(સૂચના—બધાય વ્યંજનો ખોડા લખવા જોઇએ.)

कठोर व्यंजन— क ख । च छ । ट ठ । त थ । प फ ।
मृदु व्यंजन — ग घ ङ । ज झ ञ । ड ढ ण ।
द ध न । ब भ म । य र ल व । ह ।
उष्मवर्ण — श ष स ह ।

વર્ણોના આ સાધારણ સંકેત વાચક ધ્યાનમાં રાખે, એનો ઉપયોગ સંધિ કરતી વેળા ઘણો થશે.

જ્યારે બે વર્ણ એકબીજા સાથે મળે (જોડાય) ત્યારે સંધિ કહેવાય છે.

किम् अस्ति = किमस्ति
तत् अस्ति = तदस्ति
न अस्ति = नास्ति

આ સંધિઓને સામાન્ય વાચક માત્ર થોડા વિચારથી જ સમજી શકે છે. થોડી સંધિ એવી છે, કે જે સમજવાને કઠણ છે. પરંતુ એના ઉદાહરણો નીચે પ્રમાણે છે.

तन् + शास्त्रं = तच्छास्त्रं
तन् + लय. = तल्लय
तन् + हनन = तद्धननं

(૧) પહેલો નિયમ
સવર્ણ દીર્ઘ સંધિ

अ, इ, उ ऋ એની સામે ક્રમ પ્રમાણે એજ વર્ણ આવે તો ગને મળીને તેનું જ દીર્ઘ સ્વરૂપ થઇ જાય છે જેમકે—

અકારની સવર્ણ સંધિ

अ + अ = आ   आ + अ = आ
आ + आ = आ   अ + आ = आ

ઇ અને ઉ ની સવર્ણ સંધિ

इ + इ = ई   ई + ई = ई
उ + उ = ऊ   ऊ + ऊ = ऊ

હવે એના દાખલા જુઓ—

न + अपि -नापि	नास्ति + इति -नास्तीति
रमा + अपि -रमापि	नदी + ईश -नदीशः
तथा + आसीत् -तथासीत्	भानु + उदय -भानूदय
न + आसीत् -नासीत्	तनु + उद्भव -तनूद्भव

આ સ્વરોની સંધિ ઠેકઠેકાણે આવે છે આ ચોપડીમા હવે પછી વાક્યોજ આપવામા આવશે, જેમા સંધિ થઇ છે જેટલા શ્લોકો આપ્યા છે, તેમાથી દરેક શ્લોકમા કેટલીયે સંધિ વાચક જોઇ શકશે

(૨) બીજો નિયમ

इ, उ, ऋ, ऌ, ની સામે વિજાતીય સ્વર આવવાથી એની જગાએ અનુક્રમે य्, व्, र्, ल् થાય છે

આ નિયમના ઉદાહરણો આ પ્રમાણે છે—

इ + अ = य	इ + आ = या
उ + अ = व	उ + आ = वा
ऋ + अ = र	ऋ + आ = रा

હવે એની સંધિ નીચેના શબ્દોમાં તપાસો—

इति + आदि = इत्यादि	आदि + अन्तः = आद्यन्तः
नास्ति + अतः = नास्त्यतः	कैकेयी + आत्मजः = कैकेय्यात्मजः
भानु + अस्तः = भान्वस्तः	
नदी + आत्मा = नद्यात्मा	पितृ + आज्ञा = पित्राज्ञा
मनु + आदि = मन्वादि	अति + आशा = अत्याशा

વાચક આ સંધિઓ યાદ રાખે અને જ્યાં જ્યાં બે સ્વરો મળે ત્યાં ત્યાં તેની સંધિ કરવાનો પ્રયત્ન કરે. તથા જ્યાં જ્યાં સંધિ થઈ હોય, ત્યાં ત્યાં તે સંધિઓ છૂટી કરવાનો પ્રયત્ન કરે.

આ રીતે અભ્યાસ કરવાથી સંધિ નિયમોની સાથે વાચકોને અવશ્ય પરિચય થશે.

संस्कृत—वाक्यानि ।

१ स तत्र नास्त्यतः त्वं तत्र न गच्छ ।
२ कैकेय्यात्मजेन किं कृतम् ?
३ रामेण पित्राज्ञा पालिता ।

પાઠ ૨

संस्कृत—वाक्यानि ।

१ प्रभावशालिनः महात्मनः धर्मज्ञस्य राज्ञः दशरथस्य वंशकरः सुतः नासीत् । २ पुत्रार्थं चिन्तयमानस्य तस्य दशरथस्य " पुत्रकामेष्टिनाम्ना यज्ञेन यजामि " इति बुद्धिः सञ्जाता । ३ मन्त्रिवरं सुमन्त्रं आहूय राजा इदं वचनं अब्रवीत् । ४ " सपुरोहितान् गुरून् शिघ्रं अत्र आनय " । ५ आनीतान् तान् पूजयित्वा धर्मात्मा राजा इदं वचनं अब्रवीत् । ६ सुतार्थं तप्यमानस्य मम सुखं नास्ति, तदर्थं पुत्रकामेष्टिनामकः यज्ञः कर्तव्यः इति मे मतिः सञ्जाता । ७ तत् वचनं श्रुत्वा वसिष्ठप्रमुखाः सर्वेऽपि द्विजाः ऋष्यशृंगं पुरस्कृत्य तं यज्ञं समारभन् । ८ तस्य यज्ञस्य अन्ते राजा दशरथः ऋष्यशृंगं अब्रवीत् ।

ગુજરાતી વાક્યો

૧ પ્રભાવશાળી, મહાત્મા અને ફરજ જાણનાર રાજા દશરથને વંશવૃદ્ધિકારી પુત્ર ન હતો. ૨ પુત્ર પ્રાપ્તિ માટે ચિંતાતુર તે દશરથને ' પુત્રકામેષ્ટિ નામનો યજ્ઞ કરૂં ' એવી ઇચ્છા થઇ. ૩ મંત્રિઓમાં શ્રેષ્ઠ સુમંત્ર પ્રધાનને બોલાવીને રાજા એવું વચન બોલ્યા ૪ ' બ્રાહ્મણોની સાથે ગુરુઓને તરત જ અહીં લાવો. ' ૫ બોલાવેલા તેમની પૂજા કરી, ધર્માત્મા રાજા એવું બોલ્યા કે, ૬ ' પુત્ર માટે આતુર એવા મને ચેન પડતું નથી. એથી પુત્રકામેષ્ટિ યજ્ઞ કરવો જોઇએ એવી મારી ઇચ્છા થઇ છે. ૭ તે ભાષણ સાભળીને વસિષ્ઠ વગેરે બધા દ્વીજોએ ઋષ્યશૃંગને આગેવાન કરીને તે યજ્ઞની શરૂઆત કરી. ૮ તે યજ્ઞને અંતે રાજા દશરથે ઋષ્યશૃંગને કહ્યું.

संस्कृत-वाक्यानि ।

९ 'कुलस्य वर्धनाय पुत्रकामेष्टिं कर्तुं अर्हसि'। १० स 'तथा' इति उक्त्वा अथर्ववेदमंत्रैः पुत्रीयां इष्टिं अकरोत् । ११ तस्मात् यज्ञात् सन्तानोत्पत्तिकरः पायसः राज्ञा प्राप्तः । १२ प्रीतः राजा पायसं गृहीत्वा अन्तःपुरं प्रविश्य कौसल्यां अब्रवीत् । १३ पुत्रीयं पायसं गृहीष्व इति । १४ पायसस्य अर्धभागं कौसल्यायै, चतुर्थभागं सुमित्रायै, अवशिष्टं कैकय्यै, पुत्रार्थं प्रददौ। १५ ततः ताः राजस्त्रियः गर्भान् प्रतिपेदिरे। १६ अनन्तरं चैत्रे मासे नवम्यां तिथौ कौसल्या रामं पुत्रं अजनयत् । १७ कैकेयी भरतं, सुमित्रा लक्ष्मणं शत्रुघ्नं च अजनयत्। १८ एषां पुत्राणां जन्मसमये अयोध्यायां महान् उत्सवः आसीत् ।

ગુજરાતી વાક્યો

૯ ' કુળ વૃદ્ધિને માટે તારે પુત્રકામેષ્ટિ યજ્ઞ કરવો. ૧૦ તે હાં, જી એમ કહી અથર્વ-વેદ મંત્રોથી પુત્ર આપનારી ઇષ્ટિને કરવા લાગ્યા. ૧૧ તે યજ્ઞમાંથી પુત્રદાયક દૂધના પાયસ નામના પ્રસાદની રાજાને પ્રાપ્તિ થઇ. ૧૨ રાજી થએલા તે રાજા તે પ્રસાદ લઇને અંતઃપુરમાં પ્રવેશ કરી કૌશલ્યાને કહેવા લાગ્યો. ૧૩ ' પુત્રદાયક પ્રસાદ લો '. ૧૪ પ્રસાદનો અર્ધો ભાગ કૌશલ્યાને, ચોથો ભાગ સુમિત્રાને, અને બાકીનો કૈકેયીને પુત્રને માટે આપ્યો. ૧૫ તેથી તે રાજરમણીઓને ગર્ભ પ્રાપ્તિ થઇ. ૧૬ પછી ચૈત્ર માસમાં નોમને દિવસે કૌશલ્યાએ રામ–પુત્રનો જન્મ આપ્યો. ૧૭ કૈકેયીએ ભરત અને સુમિત્રાએ લક્ષ્મણ તથા શત્રુઘ્નને જન્મ આપ્યો. ૧૮ એ પુત્રોના જન્મ પ્રસંગે અયોધ્યામાં મોટો ઉત્સવ થયો.

संस्कृत-वाक्यानि ।

१९ लक्ष्मणः रामचन्द्रस्य प्रियकरः तथा शत्रुघ्न भरतस्य अनुगामी अभवत् । २० यदा सर्वे पुत्राः शुभगुणैः समुदिताः सर्वज्ञाः दीर्घदर्शिनः यशस्विनः अभवन्, तदा तान् दृष्ट्वा तेषां पिता दशरथः हृष्टः आसीत् ।

ગુજરાતી વાક્યો

૧૯ લક્ષ્મણ રામચંદ્રને વહાલો તથા શત્રુઘ્ન ભરતનો અનુયાયી થયો. ૨૦ જ્યારે બધા પુત્રો શુભગુણોથી યુક્ત, સર્વજ્ઞ, દીર્ઘદર્શી અને યશસ્વી થયા ત્યારે તેમને જોઇને તેના પિતા દશરથ (हृष्ट) સંતોષ પામ્યા.

આ પાઠમાં રામાયણની કથા ટૂંકમાં આપી છે પાઠ પૂરો થાય ત્યાર બાદ વાચકે ફક્ત સંસ્કૃત વાક્યો જ દસબાર વાર વાંચવા. વાર વાર વાચવાથી એ વાક્યો વાચકોના ધ્યાનમાં રહેશે

ત્યારબાદ તમારી સ્મરણ શક્તિથી જ વાક્યો બોલવાની કોશીશ કરો અથવા તો કોઇને સંસ્કૃતમાં જ કહી સમજાવો જો વાચક આ રીતે અભ્યાસ કરશે તો તેને સંસ્કૃતનું જ્ઞાન ઘણું જ જલદીથી થશે

રામાયણની કથાની શરૂઆત આગળના ભાગમાં થઈ છે, તે પાઠ પણ એની સાથે જ ફરીથી વાચવો.

પાઠ ૩

ततोऽगच्छन्महाबाहुरेकोऽमात्यान्विसृज्य तान् ।
नापश्यच्चाश्रमे तस्मिंस्तमृषिं संशितव्रतम् ॥ १ ॥
(महाभारत आदि० अ० ७१)

पदानि-ततः । अगच्छत् । महा-बाहुः । एकः । अमात्यान् । विसृज्य । तान् । न । अपश्यत् । च । आश्रमे । तस्मिन् । तं । ऋषिं । संशित-व्रतम् ॥

अन्वयः-ततः तान् अमात्यान् विसृज्य एकः महाबाहुः अगच्छत् । तस्मिन् आश्रमे संशितव्रतं तं ऋषिं न अपश्यत् ॥

અર્થ-પછી તે મંત્રીઓને છોડી, એકલો (महाबाहुः) મોટા ભુજાવાળો (दुष्यन्त) ગયો. તે આશ્રમમાં તે સંશિતવ્રત ઋષિને તેણે જોયા નહિ.

सोऽपश्यमानस्तमृषिं शून्यं दृष्ट्वा तथाऽऽश्रमम् ।
उवाच क इहेत्युच्चैर्वनं सन्नादयन्निव ॥ २ ॥

पदानि-सः । अपश्यमानः । तं । ऋषिं । शून्यं । दृष्ट्वा । तथा । आश्रमम् । उवाच । कः । इह । इति । उच्चैः । वन । संनादयन् । इव ॥

अन्वयः-सः तं ऋषिं अपश्यमानः तथा आश्रमं शून्यं दृष्ट्वा 'कः इह' इति उच्चैः वनं संनादयन् इव उवाच ॥

અર્થ-તેણે તે ઋષિ ત્યાં ન જોયા તથા આશ્રમને (शून्यं) સૂનો જોઇને 'અહીં કોઈ છે કે' એવું મોટા સાદે જાણે વનને ગજાવતાં બોલ્યો.

श्रुत्वाऽथ तस्य तं शब्दं कन्या श्रीरिव रूपिणी ।
निश्चक्रामाऽऽश्रमात्तस्मात्तापसीवेषधारिणी ॥ ३ ॥

पदानि-श्रुत्वा । अथ । तस्य । तं । शब्दं । कन्या । श्रीः । इव । रूपिणी । निश्चक्राम । आश्रमात् । तस्मात् । तापसीवेषधारिणी ॥

अन्वयः-अथ तस्य तं शब्दं श्रुत्वा, श्रीः इव रूपिणी तापसीवेषधारिणी कन्या तस्मात् आश्रमात् निश्चक्राम ॥

અર્થ-હવે તેનો તે શબ્દ સાંભળીને, લક્ષ્મી જેવી સુંદર રૂપવાળી, તાપસીનો વેશ ધારણ કરેલી કન્યા તે આશ્રમમાંથી બહાર નીકળી આવી.

सा तं दृष्ट्वैव राजानं दुष्यन्तमसितेक्षणा ।
' स्वागतं ते' इति क्षिप्रमुवाच प्रतिपूज्य च ॥ ४ ॥

पदानि-सा । तं । दृष्ट्वा । एव । राजानं । दुष्यन्तं । असित-ईक्षणा । स्वागतं । ते । इति । क्षिप्रं । उवाच । प्रतिपूज्य । च ॥

अन्वयः-सा असित-ईक्षणा तं राजानं दुष्यन्तं दृष्ट्वा एव ' स्वागतं ते ' इति क्षिप्रं प्रतिपूज्य च उवाच ॥

અર્થ-તે (असित-ईक्षणा) કાળી આંખવાળી કુમારી તે રાજા દુષ્યંતને જોઈને આપ ભલે પધાર્યાં એવું તુરત જ (प्रतिपूज्य) માન આપીને બોલી.

आसनेनार्चयित्वा च पाद्येनार्घ्येण चैव हि ।
पप्रच्छानामयं राजन्कुशलं च नराधिपम् ॥ ५ ॥

पदानि-आसनेन । अर्चयित्वा । च । पाद्येन । अर्घ्येण । च । एव । हि । पप्रच्छ । अनामयं । राजन् । कुशलं । च । नर- अधिपम् ॥

अन्वयः-हे राजन् ! आसनेन पाद्येन अर्घ्येण च नराधिपं अर्चयित्वा अनामयं कुशलं च प्रपच्छ ॥

અર્થ-હે રાજા ! આસન, પદ્ય અને અર્ઘ્યથી તે રાજાને (अर्चयित्वा) પૂજીને તેની સ્વાસ્થ્ય અને કુશળતાની પૂછપરછ કરી.

यथावदर्चयित्वाऽथ पृष्ट्वा चानामयं तदा ।
उवाच स्मयमानेव किं कार्यं क्रियतामिति ॥ ६ ॥

पदानि-यथावत् । अर्चयित्वा । अथ । पृष्ट्वा । च । अनामयं । तदा । उवाच । स्मयमाना । इव । किं । कार्यं । क्रियतां । इति ।

अन्वयः-अथ यथावत् अर्चयित्वा, तदा अनामयं पृष्ट्वा 'किं कार्यं क्रियतां' इति स्मयमाना इव उवाच ॥

અર્થ-હવે (यथावत्) વિધિસર પૂછીને અને (अनामयं) કુશળતાની તપાસ કરીને સ્મિત કરતી તેણીએ "આશથી આપની શી સેવા કરાય ?" એમ પૂછ્યુ.

तामब्रवीत्ततो राजा कन्यां मधुरभाषिणीम् ।
दृष्ट्वा चैवाऽनवद्याङ्गीं यथावत्प्रतिपूजितः ॥ ६ ॥

पदानि- तां । अब्रवीत् । ततः । राजा । कन्यां । मधुर-भाषिणीं । दृष्ट्वा । च । एव । अनवद्य-अङ्गीं । यथावत् । प्रति-पूजितः ॥

अन्वयः-ततः यथावत् प्रतिपूजितः राजा तां मधुरभाषिणीं अनवद्याङ्गीं कन्यां दृष्ट्वा एव अब्रवीत् ॥

અર્થ-પછી યથાયોગ્ય પૂજા થયેલા તે રાજાએ મધુર બોલનારી અને નિર્દોષ અંગવાળી કન્યાને જોઇને પૂછ્યું.

આ પાઠ પૂરો કરતા જ વાચકે માત્ર શ્લોકો જ વારંવાર વાચવા. ધીમે ધીમે એવા ઉચ્ચારથી વાચવા કે વાચતાં જ તેના મનમાં અર્થ આવી જાય અને અર્થ વિષે કંઇ પણ શંકા ન રહે.

તથા શ્લોકના પદ કેવી રીતે બને છે, પદોનો અન્વય કેવી રીતે થાય છે, આ બધુ ધ્યાનપૂર્વક તપાસવું આવી રીતે અભ્યાસ કરવાથી સંસ્કૃતમાં જલદીથી પ્રગતિ મેળવાય છે

પાઠ ૪

આગળના પાઠમા આપેલો રામયણનો ભાગ સંધિ બનાવીને અહીં આપવામા આવ્યો છે વાચવાથી વાચકોને પોતાને જ માલમ પડશે, કે સંધિ કેવી રીતે થાય છે! અને તેને છૂટી પાડીને પદ કેવી રીતે બનાવવા જોઇએ જુઓ—

રામાયણ કથા

प्रभावशालिनो महात्मनो धर्मज्ञस्य राज्ञो दशरथस्य वंशकर सुतो नासीत्। पुत्रार्थं चिन्तयमानस्य तस्य दशरथस्य पुत्रकामेष्टि नाम्ना यज्ञेन यजामीति बुद्धिस्समजाता। मंत्रिवरं सुमन्त्रमाहूय राजेदमब्रवीत्। सपुरोहितान्गुरूञ्शीघ्रमत्रानय। आनीतास्तान् पूजयित्वा धर्मात्मा राजेदं वचनमब्रवीत्। सुतार्थं तप्यमानस्य मम सुख नास्ति। तदर्थं पुत्रकामेष्टिनामको यज्ञ कर्तव्य इति मे मति सञ्जाता। तद्वचनं श्रुत्वा वसिष्ठप्रमुखा सर्वेऽपि द्विजा ऋष्यशृङ्ग पुरस्कृत्य तं यज्ञ समारभन्। तस्य यज्ञस्यान्ते राजा दशरथ ऋष्यशृंगमब्रवीत्। कुलस्य वर्धनाय पुत्रकामेष्टि कर्तुमर्हसि। स तथेत्युक्त्वाऽथर्ववेदमंत्रै पुत्रीयामिष्टिमकरोत्। तस्माद्यज्ञात्सन्तानोत्पत्तिकर पायसो राज्ञा प्राप्त। प्रीतो राजा पायसं गृहीत्वाऽन्त पुर प्रविश्य कौसल्यामब्रवीत्। पुत्रीय पायसं गृहाणेति। पायसस्यार्धभागं कौसल्यायै चतुर्थभाग सुमित्रायै, अवशिष्टं कैकेय्यै पुत्रार्थं प्रददौ। ततस्ता राजस्त्रियो गर्भान्प्रतिपेदिरे। अनन्तर चैत्रे मासे नवम्या तिथौ कौसल्या रामं पुत्रमजनयत्। कैकेयी भरतं, सुमित्रा लक्ष्मणं शत्रुघ्नं चाजनयत्। एषा पुत्राणा जन्मसमये अयोध्याया महानुत्सव आसीत्। लक्ष्मणो रामस्य प्रियकरस्तथा शत्रुघ्नो भरतस्यानुगाम्यभवत्। यदा सर्वे पुत्रा

शुभगुणैः समुदिताः सर्वज्ञा दीर्घदर्शिनो यशस्विनोऽभवंस्तदा तान्दृष्ट्वा तेषां पिता दशरथो हृष्ट आसीत्।

વાચક આ સરળ સંસ્કૃત વારંવાર વાંચે અને સમજવાને પ્રયત્ન કરે. કોઈ જગ્યાએ જો બરાબર સમજ ન પડે, તો સમજવાની કોશીષ કરે. સમજણ ન પડે તો આગલા પાઠમાં તે વાક્ય જોઇલે.' આવો પ્રયત્ન કરવાથી સંસ્કૃત સંધિનો વાચકોને પરિચય થશે.

આ રીતે વગર મુશ્કેલીએ સંધિ કરવા અને છૂટી પાડવાનો મ્હાવરો થશે સંસ્કૃતમાં સંધિઓની ઠેકઠેકાણે અગત્યતા છે; તેથી સંધિ પ્રકરણનો અભ્યાસ સરળતાથી કરવાનો આ ઉપાય છે.

હવે શ્લોકોનું સરળ સંસ્કૃત નીચે આપ્યું છે. આગલા પાઠોનું સરળ સસ્કૃત નીચે મુજબનું છે. એમાં કોઇ જગ્યાએ જો કોઇ મુશ્કેલી આવી પડે તો આગલા પાઠો તપાસવાથી તે દૂર થશે.

સંધિ કરેલાં વાક્યો

ततस्तानमात्यान्विसृज्यैको महाबाहुरगच्छत् । तस्मिन्नाश्रमे संशितव्रतं तमृषिं नापश्यत् । [illegible] तमृषिमपश्यमानस्तथाऽऽश्रमं शून्यं दृष्ट्वा "क इह" इत्युच्चैर्वनं सन्नादयन्निवोवाच । अथ तस्य तं शब्दं श्रुत्वा श्रीरिव रूपिणी तापसीवेषधारिणी कन्या तस्मादाश्रमान्निश्चक्राम । साऽसितेक्षणा तं राजानं दुष्यन्तं दृष्ट्वैव " स्वागतं त " इति क्षिप्रं प्रतिगृह्य चोवाच ।

हे राजन् ! आसनेन पाद्येनार्घ्येण चैव हि नराधिपमर्चयित्वाऽनामयं कुशलं च पप्रच्छ । अथ यथावदर्चयित्वा, तदाऽनामयं पृष्ट्वा च, ' किं कार्यं क्रियतां ' इति स्मयमानेवोवाच ।

ततो यथावत्प्रतिपूजितो राजा तां मधुरभाषिणीमनवद्याङ्गीं कन्यां दृष्ट्वैवाब्रवीत् ।

અગાઉના પાઠોનુ સરળ સંસ્કૃત આ છે વાચકો એને સમજવાનો યત્ન કરે જ્યા સમજવાને મુશ્કેલી પડે ત્યા આગલા પાઠોના શ્લોકના અન્વયમા જોઇ શકાય દૂર કરવી

હવે ઉપલા વાકયોમા જ શબ્દોનો ફેરફાર કરી વાકયો બનાવી નીચે આપ્યા છે એ વાકયોમા કેટલાક શબ્દો વધુ પણ છે, કેટલાક ઓછા પણ છે અને શબ્દોની જગ્યા પણ બદલી છે.

अनन्तरममात्यान्दूरतो विसृज्य दुष्यंतो राजा कण्वस्याश्रम मगच्छत्। परं तस्मिन्नाश्रमे स राजा कण्व मुनि नापश्यत्। तं मुनिमपश्यमान स राजा ' क इहास्ति ' इत्युच्चैर्वचन संनादय न्निवोवाच।

तस्य शब्दं श्रुत्वा तापसी कन्या तस्मादाश्रमान्निश्चक्राम। सा कन्या राजानं ज्ञात्वा "स्वागत ते" इति सपूज्य चोवाच। आसनेन पाद्येनार्घ्येण च नृपतिमर्चयित्वा कुशल च पृष्ट्वा 'किं कार्यं कर्तव्यम्' इति स्मयमानोवाच। तथा पूजितो राजा मधुर-भाषिणीं ता कन्यामिदमब्रवीत्।

વાચકે અગાઉની માફક જ આ વાકયો પણ સમજવાનો પ્રયત્ન કરવો. એમા જે શબ્દોની ન્યૂનતા છે, તે થોડા પ્રયત્નથી જ વાચક સમજી શકે છે એ રીતે જો વાચક પોતાની મેળે જ વાકય બનાવે, તો તેને ઘણો જ લાભ થઇ શકે છે

હવે નીચે આપેલા સંધિ નિયમો જુઓ—

(૩) ત્રીજો નિયમ

ए ऐ, ओ, औ આ સ્વરોની સામે બીજા સ્વરો આવવાથી તેની જગ્યાએ અનુક્રમે अय्, आय्, अव्, आव् થાય છે. દા ત

ए + अ = अय	ओ + अ = अव
ए + आ = आय	औ + आ = आवा
हरे + ए = हरये	विष्णो + ए = विष्णवे
नै + अकः = नायकः	पौ + अकः = पावकः

(४) ચોથો નિયમ

अ વર્ણની સામે इ અથવા उ એ સ્વરો આવવાથી બન્ને મળીને અનુક્રમે ए અને ओ થાય છે.

भय + उत्पादक = भयोत्पादकः
गंगा + उदकं = गंगोदकं
जल + ईशः = जलेशः
गंगा + ईशः = गंगेशः

પાઠ ૫

(૫) પાંચમો નિયમ

પદને અંતે ए અથવા ओ ની પછી અકાર આવવાથી તે અકારનો લોપ થઈ જાય છે, જાણે કે એ અકાર પૂર્વાક્ષરમાં મળી જાય છે. જ્યાં જ્યાં 'અકાર આ રીતે મળી જાય છે, ત્યાં ऽ આ ચિન્હ લખે છે. જેમકે—

जले अन्तर्हित. = जलेऽन्तर्हित ।
रामो अब्रवीत् = रामोऽब्रवीत् ।

(૬) છઠ્ઠો નિયમ

અકાર પછીના વિસર્ગની સામે ૫ છે. અકાર અથવા મૃદુ વ્યંજન આવવાથી તે વિસર્ગનો ओ બને છે અને એમાં આગળનો અકાર મળી જાય છે જેમકે—

राम + अब्रवीत् = रामोऽब्रवीत् ।
जन + अस्ति = जनोऽस्ति ।
मनुष्य + गच्छति = मनुष्यो गच्छति ।
अश्वः + मृत = अश्वो मृत ।

(૭) સાતમો નિયમ

इ અથવા उ પછીના વિસર્ગની સામે સ્વર અથવા મૃદુ વ્યંજન આવવાથી વિસર્ગનો રકાર र् (रेफ) બને છે, જેમકે —

हरि + अस्ति = हरिरस्ति ।
गुरु + अब्रवीत् = गुरुरब्रवीत् ।
भानु + गच्छति = भानुर्गच्छति ।
कवि + जानाति = कविर्जानाति ।

મૃદુ વ્યંજન ન હોવાથી વિસર્ગનો રેફ થતો નથી, તેના પણ ઉદાહરણ જુઓ—

हरि करोति=हरि करोति । गुरु पुनाति=गुरु पुनाति ।

એમાં વિસર્ગની સામે કઠોર વ્યંજન હોવાથી વિસર્ગ જેમનુ તેમજ રહ્યુ છે

(૮) આઠમો નિયમ

વિસર્ગની સામે च, छ આવવાથી વિસર્ગનો स् બને છે

राम + चलति = रामश्चलति ।
जन + छेदयति = जनश्छेदयति ।

(૯) નવમો નિયમ

વિસર્ગની સામે त અથવા थ વર્ણ આવવ થી વિસર્ગનો स् બને છે જેમકે—

माधवः + तथा = माधवस्तथा।
रामः + थूर्वति = रामस्थूर्वति।

(१०) દશમો નિયમ

વિસર્ગની સામે ट અથવા ठ આવવાથી વિસર્ગનો ष् બને છે.

कृष्णः टीकते = कृष्णष्टीकते।

(११) અગિયારમો નિયમ

વિસર્ગની સામે श, ष, स એ અક્ષર આવવાથી વિસર્ગનો અનુક્રમે श्, ष्, स् બને છે. અથવા વિસર્ગ જ કાયમ રહે છે.

रामः + शास्ति = रामश्शास्ति, रामः शास्ति।
जनः + ष्ठीवति = जनष्ष्ठीवति, जनः ष्ठीवति।
नरः + सहते = नरस्सहते, नरः सहते।

વાચક એ નિયમો પોતાના પાઠોમાં જોઇ અને કયા નિયમને અનુકૂળ કયી સંધિ કયા થઇ છે, તે જાણવાનો પ્રયત્ન કરે. આ કાર્ય ઘણું સરળ છે. જો વાચક ધ્યાનપૂર્વક સંધિ તપાસશે અને ધ્યાનથી વિચાર કરશે તો એમાં કંઇ અઘરૂં તેને માલમ પડશે નહિ.

સંધિ કરેલાં વાક્યો

महाबाहुर्दुष्यन्तो राजा तदा तत्राऽगच्छत्। दुष्यन्तो नाम महाबाहू राजा तदागच्छत्तत्र। महाबाहू राजा दुष्यन्तो नामागच्छत्तत्र तदा। आगच्छत्तदा तत्र दुष्यन्तो नाम महाबाहू राजा। तत्र स राजा संशितव्रतं कण्वं नाम महर्षिं तत्राश्रमे नापश्यत्। नापश्यत्तत्राश्रमे स राजा कण्वं नाम संशितव्रतं महर्षिम्।

ततो राजा तां मधुरभाषिणीं कन्यामब्रवीत्। राजा ततस्तां

मधुरभाषिणीं कन्यामब्रवीत् । राजा ततो मधुरभाषिणीं ता कन्यामब्रवीत् । ततो मधुरभाषिणीं ता कन्या राजाऽब्रवीत् । अब्रवीद्राजा ततस्ता मधुरभाषिणीं कन्याम् । मधुरभाषिणीं ता कन्या ततो राजाऽब्रवीत् ।

पाठ ६

संस्कृत-वाक्यानि ।

१ अथ राजा दशरथः तेषा पुत्राणा दारक्रिया चिन्तयामास । २ तदा तत्र महामुनि विश्वामित्र अभ्यागच्छत् । ३ हृष्टमना राजा त मुनिं अभिपूजयन् उवाच । ४ महामुने ! त्वया अनुगृहीत अस्मि । ५ यत् भवता कार्य अस्ति तत् अशेषेण एव कारिष्यामि । ६ भवान् हि दैवत मम । ७ तदा आनदित विश्वामित्र अभ्यभाषत । ८ अह एक क्रतु कर्तु इच्छामि तस्य रक्षणार्थं ज्येष्ठ स्वपुत्र राम दातु अर्हसि । ९ मम यज्ञस्य विघ्नकर्तारौ मारीचसुबाहू नाम राक्षसौ स्त । १० ' तव पुत्र हि दिव्येन स्वेन तेजसा राक्षसाना विनाशने समर्थ अस्ति । ११ यज्ञस्य रक्षणार्थं केवल दशरात्र एव कमललोचन राम दातु अर्हसि । १२ अह रामाय च बहुविध श्रेय दास्यामि ' १३ एतत् मुनेः वचन श्रुत्वा राजा नि सज्ञः अभवत् । १४ ' मे राम ऊनषोडश वर्ष, राक्षसाना न योग्य । १५ राक्षसा कूटयुद्धा भवन्ति । १६ अह तु रामेण वियुक्त मूहूर्त अपि जीवितु न उत्सहे । १७ कालोपमौ मारीच सुबाहू । १८ तत्र दास्यामि पुत्रकम् । '

१९ राज्ञः इदं वचनं श्रुत्वा क्रुद्धः विश्वामित्रः प्रत्युवाच । २० 'हे राजन् ! स्वकीयां प्रतिज्ञां हातुं इच्छसि, अयुक्तं एतत् रघुकुलस्य । २१ गच्छामि अहं विमुखः । २२ तदा ऋषिणा वसिष्ठेन अपि मन्त्रितः राजा दशरथः सलक्ष्मणं रामं कौशिकाय विश्वामित्राय ददौ । २३ तदा रामलक्ष्मणौ धनुष्पाणी विश्वामित्रं अनुजग्मतुः ।

ગુજરાતી વાક્યો

૧ હવે રાજા દશરથ તે પુત્રોની (दारक्रिया) લગ્ન બાબતમાં વિચારવા લાગ્યા. ૨ ત્યારે ત્યાં મહામુનિ વિશ્વામિત્ર આવી પહોંચ્યા. ૩ સંતોષ પામેલો રાજા તે મુનિની પૂજા કરીને બોલ્યો. ૪ હે મહામુનિ ! આપની મારા ઉપર મોટી કૃપા થઇ છે. ૫ જે આપનું કામ છે તે પૂરેપૂરી રીતે કરીશ. ૬ કેમકે (भवान्) તમે મારા દેવ છો. ૭ તે વખતે આનંદિત વિશ્વામિત્ર બોલવા લાગ્યા. ૮ હું એક યજ્ઞ કરવા ઇચ્છું છું, તેના રક્ષણ માટે તારા મોટા પુત્ર રામને મને સોંપી દે. ૯ મારા યજ્ઞમાં વિઘ્નકરનાર મારીચ અને સુબાહુ નામના બે રાક્ષસ છે. ૧૦ 'તારો પુત્ર પોતાના દૈવી તેજથી રાક્ષસોનો નાશ કરવાને સમર્થ છે. ૧૧ યજ્ઞના રક્ષણ માટે માત્ર દશરાત્રી સુધી જ કમલનયન રામને ધીરવાને તું યોગ્ય છે. ૧૨ હું રામનું ઘણું કલ્યાણ કરીશ. ૧૩ મુનિનું આ વચન સાંભળીને રાજા મૂર્છિત થયા. ૧૪ મારો રામ સોળ વર્ષથી ઓછી ઉમરનો છે, રાક્ષસોને માટે યોગ્ય નથી. ૧૫ રાક્ષસો કપટયુદ્ધ કરવાવાળા છે. ૧૬ હું તો રામ વિના એક પળભર પણ જીવતો રહેવાને ઉત્સાહિત નથી. ૧૭ મારીચ અને સુબાહુ કાળ જેવા છે. ૧૮ તેથી પુત્રને

ધીરીશ નહિ ! ૧૯ રાજાનુ આ વચન સાભળીને ક્રોધિત વિશ્વામિત્ર બોલ્યા ૨૦ ' હે રાજા ! તુ તારી પ્રતિજ્ઞાનો ત્યાગ કરવા ઈચ્છે છે, આ રઘુવંશને માટે યોગ્ય નથી. ૨૧ હુ વિમુખ બનીને જાઉ છુ. ૨૨ ત્યારે ઋષિ વસિષ્ઠની મત્રણાથી રાજા દશરથે લક્ષ્મણ સહિત રામને કુશિકવંશી વિશ્વામિત્રને સોપ્યા ૨૩ ત્યારે રામ અને લક્ષ્મણ હાથમા ધનુષ્ય લઇ (ધારણ કરી) વિશ્વામિત્ર પાછળ ચાલી નીકળ્યા

રામાયણનો પહેલો પાઠ પહેલા ભાગમા છે અને આ પુસ્તકમા બે પાઠ છે બધા મળી ત્રણ પાઠ તમે અત્યાર સુધીમા વાચ્યા છે

મહેરબાની કરી આજે ઉપલા ત્રણે પાઠો ફરીથી વાચો અને એવો પ્રયત્ન કરો કે સસ્કૃતમા જ બધી વાર્તા તમે ચોપડીમા જોયા વગર કહી શકો જો તમે વાર્તાનો ઘણો ભાગ જોયા વગર કહી શકો તો સમજશો કે તમારી પ્રગતિ ઘણી સારી થઇ છે

સંધિ કરેલા વાક્યો

प्रभावशालिनो महात्मनो धर्मज्ञस्य राज्ञो दशरथस्य वंशकर सुतो नासीत् । पुत्रार्थं चिन्तयमानस्य तस्य दशरथस्य पुत्रकामेष्टिनाम्ना यज्ञेन यजामीति बुद्धिसजाता । मन्त्रिवर सुमन्त्रमाहूय राजेदमब्रवीत् । सपुरोहितान्गुरूञ्छीघ्रमत्रानय । आनीतास्तापूजयित्वा धर्मात्मा राजेद वचनमब्रवीत् । सुतार्थ तप्यमानस्य मम सुख नास्ति, तदर्थं पुत्रकामेष्टिनामको यज्ञ कर्तव्य इति मे मति सजाता ।

પાઠ ૭

आगतोऽहं महाभागमृषिं कण्वमुपासितुम् ।
क्व गतो भगवान्भद्रे तन्ममाचक्ष्व शोभने ॥ ८ ॥

(महाभारत आदि० ७१)

पदानि-आगतः । अहं । महाभागं । ऋषिं । कण्वं । उपासितुं । क्व । गतः । भगवान् । भद्रे । तत् । मम । आचक्ष्व । शोभने ॥

अन्वयः-महाभागं कण्वं ऋषिं उपासितुं अहं आगतः । हे भद्रे शोभने ! भगवान् क्व गतः ? तत् मम आचक्ष्व ॥

અર્થ-મહાભાગ્યવાન કણ્વ ઋષિની ઉપાસના કરવા માટે હું આવ્યો છું. હે સુંદર સ્ત્રી ! ભગવાન ક્યાં ગયા છે ? તે મને કહે.

शकुन्तलोवाच ।

गतः पिता मे भगवान्फलान्याहर्तुमाश्रमात् ।
मुहूर्तं संप्रतीक्षस्व द्रष्टास्येनमुपागतम् ॥ ९ ॥

पदानि-शकुन्तला । उवाच । गतः । पिता । मे । भगवान् । फलानि । आहर्तुं । आश्रमात् । मुहूर्तं । संप्रतीक्षस्व । द्रष्टा । असि । एनं । उपागतम् ॥

अन्वयः-शकुंतला उवाच-मे भगवान् पिता फलानि आहर्तुं आश्रमात् गतः । मुहूर्तं संप्रतीक्षस्व । एतं उपागतं द्रष्टासि ॥

અર્થ-મારા ભગવાન્ પિતા ફળ ભેગા કરવા આશ્રમ બહાર ગયા છે. તમે પળભર થોભી જાઓ. હમણાં જ તેઓ પાછા ફરશે અને તમે મળી શકશો.

वैशम्पायन उवाच ।

अपश्यमानस्तमृषिं तथा चोक्तस्तया च सः ।
तां दृष्ट्वा च वरारोहां श्रीमतीं चारुहासिनीम् ॥ १० ॥

पदानि-अपश्यमानः । तं । ऋषिं । तथा । च । उक्तः । तया । च । सः । तां । दृष्ट्वा । च । वरारोहां । श्रीमतीं । चारु-हासिनीम् ॥

अन्वयः-तं ऋषिं अपश्यमानः तया च तथा उक्तः, सः तां वरारोहां श्रीमतीं चारुहासिनीं दृष्ट्वा ॥

અર્થ-તે ઋષિને, ત્યાં ન જોવાથી તથા તેને (उक्तः) સાંભળીને તે પેલી (वरारोहां) સુંદર, શ્રીમતી, સુંદર હાસ્યવાળીને જોઇ (બોલ્યો).

विभ्राजमानां वपुषा तपसा च दमेन च ।
रुपयौवनसंपन्नामित्युवाच महीपतिः ॥ ११ ॥

पदानि-विभ्राजमानां । वपुषा । तपसा । च । दमेन । च । रुप-यौवन-संपन्नां । इति । उवाच । महीपतिः ॥

अन्वयः-वपुषा तपसा दमेन च विभ्राजमानां रुपयौवन-संपन्नां महीपतिः इति उवाच ॥

અર્થ-(वपुषा) શરીરથી (तपसा) તપથી તથા સંયમથી (वि) વધુ (भ्राजमानां) તેજસ્વી અને (रूप) અતિસુંદરતા તથા (यौवन) જુવાનીથી (संपन्नां) ભરેલી કુમારીને (महीपतिः) રાજા એમ બોલ્યા.

का त्वं कस्यासि सुश्रोणि किमर्थं चागता वनम् ।
एवं रुपगुणोपेता कुतस्त्वमसि शोभने ॥ १२ ॥

पदानि-का । त्वं । कस्य । असि । सुश्रोणि । किं-अर्थं । च ।

आगता । वनम् । एवं । रूप-गुण उपेता । कुतः । त्वं । असि । शोभने ॥

अन्वयः-हे सुश्रोणि ! त्वं का ? कस्य असि ? हे शोभने ! एवं रूपगुणोपेता । त्वं वनं किमर्थं कुतः आगता असि ?

અર્થ-હે ઉત્તમ શ્રોણીવાળી ! તું કોણ ? કોની છે ? હે સુંદરી ! આ રીતે રૂપ અને ગુણોથી યુક્ત બનીને તું વનમાં શા કારણે અને ક્યાંથી આવી પડી છે ?

दर्शनादेव हि शुभे त्वया मेऽपहृतं मनः ।
इच्छामि त्वामहं ज्ञातुं तन्ममाचक्ष्व शोभने ॥ १६ ॥

पदानि-दर्शनात् । एव । हि । शुभे । त्वया । मे । अपहृतं । मनः । इच्छामि । त्वां । अहं । ज्ञातुं । तत् । मम । आचक्ष्व । शोभने ॥

अन्वयः-हे शुभे ! दर्शनात् एव हि मे मनः त्वया अपहृतं । हे शोभने ! अहं त्वां ज्ञातुं इच्छामि, तत् मम आचक्ष्व ॥

અર્થ-હે સુંદરી ! દર્શન માત્રથી જ તેં મારૂં મન હરી લીધું છે. હે સુંદરી ! હું તને ઓળખવા ઇચ્છું છું, તે મને કહે.

एवमुक्ता तु सा कन्या तेन राज्ञा तमाश्रमे ।
उवाच हसती वाक्यमिदं सुमधुराक्षरम् ॥ १८ ॥

पदानि-एवम् । उक्ता । तु । सा । कन्या । तेन । राज्ञा । तम् । आश्रमे । उवाच । हसती । वाक्यम् । इदम् । सु-मधुर-अक्षरम् ॥

अन्वयः-तेन राज्ञा तु सा कन्या आश्रमे एवं उक्ता, हसती इदं सुमधुराक्षरं वाक्यं उवाच ॥

અર્થ-તે રાજાએ તે કન્યાને આશ્રમમાં આવી રીતે પૂછ્યા પછી તે હસતાં હસતાં આ ઉત્તમ મધુર શબ્દોવાળું વાક્ય બોલી.

પાઠો પુરા થતા જ વાચકે શ્લોકો વારવાર વાચવા અને ફકત શ્લોક વાચતા જ તેનો અર્થ ધ્યાનમા આવી જાય ત્યા સુધી અભ્યાસ વધારવો જો શ્લોકો શાંતિથી વાચવાના આવે તો તે જ વખતે તેનો અર્થ ધ્યાનમા આવી જાય છે.

સંધિ કરેલાં વાકયો

मे भगवान् पिता कण्व फलान्याहर्तुमाश्रमाद्गत । कण्वो मे भगवान्पिता फलान्याहर्तुमाश्रमाद्गत । आश्रमाद्गता मे पिता भगवान्कण्व फलान्याहर्तुम् ।

तं राजान सुमधुराक्षरमिदं वाक्यमुवाच । सुमधुराक्षरमिदं वाक्यं त राजानमुवाच । उवाच तं राजानमिद सुमधुराक्षर वाक्यम् ।

પાઠ ૮

આગલા બે પાઠોમા આવેલા સસ્કૃત વાકયોનુ સધિયુકત સરળ સસ્કૃત નીચે આપ્યુ છે પહેલાની માફક તેનો પણ વાચક સારી પેઠે અભ્યાસ કરે.

રામાયણ કથા

अथ राजा दशरथस्तेषा पुत्राणा दारक्रिया चिन्तयामास । तदा तत्र महामुनिर्विश्वामित्रोऽभ्यागच्छत् । हृष्टमना राजा तं मुनिमभिपूजयन्नुवाच । महामुने त्वयाऽनुगृहीतोऽस्मि । यद्भवतः कार्यमस्ति तदशेषेणैव करिष्यामि । भवान्हि दैवतं मम ।

तदाऽऽनन्दितो विश्वामित्रोऽभ्यभाषत । अहमेकं क्रतुं कर्तुमिच्छामि । तस्य रक्षणार्थं ज्येष्ठं स्वपुत्रं रामं दातुमर्हसि । मम यज्ञस्य विघ्नकर्तारौ मारीचसुबाहू नाम राक्षसौ स्तः । तव पुत्रो हि दिव्येन स्वेन तेजसा राक्षसानां विनाशने समर्थोऽस्ति । यज्ञस्य रक्षणार्थं केवलं दशरात्रमेव कमललोचनं रामं दातुमर्हसि । अहं रामाय च बहुविधं श्रेयो दास्यामि । एतन्मुनेर्वचनं श्रुत्वा राजा निःसंज्ञोऽभवत् ।

मे राम ऊनषोडशवर्षो राक्षसानां न योग्यः । राक्षसाः कूटयुद्धा भवन्ति । अहं तु रामेण वियुक्तो मुहूर्तमपि जीवितुं नोत्सहे । कालोपमौ मारीचसुबाहू । तत्र दास्यामि पुत्रकम् ।

राज्ञ इदं वचनं श्रुत्वा क्रुद्धो विश्वामित्रः प्रत्युवाच । हे राजन् ! स्वकीयां प्रतिज्ञां हातुमिच्छसि ? अयुक्तमेतद्रघुकुलस्य । गच्छाम्यहं विमुखः ।

तदर्षिणा वसिष्ठेनापि मन्त्रितो राजा दशरथो रामं सलक्ष्मणं कौशिकाय विश्वामित्राय ददौ । तदा रामलक्ष्मणौ धनुष्पाणी विश्वामित्रमनुजग्मतुः ।

વાચક આ પાઠ વારંવાર વાંચે અને સમજવાનો યત્ન કરે. કોઈ જગ્યાએ સંધિ સમજમાં ન આવે તો આગલા પાઠના વાકયો જોઈ પોતાની મુશ્કેલી દૂર કરે. જેમના આગલા પાઠો સારા હશે તેમના માટે એમાં કોઈ મુશ્કેલી નરશે નહિ. હવે આગલા પાઠોનું સરળ સંસ્કૃત અહીં આપવામાં આવે છે. એનો પણ અગાઉના જેમજ વાચક અભ્યાસ કરશે.

शकुन्तलाख्यान

महाभाग कण्वमृषिमुपासितुमहमागत । हे भद्रे शोभने ! भगवान्क्व गत ? तन्ममाचक्ष्व । शकुन्तलोवाच मे भगवान्पिता फलान्याहर्तुमाश्रमाद्गत । मुहूर्तं सप्रतीक्षस्व । एनमुपागत द्रष्टासि । तमृषिमपश्यमानस्तया च तयोक्त स ता वरारोहा श्रीमतीं चारुहासिनीं दृष्ट्वा वपुषा तपसा दमेन च विभ्राजमाना रूपयौवन सपन्ना महामतिरित्युवाच ।

हे सुश्रोणि ! का त्व ? कस्यासि ? हे शोभने ! एव रूपगुणोपेता त्व वन किमर्थं कुत आगतासि ? हे शुभे ! दर्शनादेव हि मे मन त्वयाऽपहृतम् । हे शोभने ! अह त्वा ज्ञातुमिच्छामि । तन्ममाचक्ष्व ।

तेन राज्ञा तु सा कन्याऽऽश्रम एवमुक्ता हसतीव सुमधुराक्षर वाक्यमुवाच ।

આગલા શ્લોકોનુ સરળ સસ્કૃત આ છે અને વાચકોના અગાઉના પાઠો સારા થયા હશે તો આ પાઠો વગર મેહનતે સમજમા આવી જશે સધિને લીધે જો કોઇ જગ્યાએ મુશ્કેલી ઊભી થાય તો તે અગાઉના પાઠ જોવાથી તેજ વખતે દૂર થઇ શકે છે

હવે કેટલાક બીજા વાક્યો આપવામા આવે છે એને પણ અગાઉના જેમજ વાચવા

सस्कृत—वाचन—पाठ ।

१ शिवाय शान्ताय निश्चलाय यशस्विने जगद्बीजाय श्रेष्ठाय तस्मै वीर्यात्मने परमेश्वराय नम । २ सर्वे अपि सुखिन सन्तु । सर्वे निरामया सन्तु । सर्वे भद्राणि पश्यन्तु । न कश्चिद् दुःख

आप्नुयात् । ३ सर्वदा सत्यं भाषणं एव श्रेयस्करं भवति । सः मनुष्यः सर्वदा सत्यं भाषणं एव वदति। ४ महामुनिः विश्वामित्रः दशरथं राजानं किं अवदत् ? विश्वामित्रः दशरथं प्रति किमर्थं आगतः ? ५ राज्ञा दशरथेन विश्वामित्रं प्रति किं उक्तम् ? तस्य दशरथस्य भाषणेन विश्वामित्रः संतुष्टः वा न ? ६ कः विश्वामित्रस्य यज्ञस्य विघ्नकर्ता आसीत् ? केन यज्ञस्य रक्षणं कृतम् ?

વાચકે આ પાઠનો અભ્યાસ કર્યા પછી જો બની શકે તો એની સંધિ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો. આ વખત દરમ્યાન સંધિ આવડી જવીજ જોઇએ, એવું કંઇ ખાસ જરૂરી નથી. પરંતુ વાચકે પ્રયત્ન કરી જોવો. કંઈ ભૂલ થાય તો પણ વાંધો નથી.

सर्वे अपि = सर्वेऽपि। सः मनुष्यः = स मनुष्यः। सत्यं एव= सत्यमेव । महामुनिः विश्वामित्रः = महामुनिर्विश्वामित्रः । विश्वामित्रः दशरथं = विश्वामित्रो दशरथं । किं अवदत् = किमवदत् । संतुष्टः वा = संतुष्टो वा । कः विश्वामित्रः = को विश्वामित्रः । विघ्नकर्ता आसीत् = विघ्नकर्तासीत् ।

સંધિ કરેલાં વાક્યો

१ सर्वदा सत्यं भाषणमेव श्रेयस्करं भवति । भवति सर्वदा सत्यमेव भाषणं श्रेयस्करम् । श्रेयस्करं भवति सर्वदा सत्यमेव भाषणम् । सत्यमेव भाषणं सर्वदा भवति श्रेयस्करम् ।

२ महामुनिर्विश्वामित्रो दशरथं राजानं किमवदत् ? किमवदन्महामुनिर्विश्वामित्रो राजानं दशरथम् ?

પાઠ ૯

આ પાઠમાં બીજા વધુ સંધિ નિયમો બતાવવામાં આવ્યા છે.

(૧૨) બારમો નિયમ

क्, च्, ट्, त्, प् ની સામે સ્વર અથવા મૃદુ વ્યંજન આવવાથી અનુક્રમે ग्, ज्, ड्, द्, ब् થાય છે જેમકે—

वाक् + गणः = वाग्गणः ।
अच् + अन्तः = अजन्तः ।
विश्वषाट् + उत्तरः = विश्वषाडुत्तरः ।
तत् + अस्ति = तदस्ति ।
अप् + जं = अब्जं ।

(૧૩) તેરમો નિયમ

क, च, ट, त, प આ વર્ણોની સામે ङ, ञ, ण, न, म આવવાથી આગલા વર્ણોનું પણ અનુક્રમે ङ्, ञ्, ण्, न्, म् જ થાય છે.

वाक् + मनः = वाङ्मनः ।
वाक् + नमनं = वाङ्नमनं ।
सम्राट् + मुखं = सम्राण्मुखं ।
तत् + नास्ति = तन्नास्ति ।
अप् + मयं = अम्मयं ।

(૧૪) ચૌદમો નિયમ

त्, थ्, द्, ध्, न् ની સામે ल આવવાથી આગલા શબ્દનો પણ ल् થઇ જાય છે જેમકે—

जगत् + लयः = जगल्लयः ।
असद् + लाभः = असल्लाभः ।
जनान् + लभते = जनाँल्लभते ।

न् અનુનાસિક હોવાથી લકારની પૂર્વે અનુનાસિક થયો છે. નાક વડે જેનો ઉચ્ચાર થાય છે, તેને અનુનાસિક કહે છે. ङ, ञ, ण, न, म, એ અનુનાસિક છે.

(૧૫) પંદરમો નિયમ

रेफ ની સામે રકાર આવવાથી, પૂર્વરકારનો લોપ થાય છે. અને એની આગળનો સ્વર દીર્ઘ થાય છે. જેમકે—

पुनः + रमते = [पुनर् + रमते] = पुनारमते।
हरिः + रथस्य = [हरिर् + रथस्य]= हरी रथस्य ।

વિસર્ગનો રેફ થયો, તેને લોપ થયો અને પૂર્વસ્વર દીર્ઘ થયો.

(૧૬) સોળમો નિયમ

स કાર ,અને त વર્ગની સામે श કાર તથા च વર્ગ આવવાથી આગલા વર્ણનો श કાર તથા च વર્ગ થાય છે.

च वर्ग—च, छ, ज, झ, ञ ।

તેના દાખલા આ છે.

हरिः + शेते = [हरिस् + शेते] = हरिश्शेते ।
रामः + चलति= [रामस् + चलति]= रामश्चलति ।
सन् + चित् = सञ्चित्
शार्ङ्गिन्+ जय = शार्ङ्गिञ्जय ।

અહીં વર્ગની સંજ્ઞા વાચકોના ધ્યાનમાં આવવા માટે નીચે વર્ગ આપવામાં આવે છે.

क वर्ग– क ख ग घ ङ
च वर्ग– च छ ज झ ञ
ट वर्ग– ट ठ ड ढ ण
त वर्ग– त थ द ध न
प वर्ग– प फ ब भ म

એમાં દરેક વર્ગમાં અંત છેવટનો વર્ણ અનુનાસિક છે. અનુનાસિક = ङ, ञ, ण, न, म ।

(૧૭) સત્તરમો નિયમ

स-कार અને તવર્ગની સામે ष કાર તથા ट વર્ગ આવવથી પૂર્વ વર્ણનો ष કાર અને ट વર્ગ થાય છે.

रामः + षष्ठः = [रामस् + षष्ठः] = रामष्षष्ठः ।
रामः + टीकते = [रामस् + टीकते] = रामष्टीकते ।
तत् + टीका = तट्टीका ।

વાચક આટલા નિયમો ધ્યાનમાં રાખશે તો જરૂર તેમને સંધિ વિષેનું જ્ઞાન સંપાદન થશે.

અત્યારે એવું કંઇ ખાસ જરૂરી નથી કે બધી સંધિ સારી પેઠે આવડી જાય. જેમ જેમ ભાષામાં તેની પ્રગતિ થશે તેમ સંધિઓનું જ્ઞાન આપોઆપ જ થતું જશે.

જો કે શરૂઆતમાં એ અઘરૂં માલમ પડે છે, છતાં પણ અભ્યાસથી એ ઘણું જ સહેલું માલમ પડશે. એથી વાચક દરરોજ થોડો થોડો અભ્યાસ કરતા રહે અને બાકી બધું આપમેળે જ આવડતું જશે.

પાઠ ૧૦

संस्कृत-वाक्यानि ।

१ अध्यर्धयोजनं गत्वा सरय्वाः तीरे विश्वामित्रः रामं अब्रवीत् । २ गृहाण सलिलम् । ददामि त्वां मन्त्रं विद्ये च बलां अतिबलां च । ३ रामः अपि जलं स्पृष्ट्वा प्रहृष्टवदनः तत् सर्वं प्रतिजग्राह । ४ विद्यायुक्तः रामः शरदि दिवाकरः इव शुशुभे । ५ विश्वामित्रेण सह रामलक्ष्मणौ गंगासरय्वोः शुभे संगमे ऋषीणां पुण्यं आश्रमस्थानं ददृशाते । ६ मुनयः च शुभां नावं उपस्थाप्य विश्वामित्रं अब्रुवन् । ७ आरोहतु भवान् नावं राजकुमारपुरस्कृतः । ८ मा भूत् कालस्य विपर्ययः । ९ विश्वामित्रः रामलक्ष्मणाभ्यां सहितः नदीं ततार । १० रामः घोरं वनं दृष्ट्वा विश्वामित्रं पप्रच्छ । ११ अहो ! शोभनं वनं परं किं दारुणम् ? १२ विश्वामित्रः उवाच—हे क्षत्रियकुमार ! अस्मिन् घोरे वने ताटिका नाम्नी राक्षसी वसति । १३ सा सुंदस्य राक्षसस्य भार्या । १४ अतिपराक्रमः मारीचः राक्षसः अस्याः पुत्रः । १५ सा इयं ताटिका अस्मिन् वने अस्ति । १६ इदानीं अस्याः वनं एव अस्माभिः गन्तव्यम् । १७ अतः मम आदेशात् बाहुबलं आश्रित्य इमां जहि । १८ कुरु इमं देशं निष्कण्टकम् । १९ नहि कः अपि इमं देशं साम्प्रतं आगन्तुं शक्तः । २० स्त्री-वधे त्वया घृणा न कार्या । २१ चातुर्वर्ण्यहितार्थाय देशस्य हितार्थं प्रजासंरक्षणाय च राजसूनुना एतत् कर्तव्यं एव । २२ एतत् विश्वामित्रवचनं श्रुत्वा, रामः धनुर्मध्ये मुष्टिं बध्वा

शब्देन दिशः नादयन्, तीव्रं ज्याघोषं अकरोत्। २३ तत् शब्दं श्रुत्वा राक्षसी क्रोधेन मूर्छिता अभवत्। २४ यत्र ज्याघोषः जातः तत्र अभ्यद्रवन् च।

ગુજરાતી વાક્યો

૧ અર્ધા યોજનથી વધારે જઈને સરયૂનદીને કાંઠે વિશ્વામિત્રે રામને કહ્યું. ૨ 'હે પાણી! હું તને મંત્ર અને બળ તથા અતિબળ નામની બે વિદ્યા આપું છું ૩ રામે પણ પાણીને સ્પર્શ કરીને પ્રસન્નવદને તે બધાને ગ્રહણ કર્યાં. ૪ વિદ્યાયુક્ત રામ શરદ્-ઋતુમાં સૂર્યના જેમ શોભવા લાગ્યા. ૫ વિશ્વામિત્રની સાથે રામ અને લક્ષ્મણે પણ ગંગા સરયૂના શુભ સંગમપર ઋષિઓના પુણ્ય આશ્રમસ્થાન જોયા. ૬ મુનિઓએ શુભ નૌકા લાવીને વિશ્વામિત્રને કહ્યું. ૭ આપ રાજકુમારોને આગળ કરીને નૌકાપર ચઢો. ૮ વખતનો વ્યય થાય નહિ. ૯ વિશ્વામિત્ર રામલક્ષ્મણની સાથે નદી પાર ઉતર્યા ૧૦ રામે ઘોર વન જોઈને વિશ્વામિત્રને પૂછ્યું ૧૧ "અહાહા! સુંદર વન છે, પરંતુ કેવું ભયાનક છે!" ૧૨ વિશ્વામિત્ર બોલ્યા– 'હે ક્ષત્રિય-પુત્ર! આ જંગલમાં ભયંકર તાટિકા નામની રાક્ષસી રહે છે. ૧૩ તે સુંદ રાક્ષસની પત્ની છે. ૧૪ અતિ પરાક્રમી મારીચ રાક્ષસ તેનો પુત્ર છે. ૧૫ તે રાક્ષસી (સ્ત્રી) આ જંગલમાં છે. ૧૬ અત્યારે તેજ વનમાં આપણે જવાનું છે. ૧૭ એથી મારા હુકમથી બાહુબળનો આશ્રય મેળવી એને માર. '૧૮ ' આ દેશને (निष्कण्टकं) શત્રુ રહિત કર. ૧૯ કોઈપણ આ વખતે આ દેશમાં આવવાને શક્તિમાન નથી. ૨૦ સ્ત્રી વધ કરવામાં તારે ઘૃણા કરવી નહિ. ૨૧ ચારે વર્ણના ભલા માટે, દેશના ભલા માટે રાજપુત્રે આ

કરવું જ જોઈએ. ' ૨૨ વિશ્વામિત્રનું આ ભાષણ સાંભળીને, રામે ધનુષ્યના મધ્યમાં મુઠ્ઠીવાળીને શબ્દ વડે દિશાઓ ગજાવીને દોરીનો મોટો અવાજ કર્યો. ૨૩ તે અવાજ સાંભળીને રાક્ષસી ક્રોધથી મુર્છા પામી. ૨૪ જ્યાં ધનુષ્યની દોરીનો (ઘોષઃ) અવાજ થયો ત્યાં દોડી આવી.

વાચક આ પાઠ વારંવાર વાંચે અને એમાં આવેલા સંસ્કૃત વાક્યો વારંવાર વાંચીને સારી પેઠે તૈયાર કરે.

આ પાઠ સાથે પહેલાના પાઠમાં આવેલા રામાયણના પાઠ ફરી ફરી વાંચવા અને તે બની શકે તેટલા મોઢે કરવા. પણ મોઢે કરતી વખતે એટલી વાત ધ્યાનમાં રાખવી કે, વાક્યમાંના જુદા જુદા શબ્દો આપણે બોલીએ છીએ તે પ્રમાણે મોઢે કરવા.

વાચક જો આ પ્રમાણે અભ્યાસ કરશે તો તેમને સંસ્કૃત ભાષાનું જ્ઞાન ઘણુંજ જલદી થશે.

સંધિ કરેલાં વાક્યો

१ सर्वे जना निरामयाः सन्तु । सन्तु सर्वे जना निरामयाः । निरामयाः सन्तु सर्वे जनाः । २ सर्वे मानवाः सुखिनः सन्तु । सन्तु सर्वे मानवाः सुखिनः । सर्वे सुखिनो मानवाः सन्तु । ३ सर्वे भद्राणि पश्यन्तु । न कश्चिद्दुःखमाप्नुयात् । दुःखं कश्चिन्नाप्नुयात्सर्वे भद्राणि पश्यन्तु । ४ दर्शनादेव हि मे मनस्त्वयाऽपहृतम् । त्वयाऽपहृतं मे मनो दर्शनादेव । मे मनस्त्वयापहृतं दर्शनादेव । ५ अहं त्वां ज्ञातुमिच्छामि । ज्ञातुमिच्छाम्यहं त्वाम् । त्वामहमिच्छामि ज्ञातुम् । इच्छाम्यहं त्वां ज्ञातुम् । ६ सर्वदा सत्यं भाषणमेव श्रेयस्करं भवति । भवति

चलेत् । हि । वृत्तात् । धर्मः । अपि । न । चलेत् । संशितव्रतः ॥

अन्वयः-हे महाभागे ! लोकपूजितः भगवान् ऊर्ध्वरेताः । धर्मः अपि वृत्तात् चलेत्, हि संशितव्रतः न चलेत् ॥

અર્થ-હે મહાભાગ્યવતી ! લોકોમા પૂજ્ય ભગવાન્ ઉર્ધ્વરેતા (બ્રહ્મચારી) છે. ધર્મ પણ (वृत्तात्) ચારિત્ર્યથી ચલાયમાન થશે પરંતુ (संशितव्रतः) વ્રતપાલન કરનાર (કણ્વ) ચલાયમાન થશે નહિ.

कथं त्वं तस्य दुहिता संभूता वरवर्णिनी ।
संशयो मे महानत्र तन्मे छेत्तुमिहार्हसि ॥ १७ ॥

पदानि-कथं । त्वं । तस्य । दुहिता । संभूता । वरवर्णिनी । संशयः । मे । महान् । अत्र । तत् । मे । छेत्तुं । इह । अर्हसि ॥

अन्वयः-त्वं वरवर्णिनी तस्य दुहिता कथं संभूता ? मे अत्र महान् संशयः । इह मे तत् छेत्तुं अर्हसि ॥

અર્થ-તું સુંદર રૂપવાળી તેની પુત્રી કેવી રીતે બની ? અને એમાં મોટો સંશય પડે છે. મારી તે (संशयः) શંકા દૂર કરવાને માટે તું યોગ્ય છે.

शकुन्तलोवाच ।

ऋषिः कश्चिदिहागम्य मम जन्माभ्यचोदयत् ।
तस्मै प्रोवाच भगवान्यथा तच्छृणु पार्थिव ॥ १८ ॥

पदानि-ऋषिः । कः । चित् । इह । आगम्य । मम । जन्म । अभ्यचोदयत् । तस्मै । प्र-उवाच । भगवान् । यथा । तत् । शृणु । पार्थिव ॥

अन्वय -कश्चित् ऋषि इह आगम्य मम जन्म अभ्यचोदयत।
हे पार्थिव ! तस्मै भगवान् यथा प्रोवाच तत् शृणु ॥

અર્થ–કોઈ એક ઋષિ અહીં આવીને મારા જન્મની બાબતમા પૂછવા લાગ્યા હે રાજા ! તેને મ ટે ભગવાને (ऋषि) ને જે કહ્યુ, તે સાભળો

तप्यमान किल पुरा विश्वामित्रो महत्तप ।
सुभृशं तापयामास शक्रं सुरगणेश्वरम् ॥ २० ॥

पदानि तप्यमान । किल । पुरा । विश्वामित्र । महत्तप । सुभृशं । तापयामास । शक्रं । सुरगणेश्वरम् ॥

अन्वय -पुरा किल विश्वामित्र तप तप्यमान सुरगणेश्वरं शक्र सुभृशं तापयास ॥

અર્થ–પહેલાના વખતમા દઢતાથી વિશ્વામિત્ર ભારે તપ કરતા કરતા (सुरगण–ईश्वर) દેવ ગણોના ઇશ્વર (शक्र) ઈન્દ્રને ભારે દુ ખ દેવા લાગ્યા

अथापश्यद्वरारोहा तपसा दग्धकिल्बिषम् ।
विश्वामित्रं तप्यमान मेनका भीरुराश्रमे ॥ २ ॥
(म भा आदि ७०)

पदानि-अथ । अपश्यत् । वरारोहा । तपसा । दग्धकिल्बिषं । विश्वामित्रं । तप्यमानं । मेनका । भीरु । आश्रमे ।

अन्वय अथ वरारोहा भीरु मेनका आश्रमे तपसा दग्धकिल्बिष तप्यमान विश्वामित्र अपश्यत् ॥

અર્થ–પછી સુદરી, (भीरु) લજ્જાથી ડરનાર સ્ત્રી, મેનકા એ

તપોબળથી જેના પાપ નાશ પામ્યાં છે એવા, દુઃખસહન કરનાર (तप्यमानं) વિશ્વામિત્રને આશ્રમમાં જોયા.

रममाणौ यथाकामं यथैकदिवसं तथा।
जनयामास स मुनिर्मेनकायां शकुन्तलाम् ॥ ९ ॥

पदानि- रममाणौ । यथाकामं । यथा । एकदिवसं । तथा । जनयामास । सः । मुनिः । मनेकायां । शकुन्तलाम् ॥

अन्वयः-यथा एकदिवसं तथा यथाकामं रममाणौ । स मुनिः मेनकायां शकुन्तलां जनयामास ॥

અર્થ-જાણે કે એકજ દિવસ થયો હોય તેમ બન્ને દીર્ઘકાળ સુધી કામમગ્ન થયાં અને તે ઋષિએ મેનકામાં શકુંતલાનો જન્મ આપ્યો.

ભાવાર્થ-મેનકા અને વિશ્વામિત્ર ઘણો લાંબો વખત એમ રહેવા લાગ્યાં, અને તેમનો સમય એટલો જલદી વ્યતીત થયો કે 'જાણે એકજ દિવસ થયો છે.' આ ભાવાર્થ શ્લોકના પ્રથમ અર્ધા ભાગનો છે.

निर्जने तु वने यस्माच्छकुन्तैः परिपालिता ।
शकुन्तलेति नामास्याः कृतं चापि ततो मया ॥ १६ ॥

पदानि-निर्जने । तु । वने । यस्मात् । शकुन्तैः । परिपालिता । शकुन्तला । इति । नाम । अस्याः । कृतं । च । अपि । ततः । मया ॥

अन्वयः-यस्मात् निर्जने वने शकुन्तैः परिपालिता । ततः अस्याः नाम शकुन्तला इति च अपि मया कृतम् ॥

અર્થ-જેથી નિર્જન વનમાં (શકુન્ત) પક્ષીઓથી તેનું પોષણ થયું તેથી (ततः) તેનું નામ શકુન્તલા એમ મેં પાડયું.

પાઠ પુરો કર્યા પછી વાચકે ફકત સંસ્કૃત શ્લોકજ અનેકવાર વાંચવા અને તેનો અર્થ સમજવાનો પ્રયત્ન કરવો.

સંધિ કરેલાં વાક્યો

शकुन्तलोवाच ।

हे दुष्यन्त ! महात्मनो धर्मज्ञस्य धृतिमतस्तपस्विनां भगवतः कण्वस्याहं दुहिता मता ।

दुष्यन्त उवाच-हे महाभागे ! लोकपूजितो भगवानूर्ध्वरेता । धर्मोऽपि वृत्ताच्चलेद्धि संशितव्रतो न चलेत् । त्वं वरवर्णिनी तस्य दुहिता कथं संभूता ? मेऽत्र महान् संशयः, इदं मे तच्छेत्तुमर्हसि ।

પાઠ ૧૨

આગલા બંને પાઠોમાં જે વાક્યો આપ્યાં છે, તેની સંધિ બનાવીને સરળ સંસ્કૃત આ પાઠમાં આપવામાં આવ્યું છે. વાચકે એનો સારી પેઠે અભ્યાસ કરવો.

मुनयश्च शुभां नावमुपस्थाप्य विश्वामित्रमब्रुवन् । आरोहतु भवान्नावं राजकुमारपुरस्कृतः । माऽभूत्कालस्य विपर्ययः । विश्वामित्रो रामलक्ष्मणाभ्यां सहितो नदीं ततार ।

रामो घोरं वनं दृष्ट्वा विश्वामित्रं पप्रच्छ, अहो ! शोभनं वनं परं किं दारुणम् ? विश्वामित्र उवाच-हे क्षत्रियकुमार ! अस्मिन्वने घोरा ताटिका नाम्नी राक्षसी वसति । सा सुंदस्य राक्षसस्य भार्या । अतिपराक्रमो मारीचो राक्षसः अस्याः पुत्रः । सेयं ताटिकास्मिन्वनेऽस्ति । इदानीमस्या वनमेवास्माभिर्गन्तव्यम् । अतो ममोपदेशाद्बाहुबलमाश्रित्येमां जहि । कुर्विमं देशं निष्कंटकम् । न हि कोऽपीमं देशं सांप्रतमागन्तुं शक्तः । स्त्रीवधे त्वया घृणा न कार्या । चातुर्वर्ण्यहितार्थाय देशस्य हिताय प्रजासंरक्षणाय च राजसूनुनैतत्कर्तव्यमेव । एतद्विश्वामित्रवचनं श्रुत्वा रामो धनुर्मध्ये मुष्टिं बध्वा शब्देन दिशो नादयन्, तीव्रं ज्याघोषमकरोत् । तच्छब्दं श्रुत्वा राक्षसी क्रोधेन मूर्च्छिताऽभवत् । यत्र ज्याघोषो जातस्तत्राभ्यद्रवच्च ।

આમા જે સંધિ વાચકોથી સહેલાઈથી ન છૂટી પડે, તેને આગલા પાઠમાં જોઈને સમજવાની કોશીષ કરવી. આ રીતે અભ્યાસ કરવાથી વાચકોને સંધિ જોડતા તથા છૂટી પાડતાં સરળતાથી આવડશે.

હવે આગલા પાઠના શ્લોકોનું સરળ સંસ્કૃત આપવામાં આવ્યું છે. એનું પણ વાચક પહેલાંની માફકજ અધ્યયન કરે.

संस्कृत—वाक्यानि ।

हे दुष्यन्त ! महात्मनो धर्मज्ञस्य धृतिमतस्तपस्विनो भगवतः कण्वस्याहं दुहिता मता ।

दुष्यन्त उवाच-हे महाभागे ? लोकपूजितो भगवानूर्ध्वरेता कण्व । धर्मोऽपि वृत्ताच्चलेद्धि संशितव्रतः कण्वो न चलन् । त्वं वरवर्णिनी तस्य दुहिता कथ संभूता ? मेऽत्र महान्संशय । इह मे तच्छेत्तुमर्हसि ।

शकुन्तलोवाच-कश्चिदृषिरिहागम्य मम जन्माभ्यचोदयत् । हे पार्थिव दुष्यन्त ! तस्मै भगवान्यथा प्रोवाच तच्छृणु ।

पुरा किल विश्वामित्रो महत्तपस्तप्यमान सुरगणेश्वर शक्र सुभृशं तापयामास । अथ वरारोहा मौरमेनकाऽऽश्रम तपसा दग्धकिल्बिषं तप्यमानं विश्वामित्रमपश्यत् । ययैवादिश्म तथा यथाकामं रममाणा स मुनिर्मेनकाया शकुन्तला जनयामास । यस्मान्निर्जने वने शकुन्तैः परिपालिता तत अस्या नाम शकुन्तलेति चापि मया कृतम् ।

એ ભ ષિ બોલવામાં કઈક મુશ્કેલી વાચકોને નડશે તો આગાઉના પાઠના શ્લોક જોઈને તે મુશ્કેલી દૂર કરી શકાય છે

प्रश्ना

१ सरय्वाः तीरे विश्वामित्र रामं कि अवर्धान् ? २ तत्र रामेण कि कृतम् ? रामेण का विद्या प्राप्ता ? ३ केन मा विद्या रामाय दत्ता ? ४ नदीतीरे कस्य आश्रम आसीत् ? ५ विश्वामित्र कथं नदीं ततार ? ६ नदीपार गत्वा रामेण कि दृष्टम् ? तत् वन कथं आसीत् ? ७ विश्वामित्रेण कि कथितम् ? ८ तस्मिन् वने का राक्षसी आसीत् ? तस्या नाम किम् ? ९ सा कस्य भार्या ? तस्या क पुत्र ? १० राजपुत्रेण दशरथस्य हिताय कि कर्तव्यम् ? ११ रामेण कि कृतम् ?

વાચક આ સવાલોના જવાબ સંસ્કૃતમાં જ આપવાનો પ્રયત્ન કરે. આગલા પાઠના તથા આ પાઠના સંસ્કૃત વાકયોમાં એનો ઉત્તર છે. જો તમે આ પાઠ સારી પેઠે પાકા કર્યાં હશે તો તમે નક્કી જવાબ આપી શકશો.

સંધિ કરેલાં વાકયો

मे भगवान् पिता कण्वः फलान्याहर्तुमाश्रमाद्गतः। कण्वो मे भगवान्पिता फलान्याहर्तुमाश्रमाद्गतः। आश्रमाद्गतो मे पिता भगवान्कण्वः फलान्याहर्तुम्।

तं राजानं सुमधुराक्षरमिदं वाक्यमुवाच। सुमधुराक्षरमिदं वाक्यं तं राजानमुवाच। उवाच तं राजानमिदं सुमधुराक्षरमिदं वाक्यम्।

પાઠ ૧૩

આ પાઠમાં કેટલીક સંધિ છુટી પાડી વાકયો આપવામાં આવ્યાં છે. એ વાકયો જોઈને સંધિ છુટી પાડવાનું જ્ઞાન થશે. માટે એજ દૃષ્ટિથી તેનો અભ્યાસ વાચકે કરવો જરૂરી છે.

ततोऽगच्छन्महाबाहुः =ततः। अगच्छत्। महाबाहुः।
एकोऽमात्यान्विसृज्य तान् =एकः। अमात्यान्। विसृज्य। तान्।
नापश्यच्चाश्रमे तस्मिन् =न। अपश्यत्। च। आश्रमे। तस्मिन्।
तमृषिं शंसितव्रतम् =तं। ऋषिं। संशितव्रतम्।
सोऽपश्यमानस्तमृषिम् =सः। अपश्यमानः। तं। ऋषिम्।
क इहेत्युच्चैर्वनं सन्नादयन्निव=कः। इह। इति। उच्चैः। वनं। सन्नादयन्। इव।

महाबाहुः एकः = महाबाहुरेकः ।
एकः अमात्यान् = एकोऽमात्यान् ।
न अपश्यत् = नापश्यत् ।
अपश्यत् च = अपश्यच्च ।
च आश्रमे = चाश्रमे ।
सः अपश्यमान = सोऽपश्यमान ।
पश्यमानः तं = पश्यमानस्तं ।
क इह = क इह ।
इह इति = इहेति ।
इति उच्चैः = इत्युच्चैः ।
उच्चैः वनं = उच्चैर्वनं ।
सन्नादयन् इव = सन्नादयन्निव ।
ततः अगच्छन् = ततोऽगच्छन् ।
अगच्छन् महाबाहुः = अगच्छन्महाबाहुः ।

આ પ્રમાણે વાચકે સંધિઓને છુટી પાડવાનો પ્રયત્ન કરવો. આ પુસ્તકમાં કેટલાક પાઠોમાં સંધિ બનાવીને સંસ્કૃત વાક્યો આપ્યા છે, તેને છુટા પાડવાની કોશીશ કરવાથી અગાઉ આપેલા નિયમોનો અનુભવ થઈ શકે છે એકવાર આ નિયમો સારી પેઠે સમજમાં આવી જશે તો પછી પાછા ભૂલાતા નથી .

प्रभावशालिनः महात्मनः = प्रभावशालिनो महात्मनः ।
महात्मनः राज्ञः = महात्मनो राज्ञः ।
राज्ञः धर्मज्ञस्य = राज्ञो धर्मज्ञस्य ।
सुतः न = सुतो न ।
न आसीत् = नासीत् ।

यजामि इति	= यजामीति ।
गुरून् शीघ्रं	= गुरूञ्शीघ्रम् ।
अत्र आनय	= अत्रानय ।
आनीतान् तान्	= आनीताँस्तान् ।
तत् अर्थं	= तदर्थम् ।
नामकः यज्ञः	= नामको यज्ञः ।
तत् वचनं	= तद्वचनम् ।
सर्वे अपि	= सर्वेऽपि ।
यज्ञस्य अन्ते	= यज्ञस्यान्ते ।
तथा इति	= तथेति ।
इति उक्त्वा	= इत्युक्त्वा ।
पायसः राज्ञा	= पायसो राज्ञा ।
प्रीतः राजा	= प्रीतो राजा ।
तस्मात् यज्ञात्	= तस्माद्यज्ञात् ।
गृहीत्वा अन्तःपुरं	= गृहीत्वाऽन्तःपुरम् ।
गृह्णीष्व इति	= गृह्णीष्वेति ।
पायसस्य अर्धं	= पायसस्यार्धम् ।
सुमित्रायै अवशिष्टं	= सुमित्राया अवशिष्टम् ।
ततः ताः	= ततस्ताः ।
उत्सवः आसीत्	= उत्सव आसीत् ।
लक्ष्मणः रामस्य	= लक्ष्मणो रामस्य ।
भरतस्य अनुगामी	= भरतस्यानुगामी ।
प्रियकरः तथा	= प्रियकरस्तथा ।
अभवन् तदा	= अभवँस्तदा ।

અહીં શબ્દોની સંધિ કેવી રીતે થાય છે તે બતાવ્યું છે એની સંધિ કયા નિયમો અનુસાર થઈ છે, તે પણ વાચક તપાસે અને વિચાર કરે. એમ કરવાથી સંધિનો વિષય વાચકોને ઠીક ઠીક આવડી શકે છે.

જે જે શ્લોક આપ્યા છે, તેમા સંધિ અવશ્ય તપાસતા રહે અને કેમ છૂટી પાડવી તથા જોડવી તે પણ સમજી લે. થોડા પ્રયત્ન કરવાથી જ આ વિષયમા વાચકોની પ્રગતિ થઇ શકે છે

સંધિ કરેલાં વાક્યો

१ तत्र तमृषिमपश्यमानस्तां शकुन्तलां स राजोवाच । स राजा तां शकुन्तलामुवाच तमृषिं तत्रापश्यमानः । ऋषिं तमपश्यमानस्तत्र तां शकुन्तलामुवाच स राजा ।

२ तस्य यज्ञस्यान्ते राजा दशरथ ऋष्यशृङ्गमब्रवीत् । यज्ञस्य तस्यान्ते दशरथो राजाऽब्रवीदृष्यशृङ्गम् ।

પાઠ ૧૪.

રામાયણ કથા

१ रामं रजोमेघेन सा ताटिका राक्षसी मुहूर्तं व्यामोहयत् । २ परंतु पश्चात् तां ताटिकां रामः शरेण उरसि विव्याध । ३ तेन सा पश्चात ममार च । ४ ततः ताटिकावधेन तुष्ट मुनिवरः विश्वामित्र रामं उवाच । ५ 'हे राजपुत्र ! सर्वथा परितुष्ट अस्मि ते अनेन शौर्येण । ६ अत ते सर्वाणि अपि अस्त्राणि प्रीत्या प्रयच्छामि । ७ तैः अस्त्रैः समन्वित युद्धे शत्रून् जेष्यसि । ८ इति उक्त्वा स विप्र रामाय तानि सर्वाणि एव अस्त्राणि न्यवेदयत् ।

९ ततः स विश्वामित्रो रामं लक्ष्मणं च प्रगृह्य स्वकीयं सिद्धाश्रमं प्राविशत्। १० तत्र मुहूर्तं विश्रान्तौ रामलक्ष्मणौ 'मुनिश्रेष्ठः यज्ञदीक्षां प्रविशतु' इति तं अनुबबन्धतुः। ११ तत् श्रुत्वा सर्वे अपि मुनयः राम-लक्ष्मणौ प्रशशंसुः। १२ अद्य प्रभृति षड् रात्रं रक्षतां युवां इति च ऊचुः। १३ तौ अपि यत्तौ षड् अहोरात्रं तपोवनं अरक्षताम्। १४ षष्ठ्यां रात्रौ मायां कुर्वाणौ अभ्यधावताम्। १५ परमक्रुद्धः रामः मारीचस्य राक्षसस्य उरसि मानवं अस्त्रं चिक्षेप। १६ तेन अस्त्रेण मारीचः सागरे क्षिप्तः। १७ मारीचं सागरे क्षिप्तं दृष्ट्वा सुबाहोः उरसि आग्नेयं अस्त्रं चिक्षेप। १८ सः अपि सुबाहुः अस्त्रेण विद्धः भुवि प्रापतत्। १९ रामः अपि वायव्यास्त्रेण शेषान् राक्षसान् जघान। २० एवं निर्विघ्नतया समाप्ते यज्ञे विश्वामित्रः दिशः राक्षसहीनाः दृष्ट्वा रामं अब्रवीत्। २१ 'कृतार्थः अस्मि महाबाहो!' २२ मिथिलोपवने तु तत्र निर्जनं आश्रमपदं दृष्ट्वा राघवः प्रपच्छ 'कस्य अयं आश्रमः?' २३ विश्वामित्रः उवाच। २४ अत्र पुरा अहल्यासहितः गौतमः तपः आतिष्ठत्। २५ एष गौतमस्य महर्षेः रम्यः आश्रमः।

ગુજરાતી વાક્યો

૧ રામને (रजः मेघेन) ધૂળના વાદળાંથી તે તાટિકા રાક્ષસણીએ (मुहूर्तं) થોડીવાર (व्यामोहयन्) ભ્રમિત કર્યા. ૨ પરંતુ પછી તે તાટિકાને રામે બાણથી (उरसि) છાતીમાં (विव्याध) વિંધી નાંખી. ૩ તેથી તે પડી અને મરણ પામી. ૪ પછી તાટિકા વધથી સંતુષ્ટ બનેલા મુનિઓમાં શ્રેષ્ઠ વિશ્વામિત્રે રામને કહ્યું. ૫ હે

રાજકુમાર ! તારી આ વીરતાથી હું ઘણો જ સંતોષ પામ્યો છું ૬ તેથી તને બધાં અસ્ત્ર પ્રેમથી આપું છું. ૭ તે અસ્ત્રોથી સજ્જ થઈ તું લડાઇમાં શત્રુઓને જીતશે. ૮ એમ કહી તે બ્રાહ્મણે રામને તે બધાં અસ્ત્ર કહ્યાં. ૯ પછી તે વિશ્વામિત્ર રામ અને લક્ષ્મણને લઈ પોતાના સિદ્ધાશ્રમમાં દાખલ થયા. ૧૦ ત્યા બે ઘડી આરામ લેતા લેતાં રામલક્ષ્મણ મુનિશ્રેષ્ઠ યજ્ઞની દીક્ષા લેઓ. (યજ્ઞની તૈયારી કરો) એમ તેને કહેવા લાગ્યા. ૧૧ તે સાભળીને બધા મુનિ રામલક્ષ્મણની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. ૧૨ આજથી આગળ (પછીની) છ રાત્રિ તમે બન્ને રક્ષણ કરો, એમ પણ કહ્યું. ૧૩ (તૌ) તેઓ બન્ને એ પણ (યત્તૌ) સજ્જ બનીને છ આખી રાત્રિ તપોવનની રક્ષા કરી ૧૪ છઠ્ઠી રાત્રે કપટકરવાવાળા બે રાક્ષસોએ આક્રમણ કર્યુ ૧૫ અત્યંત ક્રોધથી રામે મારીચરાક્ષસની છાતીપર માનવ અસ્ત્ર (ચિક્ષેપ) ફેંક્યું. ૧૬ તે અસ્ત્રથી મારીચ સમુદ્રમા (ફેંકાયો) જઇ પડયો. ૧૭ મારીચને સમુદ્રમા ફેંકાયેલો જોઇને સુબાહુની છાતીમાં આગ્નેય અસ્ત્ર ફેંકી દીધું. ૧૮ તે સુબાહુ પણ અસ્ત્રથી વીંધાઇને જમીનપર ઢળી પડયો. ૧૯ રામે પણ વાયવાસ્ત્રથી બાકીના રાક્ષસોને માર્યા. ૨૦ આ પ્રમાણે નિર્વિઘ્નતાથી યજ્ઞ પૂર્ણ થયા પછી દિશાઓને રાક્ષસો વગરની જોઇને વિશ્વામિત્રે રામને કહ્યું. ૨૧ ' મહાભુજ રામ ! હું કૃતાર્થ થયો છું. ' ૨૨ મિથિલા નગરીની પાસેના જંગલમાં (નિર્જને) જનશૂન્ય આશ્રમસ્થાન જોઇને રામે પૂછ્યું કે ' આ કોનો આશ્રમ છે ?' ૨૩ વિશ્વામિત્રે જવાબ આપ્યો. ૨૪ ' અહીં પહેલાંના વખતમાં અહલ્યાની સાથે ગૌતમમુનિ તપ કરતા હતા. ૨૫ આ ગૌતમઋષિનો સુંદર આશ્રમ છે. '

વાચકો આ પાઠ ખાસ ધ્યાન પૂર્વક વાંચે. પુનઃ પુનઃ વાંચવાથી આ પાઠ સમજી શકાશે. જો વાચતાં વારજ સમજ ન પડે તો થોડીવાર વધુ વાચવો અનેકવાર વાચવાથી બધી મુશ્કેલીઓ દૂર થઈ જાય છે.

આ પાઠની સાથે આગળ આવેલા રામાયણના પાઠો પણ વાચક વાચશે. તો સંસ્કૃત ભાષામાં સરળતાથી પ્રવેશ થઈ શકશે.

नारद उवाच ।

एक एवास्य दोषो हि गुणानाक्रम्य तिष्ठति ।
स च दोषः प्रयत्नेन न शक्यमतिवर्तितुम् ॥ २२ ॥

(म. भा. वन. २९४)

पदानि-नारदः । उवाच । एकः । एव । अस्य । दोषः । हि । गुणान् । आक्रम्य । तिष्ठति । सः । च । दोषः । प्रयत्नेन । न । शक्यं । अतिवर्तितुम् ॥

अन्वयः-नारदः उवाच । अस्य एकः एव दोषः गुणान् आक्रम्य तिष्ठति । च सः दोषः प्रयत्नेन अतिवर्तितुं न शक्यम् ॥

સંધિ કરેલો અન્વય-अस्यैक एव दोषो गुणानाक्रम्य तिष्ठति । स च दोषः प्रयत्नेनातिवर्तितुं न शक्यम् ।

અર્થ- નારદ બોલ્યા- એનો એક જ દોષ ગુણોને વ્યાપીને રહે છે અને તે દોષ પ્રયત્નોથી દૂર કરવો શકય નથી.

પાઠ ૧૫

આ પાઠમા મહાભારતના કેટલાક શ્લોક આપવામા આવેલ છે. અને અન્વયની સાથે અર્થ પણ આપ્યો છે વાચક એનો સારી રીતે અભ્યાસ કરે

दुर्योधन उवाच ।
आचार्यं पाण्डुपुत्रान्वै पुत्रवत्परिरक्षति ।
त्वमप्युपेक्षा कुरुषे तेपु नित्यं द्विजोत्तम ॥ ८६ ॥
(महाभारत द्रोणपर्व अ १०१)

पदानि–आचार्य । पाण्डु-पुत्रान् । वै । पुत्रवत् । परिरक्षति । त्वम् । अपि । उपेक्षाम् । कुरुषे । तेपु । नित्यम् । द्विजोत्तम ॥

अन्वय–हे द्विजोत्तम ! आचार्य पाण्डुपुत्रान् वै पुत्रवत् परिरक्षति । त्व अपि तेपु नित्यं उपेक्षा कुरुषे ॥

અર્થ–હે બ્રાહ્મણોમા શ્રેષ્ઠ ! આચાર્ય પાંડુના પુત્રોનું પણ પોતાના પુત્ર જેમ રક્ષણ કરે છે પણ તું તેની હમેશા ઉપેક્ષા (તિરસ્કાર) કરે છે

मम वा मन्दभाग्यत्वान्मन्दस्ते विक्रमो युधि ।
धर्मराजप्रियार्थं वा द्रौपद्या वा न विद्म तत् ॥ ८७ ॥

पदानि–मम । वा । मन्दभाग्यत्वात् । मन्द । ते । विक्रम । युधि । धर्मराजप्रियार्थं । वा । द्रौपद्या । वा । न । विद्म । तत् ॥

अन्वय–मम वा मन्दभाग्यत्वात् युधि ते विक्रम मन्द । धर्मराजप्रियार्थं वा द्रौपद्या वा प्रियार्थ न तत् विद्म ॥

અર્થ– મ રા મ્મનગીબે યુદ્ધમા તાઉ પરાક્રમ ઓછ દેખ ય

છે, અથવા તો ધર્મશબ્દના ભલા માટે, અથવા તો દ્રૌપદીના હિત માટે, એ હું જાણતો નથી.

> धिगस्तु मम लुब्धस्य यत्कृते सर्वबान्धवाः।
> सुखार्हाः परमं दुःखं प्राप्नुवन्त्यपराजिताः ॥ ८८ ॥

पदानि-धिक् । अस्तु । मम । लुब्धस्य । यत्कृते । सर्वबान्धवाः । सुखार्हाः । परमम् । दुःखम् । प्राप्नुवन्ति । अपराजिताः ॥

अन्वयः-मम लुब्धस्य धिक् अस्तु । यत्कृते सुखार्हाः अपराजिताः सर्वबान्धवाः परमं दुःखं प्राप्नुवन्ति ॥

અર્થ-મારા જેવા લોભીને ધિક્કાર છે. જેને માટે સુખ ભોગવવું યોગ્ય છે, અને કદીપણ હાર નહિ પામેલા બધા સગાવહાલાં ભારે દુઃખ પામી રહ્યાં છે.

> को हि शस्त्रविदां मुख्यो महेश्वरसमो युधि ।
> शत्रुं न क्षपयेच्छक्तो यो न स्याद्गौतमीसुतः ॥ ८९ ॥

पदानि-कः । हि । शस्त्रविदाम् । मुख्यः । महेश्वरसमः । युधि । शत्रुम् । न । क्षपयेत् । शक्तः । यः । न । स्यात् । गौतमीसुतः ॥

अन्वयः-कः हि शस्त्रविदां मुख्यः युधि महेश्वरसमः शक्तः शत्रुं न क्षपयेत् । यः गौतमीसुतः न स्यात् ॥

અર્થ-- યોદ્ધાઓમાં મુખ્ય, યુદ્ધમાં મહાદેવના જેવો શકિતશાળી, એવો કોણ હશે જે ગૌતમ વંશનો ન હોય અને શત્રુનો નાશ ન કરે ?

अश्वत्थामन्प्रसीदस्व नाशयतान्ममाहितान्।
तवारागोचरे शक्ताः स्थातुं देवा न दानवा ॥ ९० ॥

पदानि-अश्वत्थामन् । प्रसीदस्व । नाशय । एतान् । मम । अहितान् । तव । अरं गोचरे । शक्ता । स्थातुम् । देवा । न । दानवा ॥

अन्वय -हे अश्वत्थामन् ! प्रसीदस्व एतान् मम अहितान् नाशय । देवा दानवा तव शरागोचरे स्थातुं न शक्ता ॥

અર્થ- હે અશ્વત્થામા ! પ્રસન્ન થાઓ. આ મારા શત્રુઓનો નાશ કરો. દેવ અને દાનવો તારા બાણની સામે ટકી શકતા નથી.

पाञ्चालान्सोमकाँश्चैव जहि द्रौणे सहानुगान् ।
वयं शेषान्हनिष्यामस्त्वयैव परिरक्षिता ॥ ९१ ॥

पदानि-पाञ्चालान् । सोमकान् । च । एव । जहि । द्रौण । सहानुगान् । वयम् । शेषान् । हनिष्याम । त्वया । एव । परिरक्षिता ॥

अन्वय -हे द्रौणे ! सहानुगान् पाञ्चालान् सोमकान् एव च जहि । त्वया परिरक्षिता वयं शेषान् हनिष्याम ॥

અર્થ- હે દ્રોણપુત્ર ! અનુયાયીઓ સહિત પાંચાલ અને સોમકોનો પણ નાશ કર તારાવડે રક્ષણ પામીને (આશીર્વાદ પામીને) અમે બાકીનાનો નાશ કરીશુ

एते हि सोमका विप्र पाञ्चालाश्च यशस्विन ।
मम सन्येष संरब्धा विचरन्ति दवाग्निवत् ॥ ९२ ॥

पदानि-एते । हि । सोमका । विप्र । पाञ्चाला । च ।

यशस्विनः । मम । सैन्येषु । संक्रुद्धाः । विचरन्ति । दवाग्निवत् ॥

अन्वयः-हे विप्र ! हि एते सोमकाः यशस्विनः पाञ्चालाः च संक्रुद्धाः मम सैन्येषु दवाग्निवत् विचरन्ति ॥

અર્થ- હે બ્રાહ્મણ ! કેમકે એ સોમક અને યશસ્વી પાંચાળ ગુસ્સે થઇને મારા સૈન્યમાં દાવાગ્નિની માફક ભ્રમણ કરે છે.

तान्वारय महाबाहो कैकयाँश्च नरोत्तम ।
पुरा कुर्वन्ति निःशेषं रक्ष्यमाणाः किरीटिना ॥ ९३ ॥

पदानि-तान् । वारय । महाबाहो । कैकयान् । च । नरोत्तम । पुरा । कुर्वन्ति । निःशेषं । रक्ष्यमाणाः । किरीटिना ॥

अन्वयः-हे महाबाहो नरोत्तम ! किरीटिना रक्ष्यमाणाः निःशेषं कुर्वन्ति पुरा तान् कैकयान् च वारय ॥

અર્થ- હે મહાબાહુ મનુષ્યોમાં શ્રેષ્ઠ ! (किरीटिना) અર્જુનથી રક્ષણ પામીને (મારા સૈન્યને) વિખેરી નાખવા પહેલાં જ તે કૈકયોનું નિવારણ કર.

સંધિ કરેલાં વાકયો

हे द्विजोत्तम ! आचार्यः पाण्डुपुत्रान्वै पुत्रवत्परिरक्षति । त्वमपि तेषु नित्यमुपेक्षां कुरुषे । मम वा मन्दभाग्यत्वाद्यधि ते विक्रमो मन्दः । धर्मराजप्रियार्थं वा द्रौपद्या वा प्रियार्थं न तद्वयं विद्मः । मम लुब्धस्य धिगस्तु ।

પાઠ ૧૬

अश्वत्थामँस्त्वरायुक्तो याहि शीघ्रमरिन्दम।
आदौ वा यदि वा पश्चात्तवेदं कर्म मारीष ॥ ९४ ॥

पदानि-अश्वत्थामन्। त्वरायुक्त। याहि। शीघ्रम्। अरिन्दम। आदौ। वा। यदि। वा। पश्चात्। तव। इदम्। कर्म। मारीष॥

अन्वयः-हे अरिन्दम अश्वत्थामन्! त्वरायुक्तः याहि। हे मारिष! आदौ वा यदि वा पश्चात् इदं तव कर्म॥

અર્થ- હે શત્રુનાશક અશ્વત્થામા! ત્વરા કરીને આગળ જા. પહેલા અથવા તો પાછળથી પણ આ તારે કરવાનુ છે

त्वमुत्पन्नो महाबाहो पाञ्चालानां वधं प्रति।
करिष्यसि जगत्सर्वमपाञ्चालं किलोद्यत॥ ९५ ॥

पदानि-त्वम्। उत्पन्न। महाबाहो। पाञ्चालानाम्। वधम्। प्रति। करिष्यसि। जगत्। सर्वम्। अपाञ्चालम्। किल। उद्यत॥

अन्वयः-हे महाबाहो! त्वं पाञ्चालानां वधं प्रति उत्पन्न। उद्यतः किल त्वं सर्वं जगत् अपाञ्चालं करिष्यसि॥

અર્થ- હે મહાબાહુ! તું પાંચાલોના વધને માટે ઉત્પન્ન થયો છે. જો તું તૈયાર થશે તો આખા જગતને પાંચાલ યોદ્ધાઓ વિનાનુ કરશે.

एवं सिद्धाऽब्रुवन्वाचो भविष्यति च तत्तथा।
तस्मात्वं पुरुषव्याघ्र पाञ्चालाअहि सानुगान्॥ ९६ ॥

पदानि-एवम्। सिद्धा। अब्रुवन्। वाच। भविष्यति।

च । तत् । तथा । तस्मात् । त्वम् । पुरुषव्याघ्र । पाञ्चालान् । जहि । सानुगान् ॥

अन्वयः-एवं वाचः सिद्धाः अब्रुवन् तत् च तथा भविष्यति । हे पुरुषव्याघ्र ! तस्मात् त्वं सानुगान् पाञ्चालान् जहि ॥

અર્થ- આ પ્રમાણેનું ભાષણ સિદ્ધ લોકોએ કર્યું હતું. અને તેમજ થશે. હે માનવીઓમાં શ્રેષ્ઠ ! તેથી તું અનુયાયીઓ સહિત પાંચાલોનો નાશ કર.

न तेऽस्त्रगोचरे शक्ताः स्थातुं देवाः सवासवाः ।
किमु पार्थाः सपाञ्चालाः सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥ ९७ ॥

पदानि-न । ते । अस्त्रगोचरे । शक्ताः । स्थातुम् । देवाः । सवासवाः । किम । उ । पार्थाः । सपाञ्चालाः । सत्यम् । एतत् । ब्रवीमि । ते ॥

अन्वयः-सवासवाः देवाः ते अस्त्रगोचरे स्थातुं न शक्ताः । किमु सपाञ्चालाः पार्थाः ? एतत्ते सत्यं ब्रवीमि ॥

અર્થ- ઇંદ્ર અને બીજા દેવો પણ તારા અસ્ત્રોની સામે ટકી શકતા નથી. તો પછી પાંચાલો સહિત પાંડવો કેવી રીતે ટકી શકશે ? આ તને સાચું કહું છું.

न त्वां समर्थाः संग्रामे पाण्डवाः सह सोमकैः ।
बलाद्योधयितुं वीर सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥ ९८ ॥

पदानि न । त्वाम् । समर्थाः । संग्रामे । पाण्डवाः । सह । सोमकैः । बलात् । योधयितुम् । वीर । सत्यम् । एतत् । ब्रवीमि । ते ॥

अन्वयः- हे वीर ! सोमकैः सह पाण्डवाः संग्रामे त्वां

बलात् योधयितुं न समर्थाः एतत् ते सत्यं ब्रवीमि ॥

અર્થ- હે વીર ! સોમકો સહિત પાડવો પણ યુદ્ધમાં તારી સામે લડવાને શક્તિમાન નથી એ હું સત્ય કહું છું

गच्छ गच्छ महाबाहो न नः कालात्ययो भवेत् ।
इयं हि द्रवते सेना पार्थसायकपीडिता ॥ १०. ॥

पदानि गच्छ । गच्छ । महाबाहो । न । नः । कालात्ययः । भवेत् । इयम् । हि । द्रवते । सेना । पार्थ सायक पीडिता ॥

अन्वयः-हे महाबाहो ! गच्छ गच्छ कालात्ययं न नः भवेत् । पार्थसायकपीडिता हि इयं सेना द्रवते ॥

અર્થ- હે મહાબાહુ ! વધ આગળ વધ અમારો વખત વ્યર્થ ન જાય કારણ કે અર્જુનના બાણોથી પીડા પામીને આ સેના નાસવા લાગી છે.

સંધિ કરેલાં વાક્યો

हे द्विजोत्तम ! आचार्य पाण्डुपुत्रान्वै पुत्रवत् परिरक्षति । त्वमपि तेषु नित्यमुपेक्षां कुरुषे । मम वा मन्दभाग्यत्वाद्युधि ते विक्रमो मन्दः । धर्मराजप्रियार्थं वा द्रौपद्या वा प्रियार्थं न तद्वयं विद्म । मम लुब्धस्य धिगस्तु । यत्कृते सुखार्हा अपराजिताः सर्वबान्धवा परमदुःखं प्राप्नुवन्ति । को हि शस्त्रविदा मुख्यो युधि महेश्वरसमः शक्तः शत्रुं न क्षपयेद्यो गौतमीसुतः न स्यात् । हे अश्वत्थामन् ! प्रसीदस्व । एतान्ममाहितान्नाशय । देवा दानवा वा तवास्त्रगोचरं स्थातुं न शक्ताः । हे द्रौणे ! सहानुगान्पाञ्चाला-न्सोमकांश्चैव जहि । त्वया परिरक्षिता वयं शेषान्हनिष्यामः ।

हे विप्र एते हि सोमका यशस्विनः पाञ्चालाश्च संक्रुद्धा मम सैन्येषु दावाग्निवद्विचरन्ति । हे महाबाहो नरोत्तम ! किरीटिना रक्ष्यमाणास्ते मम सैन्यं निःशेषं करिष्यन्ति, तत्पूर्वं तान् केकयाँश्च वारय ।

हे अरिन्दम अश्वत्थामन् ! त्वरायुक्तो याहि । आदौ वा यदि वा पश्चादिदं तव कर्म । हे महाबाहो ! त्वं पाञ्चालानां वधाय प्रत्युत्पन्नः । त्वमुद्यतः किल सर्वं जगदपाञ्चालं करिष्यसि । एवं वाचः सिद्धा अब्रुवन् । तच्च तथा भविष्यति । हे पुरुषव्याघ्र ! तस्मात्त्वं सानुगान्पाञ्चालान् जहि । सवासवा देवास्तेऽस्त्रगोचरे स्थातुं न शक्ताः । किमु सपाञ्चालाः पार्थाः ?

